

Ι. ΒΑΠΑΔΕΓΠΕ
ΡΩΛΛΥΡΙΔΑΜΙΠΕ

HELME

EMMI UNT, 1986. ES KT 314: 15–18, 24–27

Linamaa harimine. Lina katkumine, leotamine ja rabamine. Linadest ja pakaldest rõivad

Enditsel aol`lätsi mihe aina`maale ku säräsive. Kigil`valge paglatse püksi jalan ja`valge linatse`amme sällän. Kikk tyy`saie omast majapidamisest. Lina tarvit`kige`rohke maa_inemise tüüd ja`vaimu, inne ku tast nii säräv`valge`rõiva`saie.

Ariligult künneti sügüse vana ristkainanurm üless. Keväde, siss toda maad vedrutedi ja`äestedi mitut`kanti, et`äste kobe saass. Noore`kuuge visati seemen`mulda. Ku joba lina nakass`tärkäme, nii aive ennäst`ohte ka kohe üless. Me`tsiakarussege pidime nurme läbi`kõndme ja kikk`ohte`vällä`kiskme. Suvel, ku linanurm`äitsnesi, küll`olli tä`vii illuss. Nigu tükk taivast oless maha sadanu ja`ällisi-`vallisi`tassa tuule käen. Siss`olli küll nii, et oless`õkva`tahtnu`eitä esi kah sinna sinitsede`merde`ällime.

Augusti lõpun`olli joba sji`ilu kadunu,`sijmnekugure noogutive enne maa poole. Naese`lätsi`linnu`kakma. Ma ole ka`kaknu. Egäl oma`ij`ehen, toda`müüdü`muku lätsit ja`kissed (kiskusid) peo pääle peo peo`järgi.

Tõne päe solane vedäb obesege roovigu ja`kärbisse`nurme, lei sarra üless ja nakass raatsige kugurid`räpsme. Räpsitu peo`pilse unikude, kugure`säädse`sarda kujume.

Tõne päe`veeti peo`lompi likku, kuurm tõugati vette, lavva ja kivi pääle, et üless ei tõuse ja säääl na`apnive mitu nädälit. Ku peremijs arvass, et küllält saa,`kisti nä`konksige`vii`rde ja`veeti obesege`nurme lak`ka. Naese`laotive peo jälle maha lak`ka vai egä peo arali`pistu. Oh sedä`tüüd küll!

Kui kujunu`olli, siss korjati na`kupu ja`veeti varju ala. Sügüse küteti`rehte, kuivatedi`vii`õige parsil ja akati`luid`murdme. Ummuli Rõksil`olli massin, obene käis`ringi ja ma`muku`käänse`peosid`ütsipidi ja`tõistpidi. Viimäte`säeti na`nukka`kihti. Kugurel ka`sõkuti`sijmne ja`tuulutedi rihe all sarjage. `Talve tullive`linarabajamihe`tallu. Ma ole`nännu`katte`müüdu`rabamist. Viir`panti`jalage`sõkkun`käime, mõni`lahkse`roobitsege`käitsi.

`Talve, siss akass`naistel`keträmine. Voki`vurisive`ommuku`varra ja`õdagu`ilda. Kedräti`linnu ja`paklid. Kevädepoole`kuuti`kangid ja`viiti

`aigsaste `päikse kätte `lõik`me. Kikk sängipalaje ja naistepesu ja meestepesu, kikk `olli oma kätetüü. Naistel `olli viijl nu jakat `amme, alupuul paglane, ülevestpuult linane tuuperäst, et vanaste es kanna naese ei `pükse, ei muid naistesidemid. Paglatse `rõõva sjiist sai `kergusi `vällä `mõske naiste `aiguse `mustus. Ku ma kasusi, siss küll `arva mõnel vanal inemisel `olli enditsest aast jäänu nu jakat `amme. Mu emäl ka `olli paar tükki. Iki joba `olli enämbide ostet `rõõvast tettu ja ilma `püksete ka es kävvä enämb.

Aga lina jah, vägä `pal`lu om temä arimisege ja tegemisege `vaiva! Siss küll akati ka joba nii tegeme, et es viiaki likku. Kuivatedi ainult maa pääl `äste ärä ja `veeti toore lina vabrikude `Apja. Raha `saie kohe kätte, kasu `olli mõnikõrd suurembgi, es ole jo kõigil ääd leovett, kõrralikke massinid ja õppenu `tüüilisi. Egass, linarabamine käsitsi om küllält peenike tüü. Kui ei ole vilunu, ei tule midägi `vällä. Üits vana Kuldaamer Jüri küll sääl küllän tei ilust lina, aga tä `olli vana miis, pal`lu ta `jõuse! Tä rabas käsitsi roobitsege. Nüid om tä muiduki ammu koolu.

Ühe teenijatüdruku elu. Töökorraldus talus

Si Soka `olli peris suur talu. `Lehmi `olli `vaskige (vasikatega) kokku kaitskümme viis. Obesid `olli viijl `rohkembki. Näid peremiis `ostse ja `müise, noomass (nuumas) närusid üless ja sai kassu. `Endäl `olli täl `liina `sõitmise jaoss õige torre must peenigeste `jalgadege, üteldi Raabiamaa (Araabiamaa) `sorti täkk. Ku tallist `vällä `tüüdi, siss läigel ku viksitu `õkva. `Olligi talun siss täkujaam, tõupuul, kuldijaam, tegemist `pal`lu ja inemisi ka maja täis. Suve ku `talve `peeti kolm solast ja kaits tüdrikut. Peremiis-`perna, nu pidäsive `kõrda, vana `perna tei süvvä, talulats käisive liinan koolin, noil `olli üits vana saksa tanta `järgi `kaeja.

Talu maa `olligi enämbide riskaina all. `Vil`lä kasvatedi ainult omi inemiste ja `lõume jaoss. Emäjõe veeren `olli viijl ainamaad ka ää tükk. Suurembide `tüüide manu, nigu `kartuli `võtmise, sitavedamine, rüäpanek vai lina `kakmine, telliti lähidält Soe alevist päivilisi ka viijl appi. Egä midägi äädä es ole, aig `olli säände, ärä `ollime arinu, muku `teime tüüid ja eläsime.

Tüdriku palk `olli kaitskümme viis `rüüni, poesi saive kolmkümme kolmkümme viis. Tüüperemiis sai viijl viis `rüüni `rohkemb. Mõnikõrd sai Soel `käiduss seltsimajan näite `mängu `kaemen ja `tansmen. Vahest `lasti kodu `käimä ka tiiru.

Söögi peräst es mõesta ka midägi norrate. `Anti iki egäle `lõune `aigu kikuks liha ka supi vai pudru manu. Ma es süü egäkõrd ärägi, ma ei või latsest saadik rasvast liha nätä. Ma `anse ärä poistele. `Anti iki lämmin `piimä ka

ruusitais egäle, ku pakspuder keedeti. Pererahvas seive erälde tagataren, aga ma näi, et supp `viiti septsammast `katlist.

Kõrd `olli kõva. Kell neli ommugu pidit oleme laudan lehmä all. Üitstõse ala käisive peremiis `pernasege tüdrikidege üten laudan. Ku `pernase näätal `olli, tyy avit `nüssä ka. Peremiis, tyy tõmmass enne lehmä takast sita viglage ärä `renni. Sääl `olli puhass laut, siimentpõrmand (tsementpõrand).

Tõne solane `olli ka tõne näätal laudan ommuku kohe, tyy ammut rennist sita käru pääle `kühvlige ja `müüdü `siine `sõitse otsa\_ussest `vällä.

Peremiis jagas `lehmile jahu, `suula, `rungalid. Lehmä seive ja me mugu `nüsseme, kaitskümmend `lõuma, terve tuhd `aigu läits. Siss `panti piimäkanni piimä `kamrede `külmä vette, uß lukku ja me `nakseme `ainu ette `aame. Lauda laen `olli luuk, tõne ai säält `alla, tõne `kanse lak'ka. Kikk kaaluti, söögi ja aina. - - - . Tõne solane, tyy `süütse ja arjass obesid talli man.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

KARKSI

MARI SARV, 1941. ERA II 295: 190–205

Endisaegsete mõisamoonakate elust-olust

Kõne ala tulep `Karksi vallan, Mudakurun asuv `Karksi `mõisa põllumoonakste kotuss Irmu talu. Irmu olli kunagi ollu talu, vallaraamatun ollu iki talu nime all ja esigi üits moonakstest olli valla volikogun talu esindeje ja talu iist ääle `andje.

Üits vana naine jutust meil lastel siss, et temä käünü Irmul karjan siss, ku säääl ollu talu. Jutustemisest om nüid `umbes viiskümend `aastet tagasi ja vana võis ta siss olla üle kuvve kümne `aaste. Siss ta meil näüt's, et säääl ja säääl olli suur mõts ja küll olli pal'lu `unte. Võib olla, et sellest sij nimigi perit om.

Mud'ugi ta olli `mõisa talu, siss olli `sinna tett moonakste kotuse. Olli kaits moonakste Irmut, `rahva keeli Iist-Irmu ja Taga-Irmu. `Kumbagil Irmul olli oma elumaja `katsme perekonna jaoss. `Kumbagil oma ait, laut, läte, rehe, aga sann olli üits, ja ussepääline (õuepealne) olli ka üten.

Maad olli egäl moonaksel 10 vakamaad ja puul vakamaad aiamaad, 7 vakamaad einämaad. Maa olli `mitmesugune. Mis elukotuse lähepen olli, sij olli parep, mis mõtsa puul, sij alvep, `ültse `kangest kivine. Vesist, keedikut porist ja mõni mäerõun lubjakivi `rahka kah.

Maa olli jagat kate vakamaa `kaupa. Siss olli ninda, et kellel nij tüki ollive mõtsa puul, nij es saa kunagi midägi ja elu olli otsast lõpuni `äärmiselt kehv.

Sel aal, ku mia karjan käüsi, 44–45 `aastet tagasi, siss `saarlise pannive torusid `nurme ja venelise `lõhksive kive. Siss tetti ütevaka `maalise tüki, siss moonakse ollive esi kah kokku `säadmise man. Iki üits vakamaa iistpuult, tõine tagapuult, `katsme `lumbre pääle. Ja siss kübärest `lyusu võtta, mihande lummer kellegil `tulli. Aga ma mälede `sel'gest, ku esä pärast kõnel', näet Ennuksel iki kige parepest. Temä es võtagi, üt'el, `jätke miu jagu `sissi.

Selle Ennuksege na es joole kunagi rahu. Sij arvati kikk `mõisa täädä viivät. Muidu ta küll luges `sõituni `lehte ja olli valla volimijis. Teol kah olli `õhtuti lugenu tõistel juturaamatit, mida Longi koolimajakogust olli tüüd. Aga lei tõiste `nahka `sissi kah, kus vähägi sai.

Maad kasutedi. Rügä olli kaits vakamaad, `kaara kaits vakamaad, lina kaits vakamaad, kesa kaits vakamaad, `kesvä rüäkõrren üits vakamaa. Puul vakamaad `kartult ja puul vakamaad ristik`eina. Sij olli viimäde.

`Mõisast `anti ristikeinaseemel'. Aiamaa pääl olli kah suurep jagu `kesvä ja `kartult. Muist siss olli kah uba ja kapustid. Uast sai suvel rägä`eina sigadel ja kapustist `lehti.

Siss olli viil egäl läve ette tett `väikse vabul`aia. Sääl olli siss purgandit, `kaali, `ernit, kanepit. Viimäde mõni tegiss joba `kurke kah. Kolmel tükil olli istudet esigi õunapuu. Neist katel mõni arakmarja- ja karumarjapuhmas. Ütel, sij olli Ennuksel, esigi sirelid.

Meil `kasvi jälle loomalava, sij kus kasvatedi kapuste`hume. Üits vanamijs kaju`usse (õue) päält siasongermust üles ja tegis omal `sinna tubakut maha. Olli usse`aia nurgan `väike kolmnurk.

Nuh, siss akasive egä`üits tegeme usse`aiast uudismaad. Viimäde olli egäl mehel usse pääl tubagu`aid. Nindasama nij läve`editse aia ka mud`ugi ollive saanu.

Aga nüid selle kotuse ijst tulli `mõisa `renti `massa. Ja selle pidi `tüüge tasa tegeme. Suve `tulli põllutükke tetä ja `talve teol kävvä.

Postoi, midägi jäi maha vahelt – kus einämaa? Einämaad olli egäl kaits `nüüri. Üits nüür` olli kolme vaka`maaline ja tõine nel`läline. Neid olli `summa 32, `kumbagit 16. Nendege olli siss ninda, et egä`üits võis saia parepet ja sitepet, siss kaits Irmut kokku käüsive iki `aaste, ja lummer edesi.

Karjamaa olli ühine katel Irmul, Kullil ja Karumlaanel. Sij olli Irmult `umbes versti `kaugusel, õigati `Kandlik. Säält vist kunagi olli mõts päält ärä palanu, olli kaits suurt palanut `lohku sehen, kus suvel lehmä joosive `sisse `parme ijst pakku. Mud`u söödä poolest olli sij maa `rohkem karu`samble mättä ku maiset maad.

Ninda et ku keväde ristipäeväst niidu `kinni `panti ja kari `Kandlikun aka`ss `käümä, siss tulli naistel `umbes versta `kauguselt `mõisa mõtsast sel`läge kotige einä`kakmise `vargil kävvä. Mõtsavahi ollive siss naiste pääle tulivihatse. Viil ku mõnel sirp `johtusi man oleme, siss olli raharahv suur. Koti ärä `võtmine, sij olli arilik.

Aga elädel (loomadel) enge sehen tulli `oida ja `piima`võid taheti kah, midä mud`ugi sai vähä. Egäl kaits `lehmä, pal`lu sa iki ärä kannat. Nu sij olli küll `orjus.

Seni ku `minti joba `mõisa einäl, siss `panti egä `õhtu päevä jagu `einu `perse `alla kodu minnän. Siss saive joba niidu `valla. Kigepäält mud`ugi `mõisa jao ja nagu meil olli `mõisa einämaa Undivang kohe üle jõe. Ku sääl ollive oma inimese tühün (töös), `lasti kari `õhtu kas või rugade vahelt

saarikus. Nij moonakse, kelle kari `sinna es ulade, nij ollive küll kade. Siss iki enne minnä es tohi, ku näime, et kuhjal `lüüdi joba mätäss `varda `otsa ja inimese ollive ärä lännu. - - -

Nüid lääme tagasi tüki tegemise manu. Selle kotuse rendiss olli määrät küll ka `mingisugune arv, aga sij olli selle tüü innage viit ninda ümārikult kokku, et ku kikk nij ärä määrät `tüüse (tööd) tett saive, siss sai reht tasa. Mud`u jäi `võlga ja sedä pidi siss kas rahage `masme või lisa `päevi tegeme.

Pöllutükke olli ette määrät tetä. Kigepäält 3 vakamaad timuk`einä, 3 vakamaad ristik`einä, 7 vakamaad maa`einä, 2 vakamaad rügä, 1 vakamaa (tali)nisu, 2½ vakamaad `kesvä, 2½ vakamaad `kaara, ½ vakamaad lina, ¼ vakamaad ernet, 3 vakamaad `kartult võtta.

Ja mijs pidi `mihklepäeväst egä nädäli kolm `päevä teol `käümä, seni ku kevāde `mōisa sõnnik `vällä `veeti, ärä `laotedi ja kesä `sissi `künti. Sõnniku `laotemine olli tükitüü, üits vakamaa päeväss. Siss `vōeti kodust abilisi ja tetti lisa `päevi, kas vana võla kattess või ette, kudas kellegil olli.

Meilt käüside teol neli mijsst ijspuul nädälipäevil ja tõine neli lõpupäevil. `Jārgmine `aaste olli vahetet, ninda egäl puul, ku olli nädäli lõpul teokōrd.

Üle kate nädäli olli `ārgelauda- või karjakōrd, siss pidi pühāpese päevä ka oleme. Ku `johtusi karjakōrd suurte pühāde pääle, siss `anti egäss päeväss puul `tuupi `viina päälekauba. Mud`u `anti egäss pühādess puul `tuupi `viina, jaanipäeväss kolm `tuupi õlut kah. Aga selle ijsst pidi `saksu üles `tōstme ja elāde `laskme.

Meil `Karksi `mōisan küll muud ārrät viimāde es ole ku valitseje ja mōtsa_ārrä, nij siss selle au `vastu võtivegi. `Rahvi_ārrä ei olevet kunagigi peris `Karksin elānu. Ja viimāne, sij üteldi üits `kaugelt suguline olevet `rahviss (krahviks) tett. Sij pidi ka oleme puul `taolist. Kōneldi viimāde, et nij `mōisavoliniku ollive ta peris ullu`majja saaten. Mōisa valitseja – omanik pidi oleme selle sõsar, üits baroness.

Pääle 1905. `aaste `reiki (streiki), siss läits moonakste elu ka parepess. Teo`päevi tegemine jäi ärä, kesvāpää `kōrgamine kah. Tükkel `panti `inda manu. Rüä pääle `anti suppert. Ninda et ku tüki kikk ärä saive tett, siss sai sügüse raha `mōisast `vällä ka vjil.

Sij tüki pääl `käümine olli iki üits asi kah. Oma põld ja tüü, sij tulli tetä ku `vargsi vahepääl.

Ku akaśs joba einä_aig lähükse tuleme, siss olli egäl muret. Meestel pidive riista, riha ja vikadi jutin oleme. Naistel jälle levākoti, räimekarbi, piimä`lāhkur, joogivjilās, ümmerpäärāti, põlle – jah kikk pidi `valmis oleme. Egä siss es ole änāp `aiga kellegil. Egä sääl es ole kedāgi.

`Mõisa tallipoiss või vahimiis või kes säält kunagikõrd saadeti, tulli
`ratsa\_obesege ajaden `usse (õue), akaśs kisendeme: „Ommen `mõisa einal
`sinna ja `sinna kokku tulla, sel ja sel kella_aal!”

Kus siss lei külä kihame ku kutsirautsiku pesä. Ku siss olli sij minegu
ommugu, siss egä_üits tõtaśs iki enne minnä, vaist saap vähebe või parebe tüki.
Ninda olli kah. Kes olli kubjal sõbramiis, `jäeti kas või tõiste vahel maha temä
jagu.

Aga viimäde olli ninda, et nurme vakamaase (-maad) ollive `numre all ja
moonakse kah. Egäl olli oma `numre enne kätte kirjudet, siss vällävahk mudku
ütel', sinul nij ja nij `numre. Ku esi sääl es joolegi, tüki olli iki ärä määrät. Siss
olli pal'lu rahulikup tüüid tetä.

Tüü tegemine käüs iki üitstõiste `võitu. `Raske olli sij tüü küll. Vil'lä
ollive suure kasunu ja tüüpäe olli pikk. Ommugu päevätõususs `olti iki joba
nurmen. Ja `õhtu ninda kava ku vähä näkküsi, siss akati alle kodu mineme. Tüü
pidi kikk `kangest kõrralikult tett oleme.

Ristik einu es lasta enne `sarda paneme akade, ku kõrs `murdan katik
läits. Aga ega sij ää es olegi. Lehe lätsive kikk kül'lest maha, `sarda saive
`pal'le kore varre viijl.

Aga ku uus valitseje tulli pääle 1905. `aaste, siss `lasti ristikeinä
puul`tüyrelt `sarda panna. Meil olli küll `raskep `tõsta, aga einä saive ilusebe.

Enne pidi kesvapää, mis pääle `riismise viijl maha jäive, näpuge maast
üles `kõrgame. Ku kaits pääd üitstõise man viijl mahan ollive, es võede maad
`vastu. `Rõukel pidi naudi ilusti kõrralikult pääl oleme, et tuul ärä j lõhu.
Kardulemaa, mis pääle vagudest `võtmist olli `äestet, künnet ja viijl `äestet, ega
kõrra aig iki viimatseni korjat, `lasti vagu vakamaa nurga päält nurga pääle
läbi aia. Ku üle `kümne kardule `vällä tulli, `anti uuest kätte, tulli uuest `küändä.

Pal'lu neid tüü_inimesi siss egäl perel olli? Arilikult kolm. `Arva mõnel
neli. Üits neist olli siss kas vanast `väetu või noorest nõrk. Kellel omast käest,
lastest abilisi es joole, sel olli lesknaine. `Suuri `latsi jo kah es saa oma man
oida `rohkep ku üte. Ega säält midägi kellegil saia es joole. Kellel siss olli viijl
karjane omast käest.

`Talve mehe käüside teol linu aaman. Egäl mehel olli 100 `nakla
lina`varsi päeväss ärä tetä. Siss ollive kavale mehe `panden keresekivi
`kaalmise aol linade `sisse. Küll kubjas peräst `kärkin, ku kivi linaluie sjiist
`vällä tullu, aga `süüdlest ei ole änäp `kuskil.

Siss `käüti kodust ka appi [linu] roobitseme. Sij tüü käüs kikk käsitsi.

Ninda olli elu `üldiselt `mõisa ümmer. Oma tüü, sij olli nindasama ku
vahepääl rabade ärä tetä.

Ku rügä joba pääle `lõikust akin kujunu olli, akati rehe `pessimisege pääle. Üle katesame olli üits rehe. Kigepäält tetti rehe ulgandi `puhtess. Siss `võeti `luusu, kes akap kigepäält. `Järgmine tulli elu_ase me `järgi. Ütel olli vili üleven, tõisel riha `alla `sisse veet. Pesseti üteli maha, tõine at's (ahtis) kohe üles. Edimine akašs tuuluteme. Ku sij tüü `valmis sai, akašs kolmas `sissi vedame.

Rüärehel akati edimese kuke laulust, et ommukuss enne `valget rehe maha sai. Inimesi olli arilikult viis rabajet, kaits tüve `lüüjät, kaits kuu `käänjet. Abilistel tulli `tüüge tagasi tetä, mud'ugi jälle rehet pessän. Pääle rehet `minti mud'ugi, ku olli tüüjärg sääli, siss `mõisamaale. Nij, kellel vaja tuulute olli, pidive `jäämä sedä tegeme.

Tõuvili sõkutedi obesteged, neli obest ännän. Muidu kõrd olli seantsama. Tõurehel olli mehi vähed, kaits rehitsejet. Aga naistel olli vatti. Neil abilisi es võede ja üteli naisel, mõnel sekkä kaits, tulli sel`läge `kõlka `järgi kanda. Ku viil kõlguss olli rehest ninda `kaugel ku Irmul, pimme ja porine, üle kivi_aia, siss vaade küll, et kaalaluud ärä_i murra.

Viimädepoole siss tetti `kõlka vedämise korv. Sij olli `vankre pääl ja naiste tüü olli ta `üüse täüs `tuupi. Mis üle jäi, sij `veeti `päevä.

Rehe_ahju suu pääl olli sügüseti `kangest ää `kartult küdsäte, mida `süüdi räime `suuleemige, kus kuurt või koore_alust `piima sekkä olli pant. Rehe_ahju küdsäkaali ollive küll ka ää.

Riha all `oiti `talve linaluu ja `vankre. Suvel ollive jälle rij ümmer rehe `rästse all. Meil Irmul olli kiigu oorisjala ka rehe lähüksen.

Lihadepühädess siss tetti riha_alune `puhtess. Siss ku kiigu pääle tullive pal'lu külä `nuuri kokku, siss riha all tantsiti, mängiti, vällän jälle kiiguti. - - -

Mari Sarv, s 1884. Nuia

HALLISTE

ALMA UTT, 1942. ES KT 28 :12, 14–23, 30

Lina katkumine ja harimine

Ku mia nuur olli, siss tetti lina iki oma terve nurm maha, aänd kakku. Võõrid saa_bäl `kakjid (st töötasu arvestati saja katkutud peo eest) `võeti kah. Tõmmati oma katessada ja tuhand peo päevän `vällä. Ommuku vara `minti `kakma, egä\_ss vaadate likkest egä midägi. `Väiksest vihmast es panna ka `miastig, kakuti `õhtu senigu näi. `Õhtus olli vast ka sel'g `aige, ommukus olli terve `jälle. - - -

Lina`kakja `kaksive linu eside `kaupa. `Võeti üits tük'k veerest kätte ja `minti `tõise `vijrte `vällä. Siss `võeti uus esi `jälle. Linapeo `panti kate`kümne `kaupa unikus. Peräst olli siss `elpus är lugede. `Õhtu kannive naise egä`üits oma lina õla_bäl sarra_ma[nu] kokku.

Mehe ürijäsive siss `juunig `suima kah. Sarra_alune maa `aeti kige\_bält lappige einäst `puhtes, sõkuti kõvas ja tasatses, mud'u_i saa kugarid kokku `pühki. Kərbuse `lүүidi maa `sisse, roobiku `panti `pääle. Lina\_ari `panti arjapengi `kül'ge `kinni, peñk pišteti pulgaga maa `kül'ge. Mijs suis päevän tuhand viissada peo ärä. Ken `õigene kõva `suija olli, suis kolm tuhand ka ärä.

Ku linu juba `roh Kemp är suiut sai, siss akati otsast lekku vedäme. Linaleo ollive egäl talul esi, paar-kolm tükki. `Siantse vijssoone_bäl `kunnig, mud'u jääv kuivas. Legu `panti täüis, pilluti tasatses, lepä- või paju_aa `panti `pääle, agade_bäl kivi. Nindapailu `aeti kive `pääle, et vij `vällä võt't. Ku `lämmemp aig olli, lik'keve (ligunesid) nädäli aag är, kül'mempeg läits kolm-neli nädält ärä.

Mia `laoti esi üitskõrd linu, argige `kisti leost `vällä, peo `kül'mesive `laoten kätte är, side_ss lää lükäten ämp üles.

Lina ollive `parra, ku kiud luu kül'lest `valla olli – peo vahel `murti, ku luu rops, katik läits. Järven ja jõõn lik'keve rutemp ärä ja `valgempe lina saive. Kullisilla otsan mõni auguke olli, kus panna sai, egä jõõn pes (päris) `leote es tohi, apu vesi koolet' kala är.

Miu vana olli üitskõrd nooren ka linu `kiskun. `Väike jääkõrd olli vijil pääl ollu, es ole `miastig `kül'mä `tunden. Linapeo `laotedi `püstitü maha kujume

ja liikmä. Perästpoole kääneti peo ümmer, süstkül'g vällä, siss liiks ästi valges.

Ku lina juba valge ollive ja paar-kolm päivä kuiva pidäs – kaeti kah, ku sideme alt ästi kuju olli – siss na võeti kokku. Kige bält laotedi üits kubu õlgi maha niistume. Ku vihma_{ss} ole, siss visati peenikselt vett pääle, rohkemp latve bäle, mud'u oss (oleks) kuiva õle sidemid tetän katik lännü. Vanempe naise panti sidemid tegeme. Siss ürajati kuppu köütmä.

Peosid loeti viis tõišku tükki kainlas, panti sideme bäl maha. Tõine viis tõišku panti tõišipidi, iki ladva ja tüve. Ruiuti põlvege kokku ja tõmmati põlvege ninda kõvasti kinni, ku vähä and.

Linakyy veeti laudile või aida pääle. Ku rehe läbipesset olli, panti lina üles. Arutedi kuust valla ja panti püštü pardsile, iki lau kaupä.

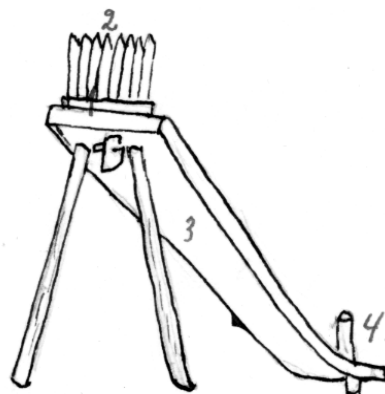
Õige vanast olliv tidruku ka linu tennü. Üjuse kellä katest aet üles. Talituse aas pidänu sada või metu neid peosid olli, är roobitsemi. Nellä või viie aig viit egäl kanikuke leibä ja suul vjilivvake koldekivi pääle üüruugustis. Poisi pidänu ka valges oma sada viiskümment peo läbi aama. Sügüsel't olli päevä vällän jälle muud tegemist.

Mede aig olliv juba kot'lase, ken linu teive. Saarlase ja muialt mehe käüside külä müüidä, koti sel'lä: „Ka linu kolki om, ka linu kolki om?” Miu aig naise-tidruku ämp linu_{ss} tjj.

Parempid peosid korjati vällä, tetti vähempe peo, suilinades. Ku vähätig sai, võeti lina suimin (sugemine) käsile, et keträme saas. Enämpist õhtu tulege suiuti taren. No siss olli ka kikk sil'mä ja suu tolmu täüs.

Kige bält võeti jämme ari, pišteti luvvaraš arjapuust läbi, istuti esi tooli bäle ja võeti luvvaraš arjage jalge vahele. Linapeo suiuti jammest ärä, siss tullive ots pakla. Siss võeti linapeo pooles, panti uvvesti kokku, tüve ots ladva poole, mud'u [oleks] tüvi mahan är pudeves lännü, ja panti pengi pääle ritta. Tõine siss võt't säält ja suis peeniksest.

Peenike ari köüdeti pengi kül'ge võrkmege kinni. Peenikse arja bäl tullive laas pakla ja ku lina õigene peenikses suiuti, tullive kige peenempe pakla. Linapeo üits ots

Joonis 1. Lina_ari: 1. ari; 2. väidse; 3. arjapenk; 4. maa kül'ge kinnitumise pulk

mähiti üä käe `ümmer, tõine käsi visas iki nindagu lips-lips ruttu peo arja\_bäle. Kõvasti pidi `kinni `oidma, et linakiu sekkä_ss tule.

Ku är suiut olli, `panti üits kolm kolgat ütte ja kääneti `vääntu, väänu ots mähiti vjil `junni, et väänt `valla_ss lää. Siss tetti üits võrga ja `aeti väänu `võrkme `sisse. Viimäti kaaluti `päsmreg ärä kah. Läits iki puul' ja üle poole kokku, ninda ku peenikest tahid. Ku ää sikke lina olliv, läits vähemp kokku. Ku luise ja pudeve lina olliv, tulli enämp `paklid.

Lina `suimise man üits kolmas inimene, enämpist karjapoiss, pušt (puistas) järest `paklid. Puu `vardage pušteti `ästi lahes, `lemle `ästi `vällä. Viimätig venütedi `puštan pikäs, `panti lavva\_bäle ja mähiti `kjuštsles kokku. Siss `viiti `pakla `kel'dres või `aita, linaväänu `aita või `kamres vadja `otsa.

Otspakaltest tetti kotikangast, laaspakaltest suu `rõõva `kangid, kige peenempidest `ammid (hamesid, särke).

`Õige vanast tetti lina ja kanempe puha kolbitsege ja roobitsege. Ku mia nujur olli, siss olliv vändäge masine, peräst tullive `valtage masine, viimäti juba virri.

Ku kolbitseg linu tetti, siss `panti jalg kolbitse `pääle, linapeo `säeti laiali põlve `nõale, siss `lүүdi roobitsege nindagu laks-laks. Vahel `võeti `jälle käe\_bäl, `säeti ja kääneti luise kül'le `vällä, siss tõmmati kolbitse alt vahel jäl läbi.

Sügüsel, ku kugare üleven ollive, siss olli meil lastel `lämmen taren kugarte\_bäl igävene `mõõlamine ulgani. Vana-Mall tei kápuli mahan rebäst, üits jalg üleven ännäs, latse puha perän – `väikse rebäse. Mõnel es kurda änd `ästi sel'län – tõstet `jälle ää mjjl. - - -

Linakoormaga Pärnus

Mede ät't olli siante, temä viis meid iki egäspoole. `Pärnun käüsimme puha kõrrast (kordamööda) ärä. Ku `talve linu `viimä `minti, paänd lina `kuurma `otsa üte, ken suuremp olli. Mia mälete, mia olli siante `kümne\_`aastane, ku ätig linu `viimä lätsime. `Tõisi olli kah, vooorige iki. `Õhtus saime `linna. Sõbratuan ollim lina `kaupme man `үүses. Miu kutsuti `kүүiki ja `anti `saia ja tašs `kohvi. Tõine ommuku akasime tuleme `jälle, `õhtus kodu. Oma seidsekümment või kuuskümment `versti iki. - - -

Kanep kõiteks

Kanempest teive mehe `köüsi ja `kaplu, naise teive mõrra `niiti. Ät't tei iki `talve_`õhtu pööräge `kaplu ja õpas esi meid `laule ja värsiksid lugeme. Kõvve

ja kabla tetti kodun puha, pööräke oll seinä_sen. `Niini `panti sekkä, siss olli `ästi kõva. Ütelti: katik läits kanempest `köüsi, niinest `köüsi niksati.

KS. 1944

Vilja külvamine. Hitsme vedamine

Külümise man `veetse itset. Külüjä külvab ehen, tõine `tõmbab jalanukige `vaokse tühjä ja külvet maa vahe\_bäle. Sij maa, mis kate `vaokse vahel om, mis mijs üte üle `kõnmisege täüs külvab, om itse. Üits itse maad jäi tühjäs.

Mijs külvab ja tidruk viab itset. Külüjä läab ehen ja `itsmevedäja `tõmbab jalanukige `vaokse külvet maa `vijrte, kus suuremp jagu teri pudunu om. Ku keväde edimist `kõrda itset vedäsid, siss tetti [vedaja] likes.

Pann ja tape

Pann om arkadra kül`len üits tük`k. Pann om `aerepuu all, oiab `aerepuud aiste kül`len, `kapluge `kinni köüdet.

Ku tarege tõu`villä pesseti, siss `lasti laug maha, `säeti ilusti kokku, veere üles ja rihage, sij õigati `tapmes. Ku tape `valmis tett olli, siss `tuüdi obese `pääle. Edimelt olli tape `kõrge ja kobeve, obese pidiv peris `kargame üles, pidid `oidma, et esi ala_ss jää.

Viiluke

Vanast lõigati viilukse_bäl rügä. Viilukeses õigati kate vijvao vahe või jäl ninda lai maa, ku sellest üle lõigaten `piiu said võtta rügä. Tat pidi ka ninda täüs oleme, ku vähä vijl võtta said, sõrme pidiv `arku oleme ja `sõrme vahe ka puha täüs. Paari peotävvest said vihu kätte.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

PAISTU

HELJU VINK, 1944. ES KT 92

Kuidas vanasti elati ja oldi

Ku vanast mia `alla nuur tidruklaits olli, egä siss `kennigi siast elu es saa ku nüid. Siss olliva `mõisade (mõisad) ja ärräde (härrad) ja `pääle oma tüü, mis kodun tetä olli, käisiva tidruku ja poisi `mõisan `päevi tegeman. Mia esi küll `mõisan tühün es käi, aga sedä ma mäleta `alla `pirla vüil, ku emäkoñt kõnel', kudass siss elätu ja `oltu, ku temä `alla mihele olli lännu.

Temä käinu `mõisan iki `jalksi, suure talude [käisid] obesage. Iki egä nädäle seen olli oma kolm ja neli `päevä `mõisan tettu. Vanast iki olliva `naaran, kudass puu`tel`gege vanger `laulan, et: "Ku mij `läame, siss mij `saame."

`Mõisan olli mud'uki egät tüüd tetä, sedäsamat mis kodunigi. Mõnikõrd olliva mihe ollu kah `raave kajuman, ku `mõisa `põlde sääjetu.

Mia `mõisast eige kaven es elä, selleperäst ma mäleta küllät, kui ilusa nij `mõisade olliva. Meil olliva magatsi_aida man suure kase, jämede ja kenäde, nij õigati leinä `kaskis. Õllekoa man olli eige ilusa mooduge mõts, suure `puude kasusiva ja `tjide olliva `sissi `aetu. Sääll olliva ärräde kõnnikoha.

Siin Tuhane (Tuhalaane) ja `Olstre puul olliva mud'u suure talude, aga `jälle sitema `maade ja neid sitemid es jõvva `kennigi `osta. Mis sa neist oless ka `ostan, kes nij võla ja `rotsendi ärä oless `jõudan `massa. Maa `viiri sai ka iki `aiga arida selle `aaga, mis `mõisatjüst üle jäi. Pailu tat `tühjä `sinna `kul'le (kulus). Aga `amme võt't iki liges küll, ku mitu `päevä `mõisan ütte `järgi olli tullu olla. Miu emä kõnel' sedäsi.

`Maade sedä `vil'lä küll es anna, mis nüid saias, es ole ju nij riista eige kõrraligu. Kivide ja kivi_uniku olliva ku einäsa (-saod) ja es ole kah `kuñtslikku `väetset. Äid `sijmnit kah es ole maha kül'üdä. Kessi neid `sor'te tääd's, mis alamp olli või kedägi. Ja egät vastast es `julgegi kül'üdä. Ääl `aastel sai iki kah raasik. Mõnikõrd ikal't, siss `tuudi magatsist `võlgu, sügüs `viiti tagasi. `Olstre mihe akasiva Tuhane mihi `naarma. Tuhane ja Pahure (Pahuvere) `maade om sitema, ku om `Olstren. Et tulep `vällä, ku Tuhane mijis

magatsileväge. Iki magatsist tüyp ja magatsis viip, üit's ait ja üit's koer, tulep odevemp kätte. - - -

Mia lätsi juba `katsma` aastetselt `tjinnmä ütte` tallu, sedä nüid änämi ei ole. Rüärihe aal `pölliva` (põlesid) `uune maha, varema om` alla vjil.

Sääl olli vähä tere ommukut `pernañ. Es mõista kammert sääjedä (seada) ja es tähu ka `süvvä` kjiit. Mängäs `pal'lalt` kannelt. Kammer olli ku paadsapoodsik. Sääl ta ist ja `süvvä kjiit` pühädes kah `pal'lalt` paa `persekse` sehen. - - -

Ku tüü man eige pakki es ole, siss saiva `tüülise vaist` kah `persekest` maha `panda. Mihe panniva `piipu, tidruku naariva ja teivä mud'u `nal'la. `Mõisan küll es ole saanu `aiga puhate. Egä `üit's` püündän, et ennempi `valmis` saap, oma tüü kodun taht' kah tetä.

Tüüpäe olli ikki `valgest` `valgeni` ja rihe aal `olti` kah `üüse` ülen. Ommuku `tõusiva inimese siss, ku kukk laul', tunni kolme-nel'lä aal, muud `tunni es ole. Mõnen kottal olli kah tunnilaud `aknelavva` pääle tettu. Sij olli peris `kerge` tetä. `Panti` `pal'lalt` üit's urk `püstu` ja lõigati `aknelavval` märgi tunni `aige` järgi `pääle, kus kottele urgi vari `miantsegi` tunni aig `paiste.

`Talve` iki olli vähä raasike tüüid vähemp. Mihe teivä linu ja puutüüid, `vahki es ole` `aiga kellekil. Naise ja tidruku käisiva kah `mõisan` `keträmen` ja `kangit` kudamen. Kodun olejade kedrässiva ja kudasiva kah. `Õmbliva` `ende` perel `rõõvit` ja teivä ilust näputüüid.

Ennempisil `aigul` olliva iki ilusa `rõõva, kikk` `väl'lä` õmmeltu pluusede ja puha. Egä siss `kennigi es käi` kindsu puha `pal'la. Kikk olliva ilusa tidruku. Es ole vaja aisu `elilaasiksit, ei` `rijimi` (kreemi), `juussit` säbrute egä kedägi. Es ole vaja moonutset `mängi.

Keväde akassiva `jälle` välitse `tüüde. Suve` olli iki kige pakimp aig. Sügüse, ku välitse `tüüde` ärä saiva, sai akate `einge` tagasi `tõmbame, aga` peris ilma `tüüte es saa` olla kunagi. Sai iki lõhut tüüid, et nina tatine. Ja ullemp ei ole selleperäst kedägi.

Olli selle eluge kudass olli, mõnikõrd olli `raske, aga es ole` kellekil kaevate. Sai pühäbe kirikun `käitu. Paistun ja Tuhanen olliva kiriku ninda ku `pirlagi. Sai palutu ja lauletu ja jumalesõna kulletu ja kikk mure läit's meelest ärä. `Nüütse` aa inimese ei saa `aiga` minnä kirikus egä `koekil, aga` ädän om na ullempest ku vanast. Miu emä `surri` `alla` `ilda` vjil. Temä üt'el' iki, et nüid kävvas kirikun `pal'lalt` `ilpe` `näitmän, ku juust eige om` `aiga` kähen.

Endisaegne maaharimine. Harkader. Äkked. Ale ja kütis

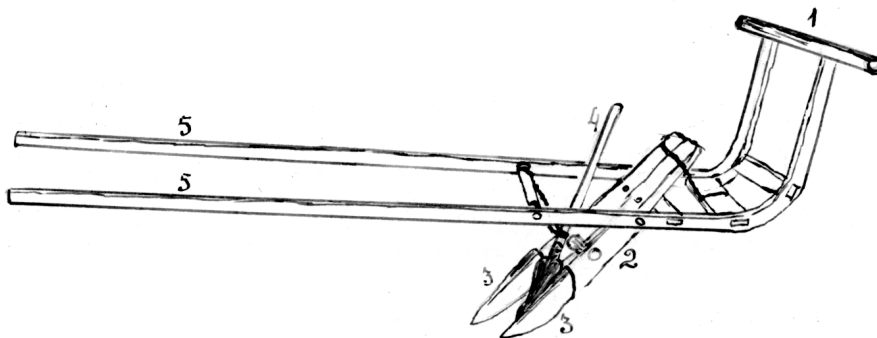
Maa_arimine olli iki vaevaline küll `nüütse aa kõrvan. Ark`atruga sorgiti maa üless ja edimelt karu_ägläge, pärast `puutse ägläge `äestedi maa tasatsemes. Vedrut es ole olemangi. Nij karu_äglä olliva `ääde küll, vaist ku `süüti künneti, kaabiti sellege, ku kana sabits kunagi. Sij tei edimält maa ilusas.

Miu aal änämi alet es tetä, aga emä aal olli küll viijl `alla tettu. Alet tettu mõtsa\_alutse maa pääl. `Puude raiutu maha, `saage es ole sel aal ollu. Ja ku tuult es ole pailu ollu, `pantu `puude põlema. Ku na siss ärä `põlliva, mud`uki mihe ja naise `sorkseva ja `kaieva `urkega, et `puude `ästi ärä oless põlenu.

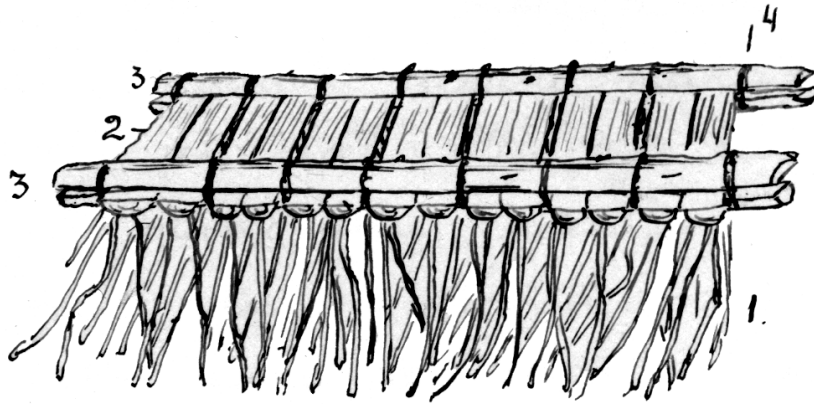
Mõni olli pärast `jahtumist `kaenu arkadrage `sorki, olli aga `äestedu `pal`lalt karu_ägläge, et `mulda saanu. Visatu `sijmne `sissi, `äestedu viijl mõni kõrd üle ja vili kasunu ku mine üle pää `sissi. Ollu teräde suure ja ilusa ja kõrre ku pütsiku.

Küt`ust tetti säälpüül, kus mia nooren `elli, vašt `alla üte viie`kümne `aasta ijst. Küt`ust tetti siss, ku `alla `uudine maa `olli sikke `turbage, et mud`u arida es saa. `Võeti kuiva aa (haod) ja sääjeti neil mättä `pääle. Tuli `panti agadele `otsa ja aa `põlliva üten mätästege ärä. Pailu ääd `tuhka jäi üle ja sääl ütelti ää vili kasuvat.

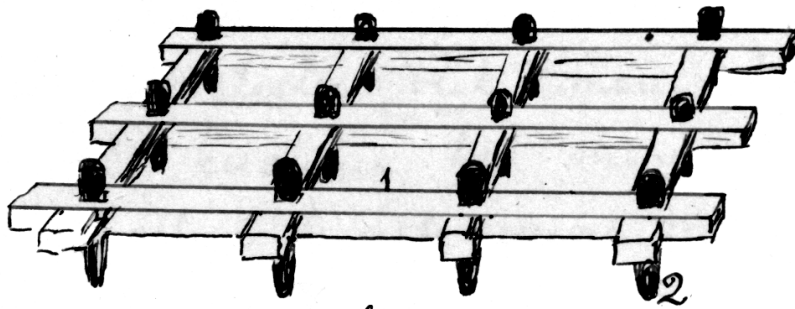
Muu pärast sedä es tetä ku selleperäst, et maa sai `väetset ja `keřgemp olli sedäsi maad üless arida. Peris põllu man es ole `siantest suurt `vaeva, es ole ninda pailu mättit, aga orasseinä `juuri olli küll vaist, et pal`last maad es paistagi. Tidruku `panti neid `riisma. Riisuti kokku ja tetti tuli `otsa. Tule\_asevide kottal `kasvi vili pailu ilusamp.

Joonis 2. Arkader: 1. adra käepuu; 2. raud`puude; 3. ravvatse aheri; 4. adra lusik; 5. adra kure

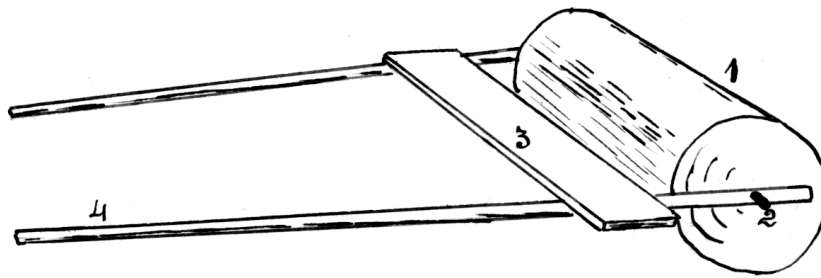

a)

b)

Joonis 3. Äkkes: a) Karuägel: 1. karuäglä pulga; 2. lõhkitse kärbusse; 3. kinnipanemise puude; 4. pajutse sidema; b) Perisägel: 1. äglä raam; 2. puust pulga

Joonis 4. Rull: 1. rulli pakk; 2. rulli võll; 3. laud istmises; 4. aisa

Põllumaa väetamine

Super`vussi (superfosfaati) es ole, sij om mud`uki tääda. Selleperäst kül`üisiva suure talude vaist vähä `ipsi `pääle. Mia ei tää, kust na sedä saiva.

Kige `tähtsomp olli sõnnik, sedä iki egä `üit`s sai raasike `endest. Kellel `põldu olli, sij pidäs eläjit kah. Alapanekus rääbiti, ku `õl`gi vähä olli, mõtsa alt `rämpsu ja `lehti ja kuuse`pinde. Kardulevakku kül`üiti `tuhka. Sedä sitta sai küll egä vil`lä `pääle kül`üida. Tuhk avit` iki pailu kah.

Kardultel `panti sõnnikut kah. Mõni pañd vakku `sissi. Kardule ala ja sõnniku `pääle. `Kor`vege ja põllege `võeti `kuurmast ja kätege `panti vakku. Küll siss peräst käe `aisiva, aga ütelti sedäsi, et kelle käe sitage, selle suu saiage.

Kellel sõnnikut `rohkepp olli, pañd maa `pääle enne, ku vagusit es ole `aetu. Kessi aga arvas, et sedäsi vagusit ei saa `aada, pañd sõnniku juba maa `kündmise aal ärä.

Sõnnikutalgud

Keäsõnnikut akati kohe `pääle vil`lätegemist `väl`lä vedämä. Mõni lõigaśs enne viil `turbit, aga enne `jaani akati egäl kottal. Siin pailu sõnnikut `talgudege es `veetä. Suurema talude iki käisiva `üit`steistel abin. Tulliva siss kokku pailu tidrukut ja `poisse obeste-vangertege. Mitu tükki tulliva egält talult, ninda kudass talu saat`. Siss olli kirint ja kärint ku Tuhane laada aal.

Obesa `irñseva ja täku egä märäde es kurda paigal. Ku mõnen talun sia `aidude ärä olli `võetu ja neil kopelt es ole, siss sia `põrsa olliva egäl kottal ehen ja `juuśseva obeste sian. Vähempe latse `panti karjateme, aga või niij `taht`seva kullela, `taht`seva kah `nal`la nätä ja vangertege `sõita.

Sõnniku `tõstmises olliva kate`aralise argi, suure laia arude. Mihe ja vanema poisi olliva laudan sõnnikut `väl`lä `pildman, noorema poisi olliva usse man `kuurmid tegeman.

Tidrukil es ole pia `aigu `ültse vaja esi `tõsta. Tidruku ja karjatse olliva [sõnnikut] `mõtsa (põllule) vedämän. `Kuurmid maha `tõmbaman olli `üit`s mijs, `laotajade olliva `jälle viil esi.

Tidrukil olliva `puhta `rõõva ärä `pantu. Ku kodu `süümä kutsuti, siss `pañdseva `sel`gä. Poisi `paśseva `jälle vaist `perrä, kus tidruku `rõõva `pañdseva ja `paetiva ärä.

Õhtu `anti iki `viina kah. `Lõune`aal es `anta, inimese oless `purju jäänu ja ei oless siss tüütegijit ollu.

Õhtu olli siss simmañ, tantsiti talu ussaian, edi `kambren või `jälle `puhta riha all.

Vahejuhtum sõnnikutalgutel. Ma mäletä, ku mia `alla nuur olli ja üit`skõrd Naatsakul [sõnnikut] `laotaman olli, siss olli `kuurmid `tõmbaman üit`s Jüri. Temä taht` miu kõrd ärä võtta ja käis miu iki vaist kah `vaatman. Mia es tää tast sitast midägi arvata, aga sijkõrd teise tidruku kõneliva, kus Jüri käivät egä `õhtu, ku miu puult ärä lääp. Olli viijl kah `naaran, et temä ei `tahtvat Eppu võtta – `vaeses olli miu pidänu ja lubanu `mõnda teist võtta.

Mia es tiij tast `raipest `väl`lägi, temä `tulli aga miu manu ja taht` miu `laotemise man avita. Ma oless `tahtan tal sitatse argiga pähä `anda, aga ta sai aru ja nimet` miu `ende pruudis. Mia lein kah pää `sel`gä, `mõtli esi, et ku `siantsit `poisse miu `jalge ehen terve ruud mahan oless, ma kõnnis kigist üle. Egä `jalgu kah peräst `mõskmada višt ei jätäs.

Siss ma `ütli, et oless sji pää sul kapuste otsan ollu, oless vašt suip saanu, mis oless kah süvvä kõlvanu ja suud ärä ei oless `määrin, aga et ta siu `otsa om `pantu, `raiskap ta selle peris kenä mihe kere kah ärä.

Teise akasiva `naarma ja Jüri olli ku `lämme leväge pähä saanu, läit`s ärä ja es tulegi tagasi. Ja tidruku pidivä egä üit`s akkama esi sõnnikut maha `tõmbama. Aga egä siss `siantte raibe ei tohi tidrukit mõnita kah, sji `kul`le (kulus) tal peris ärä.

Rukkikülv

Ku rüä sõnnik ärä `veetu olli ja laiali `laotedu, siss `aeti nurme keskpaik `väl`lä. Mud`u es tää `kündmä akate. Kesä tulli ju `sissipoole `kündä, mud`u olli `varsti keskpaik `väl`lä künnetu ja egäl nukal raavi sehen. `Keskpaiga `väl`lä `aamises `panti obene adra ette ja val`laste `külgi köideti üit`s pikk roovik. Mijs oid` `atra ja ai obest, teine oid` teist rooviku `otsa ja kõnd edimese tiiru nurme viijrt `müüüdä, teise tiiru edimest adrage `aetu jutti `müüüdä ja ninda iki edesi, seni ku keskpaik kähen olli.

Siss `künti sõnnik `sissi. Suve sehen `äestedi mitu `kõrda, et `einä ei oless `sissi `kasvan. Sügüse `puule kõrrati läbi ja rükki `maarjapäevä `paiku või kah raasik enne kül`üti rügä maha. Adrage seementedi. Paar` `kõrda `äestedi üle kah ja olli `valmis. Rügä ei rullita, rügä rullip esi.

Tõuvilja- ja linakülv

Tõuvil`lä `tulli küll `rulli. Tõuvil`lä jaoss olliva maa juba sügüse üless `küntu. Keväde, ku tahedama tuule tulliva, libastedi karu `ägläge üle tasatses, et maa pailu ärä ei oless `kuivan. Peräst `äestedi mitu `kõrda. Enne kül`ümist kõrrati adrage läbi ja seementedi kah adrage. `Ker`gemide `maade pääl tetti vaist `vil`lä kah `äglä ala.

Lina tetti küll egä kõrd äglä ala ja `äestedi kas või seitse-`kaessa `kõrda üle, aga `rulli änämi es või, siss linade es tule üless. Linakül`ümise aig pidivä kiu `taevan olema. Mud`u lina es kül`ütä, ku lina`emä `taevan es ole.

Et pikä ja ilusa lina `kasviva, selle jaoss tetti `vastlapäevä `õhtu pikkä `sõitu, lina`siimnekot`t `perse all. Latse `lasseva iki `kelkege mäest `alla, sij olli nende lõbu. Vil`lä `rul`mise aig `tahtseva na `jälle rulli `pääle `istu.

Viljakülvist veel

Rügä tetti kaara `kõrte, rüämaa `pääle oder. Odra `kõrte lina ja linamaa `pääle kaar. Kaaramaa jäi `jälle kesäss. Nisu pailu es tetä, sij raasike tetti rüä`kõrte.

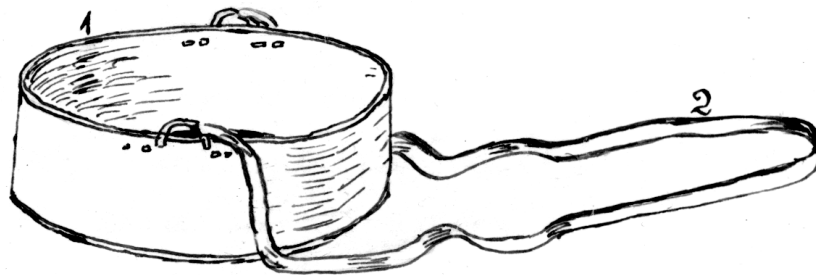
Ernet tetti vaist ää maa `pääle kah, mud`u tetti iki kingu `otsa, ruusaku `pääle. `Erne kül`üti siss, ku `lõunatuul olli, siss pidiva `ästi `pehmes `kijmä.

Kardulit tetti `jälle siss, ku `taevan `ästi mägärit olli, siss es pia kunagi kardultest ilma `jäämä.

Tater tetti `sinna, kus es arvata midägi muud kasuvat.

`It`sma vedäs kül`üjä iki jalage. Vaist `veeti kah sõnnikukongsige või `aeti adrage `sissi. Kül`üjädä olliva suurempiden taluden peris esi, tüüperemihe või tüüjuhatajädä, kudass neid õigati. `Väikse talu peremihe kül`üsivä esi ja `lasseva kah `poisse kül`üdä. Tidruku ja naise kül`üsivä sääl kottel, kus `teisi kül`üjit es ole, aga egä na alvempes es kül`ü ku mihe. Mõni miijs kül`üs ninda, et kikk nu`rm olli `it`smit täis ja imelik.

Kül`üti iki kate `käege. Mõni visas kah üte `käege, aga siss läit`s `aiga `rohkemp. Kül`ümise jaoss olli külvimat`t. Sij olli kolmantiku suurune ümärik nõu, mis `panti rihmage `kaala.

Joonis 5. Kül`ümise nõu: 1. külvimat`t; 2. kaalarihm

Oder olli viimäne vili kül'üdä, siss keedeti odrakül'üjal siasaba kardultege. Ja ma mäleta, kessi keväde edimest `kõrda obesage põllu `pääle läits, sai kodun `kasta ja `kastmise iist keedet kanamuna. `Kastmine aavat une ärä. Mihe om kah `ültse `väige unitse.

Heinategu. Vikatid. Rehad. Luisud

Einä `maade olliva vanast `siantsesamade ku nüid. Suurema asja na es ole. `Puude olliva `pääle `kasvan, mõtsa `käären es saa kudagi `einu kuivate, puha `tulli `kaugemale `väl'lä `kanda. Nüid om ju einä `maade pailu üless aritu, `põldes tettu ja mõtsa ärä laasitu. Vanast es ole `aiga raisate einä `maade man. Ristik `einä olli sel aal `väige vähä, tat sitta es olegi.

Ninda et ku ilma `lasseva, sai juba enne `jaani einäle akata. `Kõrgemide `maade pääl akati enne `lüümä. Kus olliva `sүүлitse einä `maade, säääl es või enne, ku ilm pikkä `kuiva näit'. Einä oless vihmage vii `sissi `jäänu. `Põlde vahel `kasviva peris ilusa einä, ää ja `lehtitse lammaste jaoss. Ku äid `einu es saa, seivä na suu `kaape ja kaserämpsü ärä.

Einä `niitmise jaoss olliva vikati ku nüid. Nii olliva poest ostetu, sepä siin vikatisi es tii. Lüsi olli kate pulgake. Ku sitema einä `maade ja `raskemp ein, siss om üte pulgake eige sitt `niita.

Egä `üit's es mõista vikatit löe `otsa `panda, paänd ninda, et `püštu `niita es saa, niida või persekil. Ku vikati löe `otsa `panti, siss `aeti kundsu otsale varu raadist või lekist `pääle.

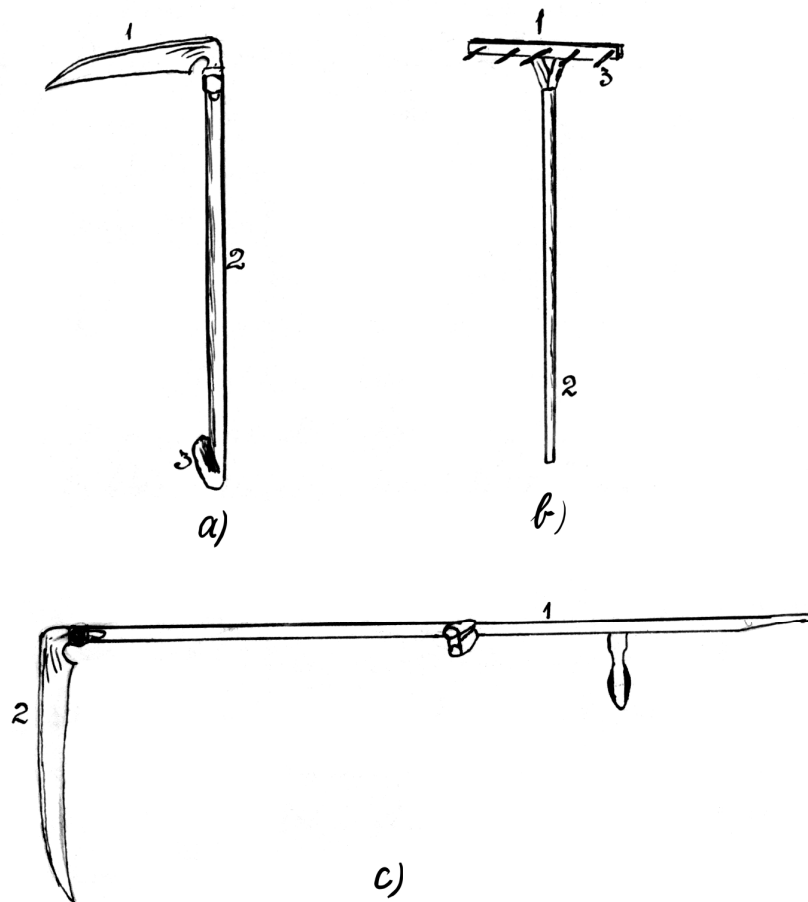
`Riismise jaoss olli tettu kasepuust rihade saare `pulkege. Varre tetti kuusitse. Mõni paänd rihavarre `otsa ku luvvavarre, lašk augu rihale `sissi, pišt varre `perrä ja olli `valmis. Aga arilikult keedeti varte otsa paan `pehmes ja `aeti lõhki.

Riha `pulke teiva iki poisi vaist `talve ja mud'u suvel, ku `õhtu obestege õidsil `käiti. Tule man olli neid senikava `aiga nüsidä, ku uni `pääle `tulli. Obesit es juleta varaste peräst `üüses mud'u `vällä `panda, ku tidrukide ja `poissege `olti man. Tidruku `vaht'seva ja poisi magasiva man, nemä ikki `kangema ja `julgema. Tidruku ei oless julenu `vargil midägi tetä.

Vikatit luisati puuluisa ja saviluisage. Puuluisk olli puutükist tettu, augu `sissi sorgitu ja `liiva `sissi `pantu. Saviluisa olliva kõvas kuivetedu. Neid `kanti kül'le pääl viitopsi sehen. Ku vikatiterä katekõrra läits, siss lõigati `nuaga. Sij olli katest veerest teräv, sepä tett, pää puust otsan. Aga vikati `pinni ei ole mia nännu mujal ku ütäl `Tartumaa mihel, kessi viie `aaste iist siia `tulli.

Õnne ja tervet päeva. Kui ilm oli hea, sai terve päeva
õnne, ilusa ilmaga niidetud ommukult.

Joonis 6. Vikatid ja reha: a) Raud's: 1. raudsi terä; 2. raudsi va'rs; 3. kinniõidmise ko'ns; b) Raudsi riha: 1. rihapuu; 2. riha va'rs; 3. pulga; c) Vikat': 1. vikati lüsi pulkege; 2. vikat'

Rõugud ja saod. Heinakuhi

‘Pääle `süüki `võeti tahempa einä kokku `väikses `rõukes. Ku pailu mahan olli, siss peräst palati üle.

‘Kuivel `einul `panti aa (haod) ala ja tetti `saage. Sae sõkuti `kinni, et `vihma ei `pel`gä. Ku vihm tuleman olli, rabiti einä ruttu kokku ja tetti suurema rõugu ja päält `ästi teräve. Rõugu olliva pikerigu, tetti otsage `vastu tuult. Sae olliva ümäriku.

Vaist enne `vihma `kaeti kah `kuhja kokku. Visate kas või neli-viis `saage, ku `rohkemp es ole. Ilusa ilmage es tetä enne `kuhja, ku kuhjajagu `einu kähen arvati olevat. Mihe teivä kuhjalava kah `aikselt `valmis, et peräst `aiga ei oless `viitä, ku vaja `kuhja tetä om.

Kigepäält `lүүüdi kuhjavarras `püštu ja kuhjatiku lava suurutselt ümmer `kijru. Siss `panti `vardale `kõrva neli oori `jalga, `kiiltege (kiiludega) `lүүüdi `kinni. Oori `jalgu otsa tetti vähä kate `aralitse, `sinna vahel olli ää `kiile lүүvä. Kiilu tetti saarest, sij olli ää kõva ja läit`s `vardale `sissi. Egä `aaste `tuudu vastane kuhjavarras, `tuurel puul olli ää `kiile `sissi lүүvä. Teine mijs lүүt (loodis) `kirvevarrege ja vaat (vaatas), ka varras `õige om.

‘Ulka agu `panti ala, siss `alla `panti einä. Kait`s mijs `tõstseva kolme `araliste kaseste `vikluga `kuhja. Kait`s tükki `panti kuhja `otsa, üit`s siss sõk`k, teine mõõt ja tei `kuhja. Üit`s vedäs järest `saage (saadusid) manu, muist `riiseva, ku viijl kuhjale `einu vaja olli. Ku kuhi `väige `kõrges läit`s, siss `panti einä pajuvitsa `pääle ja `siante uur `anti siss üless.

Ku lava tiku `väl`lä kakut olli ja kuhi teräves läit`s, jäi üit`s, kes `ästi `kuhja lõpeta mõist, kuhja `otsa. Mõni ju seis üte kotuse `pääle ja sõk`k augu `sissi. Sedäsi mädäni puul `kuhja ärä.

Kige viimäti `panti malga `pääle, neid es tohi paarin nummer olla. `Varda `otsa `panti einätopus, et vesi sedä `mүүüdü laiali lääts ja kuhja `sissi ei jooses.

‘Einu tegemä akati `laubasel päeväl, et tүүü pikäss ei venus. `Einu mijs puul `talgudege es tetä, egä üit`s sai esi akkame, `talguden oless niij rihapulgakse kikk `juuskmisega katik tettu ja kessi `vastse oless tennu.

Rihade `sel`gä `võtmise ja mahapanemise man `peeti einä `aal nindapailu `kunsti, et rihapulga es tohi kunagi `vastu taevast olla, siss `kiskvat `taeva `lõhki ja `vihma akkavat sadama. Einä `aal ei ole ju sedä vaja.

Rukkilõikus. Sirp ja rauts

‘Pääle einäteo es ole änämi `aiga `vahki, rügä taht’ lõigata. Sij lõikamine või lõikmine, mia `ütte sedäsi, võt’ ikki `aiga kah, selleperäst pidi `kähku tegemä. `Rüäle olliva sügüse `pääle külümise arkadrage `parra (parajad) `it’smalaiutse juti `pääle `aetu, nende `järgi olli ää `lõiku.

Rügä `lõiksiva `ulka inimesi, peris vaka `maade `kaupa `lasti kokku `panda. Kes tat oma perege ärä jõud’, ku suure talude kähen olliva. Egä lait’s õpp maast madalest rügä `lõikma. Egä sirbige es ole `raske kah, sellä võt’ `pal’lalt raasike ärä. Rügä lõiguti [sirbige] miu `mõtle mise `järgi `alla viij kolme `kümne `aaste ijst. Mõni lõik’ illemp ja mia esi lõigu `pirla viij.

Ku `sirpege lõiguti, siss sirp olli ää kähen, kura `käege `oiti lõigatu rüä `kinni. Nii `panti peotävve `kaupa maha `vihku. Ja ku paras vihu `suurus kähen olli, keerutedi `kõrsist side, `panti rüä sidema `pääle, keerutedi sidema\_otsa üit’s kõrd ümmer `kijru ja sorgati ilma `päädete sidema\_ots sidema ala. Siss jäivä sidema `pääde vihu ladva poole. Ku peremijs vaist `järgi vaat’, ka `ästi om tettu ja mõni siss sitasti olli sidunu ja tüvede ütetasatse es ole, siss lask ümmer tetä. Egä rüäsidumine ei ole ikki käh’ke tegemine.

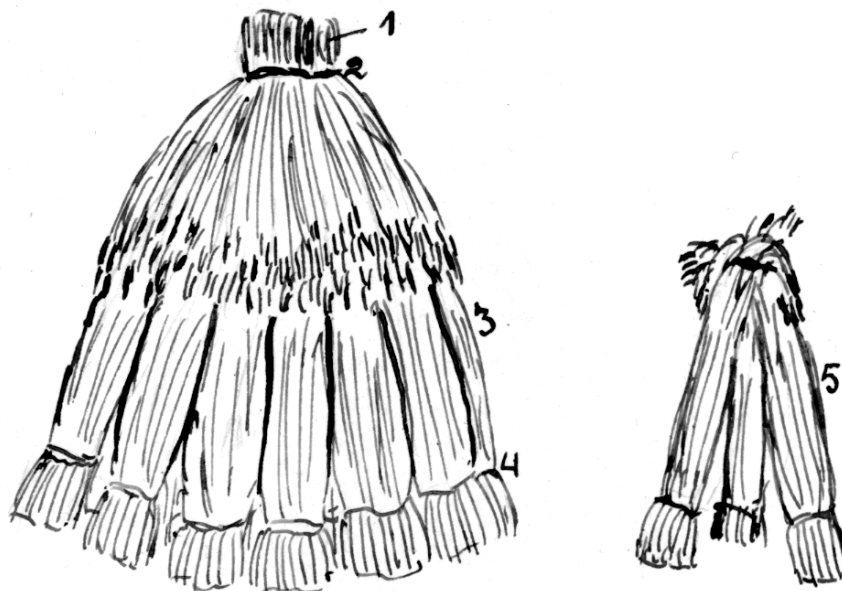
Sirbi olliva puulkuu `muudu kõvera ja `kitsa, rootsu `perrä olli pää `pantu, ikki reiut (treitud) või väitsege tettu ümārik. Peräst tulliva rautsi. Nij olliva `väikse vikati lühikse varrege, kellel koñks otsan olli, kust `kinni `oiti. Nende jaoss olliva kah `väikse rihade. Nij olliva selle jaoss til’lempe tettu, nendege tõmmati rüä rautsi päält ärä ja `võeti `vihku. Nendege olli kah peris ää `lõiku, aga pailu `aiga nendege es lõiguta. `Umbes kate `kümne `aaste ijst lõiguti küll `alla viij `raut’sege rügi. Aga siss akati rügi kah vikatige lobusteme.

Sirbige lõikmine olli iki ää tüü ja vihu tulliva rabamise jaoss `ääde. Mia lõiksi üit’skõrd Laansuu Katil ja Mulgi Tõnisal kait’s puul vakamaad rügä sirbige päeväs. Kokku `pañdse mud’uki kah.

Rukkihakid ja -nabrad

Egä üit’s pañd oma lõigatu rüä kokku, ku ulgantigi lõikman `olti. Niiste ilmāge `panti järest kokku. Ilusa ilmāge tetti aki `õhtu. Vihu `kanti selläge kokku, `latvupidi `võeti `kinni. Egä `latvu es tohi perän vedāde. Nüid änämi `kennigi ei `vaata, kudass tjjp. Kes `latvu perän vedās, sij võis kohe `vastu `kõrvu saada.

Edimelt `panti kolm `vihku arkjälass kokku ja sääjeti `püštu. Selle ümmer `panti vihu, `pääde ülesspoole ja tüvede `allapoole, sidema sõlme pidiva `sissipoole `jäämä. Akile `panti katest `ästi tüve päält `seotu vihust pää `otsa.

Joonis 7. Rööp: 1. rööpi pää; 2. pää side; 3. vihu; 4. vihkse sidema; 5. arkjalg aki keškel panemises

Ku aa vihmaste olliva, siss lasti rööpi akin ärä kujuda ja panti siss napra. Ku aki nurmen laiali olliva, siss pidi enne kokku vedämä. Ku aki kokku olli tettu, siss tetti nabra kohe siantse suure ku akikäräku olliva. Nabrale panti kah kolmest vihust arkjalg sissi ja selle ümmer akati tegemä, iki ümmert kiju vihkse laduma, tüvede välipoole. Üit's and kätte ja teine olli nabra otsan tegemän. Nabra ümmer panti kikk rööva maha, et teräde maha ei saass minnä. Ku naber kõrges läit's, siss kaand üit's alt redelige üless, mud'u es ulate ju vastu võtma. Ülest tetti kokku puule ja pajutse vitsage kinni seotu õlgest pää panti otsa. Ninda seisiva rööpi kas surma laubeni ilusa. Pirla om kah nabra müüdu lännu. Ei saa ju egäkõrd masint ninda kähku ja rihega sussi ei taha kah nüid kennigi.

Tõuviljalõikus talgutega. Voorid, rõugud, nabad, sard

Mõni sort tõuvilja olli väige kerge maha minemä (varisema), selleperäst kaeti vaist talgudege kähku kokku aada. Karjane või mõni tidruk saadeti õhtu rahvast kokku kutsma. Ommuku es ole änämi aiga, kaeti vara niitma akate. Ommuku olli õhk jahemp ja teräde es pudena nindapailu.

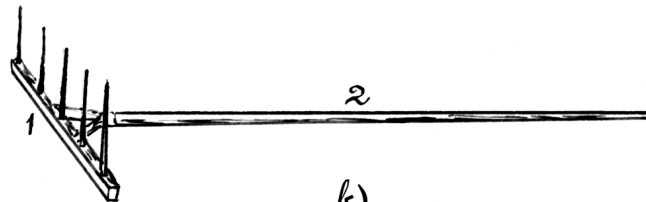

Poisi ihusiva tidrukil vikati `ästi teräves, kes esi es saa. Ja siss sai `mintu ruun (reas, rivis) üit`steiste `võitu `niitmä. Poisi olliva ikki ää `niitjade, aga olli tidrukil, kes kigedest ette saiva ja poisi es saa siss kah `puulegi. Aga ku mia `kasvi ja `tijnmä lätsi, akasi vara `niitmä ja `arjusi ninda ärä, et `niitsi egäst ette. Poisi vaist saiva peris vihatses, akasiva vikatit miu käest ärä `kiskma ja `õõrseva nüriss. Mia sedä sitta es `pel`gägi. Parempet vikati `huisajaj es olegi ku mia, tein ikki teräves ku ohaku ja luisasi teistel tidrukidel kah, kes esi es saa ja maha jäivä.

Voorid. Kannipuud. Olli juba küllät niidetu, siss akasiva muist `yuri `võtma ja kannipuege kokku `kandma. Nij kannipuu olliva kuusest tettu, peenemide `otsege, ää oorile ala sorgata. Ooritegijäde olliva latse ja vanade, kokku `kandjade `jälle kõvema inimese.

a)

b)

c)

d)

Joonis 8. a) Kannipuu; b) Riheriha: 1. pikä `pulkege riha; 2. var's; c) `Puune vil`lä `tõstmise ar'k: 1. var's; 2. arude; d) `Atmise ar'k: 1. `atmise_argi var's; 2. arude

Rõugud. Vanema rõugutegijade akasiva `rõuke tegemä. Kust oori iüst ärä olliva kannetu, akati ulganti `riisma. Latse korjasiva `korve ja `põllege `pääde perän kokku. Siss `oiti ikki `vil`lä kokku. Egä es ole siast lobustemist ku nüid mõne teevä, et masinage `aetes maha ja suure rihage tõmmates kokku ku sitt ja süüim mulla ja kividege segämini. Et küll `talgudege lõbu ja `nal`lage tetti, sai tüü ikki kõrralik, laiselta kah es saa. Peremiis `juusse ikki kige ehen ja maha es `kõlba kah `jäädä.

Talgusöögid. Suurema talude tõiva poest viil `talgulistel `koiv`ke ja präänikit. `Viina olli mud`uki mitu `tüupi ja õllenõu olli peris `mõtsa `tüudu. Egä üit`s võt`t sedä ninda pailu ku taht` ja kõtt `vastu võt`t.

Sügüsetse `talgu\_aass olli `rahvale söögi jaoss mõni varatsemp `oinake ärä tapetu ja kardulit või suppi `kõrva keedetü. Ninda et lahmi või magu `lõhki ja kulute kas lõvvaluu pooles.

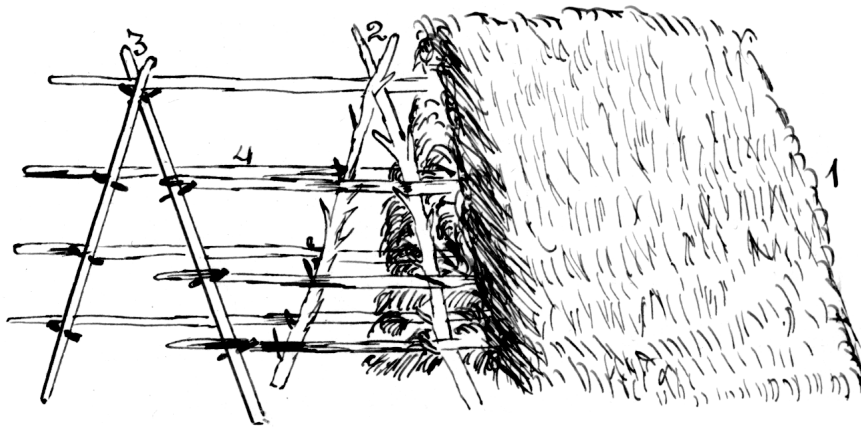
Ma mäleta, ku Mulgi Tõnisa `pernañ kah `talgudes `oinaliha kiiit` ja `oina munade olli kah `kiiitan ärä ja lavva `pääle toonu. Egä üit`s vaat` ja es tää, mis asja `siantse om. `Küsseme siss `perrä. `Pernañ üt`el `miule, et: "Epp, võta sina üit`s `endele, `oina munade om kige parempe." Esi võt`t teise. Miul läits peris miil pahas ja kudagi es taha änämi lavva man olla. Aga teise `panðsevagi lavva mant `väl`lä ja `taht`seva `endit katik õksenta. Mia `mõtli, et rumal om ikki lavva mant ärä kah minnä ja peräst oless `perrägi `kaenu, mis `maiku sij ää süüik` olli. Aga `pernañ olli senikava esi ärä söönu ja mia es `saagi `kaeda. Siikõrd es ole `õhtu kellekil `tahtmist lõbu tetä egä müüräte. Aga mud`u tetti `nal`la poole `üüni. Siss olliva juba pikema `üüde.

Reherehad. `Vil`lä niideti arilike vikatidege ja kokku veeretedi riherihadege. Neil olli viis pikkä `pulka, suure ja jämede. Nendega olli ää kannipuie `pääle `panda.

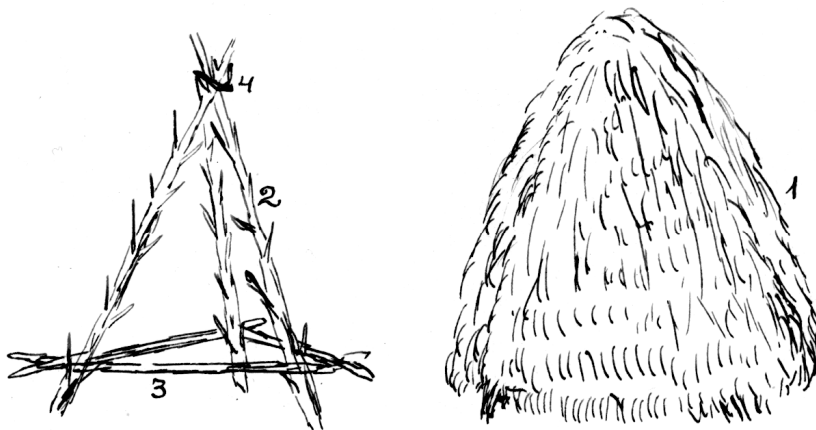
Veel rõukudest. Kannipuie `pääle tetti oori ninda, et teräde ütespuul ja tüvede teisspuul olliva, siss olli ää sülege võtta ja `rõuku `panda. `Rõukes `lüüdi kärbusse kate`kaupa maa `sissi, otsa `panti tare `paare `müüdu `vastamisi ja rooviku `panti siss `pulke `pääle. Pulga olliva `sissi `pantu või kah ninda, ku mõtsan `puule oksa `külgi om kasunu.

Ku üit`s rooviküvahe `vil`lä täis `panti, siss `panti teine roovik `pääle ja tetti sedäsi ku arjani. Arja `pääle visati `puutse viglage `ästi paksult, et vesi päält `sissi ei vajuss. Ku vett `sissi lašk, siss läit`s vili likkes ja mädäneme või koguni `aisma ku peldik. Ku vili tooras olli ja paksu rõugu tetti, siss `juhtusi kah sedä, et vili kuumas läit`s ja kohekil es `kõlba.

Nabrad. Vaist tetti kah ümäriku rõugu, nij õigati `naprus. Nende jaoss `lüüdi kolm kärbus `arjapidi kokku ja `seoti üleest vitsage `kinni. Ala `seoti

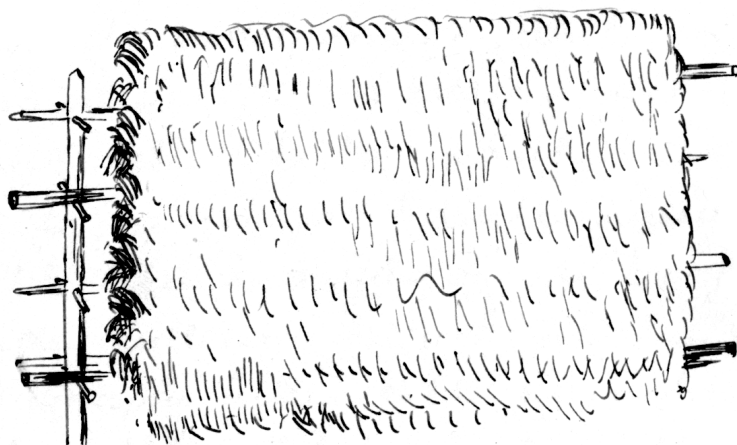
Joonis 9. Vil'larõuk: 1. poolik rõuk; 2. kasunu kärbusse; 3. tettu kärbusse; 4. kuusetse rooviku

Joonis 10. Naber: 1. `vil'lä täis `pantu naber; 2. nabra kärbusse; 3. lühikse alus `puude; 4. `kinni `seotu otsa;

lühikse `puude ja nende `pääle tetti nabra. Ega nij sita kah suurema asja es ole. Egä üit's es mõistagi neid ninda tetä, et na ilusa `seisiva.

Sard. Ku mõnel raasike ristik`einu olli, siss tetti nij `sarda, et ruttu ärä `kuiviva. Sarra olliva õhukse ja tuul puhas siss neist `ästi läbi. Nende jaoss `lүүdi kärbusse nelläsammutside vahedege `ruudu. Alumiste `pulke `pääle `panti kait's roovikut, `järgmiste `pääle üit's. Roovikidel `panti einä ninda

Joonis 11. *Sard*

`pääle, et üt's tiir üttest puult, teine teisspuult ja roovik `panti säältpuult `pääle, kust viimäne rida `einu olli `pantu.

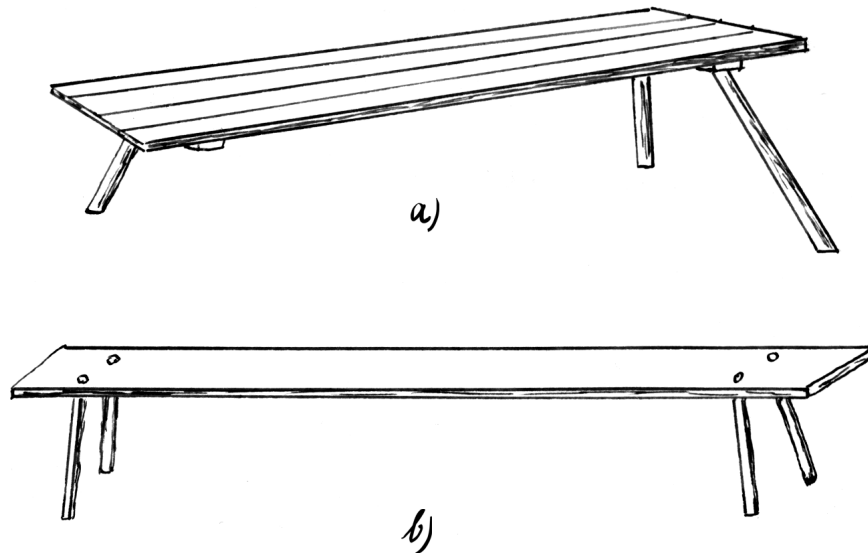
Rukkipeks. Vihkude ahtmine. Rabamine, tüvede löömine. Sasi sõtkutamine ja kooditamine

Vihkude ahtmine. *Ku rüä ärä olliva kujunu, siss `panti rüä `rihte üless. Ommuku vara `tuudi oma kümme või ka viis `teisku `kuurmat `sissi. `Kuurmas `panti `päade `sissipoole. Üit's ülen võit `vastu, teine aänd all kätte. `Rööva `laotedi `kuurma ümmer maha, et teräde maha ei pudenas. Kodun `kändseva kait's tükki `vihke `sissi ja kait's tükki `aändseva kate_araliste `ärkege üless. `Atmise_argi olliva `puutse, raudark läap vihust läbi ja käe `sissi kah.*

Ülen `võt'seva kait's tükki, teine teise lau otsa pääl, rügi `vastu ja panniva `lauge `kaupa vihu `püüstu. Katest otsast akati panema `keškele ja teine rida `keskelt `otse `puule tagasi. Rüä ateti katelt rialt ütsteiste `otsa. Ku üles olli atetu, siss `panti tuli `ahju, teine ommuk `panti teine tuli. Siss olliva kuiva küllät, ninda et terä leivä `amba all `laksu. Järest `lauge `kaupa `lasti maha `tarre ja akati taren rabama.

Rabatselaud. Rapants. *Rabamise jaoss olli rabatselaud, kolme jalage lai peñk. `Vastu `kõrgemat `otsa `löödi ja terä `juusseva maha ku kõsin.*

Rapañts `saadi tarest, mis paust olli tullu, ku sagest sarjast läbi tuulutedi. Rihage tetti terä `unikul juti `pääle ja pikä varrege vastatse luvvage `lasti `päade `väl'lä tare `nurka kokku ja `viiti peräst riha ala.

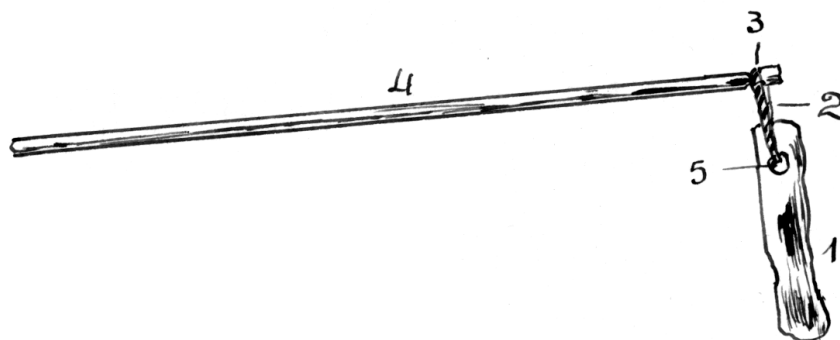
Joonis 12. a) Rabatselaud; b) Tüve lüümise peñk

Tüvede löömine. Viljakubud. Tarest pilluti vihu riha ala, kus olliva pikä nellä jalage pengi. Nende pääl olli siss tüvede lüümine. Enne võeti säääl vihkel sidema ärä, siss saadi teräde tüvest välä. Vihu kääneti kuuss, kuü käändjäre olliva jälle esi. Nij panniva viis vihku ütsipidi, teise viis teisspidi, paar kümme vihku kuppu ja pajuvitsage kinni. Kuü pilluti tare pääle kihti. Ku sinna ärä es mahu, tetti üle jäänu kubude välä kuhja.

Sasi sõtkutamine. Ku tüvede ärä olliva utsitedu, aeti sasi riha ala ümmer kiiiru ja sõkutedi mitme obesage läbi. Riherihage riisuti sasi välä ja panti aganikus, kust eläjile ette tüüdi. Õhtus es anda sasi, siss anti pikki õlgi.

Teräde aeti riha ala unikus ja tuulutedi puhtes. Kellel obest es ole, sij lei sasile kuüti ja kañd mud'u sasi nindasamu ärä ku sõkutemise aal.

Koot. Kuüt' olli üit's raske auguge puutük'k kablage või rihmage pikä varre otsan. Sellel varrel olli sõrme laiune näsä otsa sissi lõigatu ja sellele olli siss kabel otsa pantu, mike külgi kuüt' olli seotu. Koodige tambiti siss sasi läbi. Kuüt'ege võt't tüü rohkemp aiga ja olli ikki raske kah. Pidivä olema tugeva inimese kooditamise man. Mõne lorude es mõista koodige midägi pihta akate. Mud'uki tüüd tegemäde jättä küll es saa ja rihet pesmä pidivä kik'k targa ja lorude kogusen.

Joonis 13. Koot: 1. kyyt'; 2. kabel või rihtm; 3. sõrme`laiune näsü; 4. koodi va'rs; 5. auk koodi sehen

Ku kyyt' `väige `raske ollu või inimese ärä väsunu, siss olli ikki naaretu: pekker kastap `saia ja segäp jahu `sissi, et soksip ku `taigent söps, söps, mats, pots. Ja esi om silmä `kinni ja igi joosep.

Tõuvilja- ja linaseemnepeks. Rehepeksumasinad

Rüärihe `järgi akati kohe `tõugu `pesmä. `Mitme obesage `veeti vili kodu ja kait`s tükki `kaändseva sülege `sissi, kus teise kait`s olliva üless `andman. Ülen `laudil olliva iki änämjagu kait`s tidrukut `vastu `võtman. Na teivä vaist poistel ulbakut, `pühk`sevä lõhnu lage kápäge ja teivä nij ninda mustas ku paapõhja kuivatejade kápä. Nende `muste käppuga olli poistele üle lau ää pai tetä.

Tappen. Laug. Lade. Kus ää `kõrge lõhn olli, sai suur tappen tetä ja neli või viis `kyyrmat üte lau `pääle `panda. Tappent jußt peris lakke `kinni es tetä. `Lauge `panti neli tükki üit`steiste `järgi. Ku tare kuivas kütetu olli, siss `lasti kas üit`s laug või kah puyul taretäit maha ja `aeti riha ala lademes.

`Tõule tetti paks lade, ümäriku uniku `muyudu. Suurema talude pailu `tõule `kyyti es lüü, ikki sõkutiva obestege. Karjatse olliva obeste man. Peräst `võeti `kõlka riherihage `väl`lä, `panti `ohje `pääle kõlgusses `viimises.

Ennempisil `aigul ollu obesit vähä, siss olli küll `vil`lä koodige pissetu ja `mõisan kah `käitu koodige rihel. Muid esisugutsit `pesmise `asju es ole.

Talinisu vaist ka rabati, aga mud`u pisseti kikke `vil`lä ütte`muyudu. Ikki enne sõkutedi üit`s laug ärä, `võeti `kõlka `väl`lä ja `aeti `lauge `kaupa terve taretäis üit`steiste `otsa unikus, mis lükäti `nurka, senikava ku puha ärä olli pissetu ja tuulutama akati.

Odra `üskit pesseti viil teine kõrd, siss lätsiva sabade külläst ärä. `Erne ja ua `lүүdi koodige, neid tetti sel aal `ästi pailu maha, et küllät süvvä sai.

Linaseemnete peks. Siinpuul kanepit es kasvatede, aga linu olli küllät ja lina `sijmnide `pessimist ma tää kah. Linakugure `tuudi `kõlkarõdvastege `vankre pääl kodu ja `anti rõdvastege `laudile kah. Nij `panti õhukselt lau `pääle. Ladem tetti riha alutse põrmatule ümmer `kijru, `keskelt `jäeti tühjäs. Mitu obest `panti üitsteise sappa vangertege `kõndma. Edimese `vankre `pääle ist üit's obesit `juht'ma. Et `vankre `raskema oless, `panti ka kive `pääle. Veere `lүүdi lademe ümmer järest üless obeste `jalgu ala.

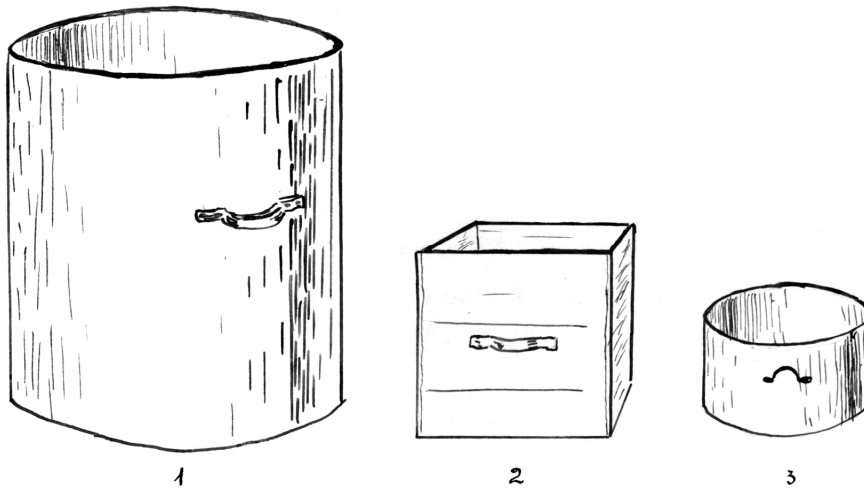
Linakolaku `panti sigadel ala ja agane, mis tuulutemise aal `väl'lä tulliva, `anti sigadele ette. Nendest tetti `süümä ja sia seivä neid ninda, et akka või esi kah kõrvan `süümä.

Rihe aal `tulti kellä kate `teiskmest või üttest üless ja pesseti taretäis maha. `Valges olli juba uue lau üless atet. Magamise `aiga jäi küll vähäs, aga kessi siss sellest küsk. Elu käis ikki omat `muudu.

Rehepeksumasinaad. Ku rihepessumachine tulliva, olli pailu paremp. Vašt üit's kolmkümmet `aastet om sellest `mүүdä, aga pailu pesseti ikki viil rihege. Masinit olli `mitme moodu pääl. Olliva suure auru `kat'le, esi `käijäde ja obestege `veetäve. Talude `ostseva neid, mis obestege ümmer käisivä.

Vilja tuulamine

`Vi'l'lä tetti `puhtas tuulege. Läbi `pirdest põhjage ümäriku sarja tuulutedi. Selle jaoss olli aru sari, kellest enne läbi `lasti, ja sage sari, kust peräst üle tuulutedi. Lina `sijmnidele olli tettu `väege peenike raaditse põhjage

Joonis 14. Mahutid: 1. kolmevakaline setveert; 2. vakk; 3. kolmantik

sari. Matige `panti `üske `sarja `sissi, muudku tõsteti, ku ää tuul olli. Ku tuult es ole, `seisiva `üske nädälte `kaupa riha all mahan lasun. Mud'u `pal'lalt kanade oless `tahtan `sinna sabima minnä.

`Õl'gest tuulehuud olli terä\_uniku päält `üskide ja `päade `pühk'mise jaoss. Vi'llä `tõstmise ja `mõõtmise jaoss olliva kandiliku, `kõrvuge vaka, ümäriku kolmantiku ja suure ümäriku `setverdi`nõude, kus kolm vakka `sissi läit's.

Uudisleib. Värsket külakosti naabritele

Ku rüä ärä olliva tuulutedu, siss jahvatedi kohalt üit's `kuurma ärä ja tetti `uudist`leibä. Sedä `anti egäle, kessi rügä `lõikman olli ollu. Rihelolijil `anti kah ikki puul või kah terve pät's `uudist`leibä. Moodus olli viil kah sedä `leibä `teisse `tallu viia. Egä talu saat' tidruku `viimä. Egä selleperäst es viia, et teisel es ole. Egä `üit's viis sedäsi.

Siss olli viil `siante muud, et ku siga või lammast, midägi olli tapetu, saadeti tidruku `kaussege teistele taludele kah käksi ja `värsket liha `viimä.

Egä siss vanast nij rüä mud'u ilusa es kasva, ku ikki selleperäst, et egä `üit's elle olli ja teistele kah taht' `anda. Nüid mud'u egä `üit's võtas ja süüis ammastege ja `tõmbas, kust midägi saia om ja `kennigi midägi teisel `anda ei tähu.

Kõige armsam on oma põllulapp

Egä sij põllupidämine ei ole `ke'ge, sedä täap egä `üit's, aga tüüd piap tegemä ja `leibä `tijnmä, mud'u ei saa ilman ärä eläde. Ja põllulapp om ikki `siante asi, et kellel ta viirtpidi juba kähen, sij ei tohiss tat (teda) mitte käest ärä `laske. Tij tüüd, mis sa tijt, vahi ja makka ku tahat, aga sij tüü, mis sa oma põllulapi `pääle tijt, ja nij igitilga, mis `sinna putuva, om ikki pailu `armsempe ku teise `sorki ja `urki olla. Ku sa põllu pääl ikki vähätki liigutet, siss `leibä sa saat ikki. Ja ku kah näl'g om, siss täät, et sij om siu oma ooletuse läbi `ussist ja `aknist `sissi tullu. Ku sa muu tüü pääl olet, siss paistava ädäde pailu `rohkemp `sil'mä ja ilma leväte võit kah `jäädä.

Mia esi ole ollu `tijnmän egäsugutsiden taluden ja `laita ei saa ma pere`rahvit egä talusit kah üttegi. Aga teise tüü man sai ikki mõtelt, et parema meelege tijss selle tüü `endele. Sai kaabitu ja raabitu rahaksit sukasääre `sissi kirstu `põhja, aga mitti es jõvva esi maalappi `osta. Aga sedä ma usu, et ku üttestkottalt ei saa, siss teisskottalt ikki lääb `ästi ja mia ei või oma viletsa elu `pääle kah kedägi ütelte.

`Juhtusi sedäsi, et olli õmmelust `õpman ja sai kadunu Juhanige `tutvas. Temä võt't miu `ende manu ja `el'leme `väikse maalapi pääl ärä ku laululinnu. Kudass me tjiüd teime ja `vaeva näime, kessi sedä jõuap üless lugeda.

Lehmäle sai välläst `einu tettu ja kaabitu. Olliva igävese süü`kaape, mis `kennigi pooles tetä aänd, siss sai neid mitu ommukut `kastege mahan `lastu olla, et lehm süüiss. `Syyula sai kuhja `pääle visatu ja kik'k tüki ärä tettu. Rüä\_õle sai paan ärä `autedu lehmä jaoss ja lehm juba vara keväde kesä `pääle ketti `pantu, et alapanekut vaja ei lääts.

Pöllulapike sai `ästi vara ärä aritu ja maha tettu. Varane vili pailu kunagi es ikalte, ilitsema jäivä ikki ennempi põua kätte ja `kuiviva ärä. Varatse kardule vaist `sijidusiva ärä ja tulliva uue vao `aada ja ümmer tetä. Seementki es ole änämp `kuskilt `saada. Sai `võlgu `võetu ja müürätu küll.

Miu elu sehen om kait's `kõrda sedä ette tullu, et ole üte kevädege kait's `kõrda kardulit tennu. Üit'skõrd jäime Juhanige mõlempi `aiges ja kardule jäivä `ildäs tetä, siss võt't kül'm kardulepäälitse augusti lõpun ärä ja me es saa `sijnnit kah kätte. Suurt peret es ole ja ärä eläde sai ikki selleperäst kah. Või sij pal'las kardulgi kõttu täidäp, ku ivä `amba ala `panda ei ole.

Kahju peris, et ma vanass `jäänu ole ja änämi ei jõvva kõrralikku tjiüd tetä. Ku ikki miiist majan ei ole, siss om sij elu ku katussede maja, satap `vihma `sissi, jäät esi `aiges. Suure tjiü man jo puha ädäde. Ütsinti lõhu ja tjiü ninda, et mine või manu ullus. Ei saa änämi `aiga `kapsit ka enne `jaani maha istute, mis säält siss vjil kasvap või midägi.

`Väikse talude ei saa `talgut kah tetä, ei ole midägi ulga `rahvage tetä. Mia ei tjiüss siss kah `talgut, ku suure talu pääl oless. `Talgudest sittust miu `mõtlemise `järgi kedägi kasu es ole. Muist `aiga läit's ikki nal'lategemise `pääle ja sellest kah es ole kasu, ku tjiü ruttu ärä sai. `Teisse `tallu `tulli kah minnä `talgule ja vastast (uut) tjiüd es saa ikki `aiga kätte võtta.

Mia `arva, et egä üle\_arune lõbu ja nali kah ää ei ole, piap vaga ja jumale `kartlik kah olema.

Epp Kärp, s 1883. Aruküla

VILJANDI

HELMUT KURT, 1942–1946. ES KT 114: 1–2; 19–22; 54–77; 86–124

Elu suitsutares. Valgustus. Talu- ja teenijarahvas. Talu toidulaud

Miu isä `ol'li `Survaküläs Medsäni talus ulk `aega talu poisis (sulaseks) ja `võ'ttis pärast säält talu `tütre `endäl naeses. Talust `antud ka kahessa vakamad põllumaad pidäda ja tükk eehämäd.

Naesemest pärast (naisemehena) eläs talu `rahvaga mõne `aasta kyyus (koos) õhes tares, pärast tegi talu `õuve isi toa maakivi `ahjuga, ilma `korstneta. Sel aal põlnd talu `oonetel kellegil korstent pääl. Ka miu poisiksepõlves eläti viil suetsutaredes. Tare ja `kamrete ots (otsas) `ol'li riha `alune, tal'l ja kõlgus, kiik üks ehitus, õlekatussaga ja risti `nurkega. Vundamenti, sedä põlnd `ollagi. Ku tuul seeñde alt `sisse `lõõtsus, pilluti `muldre `pääle seenä `viire `mulda. Ää `meister `pañdis sel aal oonet tehes ikki korra `pal'ka maa `sisse, et oone soe seesäb.

Õune õhes ots (otsas) `ol'li kammer õhe ehk kahe `aknaga ja ilma ahjuta, `kamre kõrval tare ja mõlemate ijs edine. Tare ja `kamre vahel `ol'li kiinine sein, `sisse sai mõlemale poole edisest. Tarest riha `alla sai vahe `uksest. Riha `aluse kummagist küllest käisid `väl'lä suured kahe poolega ukсед – riha `aluse värätid. Kõlgussil `ol'lid seenäs riha `aluse poole `lahtised puud, neid sai ärä võtta ja tagasi `säädä. Riha alt läks `tal'li `veike uks, tal'list `õuve käis suurem uks.

Õujuja `saadi, ku tuld `tehti tares. Säält keedeti `süüä ja eläti talve. Mõnes kohas `ol'li ka `tarre liit `tehtud ja selle tagumine puul käis `kamre. Sedä jagu, mis `kamres, `kutsus mõni lirtsus. Ku `Mut'ril `miñti, `ütles Vana Kadri ikki: „Istu lirtsu `pääle `õujuja!”

Isä `ol'li `tahtnd pärastpuul `endä toal korstent `pääle tehä, aga talu es lase, ütelnđ, et `korstnest tuleb sädemid ja sa põletad talu maha. - - -

Taludesse koliti vanaste `sisse jüripäe ja `väl'lä koliti ka jüripäe. Tüdrikutel ja poestel `ol'li peremeestegä samati `aastakaup. `Kaupa `tehti ja uuvendadi `vastlapäeva aal kõrdsis `vastla `liugu `lastes. Ku naesemijs poisis `ol'li, siss eläsid lapsed ja naene ka talus, naene `ol'li tüdrikus. Ku lapsed `jalgu järel akasid vidama, `pañti nad sia `karja. Suuremas `saades akasid nad

eläjid karjatama. Talve õhtati olli peeru säädmine või rasva lampi rasva juure panemine ikki laste asi.

Talve õhtati ja ku parajaste vedu või muud välist tüüd es ole, tehti puu nõusid ja põllutegemise riistu. Tüdrikud ja naesed kedrasid ja kudasid sukke, kindid ja kangid. Vanast tehti rõõvas poha isi, ka rätikud ja tanud.

Tüüd tehti rasvalambi, peeru, küinlä ja elilambi valgel, kudas sji kuiskil just säetud olli. Rasvalamp tehti mõnest topsist, paanti rasu sisse, taht keskel ja tuli otsa. Vahetevahel paanti rasva juure.

Küinlid tehti sedäsi: kallati mõnda püt ti kii vesi ja sula lamma- või eläjärasu juure. Sularasu jäi vji pääle, võeti paras taht ja akati küenält kastma. Igä kord ku kasteti, jäi rasva külgi ja sji angus kohe ärä. Sedäsi kasteti küenäl nõnna jämmes ku vaea. Elilambid olid juudi tehtud lek'topsid, madalad ja pikerikud, jõekünä müüdu. Päält olid nad lahti ja terävämäs ots (otsas) lipats, kus taht vahel paanti.

Kiik riistad olid vanast viletsad, enne mind olid nad vjil viletsämäd olnd. Miu isä olli puutüümijs. Temä teend Medsänil vähä korralikumad põllutüüriistad. Saaga põle sääl enne miu isä olnd, temä toond sinna suure ja veikse sae. Talu tüüriistad olnd sel aal peitel ja kirves. Temä teend teste riiste sias ka Medsänil nuga dega linaraad'si, enne raad'situd sääl linu teist müüdu.

Raha nähti miu poisiksepõlves arva, ennem põle sedä sugugi olnd. Tüinjäte palk olli riide- ja villäpalk. Poisid said aastast ülikonna riidid, sukad, kindad, pastlad, aluspüksid, särigid, üks aasta vammus ja teehe aasta kasuk. Naesemed said ka vil'lä palka, kudas kunagikord tel'iti. - - -

Talu toidulaud. Talve eläti suedsutaredes ja suveti ka aedas. Süük olli nüidest paelu tagasi. Ääs talus anti nädälis kaks korda võid ehk liha, pääsüük olli ikki räim. Kooritud piimä sai süüdüd rõõsalt ja apult. Piimä jaos olli taludes kahe kõrvaga kibu, sedä tõmmati õhel- ehk teešelpuul lauda, selle sjiist rüebäs igä üks. Tehti ka kama ja nendes taludes, kus lehmi vähä, tehti rokka. Rokk kõlvas süüä, ku ta ästi tehti, sedä es põlista miagi.

Räime käiti obestegä rannas ot'smas. Räime randa miinti mitmest talust korruga ja mitme obesaga. - - -. Rannas paanti räime küürmad pääle, seoti ragaskiga küürm kiinni ja tüüdi kodu. Kodus soolati nad sisse ja süüdi aasta läbi. Värskest räimest keedeti räemesuppi, soolatud pärast (soolatult) süüdi neid nõnnasama kardula ja levä kõrvale, vaist küpseti neid ka orgi otses tule pääl.

Levägä olli sji korradi jaht, et inimest sõid rapandsid. Mõned olid sinna vjil kaaralippid sekkä pand. Tükki võttes tull'li noaga saagi, aga nuga es lõika mitte läbi. Miu isä olli pops, nõnna sõi temä ja vaist ka mia talus, ku

sääl tjuüs `ol'ti. Kodus me rapandsid es süü, meil `tuudi Tartust Venemaa rükkid.

Suedsutoas es elä me ka pikält. Isä vidas toa talust ulk maad `jümäle, tegi uuvesti üles ja ahjul ka `korstne `pääle. - - -

Vilja- ja kartulikasvatus. Lina. Ristikhein

Vanast `ol'lid maad viies jaos. Alles pärast, ku ma juba poisikse iast `väl'läs, akati maid kuues jaos pidämä. Nisu `tehti vähä ehk mitte sugugi. Sij äpärädäs änämiste ja jä'ttis ilma, sellepäräst kardeti tehä.

Vana `aegne künd `ol'li õhuke, `künti ar'k`atrega ja sij es võta põhjast savi üles. Madalde pori`maade pääl `juhtus ikki, ku kevädi puult talvet päe sulatama akas, et `jüüsiine kül'm `kiskus orassi juurdega üles.

Küliti rükkid, `otre ja `kaar. Kaarad `ol'lid vanast türgi kaarad. `Valged kaarad `tul'lid pärast. Rükkid `ol'lid eesti `sorti ja peenikse terägä.

Kartul. Kevädi `tehti ka lina ja kardul. Kardul `tehti adraga vagudes. Ku söödist `võetud maad või uudismaad `ol'li, `tehti kardul `sinna. Sel aeal `õeldi, et kardul mätäste vahel `ästi kasvab.

Kardulid `tehti vähä, nijid `tüksid `kangeste mädänemä ja vaheti (vahetati) `ühtelugu seemet. Sel aeal kasvati (kasvatati) `suura punasid viinäkardulid. Nijid `ol'lid mõruda maeguga. Ja `pik'likkä `suura `valgid kardulid. Sij so'rt kasus päält `lõhki.

Esimest kardulad pidid miu lapsepõlves `siiä olema `tjuudud. Olen kuulnd, et lähedäl Karula `valda Oti `tallu [toodi] esimest kardulad õhessäkümmend neli `aastad tagasi Virumaalt. Mia pidin sel aal kaks `aastad vana olema.

Lina. Linamaa ariti ja linaseeme küliti nõnnasama, ku viligi `tehti. Lina `peeti vähä. Miu isä `ol'li neid taaritõrikse sijis `leotand. `Peetud on neid siski vist al'list aast, sest olen kuulnd, et ammu `enne mind on takust `kaukaga `sär'ki tarvitud. Linategemise moodi tõid `siiä Kariste mehed ja ku `kohte akati `müimä, `tehti juba paelu lina.

Ristikhein. Ristik`einä vanast es `tunta, sedä `tehti sel aal, ku ma juba täismijis `ol'lin. Akatuses külisid suuremad talud natuke jusku `uhkuse pärast, es taheta sihakst `vil'lä tehä, kus ivä otses es kasva. Ku mõni juba tegi, obestel `ändis ja `nähti, et obesad ilusad `seisid, siss läks kisa `lahti – näe, sõedab, obesad ijs ku võl'lid, söödäb ristik`einä, `vil'lä ei annagi. Ku asi `selges sai, akas igä `üks tegemä. Pärästpuul läks asi nõnna kauvel, et `pañti puru`kuiva ristik`einä `künnä, tambiti nuiaga peenikses ja segäti sigadel söögisse.

Külvikorrad. Vana`aegsed külikorrad `tehti sedäsi: kesä ariti üles, `panti sõnik ja `tehti rükki `pääle. Ku `tehti, siss `tehti ka nisu `sinna. Teeše `aasta külti rükkimaa `pääle oder. `Otra `tehti ennemält paelu. Ku oder ää sai, siss `tehti `sinna teeše `aasta `kihläste oder, ku ta aga vilets `juhtus, `tehti vaist viil oder. Ku es `tehtä, siss `tehti kaar. Kaarde järel `tehti lina, ku neid juba tegemä akati. Ku oder kaks `korda `olli olnd, `tehti ikki lina.

Uba `tehti kodu lähedäl. `Erned `tehti siiä ehk `sinna, kus arvati, et nad paremad kasvavad ja `ästi `pehmes keeväd.

Sel aal es ole agru`nuume, kis õpetust `andsid. Talumed `kat'sid (katsusid) isi, kudas vili paremini kasus ja käesid üksteese käest nõu `küskmäs. Vaadati ja `püiti täädä `saada, kudas `mõisas `ühte ehk teist `asja `tehti.

Veovahendid. Vanker. Regi

Vanker. Põllutüüriistäd `ol'lid vanal aal `õite viletsäd. `Vankrete külles `rauda es ole. Rattad `ol'lid `kümne kodaraga ja viie põiägä. Puu`tel'ge allapuul `kül'gi tambiti paa tükkä, et tel'g nõnna ruttu ei kulu. Sij võ'tis rummu`augud `varssi suures. Põiad kulusid ruttu.

Tuusti silla tegemise aal vidasime talasi, järsu mäe pääl sidusime rattad `kiini, mud'u põles obesad `jõudnd `vasta oeda. Ku mäest `alla saame, `ol'li ruus rattapõiad läbi söönd.

Ka muu `vankrevärk `ol'li sel aal teist`muudu. Selle`aegsed `vankred `ol'lid ammu`suuga `vankred. `Vankre esimest rattad `piavad `kääändä `anma. Selle`aegsel `vankrel `ol'li `käänmise jaos esimese tel'le ja rõukpaku vahele `pantud ammusuu. Sij `ol'li puulteese jala pikkus paks puupakk ja kalasabaga esimese tel'le `sisse `pantud. Ammusuu ots käis `vankre vahe poole ja `sinna `ol'li keeliku otsa jaos paras lõhe `sisse `tehtud. Esimese tel'le ja rõukpaku vahel ammusuu pääl `ol'li lai puu, sij ulatas ratasteni. Ammusuu lõhe `sisse käis keeliku ots, sellest pisteti pulk läbi ja säält `andis `vankre esimene puul kääändä.

`Vankre tagumine tel'g ja rõukpakk `tehti `ühte. Selle `kül'gi käis kalasabaga `vankre rangipuud. Sij `ol'li metsest ot'situd õhest puust või mõnikord ka kahest puust `tehtud, otsad `ol'lid `vankre vahe poole `rištämisi.

Tagumise rõukpaku `keskel `ol'li auk. Sellest pisteti, ku `vankert kokku `panti, keeliku ots läbi. Rangipuu otsad käisid keeliku `pääle ja säält pisteti teeše pulk läbi.

Rõukpaku `otse pääl `ol'lid rõugud tapitud – püstpulgad, neli tükki. Nende vahel `panti rõukpakke `pääle `vankre kere. Kere kummagis külles `ol'li

puulteeše jala `laius `vankre redel, nende vahel rõukpakke pääl põhjalaud. Redelde ots (otsas) `sõl'ge vahel `seisid `vankre otsalauvad `kiinni.

`Vankred tegi igä mijs nõnna pikäd, ku isi arvas. Aesa otsad `ol'lid paenutud ja `pañti `vankre `tel'ge `otsa `enne ratta `otsapanekud.

Juhid `ol'lid jämmemätest `vitsest, võrud otses ja käesid kah `tel'ge `otsa. Ku aesad, rattad ja juhid külles, pisteti `tel'ge `otsa `aukesse pulgad. Juhi otsad `pañti aeste `kül'gi `vitsest võrudegä.

Regi. Riiid `ol'lid jugajalastegä riiid, `vitsegä kokku `tehtud. Jugajalassed `tehti kuusest. Selle jaos juuriti metses kõverad puud ja tahuti `väl'lä. Rii sebad tapiti jalaste `kül'gi, kummagi puul nel'lä kodaraga. Künnäpud tapiti õhes kodardegä `kül'gi. Selle jaos `tehti kodarde `päälmsed otsad pikemäd. Künnäpud `tehti sik'kest saare-, jalaka- või künnäpupuust. Neil paenuti mõlemad otsad kahekorra nõnna, et `otsa aasad jäid. Igä künnäp `tehti riijalaste vahe pikkus. Künnäpute `pääle `pañti tahatud laud. Serväpuud ot'siti metses ja vaadati parajad kõveras kasund puud. Kül'lepuu esimest otsad `seoti jalaste ette `otsa ja tagumist otsad peräpuu `kül'gi `vitsegä `kiinni. Rii `päässe vanast `laudu ei `pantud, sji `tehti `vitsegä `kiinni.

Aesaperäsi ei olnd, aesa tagumise otsa `sisse lõegati säke, vitsast `tehti esimese kodara `ümmer võru, aesa ots pisteti võrusse ja võru kääneti sugarasse.

Pöllutööriistad. Harkader. Äke. Rull

Harkader. Adrad `ol'lid arkadrad. Adra jaos ot'siti metses kõvera juurega noored kuused – adra kured. Kured `tehti kahessa jala ringis pikäd. Raudpuu `tehti aava- või mõnest muust `kergest puust, `ummes neli `jalga pik'k ja iist kahe araline. Kummagi aru `otsa `pañti adraraud – sahk. `Kur'gel `säeti kõverad otsad ülespoole, nende lähedäلت `pañti `ummes viieteiss `kümne tol'li pikkus paari tol'li `paksusest puujupist tahatud kolmekändine peräpakk `kur'ge `pääle. Raudpuu `ümmer, adra raudest natuke ülespuul, `säeti adra kašt – võru `muudu asi, konksid külles, ja `pañti `kur'ge vahel sahad `kur'ge iist `otse poole. `Alla, raudpuu ja `kur'ge vahele tõmmati sihandesama lot's ku peräpakk. Raudpuu `viinkel `säeti sellegä parajas ja `seoti `süüdsä (sobiva) nõõrigä adrakašti konksid `kur'ge `kül'gi `kiinni.

Peräpaku ja raudpuu vahel `lүүdi kiil. Sji tõmmas raudpuu `ästi `kiinni. Ku ader päräst `lahtises kueus, `lүүdi `kiilu kõvemas. Ettepoole adra `kur'ge vahele `pañti nabapulk. Sji `oidis adra kured parasjagu laiali. `Kur'ge kõverate `otse `otsa `pañti tappega paari jala pikkus `piinlane puu – käsipuu.

Adra kašt `olli `mitmest tükist kyuš. `Ummes kahessa tol'li pikkuse pulga `kül'gi käisid aasaga kummagisse `otsa arvata viie tol'li pikkused rauvad. Nijid `seisid teeñe teeselpuul raudpuu `kül'ge. Ülemises `otses `seisis kummagil kah aas. Ülemistest `aasest käisid sangarauva otsad läbi. Sangarauva kummagis külles `olli aasaga `kiñni üks konks – raudpaalad. Nende `konkse küllest `seoti adra raudpuu `kuřge `kül'gi `kiñni. Sangarauva `pääle `seoti paalaga adralusikas. Sij `olli `veike `pik'lik puuvarrega labidas ja käis ükspoha `kumma adrarauva `pääle. Külle päält `ol'lid lusika serväd `allapoole `lüüdüd, nendegä `seisis ta adrarauva pääl paegal.

Mõlemast kure otsest `lašti piigärdigä auk läbi ja `lüüdi `sinna pulgad. Mõlema pulga taha `seoti loñt. Nendegä `pañti obene rañgi `ruume pidi ette. Ku küñdä taheti, `pañti obene `kuřge vahel adra ette, lusik `säeti `sinna poole adrarauva `pääle, kustpuult ader `mulda pidi `püürmä, ja `küñti.

Karuäke. Äglid `ol'lid karu äglid. Äglide jaos ot'siti metst `äade rišt `oksega puu – kuusk. Raiuti oksad nõnna ärä, et paari jala pikkused `tüikäd `kül'gi jäid. Ää koha päält `võeti kaks nellä jala pikkust juppi ja `aeti `lõhki. Laiad siledäd pooled kääñeti `päälepoole ja `seoti kummagil poole `otse `pääle `vitsegä selle jaos parajas tahatud puud – sõled. Ägli aeste jaos `võeti kaks parast puud, `lašti kummagil otsest auk läbi, `tehti kuuse oksast kaks pikkä parast vibu ja `lüüdi `aukest läbi. Aesad `pañti esimese äglipaku `alla, teeñe teeselpuul `otsa `sissepoole `sõl'ga ja `tehti kummagi aesa `otsa `vitsest võru. Aesa peräde külles kääñeti vibud `ümmer äglipaku ja `aeti võru `ümmer – sij `oidis nad sääil paegal. Sel aal `tul'li paelu sõõdimaad arida, selle jaos `ol'lid karu äglid kiige paremad.

Puuäkked. Päräst tek'kisid ka puu äglid. Neid olen ma `kahte `müüdu näänd: raamägli ja kut'sikatega ägli.

Raamägilil `olli kahe-kolme jala pikkuse küllepuu – sõle vahel neli nelläljalast äglipakku tapitud. Pakke sihis `olli `aukest läbi `lüüdüd puupulgad – ägli pulgad. Sihanse ägligä `äesti ikki kardulid, `sinna `süñdis ta `ästi.

Kut'sikategä äglid `ol'lid nagu raamäglidki, ka puust `pulkega, aga mud'u `jälle teist müüdu: nellä jala pikkuse sõle `sisse tapiti `otsapidi kuus kahe jala pikkust äglipakku. Sihansid `tehti kaks tükki ja äglipakke `otsest `lašti kohastikku augud läbi. Päräst `tehti seed'se-kahessa teisku tol'lipikkust puujuppi – ägli kut'sikad – ja `lašti igäl mõlemast otsest augud läbi. Kut'sikad `säeti kahe äglipoole vahele ja pisteti kahest auguriast pikäd puu `vardad – ägli vüüid läbi. Kut'sikisse ja pakkesse `tehti augud ja `aukes `pañti pulgad. Sõled, pakud ja pulgad `ol'lid nelläkañdilised.

Äglisi `olli ka ilma ku'sikitä. Neil `tehti õhel puul kuus ja teesel puul seed'se paku, `lasti paku `otsest augud läbi ja `pañti `vastamisi `vüügä `kiñni. Aesad `ollid sihaksedsamad ku karu_äglidel.

Rull. Rul'li jaos vaadati metst jäme puu, lõegati selle küllest viie jala pikkus rul'lipakk maha, siluti ja `tehti raam `ümmer. Paku kummagi otsa `keskel `lüüdi raudpulk, nendegä `vüiris rul'l raami vahel. Raami `kül'gi tapiti aesad ja rul'l `olligi `val'mis.

Laudasjad

`Laudu vanast siin `ku'skil es lõegata. Ku laud`asju `tehti, `tul'lid lauvad pakust kiiluga `lõhku. Sedäsi `tehti rabamiselauvad, tuulipeñgid, `istmisepeñgid ja söögilauvad. Rabamisepeñk `olli `lihtne. Tahuti paras paks laud, kuus `jalga pikk ja `pañti `ühte `otsa kaks `jalga nõnna, et ta servi `seisis. Tuulipeñk `tehti kolme ehk nellä jala pikkus. Neli `jalga `pañti `alla ja tarviti tuulutamise juures ja `istmise jaos.

Hangud. Hargid. Konksud. Rehad

Vanast `ollid puu`ar'gid ja puu`angud, niid `tehti ka isi. `Ange jaos ot'siti parajad aralises kasund puud. Angu ja muu puie `raidmise juures pidäsid vanad inimest sedä `tarkust, et lehtpuid raiuti vana kuu sijs ja nõõlpuud noore kuu aal. Ku arud parajad kõverad es ole, `pañti tit'sid vahele ja tõmmati `põkmetegä parajasse `kohta. Päräst `lasti `kuiva ja siluti ärä.

Ar'gid `tehti suuremast lõhutud puust ja kahe aruga. Arude jaos `tehti sepäl raudotsad – sõrad.

Sõniku `kiskmise konksid `tehti isi, selle jaos ot'siti metst sedä`müüdu kahe`araline kõvera juurega puu. Konks `tehti kahe`araline ja sellegä `kišti ka sügisi linu leost `väl'lä.

Rihad `tehti kase- või saarepuust, saare- ehk kohlapu `pulkegä. Varde jaos `tüüdi metst parajid `nyüra `kuuska, `aeti otsest `lõhki, tit's `pañti vahel ja kooriti ärä. Kueu var's siluti ärä ja `pañti rihal taha. Eeñärihad `ollid `seitsme`teisku, reherihad viie pulgaga.

Linaharimisriistad. Linaraats ja raatsipukk. Moll. Lõugats. Kolgispuu. Ropsipukk ja ropsimõök

Linaraats ja -hari. Mõni tegi ka linaraad'sid isi. Raad'si tarvis `tehti sepäl kaksteist või neliteist nuga selle `järgi, ku suurt `arja kellegil tarvis läks. Päräst tahuti kõvast puust paras tükk `lauda, `tolli kümme lai ja neliteist pikk ja `taoti

noad ritta üksteese `kõrva lauva `ühte `otsa sabapidi `sisse. Igäl `jäeti paras vahe ja teräpooled `väl`läpoole, lauva pikemä otsa poole. Lauva lühikse otsa puul – `vasta noa `sel`ga `lүүdi naaldega tükk `rauda, nõnna pikk ku lauva `laius. Sij `oidis, et noad `raat`smise aeg taganeda ei anna. Lauva pikemässe `otsa `tehti pilu, pikutipidi lauva `keskel.

Raatsipukk. Ku ari `val`mis, `tehti raad`sipukk. Selle jaos `võeti viie ehk kuuve jala pikkus puupakk ja `tehti õhel otsal jalad `alla. Ülevält otst `jalge kohalt raiuti pukk päält lapikus ja `lүүdi `sinna raudaas. Ari pisteti pilupidi puki `pääle konksi `otsa ja `lүүdi kiiluga `kiinni.

Moll. Ennemält on siin linu ka teist`muudu raad`situd. Siss `ol`li selle jaos `jämmest puust mol`l, teese otsa all jalad. Sellest `pantud ristpuu üle, sij olnd `ühte `otsapidi nõõrigä mol`li külles `kiinni, teeses ots olnd kah nüür ja selle ots `raat`sja peos. Linad `tehtud ummes viie`teisku peo suurustes `puntretes, `raat`smise aeg `pantud `mol`li ja kaegas `risti üle. `Raat`sja raat`snd kardulakabli `taolise riistägä. Ku ta lina`puntert `ringi käänd, lasnd ta nõõri käest `lahti.

Lõugats. **Kolgispuu.** `Kuiva lina`varsa kol`giti miu poisiksepõlves lõugatsiga. Lõugatsi jaos `võeti `raske jäme kasepakk, raiuti üks kül`g lapikus ja `aeti `sinna kaks terävä põhjaga süunt `sisse. `Keskelt `tehti `kõrge koha serv kah teräväs. Siss `võeti teeñe vähä pikem puu, raiuti õhemas ja lapiku külle `sisse `aeti sihaksed sooned, mis alumise poolega just kokku `passid. `Päälmisel poolel `tehti tagumise otsa `kül`gi tapp ja alumisel `sinna `kohta tapi pesä. `Päälmise puul `pañti alumisel `pääle, tapi kohalt `lañti auk läbi ja `sinna `lүүdi pulk. Säält `añdis kol`gispuu kaan `liiku. Kaanel `tehti ots peenikes. Sedä õegati kol`gispuu saba ja sellest `võeti linategemise juures `peoga `kiinni. Alumise poole `alla `lүүdi ette `otsa kaks `jalga ja kol`gispuu `ol`li `val`mis.

Ropsipukk. Ropsipukk nägi `ummes sihakesama `väl`lä ku kol`gispuu, aga tal es ole kaant. Ropsipuki `pääle `ol`li pikuti sügäv pilu raiatud ja tagapuul loñdist või `vitses võru `ümmer. `Sinna pisteti linu tehes ropsimõõga ots vahel ja `kiñti mõõga alt linu läbi. Mõnel ropsipukil, kel õnart `sisse põlnd raiatud, `ol`li terävä servägä laud teese külle `kül`gi `lүүdud.

Ropsimõõk. Linu ropsiti ropsimõõgaga. Mõõgad `tehti kasetüvest ja üle paari jala pikäd. Mõõk `ol`li tagatpuult ja sel`läst paksem, ette ja terä poole läks `kitsas ja teräväs. Taga `ol`li kätte `võtmise jaos var`s – mõõga saba.

Kütis. Maaharimine

Kevädi akas põllutüü kohe, ku maa juba vähä `kaändis. Lõpeti sügisist `küüdi ja mõnelpuul `tehti ka viil küt`ist. Küt`issä jaos `tüüdi karjamalt agu, `paanti künnimaa pääl unikutes ja pisteti tuli `otsa. Ku aad põlesid, `aeti unikutel mät`tid ja `mulda `pääle ja `lasti õõguda. Tuhk ja muld pilluti pärast künnimaa `pääle laiali.

`Küntud maad `äesti (äestati) ja rulliti sõni, ku muld peenemäs läks. `Val`mis maa `pääle külitati kevädi suivili. Seeme `küüti `sisse ja `äesti üle. Küli lõpus mõned `rull`sid ja mõned mitte. `Tehti sedäsi, kudas maa `kuuskil `nõudis.

Sel aal `küüti ark`atrega, muud `atra siss es ole. Ka `itsmed `aeti arkadraga. `Äestämise jaos `ollid karu`äglid, muud äglid `tul`lid pärast.

Külv. Külvimatt

Küliti mat`ist – külijä `paändis teräd `mat`ti, `võt`tis mat`i paalaga `kaala ja külis. Küli `laiust `peeti `itsmete `järgi.

Külimat`id `lasti tehä ja mõned tegid neid ka isi. Rumm paenuti õege õhuksest kuuve tolli `laiusest aavalauvast ja nõõluti kohlapu `kiuga kokku, põhi `lüüdi `pulkega `alla.

Sõnnikuvedu kesale

`Pääle küli `veeti kesä sõnik `väl`lä. Sõnik tõsteti `vankrete `pääle kahe`aralise `arkega. Mõned `lassid ka sepäl raudar`gid tehä. Nijd `ollid samati suured ja viil `raskemad ku puu`ar`gid. Sõnik `veeti kesäväl`läl ja `kiisti säääl `konksega maha. Maast `võeti sõnik `sülle ja `laotadi kätega laiali. Ku sõnik väl`läs, `küüti kesä arkadraga üles ja `jäeti `seismä.

Heinategu

Suve akas eehätegu. Eehämäd `ollid `raistnikus ja lohas. Loha`eehä tegemine `olli `ennevanast `raske asi. Mõni verst allpuul jõe pääl `olli vesi`veske. Sij paesutas vii suures ja jõe veeres es kasva muud ku ubalehed. Eehäm `olli mädä ja vihmasel aal jäi ein peris tegemätä. Külä peremed akasid `veske ärä`kaotamist `nõudma ja `aastad nelikümmend tagasi lõhuti tamm maha.

Eehämäl `võeti `popse appi ja `tüüdi linnast inimesi. Eehätüüriistäd `ollid vikatid, rihad ja angud. Vikatid `tüüdi linnast ja löed `tehti kodus `järgi. Löed `tehti kahe pulgaga, vikat `võeti löe`pulkest `kiñni ja niideti. Luesati

luiskega ja lõegati noaga. Siin küläs vikatisi es piñnitä, aga mõnespuul kauvemal piñniti küll.

Ein niideti maha, kuevati, tehti saagu (saadu) ja säält kuhja. Kүүnä sel aal es ole, neid akati siss ehitämä, ku metsä akati müimä. Sel aal Vil'ländi metst puid viil es müitä ja mia ol'lin juba nурмиis, ku obesaga viil metsä ei tohtnd minnä. Parun isi ostis sel aal oma ehitsepuud Aedu metst.

Viljalõikus. Hakkjalad. Nabrad. Rõugud. Kärbised

Rükkid lõegati juuli lõpus. Lõegati sirbigä, keideti vihku ja pañti akkjalgesse. Vihud pañti üksteese ligi, ladvad ülespoole, tüved allapoole, püsti maha, nõnna et ümārik kogu sai. Kaks-kolm vihku seotse kokku ja laotse ladva puult kaharas ja pannasse, tüve ülevälpuul, akkjalale pääle. Pääle pannasse nõnna, et ta villäpääd ärä katab, ja seotse kiñni. Sij on akkjala pää. Akkjalad tehti pärast napra.

Sel aal pekseti suivil'lad enne ja pärast talivil'lanabrad. Nisu koristamisegä tehti nõnnasama ku rükkitegä. Lõikajate palk tasuti villägä. Esimene nüidumasin tüüdi siiä riñgi ummes nelikümmend aastad tagasi.

Suivil'lad niideti vikatiga, tehti rihadega vuuri ja kañti vooripuiegä rõugu juure. Rõuku tõsteti puu angega, rõugud tehti kärbiste pääle. Kärbissä jaos ol'li vaea üksteist puud. Nelläl puul lasti igäl õhepikkuse maa pääle kolm auku. Aukesse lüüdi pikäd pulgad. Ku kärbist üles pañti, säeti kaks puud vastamisi üles, alt otsad laiali. Vil'last keeruti (keerutati) loñt ja seoti puie päalmist otsad kokku. Teeñe kaks puud seoti sedäsamasi kokku ja säeti püsti. Kuus ülejäänd puud pañti arkpuude pulke pääle ja seitsmes üles arja pääle. Nijid kärbissäd paistsid iimält sihaksedsamad ku par aegused villävärätid.

Rükkikülv

Augusti akatuses tehti rükkid. Sel aal läksid juba külükured, nijid ol'id veiksed all'id kured. Rükkimaa korrati arkadruga enne nädäl või paar ärä. Rükkitegemise aeg äesti ja rulliti muld peenikses ja külititi teräd maha. Seeme küñti adruga sisse ja äesti üle. Nisu tehti sedäsamati. Ku rükki üles tõusis, tegid teod teeñekord kurja. Ku sedä märgäti, siss külititi orassi ümmer kitsas riba tuhka. Sinna jäid teod kiñni ja es saa orassi pääle minnä.

Lina koristamine

Sügisi kakuti ka lina ja võeti kardulad üles. Linad kiisti kätega maast õhes juurdega üles, kakmise juures seoti peodesse ja raad'siti linaraad'siga kugarad ärä. Kugarad pañti kärbiste pääle kueuma. Linakugara kärbissäd ol'id parajad jämmed puud, alt teritud, ülespoole kuus-seed'se auku lastud ja pikäd pulgad läbi lüüdüd. Kärbissäd lüüdi otsapidi ritta maasse, pañti lat'id pulke pääle ja lat'te pääle tõsteti kugarad kueuma. Varred viiti linaleo auku vette ja leoti sõnikauva ku kiud lahti läks. Leotud linavarred kuevati ärä ja viiti ulu alla.

Linade leotamine jões

1943. ES KT 90: 51–52. *Igä sügisi ol'id peremed lina leotamisegä ädäs. Peris tegu ol'li viil siis, ku kueu aeg ol'li. Igäl peremel es ole endäl ligugi, aga ärä nad tul'id leotada, mud'u põln talve kuskilt raha saamist. Ädäst saadi üle, ku uräänniku obesal kaaru viiti. Sis võis linad jökke või kus tahte likku panna ja kiigi es lausu kedägi.*

Jaak Lapp, s 1878. Survaküla

Kartulivõtt. Kartulikorv. Kartulikoopad ja -kuhjad

Kardulavaod aeti arkadraga lahti, kardulad kaabiti pulkega maa sjiist väl'lä ja võeti korvi. Korvega viiti vankre juure ja kallati sinna.

Korvid tehti isi. Paenuti kaks võru ja üks võru pañti rišti tee'sest läbi, sellest sai korvi suu. Siss paenuti jämmemist vitsest loogad ja pañti nõnna, et otsad sinna kokku läksid, kus korvi suuvõru ja sangavõru rišti üksteesest läbi käesid. Sellest sai korvi põhi. Põhja loogad põimiti vitsegä läbi. Igä vits käis ümmert suuvõru ja läbi sangavõru alumise poole. Puul sangavõru jäi väl'lä ja sedäpidi tõsteti korvi. Sij ol'li korvi sang.

Metses (põllult) veeti kardulad kodu ja pañti ulu alla taženemä. Päräst korjati nad ärä, inimesekarduld isi, loomakarduld isi ja jäeti ka sjiimnes.

Talves pañti kardulad kuupa ja maeti kuhja. Enne kuhja tegemist pañti kuhja kesk'kohta ümmes kümme kubu õl'ga püüsti. Nende ümmer kañti kardulad. Päräst maeti kuhi õl'gega kiñni ja pilluti paks muld pääle. Nende õlekubude otsad, mis keskel ol'id, jäeti mullast väl'lä. Säält andis kuhi iñgätä. Kuupa suud topiti talves põhuga kõvasti kiñni. Ku kardeti, et kül'm kallal lähäb, siss pilluti talve kuupa ümmer lund.

Rehepeks. Viljavihkude ahtmine. Rüstipuu. Rehe ümberpööramine. Kubualused. Hobustega sõtkutamine. Vilja tuulamine

Sügisi `vasta talvet akas rehepeks. Rehi pekseti tarega. Obesaga `veetävid rehepeksumasinid akas mõnespuul kuuskümmend `aastad tagasi olema.

Vili `tehti väl'läl `kuurmasse, vihud `ánti kätega kätte ja `pañti ladvapooled `sissepoole. `Kuurmad `viiti kodu ja ahiti `tarre parsile. Parde ulk `ol'li selle `järgi, ku suur tare `ol'li.

Viljavihkude ahtmine. Vihud ahiti parde `pääle `püsti lau`kaupa ja nõnna, et igä laug `endä iüst vastutas – isi `endä naal `püsti `seisis. Lau `alla `võeti neli ehk viis part. Ahiti õhelt ehk kahelt jaolt. Sij tähendäs sedä, et ku ahiti, `pañti alumisel rial `püsti ülespoole viil teeñe rida `pääle. Ku vihud pikemäd `ol'lid ja lagi `vasta `tul'li, `pañti tüved alumise `vihke `latve vahele. `Ahtma akati tare tagat otsest ikki ettepoole, ahju poole. Ku vihud üles ahitud, akati tare `ahju `kütmä. Suits ja tare aur läks `väl'lä lae`august. Sij `ol'li kiige taga`ots, selle ukse kohal, kust riha `alla `käiti. Ku soe tare`ahjust üles `tõusis, ei pääsnd ta mud`u `väl'lä, ku pidi vil'läst läbi minemä ja oma tüüj ärä tegemä.

Rüstipuu. Ku `ahju juba paar `korda `köetud, `võeti rüstipuu ja katsuti, kas vili ka kuevab. Rüüsti`puuga sorgiti alt `vihke vahelt läbi, sellegä `ol'li kohe `tunda, kas on kueu või mitte. Ku vili mõnest kohast toores `ol'li, siss müksiti alt ja katsuti sedäsi `vihke kohevil aeada.

Rehe ümberpööramine. Ku rehi nõnna toores, et kueumist `lütagi põlnd, `tul'li ta `ümmer `tõsta, rehi `ümmer `püürdä. Sedä `ol'li `raske tehä. Siss `tul'li kiige tagumine laug `vasta riha`alust maha lasta, sij `ol'li viguris tüü ja sedä tegid mõned `arjund vanemad mehed. Ku maha `saadi, tõsteti teesed järest edesi tahapoole ja tagumine laug ahiti uuvesti kiige ette üles.

Rehe rabamine. Kubualused. Ku rehi kueu, `lašti vihud lau`kaupa maha ja rabati ärä. Rabati `vasta rabatse`lauda ladvad ärä ja visati üle ukse riha `alla. Ku tare pikk `ol'li, visati käest kätte. Riha all päästeti sidemäd `lahti, `lüüdi tüved ärä, `seoti õled kokku ja `viiti laudile.

Ku mitu `rehte ärä pekseti, tekkis `ulka sasi ja jäi paelu sidemid üle, kubu`alusid. Kubu`alused sõkuti pärast läbi, mõnespuul ka kooditi (kooditati).

Suivili ahiti korevil üles ja katsuti `kütmise aeg samati rüüsti`puuga `järgi. Vaist pööreti ka rehi `ümmer.

Rehe sõtkutamine. Ku rehi kueu, `lašti parde päält maha ja `aeti riha `alla. Riha all `säeti sasi õhe`paksuselt põrmanda `pääle ja akati sõkutama. Sõkuti, vaist `võeti `kõlkid ja sõkuti `jälle. Sõkutadi sedäsi, kudas talus obesid

`olli, kolme, nellä ehk viie obesaga. `Üssed `aeti `nurka kokku, kus nad iis ei olnd ja tuuluti pärast ärä.

Vilja tuulutamine. Tuulutamise `sarju `olli vanast `mitmes teheduses. Kiige `esti tuuluti eredä sarjaga. Tuulutamise aal lükäti riha aluse värätid peräni ja `pañti sari lakke. Tuulutaja läks tuulipeñgi `pääle. Alt `añti `üssed `sarja ja tuulutaja tuulutat. Ku riha alt vägä `kange tuule uug läbi tõmmas, jät`tis tuulutaja sarja sakutamise `seismä, sõnigu `jälle paras tuul `olli. Edimese tuulutamise juures `võeti viijl `kõlkid. Teeñe kord tuuluti tehedämä sarjaga ja ku sest viijl es `aita, tuuluti kolmas kord.

Rehepeks `olli perel tükitüü. Mõni peremijs `tõusis `õhta kell üksteist üles ja `peksis rükkirehe nellä inimesegä `enne ommukud maha. Siss magati natuke ja `miñti `uusa üles `tuuma.

Linaseemnepeks. Linapeode ropsimine ja sugemine

Ku linu juba `rohkem kasvati, `olli talve ka linade juures paelu tüüid. Lina `sijmnete juures `tulli üles `ahtmise juures sedä tähel `panna, et nad õhe `paksuselt üles said `pantud. Kugarad `añti alt kätte, `vasta `võt`ja `pañdis nad parde `pääle. Mis kukkus `alla, kukkus `alla, mis jäi üles, jäi üles. Pärast `võeti maast peeniksed `vasta ja pilluti õhemate `kohte `pääle. Lina `sijmnepeksust `saadi `sijmned, aganad ja `pelled. `Peltid topiti `auke ette ja `pañti nendegä `kuypasuud `kiñni.

Linavarred ahiti parsile ja `kõeti kuevas. Kuevad linavarred `lañti maha ja kol`giti kol`gispuu vahel ärä. Linapeo `võeti kora kätte, ää `käegä `võeti kol`gispuu kaan sabapidi `peosse ja kol`giti linapeo kol`gispuu vahel `pehmes.

Linapeode ropsimine. `Pehmed linapeod ropsiti ropsipuki juures ropsimõõgaga `puhtas. `Ropsja võt`tis kora kätte linapeo ja ropsimõõga `äässe kätte ja siss `ropsis. Ku tar`vis, `piñtis ropsimõõga `otsapidi ropsipuki võru vahele ja vidas linapeo puki ja mõõga vahelt läbi. Sedäsi `kiñti kiñnine luu `lahti. `Ropses `oidis `ropsja kora jala ropsipuki pääl ja kora käe kiñnäsnukk `olli `vasta `kintsu.

`Puhtad linad keed`eti (kõideti) `punda. Punnad `ol`lid `kümne- ja kahe `kümnaalased. Keed`eti `mitmed `muudu: mõni sidus otsad `kiñni, mõni es seo. Aga änämiste `seoti kolme sidemägä.

Ku `linna `miñti, `küskis linakaupmijs ikki: „Noh, kas linu ka tõid?” `Õeldi siss: „Tõin ikki, ärrä, soolaraha jaos natuke kah.” Kaupmijs `küskis: „Mitu `punda sa tõid?”

Linade sugemine. `Keträmise jaos sugiti linad kodus läbi lina `arja pääl. Lek`i `sisse `ol`lid terävä otsaga teräs `vardad alumist `otsapidi `pantud, kas

needitud või mõnda muud muudu. Lek'igä ol'lid nad lauva külles, võib olla, et lek'ist läbi lauasse lüüdnud. Vardad, tükki kuus- või seed'sekümmend, ol'lid teheda üksteese kõrval. Arja ots (otsas) sugiti linad läbi. Sugides saadi kiigepäält ots paklad või -takud. Nendest kedrati alvemat lõnga.

Otstakke järgi tul'lid laas paklad, nendest kedrati paremad lõnga. Järel jäid puhtad linad. Nendest sai ääd lõnga. - - -

Tõnis Sild, s 1850. Survaküla

Survakülast

Survaküla on Vil'ändist Tartu tjjd õhessäteist kilu mjjtert Tartu puul tulla, põhjapuul Tänässilmä jõe veeres. - - - . Jõgi jääb küla lõunepuul kül'gi. Sääil lõpevad külämaad. Mäekülle pääl on änamiste kiik küla uuned, küläst väl'läs on mõni aenuke talu.

Külämaad lähvad jõest pääle ligi korda kolme kilu mjjtre laiuselt põhja poole. Kiige põhjapuul külles on karjamad ja muist eenamäd sipiti-sopiti vasta endist Vil'ändi mõisa metsä. - - - . Eenamid on pal'lalt muist külämaiega õhes. Änamiste on nad kiik ilmatu kauvel, mõni tükk ammu rohkem ku viis kilu mjjtert. Eenätegemisegä on küla rahval sellepärist elu ilma lõpmata tegu olnd. - - -

Küla maade põhi on mitmed muudu: änamiste on sij lubjakivi rähk, mõnes kohas punane ja al' paaš. Tükäti on ka sel'ged liivä ja pohast savi. - - -

Kunas Survaküla siiä sai või kust sij nime võeti, sedä keännigi just kiinläste ei tää. Vana rahva jutu järgi oleva küla õhekorra teeselpuul jõge Tänässilmä mõisa mäekülle pääl olnd ja säält oleva rahvas siiäpoole jõge aetud – survetud. Sellest oleva ka nime Surva võetud. - - -

Maa sijst leitud asje järgi tules arvata, et siin inimest juba vanal al'lil aal on eländ. Epuni oea aiast tul'li õõnapu auku kaeudes mitu inimese pääluud väl'lä. Tal'na (Tallinna) talu maa sijst leiti vana aegne keller ja vana rahasi. Künni aeg on Tal'na talu väl'lä pääl alati paelu telleskivi tükkä nähä. Kiinläste on sääil kunagi kivilüüv olnd. Kihnu Jüri laada taga ol'li miu poisiksepõlves suur kivivare. Me lapsed so'ksime sääil alati ja ot'sime vare äärest mulla sihist üksteese õhinal vana rahasi. Säält saeme neid peotäede kaupä. Ol'lid veiksed loperikud ja ärä al'litand. - - -

Survaküläs on neli Kihnu talu. Ka sedä ei tää änam keännigi, kudas sij nime neil taludel on antud. Mede talu Vana-Kihnu on aenuke Kihnu talu, kus praegu Kihnu nimeline peremijs on. Testes Kihnu taludes on peremeestel teesed nimed. - - -

Jõeäärse asukoha järgi arvates võis (võiksid) Survakülä maad paremad olla, ku nad just on. Jõe ligidäl on alati viirjad maad, aga siin on suurem jagu taga metsä puul, madalad. - - - . Vana-Kihnu maad põle ääd maad, Survakülä maadest on nad kiige madalamad. Elu aeg on siin kõvasti tulnd tüüid tehä, ku taheti maast sedäsama saaki saia, mis teesed kõrgema maa mehed said.

Põllutööriistad läbi aegade

Poisiksepõlve aegsed põllutööriistad olid viletsad ja neid olli vähä. Talus olli sel aal paar puu tel'gegä vankert, arkader, puu äglid, puurul, mõned ka aralised puu argid või sepä tehtud ka aralised raudargid, üks ehk kaks rauvast kahe aruga sõnniku kiskmise konksi, mõni nellä või viie aruga puu ang. Olli ka kolme aruga, nõnna kudas puu olli kasund. Puust eenärihad nõnna paelu, et igä eenälise tarvis jakkus. Rihad olid seitsmeteiss kümne ja õhessäteiss kümne pulgaga. Rehepeksu aeg tarviti reherihasi, niid olid viie pulgaga.

Pääle selle olli talus viil linaraat's, rabatselaud, tuulipeñk, kol'gispuud, ropsimõõgad, põhuloogad, käsilina murdja.

Niid asjad, mis puust tehä sai, tehti kodus isi. Talus olli selle jaos tüüpeñk, paar üüvelt, peitel, saag, kirves, mõni piigärd, puur ja puuripää.

Tööriistad olid vanast viletsämäd, aga asi paranes ühtelugu. Jõudu müüädä muretsadi järest uusa. Mede talus sai äglide tagumisel poolel juba miu poisiksepõlves raudpulgad pantud.

Saksama adra tõin viiskümmend aastad tagasi. Müisin selle aasta lina sõimned ärä ja sain just paraja raha.

Esimese kultivaatori tõeme tohat õhessäsada nelländäl aastal. Seemendamise jaos käesid sellel sahad külgi.

Veikse vedru tõin viisteist aastad tagasi. Tohat õhessäsada kahe kümne teesäl aastal muretsasin kahe sahaga ratastegä künni adra.

Obestegä veetäv lina murdja ja ropsimasin on meil juba üle nellä kümne aasta olemas.

Vil'läpeksumasin õhes jõumasina, auru katlaga õsttime tohande õhessämäsaa nelländäl aastal viie ühisuse liikme pääle.

Testest masindest on ostetud ek'slemasin tohande õhessämäsaa õhessändäl aastal, vil'lä lõikusemasin tohat õhessäsada kakskümmend, eenäniitjä kah sellelsamal aastal. Suurriha tohat õhessäsada kakskümmend kaks. Pääle nende on villäsor tüürjä ja ulk teisä tüüristu, kedä praegu müildegi ei tule.

Talu maad oleva ennemält viies jaos olnd, aga seitsaadik, ku ma mäletämä akasin, `ol`lid nad juba kuues jaos.

Aiad

Ku kevädi `pääle lume minekud maal põhi alt ärä läks, aga põld obest viijl es kanna, siss parandi (parandati) ja `tehti `aidu. Aiad `tehti sihanse `kohte `pääle, kus loomad `ol`lid ja läbi käesid, et nad kurja pääl es saa `miñnä.

Vanaste `ol`li `aidu `kolme `müüdu: rõhtaiad, lat`taiad ja piha_aiad.

Rõhtaiad `tehti `õuve ja õuve `ümmer kaegastest ja `seoti `vitsegä. Piha\_aiad `tehti kah kas õuve või marja_aia `ümmer. Piha\_aia jaos `tuüdi metst `varvu, postid `pañti `püsti, kolm lat`ti `lүүüdi `pošte `kül`gi ja varvad topiti `püsti vahele. Lat`taiad `tehti väl`lä `ääre ja karjamale lat`test ja `seoti `vitsegä `kiñni. Lat`taiad `ol`lid kiige `õlpsamad ärä tehä ja selle jaos läks kiige vähem mater`jaani.

Maaharimine. Künd. Rullimine. Äestamine

Küñnitүүüid `tehti kevädi, ku maa juba `kanma akas. Sügisi `küñti vähä või pia`aegu mitte sugugi. Sijj põlnd sel aal moodus ja es ole selle tarvis ka `aega. Siss pekseti rehed tarega ja inimest `ol`lid sügisi `otsa talveni rehetүүüis.

`Küntud sai ar`k`atrega, mede talus korraga kolme adraga. `Küñti edesi ja tagasi, igä `käänmise juures tõsteti adralusikad. Ar`kadra küñd `ol`li mõlemil, inimestel ja obestel `raske. `Atru `tul`li tүүü aeg `ühte`puhku parandada, maad `ol`lid sel aal kiik alles salakivä täis. Meil `ol`li talus neli obest. Ku tүүü mõne vägä ärä tõmmas, siss sai sedä kohe vahetud.

`Pääle `küñdi rull`liti ja `äestädi. Karu_äglisi sel aal änäm es ole, siss `äesti (äestati) puu\_äglidegä. Neid tarviti `kahte `müüdu. Õhed `ol`lid ükslused raamäglid ja teesed `jälle kut`sikatega äglid. Ägli pulgad `tehti puust.

Viljakülv

Küli`aega `püüdsid vanad inimesed külivitsa, näsipuu järele arvata. Ku näsipuu ladvast `õitsis, `ol`li varane küli ää, ku `tüikä puult, siss iline. Kevädi `tul`lid küli `alla odrad, kaarad, suvenisu ja linad.

Oder küliti `éndise rištikeenä, kaar lina ja lina `éndise odramaa `pääle.

Ka `ernid ja ube küliti, mõned ka `tatrid ja `läätsu. Ernete jaos vaadati savise põhjaga koht, sääll kasusid `pehmed `erned. Vanad inimest tegid `erned vana kuu viimäste `päivi sijj ja arvasid, et nad siss kasudes ei uútsita.

Oad `tehti ikki õuve`aida ja arvati, et nõõlussid oa `õisa ei sall'i ja kus uba on, `sinna ei tule. - - - . Syy ligidäl `tehti alati uba oonete lähedäle syy poole, et uúsid lähedäle ei saa.

Suinisu `tehti `éndise kardulamaa `pääle. `Enne tegemist `pañti sõnnik.

Tatar külitu kardulamaa `pääle ehk `éndise rükkikõrre asemal. Sedäsi `tehti ka läätsäd. `Tatrad ja läätsäd põle siin paelu moodus olnud. Mispäräst neid es taheta pidädä, ei vöi `kiñläste `öeldä. Vöib`olla, õhel `müldib üks, teesäl teeñe asi, et neid mud`u nõnnasama es `peetä. Olen `kuulnd vanasõna, et `tatrad ja talu `tüttred tegevä talu `vaeses. - - -

Küli juures `aeti `itsmad arkadraga ja külitu mat`ist. `Kaara `püiti `seitsmendä nädäli sijs tehä. Oder `tehti kuuvenda, viiendä vöi vaist ka nel`ländä nädäli sijs. Vana`rahva `tarkuse `järgi es tohi `otra siss tehä, ku kuu ja päe korruga `taevas `paistsid.

Odrad `ol`lid nel`lä- ja kahetahilised (-tahulised), kaarad `valged ja türgi kaarad.

Lina külitu tüki`kaupa, igäl nädäl vahet, vaist ka paar', siss es saa nad sügisi korruga `val`mis ja `ol`li `aega neid kakku.

Linu kasvati sel aal `kahte `sel`tsi: pikä koreda `kiuga vene lina ja lühike eesti lina. Neid linu kasvatse siin vijl `praegu, pikkä õegatse petseri ja lühikest eesti linas.

Seeme `küñti arkadraga `sisse, `äesti, rul`liti ja küli `ol`ligi maas.

Miu lapsepõlves akati kevädi ka ristikeeñäseemet rükkimaa `pääle külimä. Ennemält `ol`li tedä mõnes talus puul vakamad proovis `tehtud, aga siss põle ristiku sias muud seemet külitud. Sügisi, `pääle rükki`lõikust jäi ristikein rükki`kõrde kasuma ja niideti `järgmise `aasta suve ärä.

Ädäl niideti sügisi, ehk ku es niidetä, `aeti kari `pääle.

Kartulikasvatus

Kardul `tehti arilikult `éndise ristikeeñämaa `pääle, `arva ka kaara`maasse. Ku `sinna `tehti, siss `pañti `enne sõnnik. Kardulategemise juures tarviti, nagu `nüidki, ark`atra. Kardula `tõusmise aeg `äestädi kardulavaod pia`aegu tasa ja `küñti siss `pääle `tõusmist uuesti, nõnna es saa ummrohi võemust võtta.

Kasumise aeg, ku `päälseid pikemäs said, `küñti neid vijl mitu `korda. Esimese küñni juures tarviti adralusikad, pärast `võeti lusik ärä ja `pañti adra`raude `pääle kolmenurgaline laud. Sij tõmmas vao põhjast mulla üles ja vao arjad said paremini `mulda.

Kardulad `ollid pikäd, suured ja `valged nagu `oina sarved, sordi nime `öeldi – vit'id. Teešed `ollid suured ümārikud viinākardulad, niid `ollid punast `karva. Kas `veiksed sinised miu poisiksepõlves `tul'lid vōi `ollid nad `enne mind, sedā `āsti ei mäletā, aga ameerikā kardulad `tul'lid küll pārāst.

Igā talve `nähti kardulde `oidmisegā paelu `vaeva. Sügisi `pañti nad `väl'lā unikutesse ja `maeti `õl'ge ja mullaga `kiñni. `Veike jagu `oiti ka `kuypas. Et küll'm kardulid rabas, sji `ol'li igā talve arilik asi.

Ka kardula `aigusi `tuñti sel aal. Karduldel lõi viga `sisse ja nad mādānesid ärā. Abi `leiti selle `vasta, ku `tervemād seemet vaheti.

Kardulid `müit'i miu noorespõlves vähā. Ku `müit'i, siss lähemāl viināvabrikul.

Vana pruugi järel `tehti kardulid vana kuu sjijs. `Öeldi, et siss ei kasva kardulad juurilised.

Umbrohi. Ohakad, rõigas- ja sardhein

Õhes suvevil'lägā `tõusid ka ohakad. Siss `miñti kiige peregā väl'lā `pääle ohakid `lõikma. Lõeguti lauvanugadegā ja toki `otsa `pantud ohakanugadegā.

Igā `aasta tegi külā `väl'lel suivil'lā ja talivil'lā orassile rõegasein `liigā. Sarjaga tuulutes ei saand rõegaseñā `sjiimnid, marjakid, terāde sjiist kätte. Tāädupārāst ku õhes `sjiimnegā marjakid külitse, siss rõegasein tulemata ei jää.

Kueva `ilmegā `āestāsime mede talus orassid üle just sel aal, ku nad `tõusid. Sji `ol'li āā küll, aga vihmatse aeaga es saa sedā tehā, sellepārāst `sõõlsime (sõelusime) kevādi ka vil'lā `sjiimne üle.

Vil'lā `sjiimne `sõõlmise tarvis `pruuksime `kahte arilikku `sõõla. Vili sagiti sääil pääl natukse `kaupa üle, marjakad ja peenemād terād `kuksid läbi ja ilusad terād jäid `pääle. `Vaeva `ol'li, aga vili kasus `puhtam. Sel aal `ol'li vjiil `uskjid, kis arvasid, et rõegasein ja luste maast kasvab ja `sjiimned sääil kedāgi ei loe.

Rõegaseñāst sai kudagi ikki jagu, aga ilmama tegu `ol'li igā `aasta sardeenāgā. Sji es karda `suuja egā `kül'mā, `kuiva egā ligedād. Kiige suuremad kahju tegi sardein kardulas, vinsud kasusid kardulamunadest läbi ja `pañdsid sedāsi kardulasaagi `nahka. Sardeenā `vintsa sai sel aal `āestāmise aeg koristud. Ägli vidas nad kokku ja säält `viiti nad kivivarede `pääle vōi moeal kõrvalisse `kohta. Ku nad ärā kueusid, siss `pañti neil tuli `otsa ja põleti ärā.

`Ollin alles poisike, ku tähel pañnin, et puu `äglidegā peris `āsti maa sjiist `vintsa kätte ei saa, ja tegin `ummes sihānse riistāpuu nagu `praegune

libistaja on, aga kergemä. Sel lõin mõnisteist pikkä, ilma päätä sepä naala sisse nagu äglipulgad ja siss sai vinsud peris ästi mulla sijst kätte.

Kivide koristamine ja lõhkumine

Pääle küli kaaluti ja koristi (koristati) kivä, nõnna pohasti (puhastati) kesämaad kividest. Suuremad kivid kaeveti lahti, kaaluti puumega august välälä, lükäti kivividamise argi pääle ja veeti obesaga kivivare juure või kivi aida. Suured kivid, mis üle jõu käisid, maeti maasse, põleti tulega lõhki või lasti kivi lõhkjad püssirohuga ärä lõhku. Lõhutud kivid viiti ehituse tarvis kodu või paanti kivi aida. Matmise korral kaeveti kivi kõrvale sügäv auk, kus kivi sisse mahtus ja nõnna paelu mulda pääle sai aeada, et ta künni aeg änam ette es puudu. Ku auk valmis, kanguti kivi auku.

Vanarahvas uskus, et ku kivä noore kuu sijst maetse, siss nad august välälä kerkivad. Kivide matmise juures juhtus sel aal mõneskohas ka õnnetust. Kivi vaeus enne aegu auku ja kaeuja jäi alla.

Ku kivi põleti (põletati), kaeveti ta lahti, tüüdi agu ja tehti tuli kivil pääle. Ku kivi palavas läks, löi ta ennäst isi lõhki.

Kivi lõhkja lõhkus kivä püssirohuga. Selle tarvis tulli kivil augud puuri. Augu raidmise jaos olli lõhkjal kümme-viisteist puulteeše jala pikkust teräs pulka, otsad sepäl laias lüüdnud ja ärä karastud. Nijid olid kivipuuriid.

Kivi lõhkja võtis kivi juures aamre ja kivipuuri ja akas puuri näpu vahel riingi liigutes ning aamrega otsa tagudes kivisse paraja koha pääle auku tegemä. Ku auku vähä ju sijst, võtis nõu, kel uurde sisse veike auk tehtud, kallas vett täis ja paandis kivi pääle nõnna, et vesi puuri auku nõrgus. Sij pohastas august puru järest välälä. Läks üks puur nüris, võeti teehe.

Said kivil augud sisse, akas laadmine. Kivi lõhkja kallas igäl kivil paraja lahingu püssi rohtu auku, paandis augu keskele peenikse varda püsti ja tagus augu päält paberitopistegä kõvasti kiini. Tagumise jaos olli puupulk, augu järgi parajas tehtud ja varda auk keskele jätud. Varda tõmmas välälä ja pistis varda auku lõhki kistud õlekõrre poole. Kõrre õõnsuse sisse olli enne püssirohu putru pantud ja ärä kuevatud.

Ku kivid ärä laetud, pistis lõhkja igä kõrre otsa salbiitre viigä immunud paberitüki, paber olli mudugi enne selle jaos tehtud ja ärä kuevatud. Ku kiik korras, pistis lõhkja õhe õõguja paberitükigä igä paberitüki otsa tule. Paberid õõgusid pikkämisi ja lõhkjal olli aega toemetada küll. Varssi käesid paugud ja kivid lennäsid lõhki.

`Veiksemäd kivid korjati käsitsi. `Miinti `vankrega väl`lä `pääle, pilluti kivid `vankre ja pärast `viiti obesaga `sinna, kus tarvis. Raavid pohasti vaist isi, vaist `võeti inime selle tarvis.

Sõnnikuvedu

Ku kesä päält kivid koristud, akas kohe sõnnikuvedu. Selles aeas `võeti `päilisi appi ja akati kolme ehk nel`lä obesa`vankrega tüüid tegemä. Selle`aegsed `vankred `ol`lid puu`tel`gegä `vankred, mud`u ikki `rautud juba küll. `Vankred `ol`lid `kerged, aga sõnniku `tõstmise ar`gid `rasked. Pärästpoole osteti `kergemäd poe`ar`gid, puu`tel`gegä `vankretest `peetse aga viijl `praegu lugu, sest nad on sõnnikuveo`aeg paelu `kergemäd `tõsta.

Sõnnik tõsteti laadas `ar`kega `vankrete `pääle ja `veeti `endise `aasta kaaramaa, kesä `pääle. Kesämaa pääl `kiisti sõnnik `vankrest `konksega maha ja `laoti käte`gä laiali.

Vahet vidas karjane või mõni poisike. Selle amet `ol`li, et `võ`tis laada juurest obesa`ohjad ja `juhtis obesa `kõõrmaga kesä `pääle. Säält `sõitis tühjä `vankrega kodu laada `juure tagasi.

`Pääle sõnnikuveo `kühti kesä üles ja `jäeti `mitmes nädälis `seismä. Ku `vihma `juhtus tulema ja mulla `pehmes niisutas, siss `äesti ja rulliti, pärast `jäeti `korduseni (st korduskünnini) `seismä.

Tulimuld

Küt`ist põllu pääl sel aal änäm es `tehtä, aga et sugugi ei `tehtud, sedä ei või üteldä. Kevädilt `võeti aias maha `saetud oksad ja muu risu, `pañti uniku ja `tüüdi õuvest kubu või paar` agu `juure. Aad `pañti põlema ja ku nad juba `ästi põlesid, siss `laoti mätästegä `kiñni. Tulimuld pilluti pärast `aida `kapsamaa `pääle ja moeale, kus `pijñrid `tehti, sij pidi `oidma, et u`ssid taeme juurde (juurte) `sisse ei tek`ki.

Karduldel küiliti kevädi mahapanekuaeg mõnikord puu`tuhka `pääle, et u`ssid ei tek`ki ja `nyura kardulid ärä ei aea. `Õeldi, et tuhk on sõõjä asi ja selles u`ssid ei sigine. Tuhk aedas küll, aga kas just sedä`müüdi, sij on isi`asi.

Kunstväetistest

Sel aal `pääle sõnniku muud põllurammu es tarvitada. Põllume mure `ol`li, et maa korraliku laadasõnniku saab ja sij `ol`li kiik. Riistikeenä `pääle sai küll vaist `kipsi külitud. Sedä käisin poisiksest pärast (poisikesena) `Tartust mitu `korda toomas.

Supervus`vaati (superfosfaati) `tüüdi meil esimest `korda nelikümmend `aastad tagasi. Teešed kuñst`väetused on kiik alles il`luti tarvitusele `võetud.

Heinategu. Saod ja kuhi. Heinatööriistad

Jaanipäevä `paiku akas eeñätegu. Eeñämäd `ol`lid külästä kauvel ja eeñämäl `ol`ti sel aal ärä mitu ääd `päevä. Süük `võeti kodust `juure: `lassega piim, või, räim, liha, leib, kamajahu.

Tüü akas `niitmise`gä ja esimene päe niideti oolega päe `otsa. Vikatid `ol`lid sel aal juba poevikatid, löed said kodus isi `järgi `tehtud. Ku `einä juba `rohkem maas `ol`li, akati `päevä `einä kuevatama – eeñä`kaara `ümmer `lүүmä ja `saage tegemä.

Ommukult `kastega niideti, siss `ol`li ein paelu pudedam maha minemä. `Saage jaos raiuti agu, igä sao jaos kaks ääd suurt aga, ehk ku aad `veiksemäd, siss `pañti ka neli. Aad `pañti maha, kueue ein riisuti sel`lätäedes kokku ja `viiti agade `pääle. Ring `pañti ringi `pääle järekorras, sel`lätäis sel`lätäie `kõrva ikki `kuumale ülespoole terävämäs. Ku saag inimesest `kõrgem ja otsest teräv, siss `ol`li ta `val`mis. `Saage sai nõnna, kudas eeñäm `ol`li ja kudas ein kasus. Mõne tüki päält sai kakskümmend viis, mõne päält `jälle üle kolme `kümne sao. Vanarahvas `uskus, et ku `saage tehes `einä peri`päevä `pääle ei `panta, siss `poegijäl `lehmil vasikad võõriti `sisse kasvavad.

Eeñäd `tehti `kuhja, `küinä vanast es ole. Kuhja jaos `võeti pikk lat`t – kuhja varras. Sij `tehti jämmemäst otsest teräväs ja `lүүdi `kõrgema ja kuevema koha `pääle maha. `Vardal `lүүdi toes neli ori`jalga, alumised otsad `maasse ja ülemised `varda `kül`gi `kiñni. Ennemält `ol`li orijala `otse ka `vitsegä `varda `kül`gi `kiñni `seotud, aga miu poisiksepõlves `lүүdi juba igälpuul raudnaaldega. `Kiñni lüies vaadas üks `iimält päält, et varras otse `püüsti saab ja `ütles, kuspoole tedä `tul`li õiendada.

Ümmer `varda `lүүdi kuhjalava tikud. Rihavarrega tõmmati kuhja`varda `ümmer ring, riipsu `järgi `lүүdi tehedäste üksteše kõrval paar `jalga pikäd terävä `otsegä tikud. Ring `pañti sihist paksult agu täis ja kuhjalava `ol`li `val`mis.

Saod `veeti kuhjalava `juure obesaga. Kõva maa pääl läks sij `õlpsaste ja ruttu: `võeti kõis, `seoti obesal rañgi`ryume `kül`gi nõnna, et kõis `kahte jakku jäi, kõie pooled `seoti teeñe teeše sao`aa `kül`gi ja saag `veeti kuhja `juure.

Saovidamisegä akas ka kuhjategemine. Paar`naesterahvast läksid kuhjalavasse ja mehed akasid `einu kätte `anma. `Suula sel aal eeñdesse ei `pantud. `Kuhja tõstmise juures vaadati, et sij `ühtlane saab ja ku eeñäd

`lõpma akasid, `lašti kuhi ülevält kokku, teriti (teritati) ärä ja teräv tipp kiinniti (kinnitati) `vitsegä, et tuul sedä ärä ei lõhu. Mõnespuul `pañti kuhja `varda `otsa mätäs. Meil ei ole sedä `tehtud.

Ku kuhi `val`mis, `lašti kuhjategijäd kõiegä maha. Maha `tul`ti säält puult, kust kuhja `otsa kiige `rohkem `einu tõsteti, säält puult on kuhi alati kiige kõvem. Vanaste oleva kuhjategijid kuhja otsesest alati põhja puult maha `lastud, säält pidi kiige vähem sadu olema.

Eenätüüriistäd `ol`lid vikatid, rihad ja angud. Vikatid `ol`lid poevikatid, luesati `luiskega ja lõegati vikati `noaga. Vikati `piñmist mede puul es `tunta.

Rihad `tehti kodus. Eenärihadel sai seed`se`teisku või õhessä`teisku `pulka `tehtud, igäl tol`l või puulteist vahet.

Angud `ol`lid puu`angud, nñjd `tehti samati isi ja selle jaos ot`siti metsesest parajas kasund aralised puud.

Ristikhein

`Pääle `jaani niideti ka ristikeenäd, kuevati ja `pañti kärbiste `pääle `rõuku. Rõugus kueusid nad viil ja `veeti siss kodu. Kodus `tehti nad laada või riha`aluse `pääle `kañtsi, ehk ku säääl `ruumi põlnä, `väl`lä `kuhja.

Ristiku seeme kasvati isi. `Sijmne jaos `jäeti paras jagu `einä kasuma. Ku `sijmned `val`mis said, siss niideti ja koristati nad ärä.

Viljalõikus. Hakkjalad. Naber. Rõugud

Juuli lõpus lõegati rükkid. Muist lõegati `endä `jõuga ja muist `añti tüki`viisi lõegata. Küläs lõegasid rükkid tüki`viisi popsid ja ülejäõe ingemaamehed, kel maad isi vähä. Tüüj iist `añti sel aal vakk rükkid vakamaa `lõikuse iist.

Rükkid lõegati sirbigä, `seoti `vihku ja vihud `pañti akk`jalgesse. Ku rükkid `rohkem `ol`li ja arvati, et peksuga nõnna ruttu `toime ei tule, said akkjalad pärast `napra `tehtud.

`Napra akati tegemä akkjala `ümmert. Küige `alla `pañti maa `pääle `ümmer akkjala mitu `riñgi `vihke, tüved `väl`läpoole, `järgmised riñgid `jälle nende `pääle. Ülespuul tehes `võeti järest `kuumale ja kui juba `kõrges läks, `añti redeli päält kätte. Üles tippu `pañti õlevihk ja sorgati `teibägä `kiñni. Rökkimaad ei riisunud ja `sassetegä põles ka kedägi tehä olnd.

Sel aal lõegati ka nisu, ja niisamma kui rükkid. Lõegati sirbigä, `seoti `vihkesse ja `pañti akk`jalga. `Pääle rükki`lõikust akas rökkikõrres nõur ristikein kasuma. `Sinna `aeti kari `pääle ja loomad `leidsid säält ääd `süümist.

Ku rükki ja nisu lõegatud, lõpeti (lõpetati) poolel jäänud eenätüüd, korrati kesä ja akati tõu`vil`lä kokku panema. Suivili niideti vikatitegä maha. Koristamise juures võt`tis igä`üks `endä ette tüki, aeas rihaga unikutes ja `riisus maa õhes `puhtas. Unikute rõuku `viimise jaos `ol`lid kaännipuud – kaks `kümne jala pikkust silutud `lat`ti, kummagil üks ots teräv. Kaännipuud pisteti unikul `alla ja nende pääl ta`ssiti vili rõugu `juure. Rõugud `tehti kärbiste ja redelite, vil`lävärätite `pääle. Arjad `pañti pärast `vitsegä `kiñni, et tuul neid ärä ei saa `lõhku.

Lina koristamine

Vil`läkoristuse aal sai ka lina `val`mis. Lina `kaksime muist omal jõul ja muist a`nnime tüki `pääle (tükitööna) tehä. Lina `ol`li siss paras kakku, ku ta juba lehed ärä `laasnud ja kugar kõllane.

Lina kakuti raha ijst lat`i`viisi ja vakama `pääle. Lat`i `ol`li kümme maaküünärt ja vakama kümme lat`ti. Lat`i `kakmisest makseti kakskümmend `kopkad ja `kakjad, niid `ol`lid pia`aegu alati naeste`rahvad, `kaksid igä`üks paari lat`i osa päeväs ärä. Linad kakuti kätegä ja `seoti `peodesse.

`Kakmise aeg raad`siti peod kohe ärä, mud`u kueusid kugarad `kiñni ja siss `ol`li sji tüüj pärast paelu `raskem. Raad`sid `ol`lid nugadegä raad`sid ja mijs pidi päeväs, sji on kolm söögivahet, tohat kakssada peo linu ärä `raat`sma.

`Raat`smise juures `võeti linapeo tüve puult kätte ja akati `latva läbi raad`si `tõmmama – `raat`sma. Raad`sinoad lõegasid kugarad maha, `puhtad linapeod visati uniku. Kugarad `pañti kärbiste `pääle kueuma ja pekseti sügisi rehegä ärä.

Linavarred `veeti pärast `raat`smist linaleo`auku, `pañti aad ja kivid `pääle, et nad viist `väl`lä ei `kerki, ja `lasti liguneda. Ku luu juba pude ja `murdus, `võeti linad `väl`lä ja istuti (istutati) `ku`skile kõrre `pääle või `kopli `plijkmä.

Linavarred `lasti sõni sääil `olla, ku nad kuevas `tuuldusid, siss `seoti nad õlesidemetegä `kiñni ja `viiti ulu`alla.

Taliviljakülv. Vesivaod

`Kümmendä ja kahe`kümmendä `augusti vahel külitati tali`vil`lä. Küli `alla `tull`li rükki ja nisu. Selles aas `ol`li kesä korratud, tähendäb et uuvesti läbi `küntud ja `äestud. Maad `äesti ja rull`liti, `tehti küli jaos `val`mis ja külitati seeme `pääle. Seeme `küñti `sisse, `äesti, rull`liti ja `aeti adraga vesivaod. Sellegä `ol`li talivilvi maas.

Vana rahva jutu järel valiti vanast rükkitegemise aeg nõnna: kaeveti kesä `pääle auk, sügävämässe ku must muld. Auk `jäeti `üüsis `lahti ja vaadati ommuku, ku sääil kolm ehk neli `tõuku `ol`li, `tehti rükkid, ku kahessa või öhessä `tõuku, siss es `tehtä tali `vil`lä viil maha.

Kartulivõtt

Sügisi `tul`li ka kardula `võtmise. Ku inimesi `saada `ol`li, palgati ka abi. Kardula `võtmise aeg `pañti ader `vankre `pääle, obene ette ja `miñti `metsä (põllule). `Vankre üst `võeti obene `lahti, `pañti adra ette ja `aeti adraga kardulavaod `lahti. Kardulad kaabiti mulla sihist `pulkegä või kardulakablidegä `väl`lä ja korjati `korvesse, `korvest kallati nad `vankre. Ku `vanker täis sai, `pañti obene ette ja `veeti kardulad kodu riha `alla.

Ku kardulad üles said, korjati nad kodus `suuruse `järgi ärä – `sijmnes, `luumel ja inimeste toedu jaos. Korjatud kardulad `pañti talves ärä, suurem jagu neist `maeti `väl`lä unikutes ja osa `viiti `kuupasse.

Rehepeks tarega. Vihkude ahtmine. Rabamine. Sõtkutamine. Kõlgaste võtmise. Üssed. Tuulutamine

Ku väl`läst tüüd kuus, akati sügisi `rehte `peksmä. `Rehte pekseti tarega (käsitsi). Vihud rabati ärä, sasi sõkuti obestegä. Akatuses `püiti nisud ja odrad ärä `peksä.

Tüü akas väl`lält kodu vidamisegä. `Miñti kahe ehk kolme obesaga `metsä (põllule). Üks akas `kuurmad `pääle tegemä ja teeñe kätte `anma. Vihud – rükkid ja nisud – `añti kätegegä `kuurmategijäl kätte. `Kuurmad tehes vaadati, et kuurmad kohe (otse) saab ja `ästi `kañtis on.

Rehe ahtmine. Kodus ahiti nad `tarre parsile vihk vihu kõrvale `püsti. Mede `tarre läks `ummes kuus `kuurmad. Ahiti lau`kaupa. Igä lau `alla `võeti neli part. Mede tares `ol`li kokku seed`seteist part.

Ku rehi üles ahitud, akati tare `ahju `kütämä. Küttä `tul`li kaks või kolm `korda, `enne ku vili kuevas sai ja rabama sai akata.

Vihkude rabamine. Rabatselaud. Vihud `lañti maha ka lau`kaupa. Ku maha `lañti, tõmmati kaks part alt ärä, teeñe kahe päält kukkus isi. Igä laug, mis maha `lañti, rabati kohe ärä. Rabamise jaos `ol`li tares rabatselaud. Rabaja `võttis tüvepidi vihu kätte, rabas ladvad `vasta rabatse`lauda `puhtas ja visas üle tare`ukse riha `alla. Sääil `võttis üks inime nad `vasta, lõegas sidemäd läbi ja lõi `lahtistel `vihkel tüved `vasta tuuli`peñki `puhtas. Õled `seoti õlesidemetegä `kiñni ja õlekuud `pañti ärä `kuñkil ulu`alla.

Vihkude sõtkutamine. Kõlkad. Nisud `ol`lid `raskemad` `peksä` ku rükkid. Mõni `aasta` kasusid nad lühikesed, siss said vihud sõkutud. Sihansel korral `lahti` vihud `pääle` `kütmist` parsilt maha, `viiti` riha `alla`, lõegati sidemäd `lahti` ja `pañti` tehedäste üksteese kõrvale riha `aluse` põranda `pääle` `püsti`. Sõkutadi kolme, nel`lä ehk viie obesaga, kuipaelu neid talus just `juhtus` olema. Obesad `pañti` üksteese sabasse, sõkutaja `seisis` `keskel` ja `juhtis` obesid. Sõkuti `ringi` ja tol`l tol`lilt kiik läbi. Kui juba `kõlkid` sai võtta, viis sõkutaja obesad `väl`lä ja läks isi `tarre` `suuja`. Kõlkad riisuti päält unikutesse – `mauki`, soputadi ja sapitsedi `ästi` läbi. Päräst `kõlka` võtmist `kañti` `kõlkad` põhu `luukega` ärä ja pööreti `angega` vil`läl teeñe kül`g. Ku asi korras, õegati sõkutaja tarest `väl`lä, sji tõi obesad `sisse` ja akas `jälle` sõkutama. Sedäsi `tehti` vaist neli-viis `korda`.

Üssed. Tuulutamine. `Otre` juures pööreti viimäti viil `kühvletegä` `ringi` ja vaadati, kas mõnel teräl saba külles või poolik pää `kuşkil` sias. Ku `kõlkad` ärä `võetud` ja küllält sõkutud, `aeti` ülejääk – `üssed` `üsse` `angega` riha `aluse` `nurka` kokku. Selle järel `tuudi` uus rehi.

Päräst `rehte` tuulutadi. Riha `aluse` uksed `aeti` peräni, sari `seoti` köiege üste `kohta` tala `kül`gi rippu. Üks akas `kühvle` või `anguga` `üssid` `sarja` `tõstma` ja teeñe tuulipeñgi pääl `sarja` sakerdama – tuulutama. Tuulutamise jaos vaadati sihande päe, ku tuult `ol`li ja sügisisel aal `ol`li sedä `ühtelugu`. `Puhtad` teräd `kühveldi` ko`ti, `viiti` `aita` ja kallati `salve`.

Ristikheina- ja linaseemnepeks. Vil`lärehe järele pekseti lina `sijmnekugarad` ja ristikeeñä `sijmned`. Nijid pekseti niisama ku muu viligi. Ahiti parsile, `köeti`, kuevast päräst (kuivanult) sõkuti ja tuuluti. Ristikeeñä `sijmned` tarviti isi küli jaos ärä. Lina `sijmnid` sai ka `müitud`. Osteti `linna`, alvemas värnitsävabrikule ja paremad `sijmnes`. `Sijmnes` veeti lina `sijmnid` `kuuldavaste` sihanstesse `maadesse`, kus linu kasvatadi, aga `sijmned` `val`mis ei saand.

Linade harimine. Linamurdja. Kolgispuu. Ropsimõök

Talve akas rehepeksu järel linategemine. Ulu `alt` `tuudi` linavarred `väl`lä, ahiti `tarre` üles ja `köeti`. Kuevad linavarred `viiti` riha `alla` ja `murti` ärä. Meil `murti` mõni `aasta` käsilina `murdjaga`. Sji lina `murdja` `ol`li kolme ammasrul`liga. Öhe rul`li `ammad` käesid teeñe rul`li ammaste vahele. `Rul`le pikkus `ol`li kaks ja puul `jalga`.

Lina `murdja` `seisis` aluse, `jalge` pääl. Rul`lid `oidis` üksteese pääl kohastiku kaks püstpuud, teeñe teeselpuul `rul`le, ots `jalge` külles. `Kummagil` püstpuul `ol`lid `keskel` pilud, kus `rul`le tapid sjiis `juusid`. `Päälmise` rul`li tappe otses `kummagil` puul `ol`li viil üks püstpuu – `laagred`. Nij `ol`lid lõhemäd ja ei ulatand `jalgeni`. Neid puid `oidis` õhes altpuult `rul`le lai laud. `Sinna` pañti

`raskuse jaos kivä `pääle. Laud tõmmas `raskusegä puie kaudu `päälmist `rul'li `allapoole. Sij `litsus oma `korda `jälle alumisi `rul'la.

`Keskmise rul'li teeñe tapp ulatas pikemält `väl'lä, sää'l otses `seisis ike. Ku linu `murti, kääneti ikkest `rul'li edesi-tagasi. Sij `pañdis teesed rul'lid ka `viirma, linapeod `lašti `rul'le vahele ja `ammad `õõrsid ja `murdsid linaluud `kat'ki. Ku õhed peod `pehmed, `pañti teesed vahele. Korraga `pañti kaks ehk kolm peo.

Päräst `murdmist ropsiti linu. `Ropsmise juures tarviti kol'gispuid ja ropsi `mõõka. Mõõk `tehti kasepuust, `ummes kaks ja puul `jalga pikk, terävä otsaga, tagat lai ja saba külles `peosse `võtmise tarvvis. Tüüriist `ol'li paksu sel'lägä, läks terä poole õhemas ja nägi mõõga `muudu `väl'lä.

Kol'gispuu `tehti viie jala pikkusest puupakust – õhe otsa `alla `pañti kaks `jalga, teese külle `kül'gi lüüdi kiil. Kiil `ol'li `ummes sihande ku `kirvevarn. Kiil `pañti `kül'gi kudas `juhtus, kahe naalaga või `lašti augud ja `lüüdi kahe pulgaga. Kiilu teese otsa poole `seoti kol'gispuu `ümmer loñt.

`Ropsmise juures `võeti linapeo pahemasse ja mõõk paremasse kätte, pahem jalg `pañti kol'gispuu `pääle, küinäsnukk `toeti (toetati) `vasta pahemad `kintsu ja ropsiti.

Ku suuremad luud maas, `pištis `ropsja mõõga `otsapidi loñdi vahele, vaeutas mõõgaga linapeo kiilu vahele ja `kiskus läbi. Sedäsi `kišti tingluu `lahti ja pärast ropsiti peo `puhtas. `Puhtad linad `seoti `puntresse. `Seoti `mitmed `muudu, aga änämiste `seoti ikki `puntre otsad `kiñni.

Talvised veod ja voorid

Talve `tul'id talvesed veod. Ku lumi maas või jääkol'akad olemas, `veeti `riigä. Riid `ol'lid siis sihaksedsamad ku `praegu `rautud riid. `Veeti agu, puid ja `einu kodu. Ku kauvelt `luhtest `einu `tyüdi, läksid talud `korda`müüdä üksteesäl appi ja `tyüdi alati kuhi korraga ärä.

`Veiksemäte `maade pidäjäd käesid vanaste vooris raha `tjñmäs. Suuremate `maade juures `ol'li talve paelu tegemist, mede küläst es saa `kijgi `aega vooris `käiä.

Veel elust-olust

`Enðisel aal `enne mind pidid taludes inimest kehväste ja `vaeseste elämä ja kõnelse, et `tuñti `puudust toedust ja `rõõvast. Miu elu_aa `kohta sedä ei saa `õeldä. Vanaste tarviti vili ja piim änämiste poha isi ärä. Ku rükki ikaldas, `saadi `jälle `otra ja `tehti karaskid, egä söömätä es `olta.

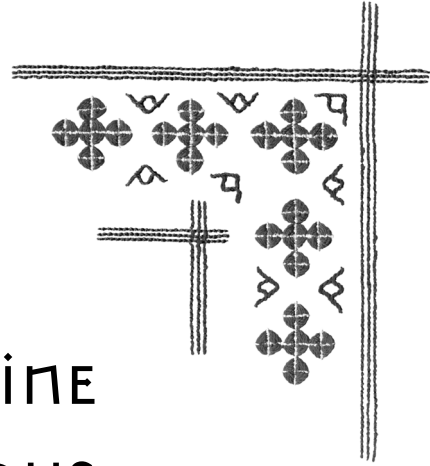
Linad ja villad kedräti isi, `koeti `kangad ja `tehti `rõõvad `sel`gä. Riie, villad ja lõngad värviti isi. `Värvmise jaos tarviti lepäkuurt, kivisammalt, karukõllasi, kit`sipaatsipuu kuurt, sibula`kuura ja muštika`marju.

Rohupoest `tüüdi vana `musta, `maarjajääd ja sil`mäkivi. Värviti `pruuni, rohilast, `al`li, kõllast, `musta ja sinist. Sinine `ol`li pot`isinine. Selle jaos korjati savipot`ti kust, sij pidi öhe inimese kusi olema. Kuse `sisse `pahti sil`mäkivi ja siss villad. Pot` maeti `lamma`lauta sõnniku `sisse ja paari-kolme kuu pärast `ol`lid villad elesinised. Värv `ol`li ilus ja `seisis pääl. - - -

Tüüid on elu_aeg `lahke meelegä `tehtud. Ku tervis ää, siss on tüü löbu_asi. `Raskemate `tüüde aeas ja põhädes sai alati kodu_õlut `tehtud ja `ol`lid paremad söögid. `Tüühjätegä – poeste-tüüdrikutega on siin küläs alati öhes lauvas `süüdüd ja `ühte ja sedäsama `süüki.

Elumaead, karjalaadad ja muud `üuned on küläs kiigel juba uuvad ehk `jälle vanad täieste `ümmer `tehtud. Mede talus on miu elu_aal kaks `korda tulekahju olnd ja mede `üuned on `ammu uuveste `tehtud. - - -

Hans Kihno, s 1872 (?). Survaküla

II. LOOMARIDAMINE
JA KARJANDUS

HELME

EMMI UNT, 1975. ES KT 274: 1–3

Lapsena seakarjas. Karjalapse elu

Ku mia viil laits `olli ja `kasvi, siss `vaesembe inemise `andseve ommi `latsi talude manu tsia- vai ka karjakarjussess. Minnu `panti ka jo kuvve_`aasteselt `Vanna-`Ruuska tsia`karja.

Pildiraamandun mia tsiku `olli nännü, a ku eläved tsika näi, siss `tõssi (tõusid) küll, peris tõtteste, `iussekarva `pistü pään. Tyy `olli ka perätu suur lyyum, kõrva ku `ilmaduma leevä`lapju `silmi pääl, katel puul kaalan `ripnive tilga ku lehmä nisa `õkva. - - -

`Aigi (ajaski) siss `pernane edimene päiv tyy irmudu looma, `põrssarodu ka takan, põhu`kuhje manu, et: „Las nail tan `tsongi!” Kas neä ka `tsongse, vai mis na tei, a ütekõrrage es ole naid änämb `konnegi nätä. Mia `vaine ärä_`irmunu latsekene joosi ja `rüükse ümmer `kuhje iki et: „Notsa, notsa, tsia, tsia,” a mis tu enämb avit. Miu meelest tyy vägi `püürse kikk `mõtsa, mis säält `kaugembelt nätä `olli. Ja nemä `jäässegi mõttsikuss, säält nä ilma`päälgi `vällä ei tule. - - -

No, ku mia siss sedä`muudu sääl `kuhje ümmer ni `kõvva kikk aig `rüükse iks, et: „Notsa, notsa, tsia, tsia, tulge ote `väl`lä-ää-ää-ä!” Siss `tulligi `pernane ja tõrel: „Mis_sa tan röögit ni jälede, tsia ommave `sulgu magame lännü. Om jo väega kuum ilm.”

1989. ES KT 320: 9–11. Egän peren `olli esi`muudu elämine, kos keremb, kos rassemb. Poolele es jätä `keäki nal`lalt tüüsuvve. Karalaitis pidi leevä iks `kõvva `vällä ka `tjinne, sest talun tetti mud`u ka `kõvva tüüd. Keväje `kõndset kotige ja väidsege lina- ja vil`lä\_orast `müüdä, korjassid `ohtid sikkule sagade. Suvel korjassid aiast `maltsa, vesi_`aina ja `runguli`lehti iki sikkule sagade. Naid `olli egän tahun ulga, sai talvel süvvä ja müvvä.

Päiv alust ommuku [kella] nelläst, õdagu `ütsä-`kümmeni. `Lõune\_`aigu katest nelläni `olli kigil kaits `tundi `puhkust. Keä siss magas, keä tei, mia `tahtse.

Ummuli Rõksi peremijs `olli küll rahutu inemine. Tä eit` pikä pengi pääle sälili, sääs (seadis) kondsa suure `varba `otsa, ku suigat`, pelläss, ku `kaugas magame jääss. Nigu konts maha satte, ni karass üless, läits obesid `süütme talli

manu. `Tõisi es putu enne ku nellä `aigu. Nii sijj elo `olli, ku mia laits `olli. Egä
tä `kerge es ole, aga maatüü ei ole konagi `kerge ollu.

Ilma `tüüte ka eläde ei saa. Kae, tillike laits ällin ka luge `kuiki ommi
`varbid ja sõrmekeisi, tüü om temä tüü. Inemine om `lüüdu tüü orjass, muidu
maa_ilm `püstü ei saisa.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

KARKSI

MARI SARV, 1941. ERA II 295: 196–197.

Loomapidamisest. Haigustest

Nuurt `karja kasvatedi esi. Arukõrd, ku elu`lõuma laadalt osteti. Ku olli tääda, et tulli parep einämaa`nüür või tulli põhuvili parebe `maale, `jäeti vasik kasume ja tõine `aaste `müüti vana iist ärä. `Kolme sarv`lõuma nal`lalt üle pidäde es jõvva. `Lambid olli ka jo mõni.

Ku olli vihmatsep suvi, siss usse`aid olli põlvini porine ja `lamba talvet üle es elä. Keväde puul talvet aive villa sel`läst maha. Ku ta ka tõi viil mõne tallekse`tirri, aga esi visas iki vedru `vällä ja `raipe es lõpegi taga lauda `otsa.

Mass olli neil lutikit täüs, `kopsu es ole `ollagi. Küll neil söödeti tubakut, `juuskje`eli ja elureo teri. `Kennigi es mõju.

Suvel olli nende `nuhtlus sõratõbi. Siss `panti peenikest sil`mäkivi `tüüre siarasva sekka ja mähiti närtsuge `ümmer `aige jala. - - -

Mari Sarv, s 1884. Nuia

VILJANDI

HELMUT KURT, 1951. ES KT 115

Endisaegsest karjakasvatamisest

Suuremist kodu`lõumest on elu`ilma mede küläs obesid, karja`eläjid, `lammid ja sigu`peetud igäs talus nõnna paelu, ku sääil pidämise võemalusi ja eenämad`olli. Nõnna kudas`lõume toedus, eehä- ja karjama, sedäsi`olli eläjäte siledus ja`kordaminek. Nõnnasama tähendäs ka sji, kudas nende iist uult`peeti ja toedeti.

Sel aal põlnud mede küläs kellegil nõnna ääd maad ku par`aegu ja`endised laadad põle ka änäm kellegil alles või ku mõnel vaist on, siss on sji`ümmer`tehtud. Par`aegust loomapidämist ei saa`endise loomapidämiseiga änäm kudagi kõru`sääd, ei või ka kõnelda, et sji`ennemält kiiges (kõigis) taludes just`ühte`mõudu oles olnud.

Vanal aal põlnud mede loomapidämine ka just kiige viimästest. Ku ma sest nüid kõnelan, siss põlnud sji`mõeal ka paelu parem kedägi.

Nüid andasse`lõumel`vil`lä,`naarid ja kultuur`einä. Raha`saamine on paelu`õlpsam, vanaste`ol`lid`tiid`sihaksed, et es saa sugugi läbi ja meiäreisid kah es ole.

Ennemält`olli talume rahasaak linadest ja`püiti neid paelu maha tehä,`vil`lä kasvati vähem ja põllu`einä es olegi. Tiid`ol`lid alvad ja vanaste es tasu võitegemine ja`linna`viimine ennäst kudagi ärä. Ku vaist`saigi linnas`käitüd, siss es`mihtä`sinna just sellepäräst.

Vanaste es ole`lõumel`küll sedä anda, mis neel`e par`aegu andasse, aga piimä`áni üle ka just nurada es või. Võid ja`piimä sai peregä`siijüidud ja inimestele`tüütasus`antud. - - - . Nõnnapaelu ku par`aegu`lõume`peetse ja`piimä saiasse, sedä`ennemält mud`ugi es ole.

Laadad`ol`lid igäs talus pia`aegu`õhesugused ja`ühte`mõudu: maakividest vundame`ndi pääl, tahumata`pal`kest rištnurga`ehitus,`õl`gest katus pääl. Sihis`olli kolm`ruumi: lehmälaut,`lammalaut ja kõlgus. `Aknid es ole.

Laadad ja tal`lid`ol`lid vanast kah küllält soead, ku neid kohendi (kohendati) ja korras`oiti: katussad`õigel ael paegati, seenäd parandi

(parandati) ja vundamendikivid saviga `kiinni loobiti. Laada põranda `pääle tekkis talve paks sõnnikukord, sij `audus ja `andis `suuja.

Laada iis `olli `kolme või `nellä jakku `tehtud aid ja kaeu. Aias, tahrades, `olli kudas vaist `olli: lehmäd, vasikad, siad ja anid.

Suve es ole `lüume jaos ruumist just `puudus. Obesad `ollid pia `aegu alati `koplis, vasikad ja lehmäd `ollid `üüsi, kudas vaist `ollid, vaist laadas, vaist väläs aias, `lammad nõnnasamati.

Eläjäd `mahtsid talve `lauta kudagi ärä, aga obesid `peeti muist riha all. Künäsi egä `sõimä kari `lüumel es ole, põhk `pañti ette maha. Joomas käesid kiik loomad kaeu ääres.

Koppel, karjamaa, heinamaa ja sealne taimestik

`Koplid `ollid jõe veeres, igäl talul oma tükk. `Koplis, eenä- ja karjamal kasus võsa ja me`sikult ulk eenä `sorta. Kultuur `einä vanast es `tehtä. `Kopli ja eenämä võsas kasusid paeud, lepäd, saared, aavad, anipaeud, ki`sipaat`spuud. Võsa vahel kasusid `putked ja angerpüt`sid.

Lagedal kasusid segämini rohi ja lil`lid: lõikein, raudein, lehtein, `kaste_ein, mesik, pääsukesil`mäd, ärjapäa, kanakoolid, apu\_oblik, kullerkupp, tulelil`lid, ärä_unetamindlil, koradikäpp ja jumalasõrm, palderjaan, `piitre\_ein, ohulil, kalmussad, kirbu\_ein, ubalehed, un`ditõllid ja paelu muud.

Karjamad `ollid `põlde taga `mõisametsä ääres. Küläst sai `sinna `rohkem ku paar `verstä.

`Karja `aeti `metsä ja karjamalt kodu päeväs kaks `korda – ommuksepooliku ja `õhtsapoliku. Igäl talul `olli oma karjamatükk ja karjatas `endä_ette.

Karjamal kasusid lepäd, kuused, paeud. Võsa all ja lagedal kasus rohi: raudein, lehtein, muru_ein, sõnjalad, karukelläd, lumelil`lid, maikelläd, jänessä `kapsad, sia `kapsad, angerpüt`sid, pil`liryug, nurmenukk, jänessävill, ka`ssikäpäd, `paiselehed, ummohak, peris `mailane, käokiñg, viinälil, ar`nik, tedremaranad, pääsukesil`mäd, ka`nniksed, lõvilõuvad, kurekelläd, `kaste_ein, `maarja\_ein, mesik, `astred, karu_ohakad, maasikad, vahrakad, seened ja muud.

Kodust õuvest niideti vikatigä `lüumel `rohtu ette. Aiast kidsuti sedä käsitsi aiavil`lä ja juurikate sihist.

Õuves ja aiaveeres kasusid kummelid, siamuru, tijeled, `valge ristikein, takilehed, muru\_ein, võilil`lid, tuli_ein, orasein, nõgessad, malsad, koera `putked, pueud, rebäsesabad, naadilehed, põie\_ein, veri\_ein, `küümlid, soolikarohi.

Aia ummrohi `olli: vesi\_ein, malsad, nälgein, münt, sammaspooliku\_ein, iirekõru, okasõun, kukerkuused, konna`atrad, iire_`erned, `kõrbein, piimohak, ohak, virnein.

Koera`putkid `lõumele es `anta, niid on `kihvtised ja neid lõum ei süü.

Igä talu `kohta `olli – kiik maad kokku arvatud – saa viie`kümne või kahesaa vakama riingis maad, eehä- ja karjamade `suurus selle `järgi, kudas kellegil `maadest `põldu `võetud.

Karjama `olli sel aeal, nagu ta par`aegugi on, küläst kauvel. Ku säält `põldu oles saanud, siss oles ta ehk juba põllus olnud `tehtud, aga `põldu sest ei saa. `Suura kivä ja lepävõsa on säält kiik kohad täis, maa on madal ja vihmase aeaga ei saa `lõume `sinna aeadagi. Iga sügisi sai suuremid leppe karjamalt agades raiutud, kuused ja `veiksemäd lepäd jäid kasuma, säält said loomad suve `kange kuumaga kiini `varju.

Vihmasel `aegil `ollid karjama loegud ääreni vett täis, siss põdesid `lammad alati maksa\_`aigust – neil `ollid maksalut`ikad või maksakaanid, kudas neid `kuiskil kutsutse. Sihandsel aeal `juhtus, et `lammad poha ärä `surrid.

Eenämäd `ollid kauvel ja kah alvad. Mõni `aasta, ku paelu `vihma `tul`li ja vii jões suures aeas, jäi loha\_ein änämiste kiigil (kõigil) tegemätä. Siss `tul`li sügisi noore iä aeg eehäle jakku tehä.

Eenä ja põhu nappusest `saadi kudagi`viisi üle: loomad `lasti sügisi kauvem väl`läs `käiä, talve `panti alus`põhku vähem `alla ja kevädi `aeti kari ennen `väl`lä.

**Hobused. Tall. Toit. Öitsil käimine. Paaritamine.
Varss. Haigustest. Rautamine. Noorte hobuste õpetamine.
Hobusevargustest ja parseldamisest. Täkkude ruunamine**

Tall. Obeste ruum `olli tarekammerdegä ja riha\_alusegä öhe katussa all. Maakividest vundame`ndigä tahumata `pal`kest ri`stnurga\_ehitus, ölest katussaga, pik`k sada kakskümmend `jalga, lai kolmkümmend kuus `jalga. Obeste ruumi kõrval `olli viij aganik.

Tal`l `olli `varvest (varbadest) see`ndegä `kolme jakku `latresse `jaotud. Igä `latre iis `olli värät. `Latrete iis `olli nõnnapaelu `käimise `ruumi, et obesid sai `tal`li `tuuva ja `väl`lä `viia. Säält sai ka redeligä lakka `mi`nnä ja obstel `einu `alla visata. `Latretest käis `varvest `tehtud sõim läbi.

Obeste tal`l `olli `veike, `sinna ei `mahtnud nad poha ärä, muist obesid sai riha all `peetud. Tal`lis `latres `peeti obesad `lahti, moeal said nad `val`lid

pidi `seotud. Sügisi, ku riha all `rehte akati `peksmä, `viiti muist obesid `väl`lä katussa `alla. Sij `ol`li riha`aluse `otsa selle jaos `tehtud.

`Peeti neli-viis tüü`obest, neid `ol`li mitut `karva: must, punane, `raudjas, kimmel, `valge, a`l, paat', kõrv.

Tõu `pääle es `vaata `keännigi ja tõu nimetusi es ole. Vaadati selle järele, et obene ilus, tugev ja `sil`mele parem, siss `ol`li ta `kõlblik. `Ühte `tõugu siski kuulda `ol`li – vana eesti tõug. Nijid `ol`lid `veiksed jässäkäd ja `loeti `äädes obestes.

Nimesid obestel es `panta, õegati: vana, a`l, must, märä, ruun!

Suñniti: nõõ, nõih, kssa, noh! `Peatadi: uus! Tagandadi: tagasi! `Varsa kutsuti: ssuku, ssuku, ssuksi! Rahusti (rahustati) vilegä: vhiühü!

Hobuste toit. Obeste sügisine toit `ol`li arilikult odra`aganad, nijid `pañti neel`e `sõime. `Kaarui sai jakutud talve nõnna, kudas neid `ol`li – alati `ol`li neid ikki vähä. Kevädi, `enne küli `añti obestel eeñde kõrval ka jahulobi. Selle tarvis `pañti `sõime künäd. `Toitu `añti obestel ette päeväs kolm `korda, `añti `einu või `põhku.

`Ol`li ka sihaksid obesid, kis liha sõid. Üks mede puult mijis `õstis laadalt `veikse Saarema obesa. Õhekorra `lõhknud ta riha all tapetud lammast, obene olnd kah riha all. Sij `tunnud `värske `aisu ja `tüknud vägisi liha kallale. Mijis annud soolikad `veikse vañniga obesal kätte ja sij `pistnud nad kiik `kiñni.

Õitsil käimine. Söödamaad `ol`lid napid, külitegemisest `pääle eeñä`aani `käiti `ijimäl `mõisametses `õitsel. Sellel aeal `ol`lin karjapoisi`ealine ja käesin kah `õitsel. Moeal käesid kah nijid, kellel `päevä `kergem tüü `ol`li. Tüüpoisid ja `raskemad tüüid teenud mehed `õitsel es käi.

Vaist `ol`li `raistniku pääl `terve külä `õitselised kuus – siss sai `laulmist, `juusmist, `maadlemist ja muud `nal`la. Üjü `ol`li lühike ja tuld es `tehtä.

Kui palavad ilmad `ol`lid, siss `käiti obesid oeutamas. `Viiti nad jõe `vijirde, vaadati madal kõva põhjaga koht ja `viiti obesad jõkke. Sügävämä koha pääl oeutadi ja pohasti (puhastati) pärast obesakammiga või vana villakaasiga.

Hobuste paaritamine. Varss. Obesid paariti sääil, kus täkk `ol`li ja mõnel puul neid ikki `ol`li. Sugutäkke sel aeal es `tunta. Vaadati sedä, et täkk ilus ja `kõlblik `ol`li.

Ku märä `leidmä akas, siss sai tedä `enne valvatud ja `añti talle sellel aeal ka abi. Ku `karta `ol`li, et isi sellegä `toime ei tule, siss kutsuti `sinna `juure mõni vanem ja `täädlikum inime, kis varsa `vasta võt`tis.

Varsa imemise aeg `ol`li `ummes viis kuud. Võõrutamise aal sai varss märäst lahus `oitud kas üks või kaks nädält, sõnigu (seni kui) ta ärä `võõrdus. Mõnel puul `ol`lid varsale selle jaos `päitsed `tehtud, kus külles puurõngas ninä

`otsa käis. `Rõnga `sisse `ol'lid naalad `lүүдud. Sihanse päetsetegä `juhtus paelu õnnetusi ja `tul'li ette, et märä `endäl sil'mä pääst `väl'lä löi.

`Pääle võõrutamist `tul'li varsale `kaaru anda, mud'u jäi vars kõhnas ja es kasva.

Obesa rańgid `ol'lid puust. Paled `tehti `õl'gest ja kot'i `rõõvast. Roomad `tehti linadest, `päitsed nahast ja paalast.

Hobuste haigustest. Obesa `aigustest `tul'lid kiige änäm ette tiirud. Ku sedä `juhtus, siss `käitädi ja õõruti obest ja `oiti, et ta ennäst maha es saa visata. Ku obene `lauba `juhtus `aiges `jäämä, siss `viiti ta `sauna ja `ańti nõnna kõvast `leinu, et nohises. Sijj `ol'li kiige parem rohi ja aedas alati. Vaist `tul'li ka nõle `aigust ette. `Puuslakis obesal `ańti `al'li `viivelt (väävlit) ja `pańti aaslangi juurt kaarde (kaerte) sekkä.

Hobuste rautamine. Obesid `rautas sepp ja sedä `tehti `ummes sedäsama `mүүду ku par `aegugi. Olen ärä näänud ka õhepoolega `raudu, mis õhe kabja külle `alla `lүүди, aga miu aeal neid änäm es `panta. - - -

Nõnnagu muud riistäd, nõnna põlnd ka sepäriistäd sellel aeal suured asjad. Augu `laskmise jaos `ol'li neil seeńä külles rauvast piigärđi pää `mүүду asi, `sinna `pańti oma `tehtud puuri `mүүду asi `otsa ja siss `laşti rauva `sisse `auku. Rauvasae ijst `ol'li vana vikat, sellel `taoti terä ammulises ja `saeti. Ku viil nõris läks, siss põleti tules `pehmes, `taoti kärbilises ja karasti `jälle kõvas. Ku `kuškile `mutrid `otsa kääneti, siss kasteti niid `enne suul `viisse, siss roostetasid nad `kińni ja `seisid `aşti otses.

Obesa `rautamise juures `oidis üks obesa `jalga `kińni, sõńigu sepp `rautas. Sepikoa seeńä külles `ol'li rõngas, `sinna `seoti obene `päitsid pidi `kińni.

Rauvad tegi sepp. Ää sepp pidi rauva õhe soeaga `val'mis tegemä. Obesa kabi lõegati suure `noaga või värkrauvaga siledäs, raud `lүүди obesanaaldegä `alla, naalde otsad `lүүди maha ja `tehti lühikeses ja siledäs.

Mõnel obesal `ol'li vigur juures ja es lase ennäst `rautada. Siss es seesä paegal, `eitis maha või lames jala `kińni `oidja naeale. Mõnel sepäl `ol'li selle jaos `väl'lä aia `mүүду later `tehtud, kus obene paraviisi `sisse `mahtus. `Sinna `aeti obene `rautamise aeal `sisse.

Ku obene `rautamise juures ärä naalati, siss `võeti raud uuesti alt ärä, lõeguti kabi selle koha päält õhukses ja `tehti `sinna `pääle linatse `rõõva `suitsu.

Obestel lõegati lakad ja sabad sügisi. Sabad lõegati tagumisest końdist saadik, siss `ol'lid niid teeńe suve `jälle külläńt nõnna pikäd, et lum sellegä söödikid sai `kaitsa.

Noorte hobuste õpetamine. `Nuura obesid õpeti talve `sõitma ja vidama, siss `pañti obene rii ette ja tarviti selle jaos lumetiid.

Mõnel obesal `olli sihake muud, ku tedä `lүүidi, siss akas `juusma ja kust `viskama. Ja ku loomal kord juba vigur juures, siss ta ei jätä sedä änäm. - - -

Obene on tark luum ja `kerge õpetada, ku sedä `mõistlikult tehässe. Sellepäräst olen alati `püidnud obesid isi kasvatada. Obesal on `kerge `albu vigurisi `külgi arjutada ja nuurt obest ei või igä_öhe kätte anda. - - -

Olen sedä kah näänud, ku obene jääb vidamise aeal `järsku `seismä. Lүүi maha ku tahad, aga edesi ta ei lähä. `Võeti `einu ja `tehti tuli kõhu `alla, nõnna et kõrve_`aisu kiik kohad täis, aga edesi ei lähä.

Hobusevargusest ja parseldamisest. Kis ää peremis on, sedä oiab obene ja kodu piab ta kauva meeles. Vanaste `tulli obesa`vargust mõnikord ette ja õhekorra varasti (varastati) mede küläs Epuni Tõnissal obene ärä. Kolm `aastad pärast sedä `tulli obene äkki isi kodu – `riigä ja kuurm pääl. Päräst `kuulsin, et obesa `olli `varga käest üks Tartumaa mijs `ostnd.

Vanaste osteti ja `müiti obesid laadal – parsseldadi. Sij `olli eläv äri ja `juhtus mõnekorra, et `miagi obest müisin ja `oõstin. Sedä `juhtus, ku tүү`obene vanas jäi. Kasu pärast põle ma sedä teenud ja muud kasu põle sellest saanud ku suutäis `viinä, mis liigus sai ostetud.

Obeste vanust arvati `pääle muu ka ammastest: kis saab kolm `aastad, murrab iist kaks `paari `ammid, kis neli, murrab `nukmised. Viienda `aasta pääl tuleb täkul või ruunal kihv ja edesi on ammaste pikkusest.

Vaist vaadati ka obesal suhu. Ku `juhtus `kat`kisi terävä äärdegä `ammid olema, siss viiliti neil serväd nüris.

Täkkude ruunamine. Täkke `ruunamine `tehti sellel aeal ungerjate puult. Nij `ollid veneläsed ja `tullid mede `kañti alati kevädi märtsikuus. Igäl `olli õpipoiss ligi ja oma ring, kus ta `tүүtäs. Siin kañdis `ollid nad kolme kuu `ümmer ja läksid siss `jälle ärä.

Tүүriistäs tarvitas ungerjas til`lukst pušanuga, selle tupp `olli üürihma `külgi `kiñni nõõlutud.

Enne `ruunamist võt`tis `ummes puulteese tol`li `jämmuse ja viie või kuuve tol`li pikkuse lepäpulga, aeas otsest `lõhki pia`aegu teese otsani `väl`lä, siss lõegas `kiñnise otsa `ümmer `amma ja sidus nõõrigä `kiñni. Pulga `lõhkised vahed silus ärä ja tegi `lõhkistel `otstel sidumise jaos `ammad. Siss akas `ruunama.

Lõegas ko`i kahest kohast `lõhki ja `kiskus munad soondega `väl`lä, võt`tis lõksu, `poetas `sinna `valged `pulvert `pääle ja pit`sitäs sooned vahele. Siss `oidis lõksu `tañgega kuus ja sidus `lahtised otsad nõõrigä kõvasti `kiñni. Ku sij `tehtud, siss lõegas munad ärä. Teeše päevä võt`tis ungerjas lõksu ärä ja

päräst põlnd muud änäm vaja kedägi tehä ku vahetevahel `aavu `peske (pesta) ja obest kõnmitada – paari nädäli päräst akasid aavad paranema.

Piimakari. Laut. Karjaaed. Pull. Vasikas. Lüpsilehmad. Piimanõud. Lehmade haigustest

`Lehmi, mul`likid, vasikid `peeti kokku kümme, kaksteist ja vaist ka neliteist tükki. Neid `ol`li punasid, `musta-`valged `kirja ja pugal`kül`gegä. `Lehmi nimed `ol`lid: Maasik, Tõõsik, Reedik, Kol`mik, Päitsik, Kirjat, Poolik, Punik, Roosik, Lil`lik, El`lik, Kүүinik. Vasikid ja `lehmi meeliti ja õegati: vi`si, vi`si!

Laut. Karjaaed. Talve `peeti lehmäd laadas seenä külles lõas. Lõad `ol`lid raudket`ist ja linadest `tehtud paallõad. Lõõg `ol`li kolme`araline – kaks aru `seoti lehmäle kaala `ümmer ja kolmandad aru pidi `seoti lehm `kiinni. Lõõg es tohi pik`k `olla, siss võis lehm ennäst ärä `puuva.

Suve `aeti kari laada ette karja`aida. Sääl `ol`lid nad `lahti, nõnna kudas igä`üks isi `tahtis. Laada ukсед `peeti `lahti, kis `tahtis, sij sai ka `lauta miinnä.

Sel aeal karja jaos äräldi karja`koplisi es ole, kari `aeti kas väl`lä `pääle või karjamale. Sügisi `aeti kari vaist ka eennämässe. Karja karjatas kurja päält ärä karjapoiss.

Vasikid `peeti laadas selle jaos `tehtud aias. Suve `ol`lid nad `päevä obestegä õhes `koplis jõe veeres. Säält `aeti nad `õhta `mäele `sүүmä-`juuma, `үүsi `ol`lid laada juures vasika`õuves.

Talve said lehmäd kolm `korda päeväs `põhku ehk `einu ja joodeti korra päeväs kaeu juures. `Juutmise tarvis `ol`li kaeu `vürde künä `säetud, säält joodeti ka obesid.

`Sõimä laadas es ole, eennäd ja põhud `paanti ette maha. `Kaandjal `lehmil `aanti mõni aeg `enne `tuumist (poegimist) pa`ngiga jahulobi.

`Lehmi pohastamine es ole moodus. Ku mõni pohastas, siss vana villakaasiga, `teisä pohastuse`asju sellel aeal es ole.

Suve käis kari karjamal, sellel aeal `lүүmele kodust `toitu es `anta.

Pull. Pull `ol`li igä talu karjas isi olemas ja paaritas lehmäd tarvidust `mүүdä isi ärä. Ku `juhtus, et mõnel talul `pul`li es ole, siss `käiti lehmägä teesēs talus pul`li juures. Paarituse tasu es `võeta.

`Pul`li `peeti kolme ehk nel`lä `aastani. Kuri pul`l `paanti `koplisse ehk `õuve paala `otsa ja ku laadas `peeti, niideti `einä ette. `Lүүme paaluti (paelutati) sel aeal `kaala pidi, `päitsid selle jaos es ole.

Vanemid `pul`la söödeti paremini ja `aanti neel`e lina`sjimne lobi. Ku nad juba ramusamas said, siss `müiti laadal ärä.

Mõnikord kohitsedi pul`lid ärä, et nad ramusamas lähäs. Kohitsejäd `ol`lid ungerjad ja tegid selle tüü ärä siss, ku nad takke käisid `ruunamas.

Vasikas. Lehmä `tuumise `aega vaadati `tunde`märke `järgi. Sellel aeal akas ta udart `laskma, piim tekkis udarasse ja siss `tul`li `luuma valvata. Siski `juhtus vaist, et vasik ärä `ol`li ilma juures olemata. `Leidmise (poegimise) aeal `aanti ikki võemalikult ka natuke abi, pärast lükäti vasikas vanal lehmäl ninä ette, sij lakkus ta `puhtas.

Ku lehm `ol`li kiik ärä `laknud ja oma tüü ärä teenud, siss lahuti (lahutati) vasikas ärä ja `paanti `aida. Vana `lehmä lüpeti ja `aanti vasikal natuke `juuva.

Ku vasikid `rohkem `ol`li, ei `jäetud neid `kiike kasuma. Muist `viiti `linna lihunikul või `jälle laadale. `Enne `müimist `paanti mõni nädäl joogi `sisse lina`sjimne lobi. Sij tegi looma ilusas ja `läikmä.

Noorde `lehmi arilik paarituse`aeg `ol`li kahe`aastaselt. Igälpuul `ol`li pul`l karjas `lahti ja `juhtus, et mõni siledämä kasuga suurem luum juba mull`likast pärast (mullikana) pul`li juures ärä käis. Selle `kohta üteldi, et mull`lik on õhviti ärä `juusnud.

Lüpsilehmad. Piimanõud. `Lehmi lüpeti suve kolm `korda ja talve kaks `korda päevä `kohta. Miu poisiksepõlves `lüpsmise juures lüpsi`peñki es tarvitada. Piimänõud `ol`lid kiik puust. Lüpeti lüpsikeo `sisse ja keost kallati tibaga puust lüpsikusse. Lüpsiku tibasse `paanti takku või tiba `otsa `seoti `riide`ilp ja siss kurnati läniku või piimäpüt`ti. Länikud `ol`lid `mitmes `suuruses ja igäl käis sangaga kaan `pääle. Piimäpüt`il kaant es ole, sij `ol`li madal nõu, viis ehk kuus `tol`li `kõrge.

`Ol`li kuulda, et vanade inimeste sias mõnel puul `uсти, et piimänõu puud tulevad noore kuu sihis `raidu ja sellel aeal, ku puud mähil on, siss pidi piimäst `rohkem kuyrt `väl`lä tulema. - - -

`Kõlbmata lehmäd `viiti laadale või `müiti lihunikule ärä. Isi tapeti `lehmi `arva. Ku sedä siski ette `tul`li, `müiti nahk parksepäle ärä või `lasti pastaldes `parki. Karva`nahka `paştlid sellel aeal siin änäm es `peetä. - - -

Laadalt ehk moealt elu`luuma `ostes vaadati lehmä piimä`suuna (-sooni) ja `paanti tähele, kas tal paks nahk ja pikk saba on. Saba pikkus pidi alati allapoole tagumist `koñti olema. Vanust arvati `sarve päält pügäläte `järgi.

Ku laadalt või moealt lehm osteti, pidi ta vana`rahva `tarkust `müüdü `uute `kohta `tuuves värätist taguspidi `sisse `aetama. Siss põlnud `karta, et lehm `endist `kohta taga igätseb.

Lehmade haigustest. Kari`lõume`aigust`tulli`eëndisel aeal nõnnasama ette ku par`aegu. Ku lehmäl kordmagu`kiinni ja es mäletsä, siss`aanti tal lina`siimne lobi. Sij`aeas asjad alati`jälle`korda. Punase`kuskmise (vere kusemise)`vasta`aanti viinä`lil`li, kalmussa`juura, sülvett ja vana`musta. Vaist`tüüdi ka linnast`rohtu. Ku eläjäs`juhtus ärä surema, siss`aeti ta õhes nahaga`auku.

Karjapõli. Karjalaste mängud. Suss- ja vibupüss

Kevädipuult talvet`olli igäl peremel esimene mure ää karjapoiss kuulatada ja ärä kaubelda. Maikuust oktoobreni käis kari väl`lās ja`olli säääl karjapoisi oole all. Siss`olli karja ää`kordaminek selle aea riingis kah osalt sedäsi, kudas`kennigi karjase sai.

Palk`olli sedäsi, kudas`kaupa`saadi: prii`pastal, ülikond`rõõvid, paar`vakka rükkid, paar`vakka`otre, puut liha, sukad-`kindad ja raha viis, kuus ehk kümme rubla. Vaist kaubeldi ka sedäsi, et karjapoiss talve talust`kõyli`paanti.

Kari`lasti kevädi selle`järgi`väl`lä, kudas ilmad näedäsid ja rohi kasus. Kiige`enne`lasti siad ja`lammad.

Karjas põlnud karjapoisi elu just`raske ja`lõume karjatamine`olli nal`la`asi. Karjamal`ollid karjapoisiid`änämiste alati`kõys`mängmäs. Siss`paanti kaks kärbilist teebäst`maasse`püsti,`sinna`peenike ridu (ritv)`pääle ja katsuti, kis kiige`kõrgemalt üle jõuvab karata. Üle pidi nõnna`kargama, et jalad ridva`kül`gi es puudu ja ridu maha ei lähä.

Ku`kargamisest imu täis, siss`mängiti`kat`skid või`peeti oravate`pääle`jahti.

Ku mõni kodust`püssi`rohtu kätte sai, siss`tehti`susspüüs ja`lasti sellegä. Susspüüsi jaos`võeti`kõver puu, sellest`tehti`perä, raud`olli`mõni toru või õõnes aedavõti ja`paanti`perä`kül`gi. Rauvale`tehti`taha`veike auk`sisse,`laeti`püssirohuga ja ette`paanti, ku`olli,`aavlid või`mõnda muud`asja: tambiti`veiksid`kivä`kat`ki või`paatükkä (paja-). Augu`pääle`paanti`tuletikk ja ku`lasti, siss`tõmmati`tikk`topsi`ga`põlema.

`Juhtus`sedä`kah, et`lastes`suß`lõhki`läks ja`käe`ärä`rikkus või`nägemise`segi`lõi –`poisiksed`tegid`ul`akust ja`sellest`es`oolita.

`Tehti`ka`vibu`püüsä ja`juhtus, ku`mõnel`suurem`vibupüüs`olli, et`lastis`oravagi`maha.

`Poisiksed`on`alati`kärssitud ja`ku`muud`nal`la`es`tehta, siss`miinti`suure`libamisi`küllegä`kivi`otsa,`paanti`õhuke`kivi`perse`alla ja`lasti`kivi`otsest`liugu.

Vaist mǎngiti ka `kaar`da. Ku kodust vanad kaardid kǎtte `saadi, siss `võeti ligi ja mǎngiti `viite`lehte, siga, `meldre`ma`si, po`ilitat, oma`trumpi, pistut, paaristurakud, saaskoppi, `kuutekmmend kuut, viitsada ja muid `mǎnge.

Loomad sõid võsas ǎnmiste alati rahulikult, aga siski `juhtus, et ulga sias `leidus mõni testest pahuram, kis moeal es see`, ku karjama ja vill vahet `kõõlus. Nende järgi `tul`li vaadata, et nad kurja `pääle ei lähä.

Ku kodumineku aeg `tul`li, siss `aeti loomad koerdega `vällä ja `aeti kari kodu.

Kevädi karja `vällä`laskmise juures mede talus isi_rlikk `kõmmid es `peet. Ku aeg slmaal, siss `aeti kari karjamale ja sijj `ol`li poha. Es õpetada ka karja `poissi sedäsi ehk tee`seti olema, `ol`li ta kunagi `aasta kis `tahte. Ku taga `ästi `ümmer `kiti, siss `ol`li ta isigi kiiges asjas `sti.

Karjapoisi tj `ol`li sellel aeal `pal`lalt karjas `käimine. `Lõunsevahe ja `õhta, ku kari kodus, `ol`li karjapoiss prii.

Ku karjapoiss `juhtus tj juures abis olema, sõnnikuveo juures vahet (st sõnnikut laudast põllule) vidas, või `mõnda muud `kergemäd `asja toemetas, siss sai tale selle ist kah `mõnda mee`ld `vasta `tehtud ja uus mit`s või mõni muu asi ostetud.

Karjapoisi elu on pevst `päevä `kinine. Temle `tul`li kah vaist mõni prii pe anda. Sihaksel aeal läks mõni vanem inime `karja ja karjapoiss sai kodu `min ist-emt `vaatama või jaanipäe `surnu_aiale.

Lambad. Oinas. Talled

`Lammid `peeti igs talus `keskmiselt viiestteiss`kmmest kahe`kmmeni, sedä selle `järgi, kudas `ein `saadi teh ja ku vihmane suve neid r es võta. `Ol`li `muste, `val`gid, kirjusi ja `al`le `lammid.

Talve `peeti `lammad lehmalaada kõrval `lammalaadas või lehmälaadas selle jaos `tehtud aias. Suve `ol`lid nad õhes `lehmig laada is `õuves või laadas.

Talve `nti lammastel nõnnasama ku `lehmil kolm `korda päeväs `põhku ja `einu. Lammaste jaos `tehti suve `lehtlist aru\_ein. Neid õegati `lamma_ehd ja said kodu vidades isi`paika `pantud. Lammastel `nti vaist viil `tyrid kardulid ja `kaaru. Talve joodeti neid päeväs korra, siss `viiti neel`e vesi pagiga `lauta.

Suve käesid `lammad õhes eljteg karjamal. Igs karjas `ol`li `oinid üks, kaks ehk kolm tükki, kudas kunagi kord `ol`li. Ja oolitsesid paaritamise ist.

Ku `lammad talled tõid, jäid niid vanade `juure ja `pañti tähele, kas lammas tallekst imetäb. Ku ei, siss lahuti (lahutati) vana lammas talleksega isi`paika. Lahus `olles akas lammas tallekst `oidma.

Sügisisi talleksi õegati äbärikud talleksed. `Lammal `ol`li üks, kaks ehk kolm tallekest. `Rohkem põle ma kunagi näänud korraga oleva.

Sort `ol`li vana eesti sort, `veikse `kõrvega ja pikä kareda villaga `lammad.

Ku ää `aasta `juhtus, siss põlnud `lammapidämine `raske. Karjas käevad nad õhes `lehmigä ja karjapoiss karjatab õhes teste `hõumega ka `lammad ärä.

`Lammid irmuti kurja päält: vsst, vsst! Kutsuti: til`l, til`l! Til`lä, til`lä! Ut`e, ut`e! Ku sij inime `kutsus, kedä nad `tuñdsid ja kis neid `süütñud `ol`li, siss `tul`lid nad kohe.

Lammaste pügamine ja naha parkimine

`Lammid `pöeti `aastas neli `korda: kadripäe, `vastlapäe, ristipäe ja laaritsapäe. Ja igä kord `pesti neid päe või kaks `enne.

Kevädi `pesti `lammid jões, siss vaadati selle jaos õhem liiväne koht. Kül`mäl aeal `viiti tõruke `lauta, `tehti `suuja vett `sisse ja `pesti sää.

Pügämise aeal `vöeti lammas külti maha, `seoti jalad `kinni ja `pöeti. `Pöeti `lamma`raudega. Sellel aeal `pöeti mõnel puul ka inimestel `juussid `lamma`raudega. `Kääre egä muid pügämise `riistu igälpuul viil es ole. Sai `lammal üks kül`g ärä `pöetud, siss kääneti `ümmer ja `pöeti teeñe kül`g. Vanad inimesed arvasid, ku `lammid noorel kuul pügätse, siss kasvab küll pik`k vill, aga sij `koitab. Aga ku vanal kuul pügätse, siss vill ei kasva nõñna `ästi.

Vesistel `aegil jäid `lammad `aiges ja `sur`rid ärä, sij `ol`li siss arilik asi. Ku `lammal maks `väl`lä `vöeti, siss eläs ja `liikus sij poha. Maks `ol`li `veiksid liha`karva `u`ssa, maksa`kaañtä täis. Vesisel aeal `jäeti `lammad võemalikult kodu, söödeti kueva eendegä ja `añti `kaarü ja `suula. Ku sij aedas, siss aedas, muud `rohtu es ole.

`Lammid tapeti sügisi ja talve akatuses, siss `ol`lid nad kiige ramusamad. `Tul`li ka ette, et muul aeal tapeti, aga sedä `juhtus `arva.

Mõñed vanemad loomad, `lammad ja `oinad said vaist ka ärä `müitud. Sedä `juhtus siski `arva, änämiste tapeti ikki `endäle.

Nahad `lañti õhes villaga ärä `par`ki, mede riñgis `ol`li `lammanaha `par`kjid mitu, kis muu tüü kõrval ka sedä tüüid tegid.

Kuevad villaga `lammanahad `leoti `pehmes ja `pañti püt`ti rükki- või kaarajahukõrdi `sisse. Kõrt akas `apnema ja par`gis olemise aeg `ol`li selle `jär`gi, kas neid apendi (hapendati) soeas või kül`mäs kohas. Ku vaadati, et aeg

täis, võeti nahad vällä, pešti ja kuevati ärä, õõruti rauvaga pehmes, kaabiti vana vikatiga kõlu päält ärä ja lihapuul siledäs. Kaapmise ja silumise juures õõruti riiti (kriiti) pääle, siss sai nahk ästi valge.

Pargitud nahast tehti mõlemid, pallid ja rõõvaga kasukid. Palllastel kasukatel, valged ja vill sihispuul, pañti punasest nahast kañdid ja terässed. Sihansed kasukad olid ästi soead ja kerged, aga aisid (haisesid) uuvest pärast kangeste. - - -

Villest tulli igä aasta rõõvast ja nahast kasukid tehä oma perele ja tññjätel palgas. Villad kaasiti, kedrati ja koeti kodus käsitsi, tehti rõõvast, sukke, kindid ja kampsunisi.

Kitsed. Sikk. Tallekesed

Mõned ilma maata inimesed pidäsid ka kitsi, sedä piimä pärast. Sihake toamijs, kel rohkem es ole ku toa_alune maa, sai kitsi ikki pidädä. Ku kahe kitsi kohta saag einu tehti ja talves natuke lehtlisi paeu_okse lõeguti, siss võis nad lahedaste üle talve pidädä.

Kit's põle toedu juures paelu nõudlik, sellepäräst on ta paras luum sääl, kus muud luuma pidädä ei saa. Kooriksed, supiperä ja muud toedujät'issäd süüb ta kiik ärä. Kiti pidäs talve, kus kiji sai ja mõni nurk selle jaos ikki juhtus olema. Kül'mä kit's ei karda.

Suve võis sihake toamijs, kis metsä või karjama veeres eläs, kitsä suve läbi lahti oeda. Kurja sääl mingid tehä es ole.

Mede puul peeti valgid ja alla kitsä. Valged öeldi paremini lüpsvä ku al'id.

Kitsä paariti sügisi ja ku endäl sikku es ole, siss käiti moeal. Talleksed olid neil kevädilt, üks või paar tükki korruga ja lahuti vanast kitsist kohe ärä. Akatuses joodeti neid piimägä, pärast anti jahu juuki. Kiti liha süüdi, aga mis nahkega tehti, sedä ma ei tää.

Talunikest põle siin küläs miu tääda keñnigi kitsä pidänd pääle Metsäni Kuusiku. Temäl olid neli- või viiskümmend aastad tagasi kitsid, aga ta kaotas nad varssi ärä. Kitsid olid täl õuves aias, täädägi, et aid ei pia neid kunagi kiñni, aga nad aeti alati sinna jälle tagasi.

Õhekorra üüsi lähnud kitsid õõnapu_aida ja kuurnud sääl õõnapud poha ärä. Ommuku võtnud vana Kuusik tulise vihaga kitsid korda müüdä kiñni ja käännud kaalad kiigil kahekorra. Kaala käännmise juures rüüknud kitsid koledaste ja perenaene tahtnud kiike müüdu sedä kohut nende üle takistada, aga kedägi es aita. Viimäti üteln: „Kas sa_s ometagi ei kuule, nad õikavad ju-hu-mal ap-pii, ju-hu-mal ap-pii?”

Misjaos Kuusik `kit'sä pidäs, ei tää ma mitte. Piimä või liha jaos `olli tal `teisä `luyne.

**Sead. Laut. Sigade söötmine ja karjatamine. Paaritamine. Kunt.
Põrsad. Sea tapmine. Liha soolamine ja suitsutamine**

`Pääle linade `olli talumel aenuke raha`saamine sigadest. Sigu `peeti võemalikult `ulka ja neid `olli igäs talus, kudas vaist `olli, kahessa, kümme või kaksteist tükki.

Sigu kutsuti: not'su, not'su! Siga, siga! `Põrsid kutsuti: [latsutades] t, t!

Siad `ollid suure kõndiga, lühiksed `jammed pek'siad – eesti siad, mustad, `valged ja kirjud.

Sigade laut. Sigade laut `olli saana otses saanaga õhe katussa all, `veike ilma `aknata ruum. Saana esises, koos, `olli koogu otses pada. Sääl keedeti sigade kardulid ja `aeti vett kuumas. Sääl `tehti ka sigade süük `val'mis.

Talve `peeti sigu laadas. Suve, ku nad metsest (põllult) kodu `aeti, `ollid nad laada juures sigade\_aias või laadas. Ku lund maas es ole, siss `ollid siad alati väl'läl. `Ol'li sij siss künnimaa, kesä, või ku vili kokku `paanti, kõrs. Sügisi käesid nad lina- ja kardulamaa pääl.

Sigade laadad põlnd vanaste `kuigi asjad ja mõnes kohas `peeti sigu koguni lagund ja ilma katussata `uyne nurgas, mis muu jaos änäm es `kõlba. Ku kueue ase `olli, siss siad `kül'mä es karda. `Tul'li ette, et mõnes talus siad `kange tuesuga `üüsi lume `alla jäid ja ommuku lume_ange alt `väl'lä kaeuti. Aga ädä põlnd kedägi, siad `ollid põhu `sisse `tüknud ja ku `väl'lä `tul'lid, siss `aurasid.

Sügisi `ulksid siad väl'läs talve akatuseni `riingi. Vil'läd `ollid kuus ja `kuuskil kurja `pääle `minnä es ole. Sel ael `köeti alati tare\_`ahju ja küpseti `kaal'a. Ku siga `tarre `tul'li, visas mõni tulise `vindund kaali sia ette. Siga `napsas selle mud'ugi suhu, löi kihvad `sisse, aga es saa tulist `kaali änäm suust ärä. Ku siga valuga vigurid tegi, siss naareti selle pääle.

Kevädi `tul'li sigade `väl'lä`laskmisega ette vaadata. Ku tali läbi `kiinni olnud siad esimest `korda `väl'lä said, akasid kohe kiigest ingest `juusma ja kiba `viskama. Tuulese ilmaga `juhtus mõnikord, et siga äkki maha kukkus ja paugupäält `surnud `olli.

Vaist `juhtus kevädisel ael sedä, et siga `suujatõppe jäi, luyne tükkis siss `pessä ja es süü. `Ol'li üleni kuum ja punased lapid `tul'lid `pääle. Sihansel korral `tuudi `aige siga teste siast ärä `tarre, kasteti mõni vana rõõvas või kot't ät'ikä`viisse ja `laotadi `siale `pääle. Sij `võt'tis palaviku maha ja luyne sai änämiste alati `terves.

Olen ka `tangus siga ärä näänud, aga mede talus põle sigadel sedä `aigust `juhtunud.

Sigade söötmine ja karjatamine. Sigade jaos `peeti siakarjast, `veikest poisikest sellel aeval selle jaos ikki sai. Sügisi karjatadi õhes sigadega ka anisi.

Suve `anti sigadel ka kodust `süüä, niideti neel'e `pehmed `einä või `tüüdi aiast kitsutud `rohtu, raiuti peenikes, `paanti `suurde püt'ti ja kallati kül'm vesi `pääle. Soea aeaga läks sij rohuparts kohe `apnema ja `olli sigadel ää `süüä. Söömä tegemise jaos `võeti säält paingiga, `paanti piimävett ja keedukardulid või natuke jahu ligi ja kallati `kännä. `Enne `tapmist lahuti (lahutati) siga testest ärä ja söödeti paremini. Siss `tehti süük keedukarduldest ja jahust. Ku `olli, `paanti ka `piimä või piimävett.

Sigade paaritamine. Kunt. Põrsad. Sigade paaritamise jaos `peeti änämiste igäs talus `kuñti. Ku mõnel es ole, siss `käiti teeses talus. Paaritamise tasu es `võeta.

Ku `kuñti tappa taheti, siss lõegati ta kahessa kuud või `aasta `enne `tapmist ärä. Siss es ole pärast `tapmist lihal kuñdi `aisu ja `maiku juures. Juhtus, et mõni siga kuñdist pärast (kuldina) tappis, siss `peeti `asja imelikus. Sedä kõneldi pärast tükk `aega ja naareti.

Ku emmissäl `põrsad akasid olema, siss sai ta isi`paika `pantud ja valvatud. Ku `põrsad ärä `ollid, `anti tal natuke vedelt `süüki ja vaadati, et ase kueue on.

Mõnes talus `juhtus, et emmis `pääle `poegimist `põrsad ärä sõi. Sedä `peeti looma vias ja `olli isigi neid, kis sedä kurja sil`mä süis aeasid. Mõni sai selle `vasta abi, ku ta `põrsid mõne `aisja asjaga `määris, mis emmissäl `vastamiilt `olli. `Olli ka neid, kis kiñnitäsid, et on emmissäl kurjasil`mä_eli annud ja kohe abi saanud.

Ku emmissäl `põrsid `rohkem `olli ku nisäsi, siss imeti (imetati) ilma nisätä `põrsid lehmäsarve otsest lehmäpiimäga. Kus vilets sialaut `olli, sää `tehti `tarre `nurka ase ja `tüüdi emmis õhes põrsastega `tarre.

Põrsaste `aigustest `juhtus kiige `rohkem pasatõbe. Siss keedeti tammekoorevett ja `anti põrsastel. Suve kuevatadi tedremarana juurt, õõruti peenikes ja `paanti põrsastel söögisse.

Ku `põrsad kuu või puulteist vanas said, `tulid kuñdid oorikus lõegata. Sedä tegi mõni vanem `arjunud mijs. Munad lõegati `välä ja `paanti `suhkru tolmu või `maarja\_jä`tuhka `pääle. Paari nädäli pärast `ollid aavad juba `terves kasunud.

Vanematel põrsastel vaadati suud `järgi, kas sää `muste `ammid on. Ku `olli, siss tõmmati `tañgega ärä. Mustad `ammid tegid `süümise juures valu. Ku niid suus `ollid, jäi põrsas `vaeses ja es kasva.

Sea tapmine. Nijid siad, kedä tappa taheti, `ollid aiasiad, neel'e `anti paremini `süüä ja söödeti nõnnakauva, ku nad ramusas läksid ja ärä tappa `süüdsid.

Ku siga taheti tappa, `aeti koos suures paas vesi kuumas. Koa uks `võeti ijst ärä ja `paanti tühjä künäde `pääle `väl'lä maha. Sial kääneti kuun ninä `ümmer ja tõmmati laadast `väl'lä. Väl'läs tõsteti ta `mitmeksi ukse `pääle, `seoti jalad `kiinni ja siss kääneti seliti. Mõned `oidsid jalust `kiinni, et luum rabelda ei saa, ja üks sorgas pikä pušaga kaala alt rinna ijst `sisse.

Sorgatud siga kääneti küliti ja `lašti veri läniku joosta. Ää `sorkaja pidi nõnna `sorkama, et siga pärast viil vähä `aega eläs ja veri `väl'lä `juüsis. Tapetud sial `võeti jalad `lahti ja kuun ärä, `tüüdi kot'id või mõni muu rõõvas, `maeti nendegä `kiinni ja kallati mitu `korda kuuma `viigä üle. Ku karvad ja kõnts juba `lahti `ollid, siss `võeti kot'id päält ärä ja kaabiti siga pušanugadegä `puhtas. Tagumistel `jalgel lõegati päältpuult sõraliiget pahkluu juurest nahk lõhki ja tõmmati künnäpud `väl'lä. Künnäpude vahele `aeti looga otsad, sij `ol'li lühike kõver puu, kus kõis kess `paika `seoti ja siga tõmmati sellegä kotta tala `kül'gi `ripnemä. Säääl `võeti sisikond `väl'lä, `pešti ja loputi ärä ja siga `ol'li `müimise või `suulamise jaoks `val'mis.

Ku teesest talust mõni abis `ol'li siga `tapmas, siss `anti sel inimesel tükk `värsked liha kodu õhes võtta.

Mõnes kohas tapeti sigu ka vähä teist`muudu. Rij `pääle visati paar või kolm kubu `õl'ga ja `tüüdi laada ukse ette. Sial `paanti aias kuun ninä `otsa, tõsteti üles aia ääre `pääle, et ta säääl kõhu pääl rõõtsäkil, esimesed jalad õhlepüül ja tagumised jalad teeselpüül `aida `ollid, `oiti `kiinni ja sorgati.

`Karva `võeti mõnes kohas kah teist`muudu. Siss `paanti tapetud siga `väl'lä rij `pääle ja tõmmati `uune taha. `Õl'gest `tehti tuli maha, säääl pääl kõrveti siga ja kaabiti ropsimõõgaga sõni, ku karvad ja kõnts maas `ollid. Päräst `pešti ja uhuti `viigä.

Sigu tapeti ommuku `enne `valged ja `pääle päevä`tõusu `ol'li kiik korras. Vanad inimesed kiinnitäsids, et siga tuleb tappa noorel kuul, siss liha `paisub `ästi. Sigu tapeti `aasta `ümmer`ringi, aga siski suuremalt jaolt ikki sügisi või talve `enne `jõulu.

Tapetud ja pohastud siad `kaalsid kümme, üksteist ja kaksteist `puuta ja `tul'li ette, et neid viil suuremas sai söödetud. Siad `viiti `Tartu, säääl `saadi nende ijst paremad `inda. Lihunikka `ol'li sel aeal Viil'landis vähä. Miu noores põlves `ol'li kiigest õhest lihunikust kuulda.

Liha soolamine ja suitsutamine. Ku sigu `endäle soolati, `lašti ta `enne päe `aega `jahtuda. Päräst raiuti parajas tükkes ja soolati puu`tünni – kord liha ja kord `suula. Ku tünn täis sai, kallati suulvesi `pääle. Ku püt't `juüsis või

liha muu pärast kuevale jäi, läks liha kõllases ja kueva maik `tul`li `juure. Siga es soolata siss, ku tal elu `suujus alles sihis, siss `tul`li `kohte `ümmer alb maik.

Ku siss `kintsa suetsutada taheti, `pañti niid `tervelt `suula. Ku parajad arvati oleva, `võeti soolast `väl`lä ja `pañti saanalakke rippu. Suetsutamise jaos `tuudi jõe veerest `kuiva kevadist `kõrkapuru ja lepä\_agu. Nendegä `köeti saana_`ahju ja `oiti saana uks `kiñni, et suits `väl`lä es pääse. Nõnna `ol`lid siñgid juba paari päevä pärast ääd.

Veel sigadest. Sigade sias `ol`li sel aeal ka pahurid elukid, kis talve laadas `kuiva aset es pia ja põhud kohe sitaga segämini `soñgsid. Arilikult `ol`lid niid närväd `süümä, sihansed lõnsed ja testest kõhnemad. Sää es `aita muud, ku `pañti rõngas `ninnä. `Võeti tañgid, `naaskel ja tükk `raadi (traati), kärsäst sorgati päältpuult küllest ninä `sõõrmete vahelt `naasklega auk, august pišteti raaditükk läbi ja kääneti `tañgega `rõngasse. Sij `pañdis `soñgmise kohe `seismä. Ku kevädi kätte `tul`li ja siad `väl`lä `lasti, siss `võeti `rõngad ninäst ärä.

Vanad siad `ol`lid met`sikud ja kurjad. Kolmkümmend `aastad tagasi lõegati Ma`si õuves reis `saega katussa kiiläkid. `Saagmise juures vingub saag `põrsa `muudu. Vana emmis `ol`li õuves väl`läs ja kiiläku lõikaja `pääsis vihase looma käest `pal`lalt suure vaevaga. Mud`u es saa änäm tüüd edesi tehä, ku emmis `tul`li `lauta `kiñni aeada.

Sij jutt, et vanast es tohi last üksi `väl`lä nuka taha äkäle `laske, siss oles siad ta kiige täiegä `kiñni `pišt nud, põle kah peris ilma\_`asjata.

Kodujänesed

Kodujänessid siin kañdis vanaste es ole. Siss `ol`li kuulda, et neid linnas mõnel pidi olema. Siin riñgis akas neid mõni kaks-kolmkümmend `aastad tagasi pidämä.

`Küllä `sisse tõi nad üks `lätläne, sij kolis siä Läti- või Valgamaalt. Tulles `ol`li tal ilmatu ulk jänessid õhes ja pidäs neid muist `puures ja muist `ol`lid väl`läs `lahti. `Lahtised jänessäd läksid külä `müüjä laiäli ja `kaapsid `éndid igälpuul vundameñdi `alla. Jänessäd on `kanged siginemä ja `varsti `ol`li neid kiik kohad täis. `Kapsad, kaalid, porgandid, õõnapud ja kiik, mis näridä `añdis, sij näriti ärä.

Siss `püiti neid liivi ja `mõrdega, `aeti koerdega ja `lasti `püssegä. Akatuses soherdas neid igä\_üks `endäle ku uudisse_`asja, sellepäräst `ol`li sij `nuhtlus `terves küläs.

Oma`müüdu tulu `saadi neist siski kah. Sel aeal akas sõda ja igäst asjast `tul'li `puudus. Jänessä`nahkest `tehti `raesid ja kõrvikid ja `müiti `linnagi liha ja `nahku.

Kodujänessä lihast siit inimesed lugu es pia, muud liha `ol'li ja sedä es taheta.

Kiinnält jänessä`sorti sel aeal es näe. Neid `ol'li `muste, `val'gid, `ruuna (pruune), `al'la ja kirjusi.

`Lätlane läks paari `aasta pärast moeale ja pikkämisi `saadi küläs vundameñdi alustest kah `lahti.

Sel aeal kasusid jänessäd puulmet`sikult ja paaritasid `endid isi, kudas `tahtsid. Päräst on neid siin mõni õpetuse `järgi pidanud. Nijid kõnelavad, et kodujänest ei või `endä sugulasega paaritada, poead tulevad küll ilusad, aga surevad ikki ärä.

Kodujänes süüib `pääle liha kiik ärä, mis tal ette andasse. Mõne toeduga piab siski ette `vaatama ja piab `oidma, et jänestel sihanst `asja ette ei anna, mis nad täis aeab. Jänes võib nõnnasama `lõhki `miinnä ku lehm.

Jäneste `aigustest `tääväd siit inimesed vägä vähä kõnelda. `Juhtus, et mõnikord jänessäd ulga`kaupa ärä kärvasid. Mis neil just viga `ol'li, sedä es tää `kehniigi. - - -

Koerad. Koerapulmad. Kutsikad. Koera kodustamisest. Koerte haigustest

Karja`koeri `peeti igäs talus kaks ja `rohkem. Sedä `ol'li ädäste vaja. Suve kiini_aeal ja sügisipuul, ku vil`läd `val'mis, siss põles karjapoiss ilma koerdeta ilmaki `jõudnud `luume ärä oeda. `Pääle karjas`kaimise `ol'li ka üüvahi_amet koerde asi.

Koerad eläsid, kudas said: suve magasid mõnes sasi_unikus väl`läs või moeal. Talve kül`mägä `ol'lid `üüsiti väl`läs riha all. Uste alt käesid `sisse ja `väl`lä. `Kül`mä koerad es karda. Vanaste `ol'lid paksu pikä karvaga karjakoerad.

Koerde nimed `ol'lid: Sammi, `Punku, Suli, Rat'u, Muri, Rahvi, Raksi, Mopsi, Pol'la, Riku, Kaaru, Urmi, Ku'a, Ket'i, Saki, Pauka, Kol'li – sedäsi, kudas `kuiskil `ol'li.

Karjas ässiti koerad lehmä `pääle: võt'a, võt'a! `tõmma, `tõmma! võts, võts! Ärä kutsuti: vait, vait! leib, leib!

Talve `aanti koerdel igä päe mõni tükk `leibä, ülejäänd kõndid ja muud toedujätissäd ja `tehti jahusuppi. Suve söödeti nõnnasama ja `aanti karjapoisi kätte koerde jaos ka `leibä õhes.

Koerapulmad. `Püiti isäsid `koeri kasvatada, emäsid es taheta `pulme päräst. Koerde pulmad `ollid talve ja kevädi. Isäsed `tul'lid oma küläst ja kauvemalt emäse `juure kokku, tükki paar'kümmend. Täädägi, et sij asi ei lähä sõbralikult öhesmeeles – purelämist, varint-lärint, koerde `aukmist ja kisa `ol'li siss mis `irmus. Ku sij jañt orassi pääl või kapsa\_ais `juhtus, siss jäi `sinna `pal'lalt tühi koht.

`Pulme `peeti nädäl või paar', kudas vaist `ol'li, siss läksid isäsed kodu. Mõnel kõrvad ärä näritud, mõni verine üleni või käis kolme jala pääl. Aenuke, kis `kisku es saa, sij `ol'li emäne.

Kutsikad. `Poegi `tüümise aal `ot'sis emäne koer varjulise nurga `tarre, riha `alla või moeale ja sääl `ollid tal kut'sikad ärä. Kut'sikid `ol'li kaks, kolm või neli, kudas vaist `ol'li.

Ku kut'sikid es taheta, `pañti nad kot'inäru `sisse, `seoti kivi `kül'gi ja visati jõkke. Üleskasvatamise jaos `jäeti alati ilusam kut'sik. Ää karjakoera kut'sikid `käiti kauvelt `ot'smas. `Inda nende ijst es `võeta.

Koera kodustamisest. Mõnikord `tüüdi ka täiskasunud `koeri teesest kohast. Ku taheti, et koer pidi kodunema ja `mõnda inimest `oidma, tegid mõned vanemad inimesed kuulu `järgi nõnna, et `võeti kolm levätükki ja vaeuti (vajutati) selle inimese `kainla\_`auku, kedä koer pidi `oidma akkama, kolm `korda. Siss keerati igä levätükigä kolm `riñgi `ümmer koera pää. Kokku õhessä `korda – ja `añti koerale kätte.

Ku `tallu uus inime `tul'li ja taheti, et koerad tedä oiavad, siss `võeti koerad `korda`müüdä, `pañti kot'ti ja sij inime pidi igät `koera kolm `korda `vasta tare\_`ahju `lüümä, mitte just kõvasti. Sedä `tehti änämiste, ku `tallu uus koduväi `tul'li.

Koerte haigustest. `Koerde `aigusi siin `ennevanaste kuulda es ole. Kolmkümmend `aastad tagasi jäi mede küläs paelu `koeri ullukoera `aigusesse ja `kišsid `lüume ja inimesi. - - -

`Aavu `laksid koerad isi ja oolitsesid `terves `saamise ijst. Vanemad inimesed `lašsid mõnikord ka `enädi `aavu koeral lakku. Koera keele otses pidi õhessäd jagu `rohtu olema.

Kassid. Kassipulmad. Kass tõhulõksus

`Kašse `leiti vanast igäs talus. Ku paelu neid `ol'li, sedä on `raske üteldä. Talus võis `kašse `olla kaks või kolm, aga sama `ästi ka neli või viis. Kašsid eläsid väl'läs ja neid nägi `arva. Sedä `kašsi, kis tuppä tükkis ja inimestel jalus `ol'li, es sa'llita.

Mõned kassid eläsid suve oonetest `puhtas `üümäl väl`lä pääl ja pidäsid jäneste, iirde ja `linde `pääle `jahti.

`Kaasse `süütamisest vanad inimesed paelu es tää. Kis `tahtma `tul`lid, neil kallati lehmälüpsi aeal `piimä ja sijj `ol`li änämiste talve. Vaist said kassid ka muud, aga selle juures põlnd kinnält aru egä `aega.

Talve eläsid kassid laada, tal`li ja teste oonete pääl ja igä kaäs jäi `sinna `tallu, kust ta perit `ol`li, `ul`kjid `kaasse `tul`li `arva ette.

Nimesid `kaassel es ole, kutsuti: tiiss, tiiss! Irmuti: kaäs! kõt`!

Kassipulmad. `Kaassel `ol`lid nõnnasama pulmad ku koerdelgi. Sijj `ol`li, kudas vaist `ol`li, kevädi `enne lume minekud ja ka päräst. `Pulme aal `ol`li `kaasse kisa aa`unikute all, tal`li ja laada pääl ja üleväl lakas.

Isäsid `kaassa käis pulmas ulga maa tagat. `Paanti tähele, et üks metsävahi kaäs läbi metsä kuuve verstä tagat mede küläs pulmas käis. Kassid võevad silmäpilk paelu maad ärä `joosta ja on `kärmäd ku välk.

Kur` Tõnis kõnelas, et õhekorra vanal aal olnd temä `akna all orassis kaäsipulm. Üj olnd käe, temä `tahtnud magada, aga `kange kaäsikisa es lase. Siss `võtnud püssi, `laad`nud rohu ja soolaga ärä ja tõmmand `kaasse kisa `pääle `lahti. Öhes selle laeakaga olnd kiik kaäsid kodus ja igä talu õuvest olnd kaäsi `turtsmist kuulda. Ku nahavahe `suu`la täis, on kaäsil puu`l verstä õhe pilguga `miintud.

Kaäsid tõid poead tal`li või laada pääl põhu ehk ee`nde sijis. `Poegi imeti (imetati), sõnigu nad suuremas said ja isi `iirä akasid `püidmä.

Isäste `kaasse kohitsemist `tul`li mõnikord ka ette. Siss `võeti kaäs `kiinni, piisteti pää ijs sääregä `saapasse ja `võeti munad ärä.

Kaäsil on kodu`lõumest kiige visam ing. Sedä on küllält `juhtund, et kaäsist `vankrega üle sõedetse ja kaäs jääb ikki elämä.

Kass tõhulõksus. Lapi Jaan kõnelas, et ta lähnud õhekorra talve`ommuku `enne `valged tõhu`lõksu `vaatama. Sel aal `ol`lid kaätlõksud, üks tõsteti iijst üles ja `sisse `varda `kül`gi, mis ust üleväl `oidis, `paanti iir või kala. Ku tõhk `süütä läks `võtma, kukkus üks `kiinni ja tõhk jäi `sisse.

Jaan `tunnud, et tõhk sihis, `säädnud kof`i lõksu ette ja puestand saagi kof`ti. Olnd ää `raske ja mõtelnud, et saan ää suure naha. Kof`i visand üle õla, lähnud kodu ja akand sää`l materdama. Elukas lõõnud läbi kof`i küined ja `ammad `käesse ja veriständ käe kurjaste ärä, isi teend `kurja äält, kaäsi äält. Jaan põle selle vihaga `kaäsi kof`ist `väl`lä `lasknud ja materdanud edesi, nõnna et `aitab. Päräst puestand `raipe kof`ist tanuma `äärde kuuste `alla ja lähnud puu`di tubakad `tuuma. Ku ta tagasi tulnd, aanud kaäs ennäst juba `jalge `pääle, aga isi olnd uemane ja tuegerdand.

‘Kaške `peeti taludes selle tarvis, et nad `iirä ja rof`ta ävitävad. Nende jaos `tehti aeda_ustesse augud, neid `auke õegati kaški_augud.

Koer oiab inimest ja lähäb `sinna, kus inime lähäb. Aga kašs oiab `kohta, kus ta on `arjunud olema. Mede küläs on `juhtund, et kašs `viiti kot`is viisteist `verstä `kauvele ja `tul`li säält `enne kodu tagasi, ku `viijä kodu sai.

Ää kaški `poegi `käiti kauvelt toomas, `inda nende ijst es `võeta, aga `ol`li komme, et kašsipoea ijst `ánti kot`inõõl, siss pidi kašsipoeast teräne kašs kasuma.

Kodulinnud. Kanad. Kuked. Kanapojad

Kodu`lindest `peeti kanu, anisi ja `pa`rta. `Pa`rta `peeti küll `arva.

Kanade jaos talve eraldi `ruume es ole, neid `peeti lehmälaadas, `sinna `ol`li nende jaos õrred `lүүдud. `Päevä, ku ilm vägä külm ja neid `väl`lä es `lasta, rehitseid nad lehmä asemete ja sõnniku sihis, vaist `tul`li ka sedä ette, et lehm kana ärä sõkkus. `Pehmemä `ilmegä `lašti kanad `väl`lä oonete `ümmer `kõnma.

Kutsuti: tipp, tipp! Irmuti: kõšs, kõšs! Vsst, vsst!

‘Süiä `viiti kord päeväs, `ánti teri või `tehti keedukarduldest, sõkaldest ja jahudest `putru.

Vana_`aegsed kanad pidäsid `vasta ja es karda `kül`mä. Mõnes talus es `peetä kanu laadas, `peeti väl`läs kõlgussis või moeal. Säält käesid nad talve kiige `kangema külmägä väl`läs õuve pääl rehitsemäs.

‘Ummes kakskümmend viis või kolmkümmend `aastat tagasi `tuudi Epuni `tallu `kuškilt `pal`la kaalaga kanade sort, `tuudi kevädi ja munad `autadi kana all `väl`lä. Poead kasusid ja sügisi `ol`lid juba suured kanad. Nijid magasid õhes teste kanadegä kõlgussis, käesid `päevä õhes testegä põhurõugu juures `nokmas ja rehitsemäs nõnna kauva ku jõulu või uuve `aastani. Päräst es ole neid änäm nähä.

Suve käesid mõnes talus kanad suve `otsa `väl`läs ja magasid kus `juhtus, kõlgussis, laada või tal`li pääl. Selle läbi `saadi kahju – ilma `valveta tegid nad aias ja villäs `kurja ja suve akatuses jäi paelu kanu `aiges, läksid `rasva ja `sur`rid ärä. `Aigel kanal `ol`li perse pasane ja munasari mädänes `väl`lä. Ku ta viijl `terves ehk `saigi, siss munejad kana säält ikki änäm es saa.

Kanu `tul`li küli akatusest südä`suini `kiinni pidädä, päräst sedä es tule änäm tõbe. `Kiinni\_`oidmise jaos `ol`li meil `varvest kõng, katus pääl. `Kõngi `ánti kanadel vett ja teri või `tehti rohu`putru.

Vanaste `olli kanu `mitmed `muudu, kiinnalt `sorti es ole. Lühikst `aega `peeti siin mõnes talus õhes testegä õege `veiksid kanu, neid õegati pärssi (Pärsia) kanades ja munad `ollid til'luksed, `ummes püimuna `suurused.

`Ültse `olli kanu igät `karva: `val'gid, `al'la, `muste ja kirjusi ja neid `peeti änämiste ikki munade pärast. Vaist kasvati ka lihakanu, niid `ollid suured, mustad ja `kõrge `jalgega.

Ku `nyura kanu taheti, siss `pahti kevädi kanu `audma, igäl kümme või viisteist muna `alla, kolme nädäli pärast `tul'lid poead `väl'lä. Kanad `viiti õhes `poegiga `sauna või `tarre ja `pahti neel'e vett, aput`piimä ja `leotud `tangu ette. Paari päevä pärast said poead juba `kuiva `tangu ja nädäli pärast `lasti nad `õuve. Pärästpoole akati neel'e teri `anma ja sügisi `ollid kanapoead vana kana `suurused.

Sügisi ja talve akatuses tapeti kuked ja muist vana kanu ärä. Ületalve `jäeti üks kukk ja kümme või kaksteist kana.

`Autamise juures `juhtus, et mõnikord kukka `rohkem sai ku vaea. Sellepäräst `püiti munade valimise juures ärä arvata, mihuksest munast kukk ja mihuksest kana tuleb ja vaadati selle `järgi munad. Arvati, et `jämme otsaga munast, kel koore pääl keerud, kukk tuleb. Ka vahetasid perenaesed üksteese käest paremate kanade mune. Vahetud munadest `saadi ka kukka `värske vere jaos. Üksteese käest kukka es vahetada.

Haned

Anid `ollid talve `päevä väl'läs ja `üüsi riha all. `Aniti odra- või kaarateri ja `tehti keedukarduldest ja jahust `putru. Suve eläsid nad jõe veeres `koplis – säääl said nad oeuda, viist konna `poegi ja kalu püedä ja `kalda päält `rohtu nokki.

Kevädi `pahti anid `audma, igä ani `alla kahessa või kümme muna. Ku poead `väl'lä `tul'lid, `viiti nad `kuskile kõrvalisse `ruumi, `anti vett, teri, keedukarduldest ja jahudest `putru ja lõegati väl'läst rohumätäs ette. Paari nädäli vanused anipoead `lasti vana anidegä õhes jõe `vijre `kopli.

Vanad anid on `kanged `poegi `kaitsma ja ei lase kedägi ligi, olgu sji luyum või inime. Nokk on tal kõva ja terävä äärdegä, sellegä `kistas `vainlane verises ja tapetse siivanukkega läbi.

Anide omapääd olekust `juhtus siski vaist kahju. Öhekorra `ollid anid järsu kallastegä linalikku lähnud ja poead kah õhes oeuma viinud. Vanad anid said säält mud'ugi `jälle `väl'lä, aga poead `leiti linaleost mõne päevä pärast ja `ollid kül'mäs viis juba ärä `surnud.

Sügisipoole `aeti anid `kõrde, säääl korjasid nad mahajäänud villäpääd ja teräd ärä.

Anisi `peeti liha tarvis, neid `olli `al'la ja `val'gid. Sügisi, `enne märdi`päevä tapeti anid ärä, `tehti `puhtas ja `viiti `linna `turgu. Kombussad `jäeti `endäle – niid `ollid siivä esimesed jakud, pääd-jalad ja õõtsik. Ületalve `jäeti üks või kaks emä- ja üks isä_ani.

Anide `aigustest põle kunagi kuulda olnud. Ku ani `otsa sai, siss `olli ta meelegä või kogemata `lüüä saanud. Ka `tul'li mõnikord ette, et nad jõe veeres `ändi üleliiä `kaaná täis sõid. Selle `vasta es mõesta kedägi tehä. Ku mõni `julges ani puu `lõhki lõegata, kaanid `väl'lä võf'tis ja augu `kiinni `nõõlus, siss kasus pugu `kiinni ja ani jäi elämä.

All sort anisi `olli tigidäm ja me'sikum ku `valged. Lapsed es tohi koguni lähedäle `minnä, siss said kohe `lõhku. `Lendämise pääle `ollid kah allid `kanged. Mede kõrval teesēs talus `olli õhekorra sihake all isä_ani, kis õhe jut'iga mitu `tuñdi `taeva all lennäs.

Pardid

Ka `par'ta on siin mõni pidänd. Par'did `ollid kirjud ja isäpar'did rohilase kaalaga.

Talve `peeti `par'ta lehmälaadas. Örrrel par'did ei maga, aga põle sedä `kuulnud, et lehmäd mõne ärä oles `sõknud.

Talve söödeti `par'ta õhes kanadegä ja `ánti `ühthe ja sedäsama `sijüki. Suve raiuti neel'e vesi `einä või `mõnda muud `rohtu peenikses, `pañti jahu `pääle ja `ánti kätte.

Jõe `viire `kopli `par'ta es lasta, `peeti õuves aias, oeusid ja pessid `éndid kaeu juures porilohus või mõnes vihmavij loegus.

Kevädi `pañti emäpar'dil kahessa või kümme muna `alla ja kuu aea pärast `tullid poead `väl'lä. `Poegi `väl'lätulemist valvati. Juhtus, et muna koored vägä kõvad `ollid, siss aedati `poegi `väl'lä `kuuri.

Isäpar'di iist `tul'li `veiksid `poegi oeda. Ku sij nad kätte sai, siss solgutas kohe noka vahel `surnus. Emä`parti ja `poegi `peeti nädäläpäeväd testest lahus. `Poegi söödeti `tangega ja `pañti rohumätäs ette. Sügisis kasusid noored par'did suures.

`Par'ta tapeti sügisi ja talve akatuses. Liha tarviti isi ärä, neid `peeti vähä ja müigi jaos es jakku. Ületalve `jäeti üks emä- ja üks isäpar't.

Par'did ja kanad seltsiväd `ästi, sellepäräst sai neid õheskuus pidädä. Vaist `autadi kevädi par'dimunad õhes kanamunadega kana all `väl'lä, siss `pañti par'dimunad nädäl `aega `enne kanal `alla.

Kanade sias tükib isäpart kanadel siivä`ripsu tegemä, mud`ugi ei tule sest kedägi `väl`lä ja part saab kanade käest `lüüä.

Uus aeg, uued asjad ja kombed

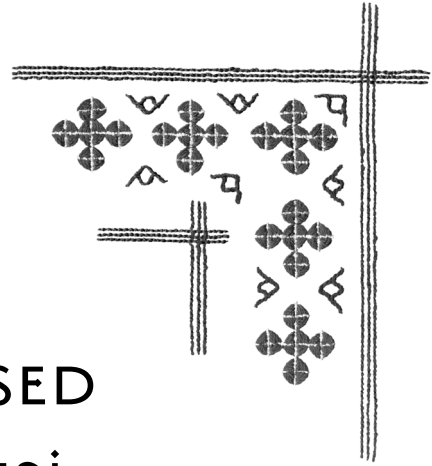
Elu ei see`sä, aeg on `muutnud ja uued asjad tulnud. Vana`aegsed puust piimä`nõud `ol`lid `vaesed arida. Neid küüriti tohaga ja `auti kadaka`vii`gä. `Tul`lid lek`knõud, niid `ol`lid juba `õlpsamad `peske. Par`aegu ei tarvitada piimä juures änäm `ühtegi puunõu, niid on lekist, kivist või laasist.

`Ummes kuuskümmend `aastad tagasi muretsadi juba vändäst `aetavad võimasinad ja `varssi tekkisid koorelahutajad. Niid põle siin küläs änäm kakskümmend `aastad kodus võid `tehtud – piim viiässe meiäreisse.

Loomalaadad ja muud ruumid on paremas `säetud, `rehte ei peksetä änäm juba nelikümmend `aastad tarega. Põllutüüriistäd on uuvendud ja obeste tüü paelu `kergem. Maad on kividest `puhtamas `tehtud, raavid kaevetud ja toratud. `Koplis ja väl`lä pääl kasvatse kultuur`einä, vil`läsaak on suurem ku vanaste. Kodu`lõume `arvu on suurendud ja neil `antasse paremini `süüä.

Oolest ja ääst `tahtmisest siin inimestel `puudus ei ole. Ku aeg ja ilm annab, siss tehässe tulevikus kiik `viilgi paremini.

Hans Kihno, s 1872 (?). Survaküla

III. VANAAEGSED
EHITUSED. VESI-
JA TUULEVESKI

HELME

EMMI UNT, 1989. ES KT 320: 19–20

Vesiveski

`Veske, nigu tä `olli ja om. Aig saa `tõiste, aśsa `viirese `tõiste nigu inemesegi. Valga Läti piiri pääl Riia, `Tartu ja Villändi tii otsa pääl `saise `Ramsi vesi `veske. Iki `saise peräni ussemulgun muhe `möldrimiiis vai kañd talumiiis ummi vil`läkotte `sisse kaalu pääle. Egä saa (saja) kilu terri päält `võeti tüü iist 10 kilu mati `vil`lä. `Veske kolisi ja mürisi.

Siss `kisti kot` t `müüda puu`renni ketti pidi tõse kõrra pääle. Sääl miis `puistas terä kolude. Keñg kolu otsan `lasse terä `kivve vahele. `Valmi jahu `vajje `müüda `uurdit kotti. Jahvatedi `ruupe, leevä-, karaski- [jahu] ja segätsist ka `luumile jahu.

Suuren `vesketaren `istive mihe ümmer pikä lavva ja `aive `kõrda `uutan juttu kigest ilmast, `luumist, vil`läst ja obesist. Obese rõmpsutive oovin omma kaara `torka vai aina `märssi. Ku `veskemiis õegass omma `kõrda `võtme, `jäie jutt `ka`ski ja üt`stõse perän `viirevi jahu `kuurme kodu poole.

Tol aal ol`l Valga maakonnän mitu-mitu `vesket. Egä tuulikit ma küll ei tää, a vesi `veskit ol`l pia egän kandin.

Tõrva `veskel raasiti `villu ka viil. Jõgevesten `olli Kalme `veske, tüü ol`l vähälik `veske. Kaagveren `olli ää `veske. Sääl tetti `suurmid, `ruupe, egät `sorti piuelust, küll sore jahu, küll pehmet ja karaskijahu, rüä `piüüki, ülesõgla leeväjahu ja `tatriku `tange. Sääl tetti egät, õllesinnassit ja kamajahhu kah.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

KARKSI

MARI SARV, 1941. ERA II 295: 205–212, 219

Mõisamoonakate ehitused ja toasisustus

Eluruum olli meil väike. - - - . Elämisess olli säääl üitsainus ruum, midä kutsuti tare. Nime järgi Rõika tare, Palu tare, Kangru tare, Risti tare jne. Maja olli ehidet ümärikkest pal'kest, ilma undarmendite. Kive olli nindasama pistet vällästuult seina ala ja mullage kinni matet. Sellest sai seinäveere mul'ler, kus latse lätsive keväditse päevä paistel mängme, ku muial olli alle porine.

Egä tare kottel olli kaits jämnet tala, kus pääle olli lagi pant, ninda et üits jagu laudu all ja vahekottel tõine kõrd pääl. Nende kuhal jäi tala pääle tühi ruum, midä kasutide egäsuguste käest pandavite asje oidmisess. Näitess piigerti, oherti, uulmeravva, uulteväits, lusiguväits, linaraat's, roobits. Ja kiket asja olli ää otsapidi lae vahel pista.

Kate tare vahesein olli püstü laudest, mis ollive mud'uge eress kujunu, ninda et ega lavva vahel olli vahe.

Siss olli viil oherdi auke last ega vajaliku asja jaoss. Nagu lõngaloi jah. Aga peris põhjus olli küll, et säält olli ää vaate, mis tõise taren tetti. Ja ää olli kullede kah, mis kõneldi. Olligi seande johtumine, et laits olli pisten sõrme auku ja otsekohe kullejel kõrva sisse. - - -

Ahi olli suur telliskivist, ninda et kolme jala puu lätsive vabalt sissi. Ahju ja seina vahel olli tük'k tühjä ruumi. Sedä kasutedi palutemise materjaali oidmisess, mis arilikult ollive lepä-aa (haod).

Ahjust akne poole sai panna otsakudi kaits lühelist sängu, pikempel jäi ots ahjusuul väege ette.

Akne ala söögilaud, kumbagil puul tuul', mis mud'ugi ka ollive selle aigse, paksust laiast puutükist tett, iistpuult laiiep, taga ahtep, neli tok'k'jalga all, laudõrs taga. Midagi vigurid sisse lõigat, et ilusep vällä näess. Nij tullive ega puulpe liivage puhtess mõsta, iiskätt säääl, kus olli tütrit. Ütte nurka mahtusi viil üits säng, selle taga ok'ke (vokkide) ruum, läve kõrvan taaritõrik.

Liit olli tett suuge akne poole, ahjust viil ää tük'k ette. Taga olli kat'el eläde (loomade) vij tetä ja röövit mõsta, ehenpuul vähep pada, mis ka olli

`sisse müürit. Liidi lõõril olli kaits ahjukappi, kus `kinda-suka sai kujume panna. Lõõri kõrvan `väike riul ja lusiguvarn. Riiulin `oiti `talve `liudu. Taga usse obese `riiste jaoss kaits pikkä `vakja.

Ku `kanga `telgi `sissi taheti aia, `tulli üits säng `vällä viia.

`Sahvren `oiti söögi `kartule, kapuste, püim. Kapp olli kah `sahvren.

Taren `säeti ja suiuti `talve linu. No siss olli küll peris asi alle. `Võõruss olli üits üle kate pere, kus olli `kumbagil oma nurgan kana_õrs. `Talve külmäge `oiti kanu taren sängu all, tetti `varpi (sõim) ette.

Egäl olli oma läve `kõrva tett kaigastest put'ka, kus `oiti obene.

Suvel kuumage lehmä joosive `ümmer tare, `ot'seve vilu kotust, siss leive `sar'vege `akne `sissi. Selle `kaitsess tetti aid ette, mikesst sai viimäde `akne_alune lilli_aid. - - -

Aialilli ollive `lihtse, nagu tokkruus, `palsam, müüñ, käokeng, vanapoiss, `jorgen. Olli ka mõtsa `lille, nagu `taevavõti, sinilill, meelespea, käopõll jne.

Üits tüdruk olli `mõisast saanu kobralehe. Sel `kasvi pikk vars `vällä ku pütsikul, kõneldi, et sellest saavat suppi `kijita.

Meil jälle esä tõi teolt (mõisatöölt) mõne kukuroositerä, sai ka kasume pant, `kasvi pikä-laia lehe ku kalmuksel, kül'le päält ai tutu `valgid siidi `narmit `vällä, aga ärä `külmi.

Õhtuti, ku joba tulege tüjüd tetti, siss ku mõnel suik pääle tük's, läits `vällä, juušk ümmer tare tiiru ärä, vaat's, mis tõise teive. `Akne ollive jo egäl `valla.

Miu emä olli võet võõrassemäss. Siss ollu egäl `kangest imu `vaate, mis sij noorik tege, kudas ta neid `latsi tuutselts. `Vaatejese es ole `akne taga ära lõppenugi. Temä `värmin poole palajet punatsess ja `panden `aknel ette. Sellest saanu sirmimüüd.

Taga-Irmul ollu üt'el perel kaits kenät tüdärt, nij `panden omal iluse kirju sitsisirmi ette. Siss ku mia joba laits olli, lauleti iki vjil: „Oi, oi, oi, oh mis ilus, Orle Mañn om sirmi vilus.” Sij Orle Mañn olli siss joba mehel, tõine sõsar surri ärä.

Simmanitare. Suvised kooskäimised

Tare[s, kus] olli `poiga-tüdärt, sellest sai siss simmanitare. Neil olli Villändin sugulisi üits poiss `Kasper ja kolm tüdärt. Nij käüsive neil suvel külän. Siss nende tare rohviti ärä, olli `valgess lubjat, iluse roosi ollive `nurke `sissi maalit ja kirja ümmertiiru. Küll olli sij tare ilus. - - - . Neil [olli] liit kah tõisipidi tett. Ku `tõsta kolmas säng kahele pääle ja laud üt'te `nurka, `omgi simmaniruum kähen. Sääl ma siss `väiksen `olligi ahju pääl simmani_aig. - - -

Ega nij simmani es ole pal'lelt oma tare rahvast, `sinna tullid kõigist ümmer`kaudsest `kohtadest kokku. Selle Irmu ruumi ollive viij kige suurebe, tõistel ollive viimätipoole tett ja vähebe. - - -

Et suvine üij ninda lühike, ku vaist pühäbe_õhtu sai Ristivärädi ehen vähä `aiga tantsit, mängit, es `saagi änäp magade kedägi.

Suvel me sehen simmanid es tij. Ristivärät olli selle tij otsa pääl, mis ühent`s katte Irmut ja külävahetiid. Sij olli tasane ja lage kotuss. Ütelpuul kivi\_aid, tõispuul puu\_aid. SääI sai `istu pillimiis ja väsünu kah. Säält paisti viij `kaugepel ärä kah, nindasama ku `kople päält, kus `piiti suurebe simmani nagu pühädaig ja jaani_õhtu.

Saun

Sann olli meil üits üle kate Irmu. Sanna`kütmisel es ole `mingit `kindelt `kõrda. Ku mõni viis ja pands tule `ahju, tõise näive, sann `suitsi, arvati `vihtme minnä, `võeti sülege puid, `panti ahju pääle ja ninda tõine jälle.

Tulli ette `mõndamoodu. Üitskõrd `johtusi `kütjeid mõni ütsik, tõinekõrd aive kas palame. Mõni viis `tüure kah külmä viij jaoss, kus siss ega perekond pidi oma jaoss `külmä vett `sissi `tüüma kas paari või kaits. Lätte olli sääI lähüksen. Olli õhuke, alligu`taolist, salve `sissi tett, kapage tõsteti. Aga sij kuivass es jää. Tõine suur läte olli suvel kuivage ja `talve külmäge iki kaju. Kuuma viij viis `sanna egä\_üits esi paarige (st kahe pangega). `Vihtmine käis kõik segi, mehe, naise, latse ja vanase (vanad). - - -

Mari Sarv, s 1884. Nuia

VILJANDI

HELMUT KURT, 1953. ES KT 135: 18–43, 125–133

Taluhooned

`Éndised `mõisa `tehtud `uuned põlnud igälpuul just karvapäält `ühte`muudu egä õhesuurused. Üksi sedä piab `ütlemä, et nõnna `suura `kamrid kellegil es ole, kus ää `tañtsi oles olnud. `Uuned `ollid igälpuul puust `tehtud ristnurgaga ehitused ja õlest katussad pääl.

Elu_oone, tare ja riha_alune `ollid igälpuul õhe katussa all. Laut – `lehmi, lammaste ja obeste ruum – isi paegas õhe katussa all. `Aita mõnes kohas es olegi, mõnes talus `olli neid mitu tükki. Aedad `ollid alati ilma undamendita, `pal'lalt suured kivid `nurke all. Aeda`vargust `tul'li õege `arva ette. Aga aeda `alla võis lahedaste ronida ja `juhtus ka sedä, et varas aeda põrmandu alt `sisse läks. - - -

Elu_oonetel `ollid undamendid `pantud ja ka madal kord kivä alumiste `pal'ke all nõnna `kõrgelt, et pal'gid just maha es puudu. Laada alusmüürid `ollid vähä `kõrgemad, kiik müürid `ollid saviga `tehtud.

Saun `olli alati isi paegas. Saana iis `olli viil sellesama katussa all ilma `laeta ruum, sedä õegati koda.

Kemmergud sellel aal es `tunta. `Käiti seenä `viirde ja kus `mõistlikud inimesed eläsid, sää' elu_`uune `muldrid ärä es roogendada, `käiti laada taha või moeale ja `oiti, et õut (õue) ärä es `reostada.

Kardula`kyyupad tegid talumed isi või `pañti kardulad talves uniku ja `maeti `õl'ge ja mullaga `kiñni.

Kaeud `ollid kooguga kaeud, neid roogiti ja `oiti korras. Mõnes kohas `ollid maakividest raketega kaeud.

Kambrid. Sisustus. Tööriistade panipaigad

Arilik `mõisa\_`aegne talu elämiseruum `olli `ummes neli või viis `süldä pikk ja sama lai. Selles `olli kaks kammert, esimene ja tagumine kammer. Mõnes kohas `olli `kamretel vahesein tegemätä. Seenäd `ollid ümärkeest `pal'kest ja põrmand savist, lagi madal, `ummes kuuve jala `kõrguses.

`Aknad `ol`lid `veiksed ja maast `kõrges, pia\_`aegu `räästä all. Akande `suurus `ol`li `ummes kakskümmend kahessa `tol`li pik`k ja kakskümmend kaks `tol`li lai, raamid nellä ruudiga. `Aknid `ol`li `kummagil `kamrel ikki kaks, mõlemal üks `lõune poole ja tee`ne kas ommuku või `õhta poole. Põhja poole akant es ole.

Laed `ol`lid tahatud puiest, mõnes kohas ka `laudest. `Ahju `ku`skil `kamres es ole, tare\_ahju üks kül`g `ol`li `kamre seenäst läbi ja `köeti sedäsi.

Ku õhes kohas pik`emält eläti, siss `tehti tagumisel `kamrel puust põrmand `alla, `seinu rohviti või tõmmati paberiga üle.

Ji`stoas põlnd `ku`skil arilikult muud ku pik`k rist`jalgega söögilaud ja kaks pikkä `pe`nki, tee`ne tee`sel`puul `lauda.

Lae all `ol`li tala vahel puust `pä`ägä oherd. Sedä `tul`li värätite ja sõime tegemise juures tarvis. Mõnel `ol`li ka kii`n, lii`meister ja künäkirves olemas ja suur saag seenä pääl naala otses.

Pu`sanuga `seisis ka mud`ugi `ku`skil, kellegä siga või muud `lu`uma tapeti. Sij `pa`nti kas tahatuppa kapi `otsa või lauva suhv`laekasse. Ukse puul `ol`li seenä `sisse `naalu või `pulke `l`ü`j`ü`dud, kus `rõõvad `otsa `pa`nti, ku sel`läst ärä `võeti.

Tagatoas `ol`li `veiksem laud, mõni tüul`, suur kuusepuust kapi, kirjus aaderdud. Kapid `la`sti ikki kuusepuust tehä, et ei `koita. Pääle selle `ol`lid tagatoas viil mõned sängilausid.

Mõnespuul `ol`li ka seenäkapi seenä pääl või kummut olemas. Kummuti `pääle `pa`nti pil`did, `pi`jgel, ilusad teokarbid või laa`smuna.

Ku talukohal noored `tütred või oolas perenaene `ol`li, siss `tehti `kamre `akna `alla `väl`lä lil`li`pi`j`nrad. Peenarde `pääle istutadi `murtudsüdämid, pu`jengä, pe`oonijid, nart`sissä, `nel`kä, vanamut`tä, ärä\_`unetamind`lillä, `astrid, õle`lillä, jorjenisi ja muud, nõnna kudas `ku`skil `ol`li.

Tare. Tareahi. Tare sisustus. Hautatud kapsaste nurk

Toa kõrval `ol`li tare ja tare iis `vü`ürus. Sellest käis üks uks `väl`lä, üks `tarre ja üks tuppä, nõnna et igale poole sai `mi`nnä.

Tare `ol`li viis või kuus `süldä pik`k ja nõnna lai ku muu oone, kellegä ta õhe katussa `alla `tehtud – sij on, et ka neli või viis `süldä lai ja `pal`kest `tehtud. Lage tarel es ole, talade pääl `ol`lid parred, `sinna `pa`nti sügisi vili `pääle ja `köeti `ahju. Korstent es ole ja suits läks vol`li\_`august `väl`lä. Põrmand `ol`li savist.

Ahi `ol`li suur, kauvelt üle süllä pik`k ja vähemält süld lai, paekividest `tehtud. Ahju suu iis `ol`li kolle. `Kolde kohal `ripnes koogu otses suur pada,

selles keedeti `süüa ja `soeti (soojendati) vett. Mõnes kohas `kuuku es ole ja `olli rauvast kolme`jalgne raejalg, kus pada `pääle `paanti.

Kus `sauna es ole, sääl `olli ahjusuu `kohta `laudest kuim `tehtud. Ku `vihtu taheti, siss `minti kummi `alla, visati `ahju `leinu ja vihuti. `Kummi `saadi, ku vaea, ärä võtta ja tagasi `panna. Mõnes kohas õegati sedä vommm.

Sügisiti ja talveti, ku ahi `kõetud, magati tares ja tare\_ahju pääl. Ku `rehte es peksetä, siss `tehti `õhtati tares tüüjd – naesed kedrasid ja mehed tegid puust `asju.

Ku eli`lampa viijl es ole, siss põleti `õhtalt `piirgu. Peerud pisteti ahjunuka vahele ja lapsed vaadasid, et tuli ärä es kustu.

Tarel `olli kaks ust, õhest sai `vüürusesse ja teešest riha `alla. `Aknid üks, kas `õhta või ommuku poole.

Tare `akna kohal `olli igälpuul sein süllä sügävuselt ja `ummes puulteese või paari süllä `laiuselt `sissepoole `tehtud, nõnna et selle koha pääl välläs katussa_alune ruum `olli. Sedä õegati tare kõverus ja `sinna `paanti lina\_aeamise masin ja muud loburid varju `alla.

Tares `oiti sihaksid `asju, mis toas es taheta pidädä. Sääl `ollid sööginõud, taari_anum, naeste okid, meeste puutüüvärgid.

`Mõnda `nurka `tehti au`kapsad (hautatud kapsad). Nüid `tehti sedäsi, et `nurka `lüüdi `teibäd `püsti või `paanti värät. `Põhja `paanti õled, väräti ette `säeti `sissepoole lauvad ja `paanti õled. `Kapsapädäid pohastadi ärä ja `laoti `sinna `sisse. Päräst kallati mitu `korda `kijvä vett `pääle ja `jäeti `sinna.

Ku `aita es ole või mud`u `ruumi vähä, siss `oiti tares ka `vil`lä. Teräd `oiti suurdes peenikse `suhkru `tünnnes – sihaksid `tünnä sai `puudest (poodidest) `osta, ku `suhkur sihist ärä `olli `müütud.

Rehealune. Aganik

Riha_alune `olli kuus või kahessa `süldä pik`k ja sama lai ku tare – neli või viis `süldä.

`Pääle `veiksemä ukse, kust `tarre `käiti, `olli riha\_alusel viijl kaks suurt ust `vastamisi teene teešelpuul seenäs. Neid õegati riha_aluse värätid ja `ollid `kummagi kahe poolega. Nendest sai, ku vaea, obesa ja `vankrega läbi `sõita ja `aeti vil`lä tuulutamise aal peräni `lahti, nõnna et tuul riha alt läbi tõmmas.

`Aknid riha\_alusel es ole. Põrmand `olli savist ja lagi `varvest või `lat`test. `Sinna `pääle `aeti põhk ja eenäd.

Riha_aluse õhes otses `olli sihake ruum, kus seenäpuud `saadi ärä võtta ja tagasi `panna. `Sinna `paanti aganad ja `ruumi õegati aganik.

Riha all pekseti ja sõkutadi `vil`lä ja tuulutadi teräd aganatest `puhtas. Ku obesid `rohkem `ol`li, ku `tal`li `mahtus, siss `peeti säääl talve obesid ja tõmmati `sinna riid ja `vankred `varju. Kus laadaruum `veike `ol`li, säääl `peeti ka `lõume riha all.

Vanal aeal `ol`li tare, kammer ja riha_alune igäl puul `pal`kest `tehtud rišt `nurkega oone ja õhe katussa all.

Loomalaut. Vasika- ja lambaaiad. Polutid ja sõimed lehmadele. Kanaõrred

Loomalaut ja obesteruum `ol`li igäl puul elu `uunest äräldi, `pal`kest `tehtud rišt `nurkega ehitus õlest katussaga ja kiik õhe katussa all.

Laadaruum `ol`li `ummes neli `süldä lai ja kuus või kahessa `süldä pik`k. Põrmand `ol`li mõnes kohas peris mullapõrmand, mõnes kohas maakividest `laotud ja nagu laadas ikki – pia `aegu `aasta `ümmer ringi sõnik pääl. Lagi `ol`li `pal`kest või `jämmest lat`test.

`Uksa `ol`li mõnel laadal üks, mõnel kaks. Kus kaks ust olemas, säääl sai sõnikuveo aal tühjä `vankrega `sisse ja `kuurmaga `väl`lä `sõita.

`Aknid `ol`li üks, sijj `ol`li pik`k ja kitsas auk ülesse, pia `aegu `räästä `alla `tehtud.

`Lauta `ol`lid aiad vasikate ja lammaste jaos `tehtud ja `lehmi jaos polutid või sõemed. Kus `ruumi `rohkem, säääl `ol`lid polutid seenä veeres, kus `ruumi vähem, säääl `ol`lid sõemed seenä `kül`gi `tehtud.

`Nurkes `ol`lid lae `alla kana_õrred `lõüüdud. Kus neid es ole, säääl magasid kanad poluti äärde pääl ja `juhtus, et lehmäd mõne kana `jalge all ärä `sõksid.

Tall

Laada otses `ol`li obesteruum või tall. Sijj `ol`li `ummes neli `süldä pik`k ja laada `laius. Põrmand `ol`li kas mullapõrmand või maakividest `laotud. Lagi `ol`li kas `pal`kest või `jämmest lat`test ja akan sihakesama ku laadal. `Uksa `ol`li üks. Obeste sõemed ja joogikünäd `ol`lid seenä külles. Mõnes kohas `ol`lid obeste jaos `latred `tehtud, mõnes kohas es ole.

Kõlgus

Obesteruumi ja lehmälaada vahel `ol`li ilma `laeta kitsas ruum – kõlgus. `Sinna käis väl`läst uks ja säääl `oiti `kõlkid ja `pahna, mis `lõumel söödeti. Mõnes kohas `ol`li kõlgus laada otses ja uks käis otsa puult väl`läst `sisse.

Laada ja tal'li `pääle `aeti katussa `alla eehäd. Lael `ol'lid augud sjiis, kust obestel ja `lehmil `põhku `alla visati.

Sigadeaed

Sigu `peeti mõnes kohas loomalaadas ja `ol'li `sinna sigade jaos sigade\_aid `tehtud. Mõnes kohas `ol'li sigaderuum saana `otsa saanale `juurde `tehtud.

Liha- ja viljaait

Aedad `ol'lid `pal'kest, rist`nurkega ja õlest katussaga. Mõnes kohas `ol'li kaks `aita, liha\_ait ja vil'lä\_ait. Igäl puul `ol'lid nad `veiksed: paar `süldä laiad ja kiige `rohkem ku kolm `süldä pikäd.

Vil'lä_aedas `ol'li paar `salve, sääl `oiti teri. Jahu `oiti `kirstes ja ko'tes. Ku suetsuliha `ol'li, siss `oiti sedä ka vil'lä\_aedas. Liha\_aedas `ol'lid tünnid-tännid ja püt'id. Püt'tes `oiti liha, `räime ja `sijnä.

Aeda laed ja põrmandud `ol'lid tahutud puiest ja änämiste ilma taladeta `laotud. `Uksa `ol'li `aitel üks. Või ku vahesein olemas, siss kaks. `Aknid es ole ja ustesse kaási_`auka es `tehtä.

Uste poole `ol'lid katussa `räästäd laiemad ja ette `väl'lä. `Sinna `ol'li uste ette seenä pikkuselt ja kolme või nel'lä jala `laiuselt põrmand `tehtud, kus `enne `aita minekud `pääle sai `minnä. Sji `ol'li maast natuke `kõrgem, uksepakuga tasa ja säält `ol'li ää ko'ta `vankre pääle ja `vankre päält maha aeada.

Katussa `alla paari või pal'gi `kül'gi `ol'lid mõnespuul kivikaalud `seotud. Mõnel `ol'lid ka rauvast pommid olemas.

`Sinna `pañti `räästä `alla ka muid `asju `varju: `kangatel'led, vikatid-rihad, puunõud ja muud, mis `kuškil võis `olla. Sedä `kohta `öeldi, et – aeda repi pääl.

Kui ait vaheseēndega ja `ruumi `ol'li, siss `oiti sääl viil `rõõva `kirsta ja kasukid, niid `ripnesid laes.

Suve magati nõnna, et poisid lakas ja tüdrikud aedas.

Saun

Saun `ol'li igäl puul `veike oone. Kudas ta `kuškil `ol'li – ligi paar `süldä lai ja nõnnasama pik'k või vähä pikem. `Tehtud `ol'li nõnnagu `muudki `uuned `pal'kest rist`nurkega ja õlest katussaga. Lagi ja põrmand `ol'li tahutud puiest, `akna jaos `ummest ruutjala `suurune auk seenäs.

Igäs saanas `olli maakividest ahi `lahtise keressiga ja ilma `korstneta. Keressi `pääle `olli maakivi`unik `laotud, niid `köeti enne `saunaminekud palavas ja siss vihuti. Ku vihuti, siss visati keressile vett – sedäsi `saadi `leinu.

Ahju vastas teese seenä veeres `olli saana lava – pia`aegu seenä pikkus, `laudest kahe või kolme puki `pääle `tehtud. Natuke üle paari jala lai ja nõnna `kõrge, et inime sääl pääl lae all sai `istu ja `ruumi `olli ennäst vihaga `vihtu.

Allapoole `olli pukke `kül`gi viil lava pikkuselt sile puu `lүүüdüd. Selle päält `olli ää lavale ronida ja all `peskmise aal pääl `istu.

Saana nurgas `olli `tuuri kül`mä `viigä. `Sinna `sisse `pañti `enne `saunaminekud vihad likku ja pärast `võeti säält `kül`mä vett `peskmise ja leenu `viskamise jaos. Ku `vihtma akati, siss `pañti viht `enne keressile ja visati vett `pääle, nõnna et ta leenuga `pehmes `audus.

Saanas `käiti nõnna, et mehed `enne ja pärast naesed ja lapsed. `Popsel `éndil `sauna es ole, niid käesid ka talu saanas – mehed meestegä ja naesed naestega. Ku `lauba`õhta `tallu `sauna `miñti, siss `käiti `enne `päevä talu`rahval abis saanavett `kanmas.

Saanas `olli tarvitusel mõned keod, mõned puust pañgid või `veike puust vañn, kelle sijist ennäst `peñti ja ku juba elilambid `ollid, siss ta`tninalamp `akna pääl. Lae all `olli üks või kaks õrt, `sinna `pääle `pañti `sauna `minnes pahas pesu ja ku mõnikord `kirpa nuheldi, siss `pañti `sinna sängitekid ja muud `rõõvad leenu kätte.

Mõni saun `olli sihake, et ku sääl vihuti, siss ihu pärast sügelämä akas – ihunaha pääl küll kedägi nähä es ole, aga sügeläs. Sij `tul`li sellest, ku saanal mullapõrmand `olli või puupõrmand ärä lagund. Ja viga kadus kohe, ku saanal uus põrmand `pañti. Mõnes saanas `tul`li sij ka sellest, et saun vägä `kõrge `olli ja lein üleväl lae all. Sihaksel saanal `tehti lava `kõrgemas. Ku sügelämisest taheti `lahti `saada, siss visati suul`viigä `leinu ja vihuti `kange leenuga.

Saunakombed. Saunas ennustati ja tehti pisuhända

Saanas koradid es `õeldä. Kõneldi, et kis saanas „korat” `ütleb, selle vanasarvik kohe ärä viib. Siinpuul kañdis ei vannu vanemad inimesed tänäpäeni `kurja saanas käies. - - -

`Kaaräda `pañti ka saanas, ei tää, kas sääl muud `tarkust `olli, `pal`lalt et teste nähes äbenädi ja saanas mud`u ku `lauba nal`lalt `kennigi es käi. - - -

Tüdrükud [said] saanas täädä, kis tuleva `aasta mehele saab.

Tüdrük võt'is kahe_aralise `küinlä, `piible ja `piigle ligi ja läks `sauna. `Küinlä `pandis lava `pääle põlema, `piigle `säadis `endä `kohta seenä `pääle, nõnna et sellä taha nähä `ol'li. Siss `istus lava ette, sel'g ukse poole ja akas `piibelt lugema. Ku kahe\_aralist küenält es ole, siss võis kaks küenält põlema `panna – teeñe teesel puul `piibelt.

`Piible lugemise aal pidi tulevane mijs uksest `sisse tulema ja `piiglest nähä olema. Tagasi es tohi vaadata. Kis tagasi vaadas, selle võt'is vanakuri kohe ärä.

Vanaste ku pisu_ännäd `ol'lid, siss oleva neid ka saanas `tehtud – nelläbä `õhtati. Tegijä `õtnud vana luuva, `õl'ga ja närusi, sellest teenud inimese `muudu koeu, `ummes sihakse nagu `erne_irmutse. Inge sel mud'ugi isi `sisse es saa, sijj `tul'li vanakurja käest `väl'lä kaubelda ja kaubale es saa kunagi mud'u, ku et `endä in'g `tul'li ärä lubada.

Ku pisu_ännäl in'g sijj, siss vidas `endä peremel raha ja `vil'lä kokku mis ime. Aga ärä es tohi tedä pahandada, siss võt'is `endä peremel kohe ingetossu `väl'lä ja viis vanasarvikule.

Pisu_ännäl `ol'li käies tulejuga järel. Ku tedä `kirvegä visati ja `kül'gi läks, siss sai ta `otsa või jäi vigatses. - - -

Sauna koda

Saana ijs `ol'li koda, sijj `ol'li vähä suurem ku saanaruum ja sääl `võeti `sauna `minnes `rõõvist `lahti.

Koal lage es ole, põrmand maakividest. `Uksa `ol'li kaks: õhest sai `sauna ja teesest `väl'lä `miinnä. `Aknid es ole. Saana puul seenäs `ol'li maakividest kolle. `Kolde kohal `ripnes koogu otses suur pada, sellegä keedeti sigade `süüki ja `soeti (sojendati) vett. Seenä veeres `ol'li pesukünä, selles `pesti pesu.

Ku siga või muud `luyuma tapeti, siss pohastadi koos ja tõmmati sääl üles takenama. Ku liha suetsutadi, siss suetsutadi saanas.

Ajutised hooned ja varjualused. Sigadeosmik. Koda ja löösik. Kartulikoopad

Sellel aal, ku talud alles `mõisa käe `ol'lid, es taha `kennigi isi sihakst ehitust tehä, kus kulu läks ja ärä `minnes `mõisale `tul'li jättä. Ku oonetes `ruumi vähä ja kiik toemetused `sinnä ärä es mahu, siss `tehti varju\_alusid juurde, aga ikki sihaksid, mis kedägi suurt es maksa ja ku vaea, siss ärä sai `viia.

Sigade jaos `tehti saana või laada `otsa ośmik `ummes süld pik'k ja sama lai ja `pañti õlekatus `pääle.

Õuve `aeti pikäd lat'id ja `roikad ringis `püsti, nõnna et `tüikad maas üksteesest mitu `süldä `ijmäl ja ladvad ülevält kuus. `Alla jäi ää ruum ja lat'te `pañti nõnna paelu, et `valge änäm vahelt `ästi läbi es paesta. `Sisse `säeti tule_ase ja `pañti pada üles – kas koogu `otsa või kivide `pääle. Sääl `soetadi (soojendati) vett, keedeti `luumel, `pešti pesu, `tehti õlut ja muud, mis ette `tul'li. Sedä õegati nõnna ku saana_esist `ruumi – koda. Ärä `minnes sai sedä maha võtta ja materjaani ärä `viia. - - -

Mõnes kohas, kus obesteruum `veike ol'li ja obestel moeal ulu all `ruumi es ole, `tehti riha\_aluse `otsa `tulpe `pääle `õl'gest katus, mõnikord `tehti sellel ka `õl'gest seenäd. `Sinna `pañti obesad `üüsiiti `alla ja sihandst varju\_alust õegati – lõosik. Ku mõni `kuskil uuve koha `pääle akas `uunid tegemä, siss tegi kiige `enne lõosiku. Päräst `tehti saun ja `miñti `sinna ulu `alla.

Puu`kuura sel aal es ole. Änämiste põletadi agu ja aa\_unik `seisis õuves. Ku puid `ol'li, siss `pañti nõid `räästä `alla `riitä. Riistäpuud `oiti üleväl tare lõhnas või `kamre pääl.

Kardula`kuupad kaeuti isi. Kus madal maa, sääl `kõrgemasse `kohta, kus mäekül'g, sääl kaeuti mäe `sisse. Seeñdes `pañti kas puupoštid või `laoti maakivid. Lagi `pañti pakkest. Madala maa pääl pilluti `kuupal muld `pääle.

`Kuupal `ol'li kaks ust. Üks `ol'li väl'läs `kuupa suu iis. `Kuupa suu `ol'li `ummes süld maad pik'k, nõnna madal ja kitsas, et inime kükakil säält läbi sai. Teeñe uks `ol'li `kuupa iis. Talve topiti `kuupa suu sassete ja linapeldetegä `kiñni, et kül'm `sisse es saa `minnä.

Tuuleveski. Ehitus ja talitus

Tuule`veskesi `ol'li sellel aal siin kañdis `mitmel puul. - - - . Tuule`vesked `ol'lid sellel aal mede puul kiik puust. `Pal'lalt kauvemal, Naala talus ja `Uusna `mõisas `nähti maakividest `vesked oleva.

Puu`veske kered `ol'lid `vahvärgi `pääle `laudest `tehtud, pää nõnnasama `laude või `laastega `lüüdud.

`Veskes `ol'li päävõl'l või emäpuu – pik'k pal'k `püsti – alt üles sõnigu katussani. All ja üleväl otses `jämmest rauvast tapp, tapi otsad all ja üleväl rauvast `laagre siis. Üleväl pää siis `ol'li püürdvõl'l, kelle `kül'gi väl'läs `veske siiväd `pantud – püürdvõl'li ots ulatas `veske pää siist kañdilise otsaga `väl'lä. Sedä `otsa õegati rundstück ja sinna `sisse käesid siivä`puude otsad.

`Vesked `ol'lid nel'lä siivägä, siivä`puude `kül'ge `ol'lid siivä redelid `tehtud: redelite `müüdu ja vähä `kaardis, nõnna et tuul `käimä paneb. `Pal'lad

redelid ja siivä raad ei võta tuult ja sinna `pääle tõmmati igäl siiväl takusest `rõõvast puri. Purjud `paanti siss `pääle, ku `veske `käimä `paanti.

`Veske pääs `olli püürdvõl`li külles ammasratas, mis oma ammastegä päävõl`li ammasratta ammastegä kokku käis. Siiväd aasid püürdvõl`li ja püürdvõl`l emäpuu `käimä.

Püürdvõl`li tagapuul otses `olli sile puust ratas ja selle `ümmer käis ressi üü (vöö). Üü `olli kasepuust nel`läst või viiest tükist. Üü üks ots `olli `lahtine, teehe ots käis talade vahele tappega ja tapi otsad – teehe teeselpuul üüd – `andsid õhes üü otsaga talade vahedes üles- ja `allapoole `liiku. Üü `kiinnise otsa `külgi käis ressi vinna ots. Sij `olli pik`k lat`t, mis tükk maad `veske pääst tahapoole `väl`lä ulatas. `Sisse `olli ressi üü lähedäle vinna `otsa kivist või rauvast `raskus `pantud. Väl`läs `olli vinnalat`i külles pik`k nüür, mis `maani ulatas. Sellest `lasti reßs `pääle või tõmmati ärä.

Ku `veske `seismä `jäeti, siss `lasti reßs `pääle. `Raskus vaeutas ressi üü `kiinnise otsa õhes `lahtise otsaga – sij ulatas `kiinnise otsa `alla – `vasta ressi ratast ja sij vidas üü peripidi `endä `ümmer `kiinni.

`Veiksemätel `vesketel `olli kolm `korda. Alumise korra pääl `olli päävõl`li külles suur ammasratas, sij käis `endä ammastega pil`li ammastesse. Pil `olli `veiksem püstvõl`l suure ammasratta kõrval alumise otsa lähedäl. Ammasratas ja `päälmine ots ulatas läbi lae kivi`tõrde läbi alumise kivi `päälmise kivini ja aeas selle `viirmä. Pil`li all otses `olli rauvast `laager, kus pil`li alumise otsa tapp siis käis. `Laager `andis päävõl`lile lähemäle ja kauvemale nihutada ja õegati mõnelpuul vähi.

Ülevält laest `alla, kivitõrrest läbi lae, käis puust nel`läkaandiline toru, all otses `siiber ja konksid. Toru `müüdä `juusis kivitõrrest jahu `alla ja `sinna `otsa `paanti ko`t.

Teeße korra pääl `olli kivitõrs ja kol`u. `Päälmine kivi käis `ringi. Kivi `keskel `olli auk ja selles rauvast kahe `ammaga võru – kivi sil`m. Kol`u altpuult `kitsamast otses käis peenike kepi `jämmus puu kivi `sil`mä. `Ammad liigutasid veerdes keppi, sij `paandis kol`u põruma ja teräd `juusid kivi `sil`mä. Keppi nimeti (nimetati) mõnes kohas kolgutaja. Kus `ruüvmisevär`k olemas, siss `olli ka selle korra pääl.

Mõnel `veskel `olli kolmas kord `tervelt `laega `kiinni `tehtud, mõnel es ole. Sää `olli `veske päävärk: püürdvõl`l ressi ja ammasrattaga ja päävõl`li ülemine ots ammasrattaga. Sedä `korda tarviti teräde kol`usse `laskmise jaos ja ko`id `aeti käsitsi või tõmmati lokiga üles.

`Veske pää `olli nõnna `tehtud, et ta `veske_`uune pääl `ringi `andis `käiä. Pää küllest käis ressi vinna juurest pik`k pal`k `alla, pia\_`aegu `maani.

Pal'k – tuulepakk – `ol'li pää küllest kahe pikä `puuga `toetud ja sellest kääneti `veske `tuulde.

`Vesketel `ol'li alati kaks ust. Ku siiväd öhe ukse kohal käesid, siss sai teist ust tarvitada.

`Veske `ümmer `ol'id maa sijs madalad postid, kus `kül'gi `veske `püürä sai `panna. Püür `ol'li madal, `ummes neli `jalga `kõrge kašti `muudu `tehtud raam, `keskel puust võ'l'l, mis `ringi `ändis veerda. Võ'l'li `ümmer käis köis ja üleväl otses `ol'id arud või sarved `ringi\_aeamise jaos. `Püürä sai öhest kohast `teise `õsta ja ku `vesked `tuulde kääneti, siss `pañti püür posti `kül'gi. Selle jaos `ol'li pööräl alumine raami jagu pik'em `tehtud. Ku püür üles tõsteti nõnna, et alumine raamipuu üle posti otsa sai ja siss tagasi maha `lasti, jäi raami alumine äärepuu posti taha. Pöörä küllest `pañti köis tuulepaku `kül'gi. `Sarvest kääneti, köis keris võ'l'li `ümmer ja `tõmmas `veske pää öhes `siivegä `ringi. Igä `veske pää tipus `ol'li tuulelipp. Selle `järgi `aeti `veske `tuulde.

Lepiku `veske `ol'li sellel aal siin testest tuule`vesketest suurem. Sellel `ol'li alumine kord maakividest `tehtud ja pääl puust ehitus. Kokku `ol'li `veskel neli lage.

Küige alumise korra pääl, sää'l kus kividest müür, `ol'li päävõ'l'il suur ammasratas ja sellegä `pañti pik'k terässist ransmissiunivõ'l'l `käimä. Välläs `ol'li võ'l'li otses rihmaratas ja säält `pañti laastu\_`üüvel, reissaag või mõni muu värk `käimä. Alumise korra pääl `oiti ka `veskekorraliste ko'ta.

`Veske pääst `alla käis raadist viñss, sellegä tõmmati ko'tid üles. Sij värk käis nõnna, et üleväl `veske pääs `ol'li selle jaoss võ'l'l, kust ammasratas püürdvõ'l'li ammasratta `kül'gi käis ja sedä `saadi, ku taheti, lahutada. Võ'l'li `ümmer käis viñss ja ku võ'l'l `käimä `pañti, siss tõmmas viñss ko'ti üles `veske `pääni. Ko'te `tõmmamise kohal `ol'id lagedes luugid, mis ülespoole `lahti käesid.

Teeñe kord `ol'li mud'u sihakesama ku testes `vesketes alumine kord, aga ülesõõlajahu tegemise värk `ol'li viij – `veske käis kahe paari kividegä. Sõõlad `ol'id pikäs `jalgega puust kaštis. Pihupeeniksest vaškraadist `koetud riie pik'ä kuuvekañdise raami `ümmer – ja raam käis võ'l'liga `ringi.

Jahu `tul'li ülevält sõõldesse, käis säält läbi ja läks `kašti. Kaštil `ol'li külle pääl lühike `siibregä laudtoru, kus ko't `kül'gi `pañti ja jahu `tul'li kaštist ko'ti. Kašti teesél puul `ol'li samati toru – säält `tul'id küid.

Kolmanda korra pääl `ol'li kaks kivitõrt ja `ruuvmise värk – selle jaos `ol'li kolmas kol'u. Kolgutamise juures käis `veike puust ratas, mis kol'u nõörist raputas. Värk `ol'li `kõrge `jalgega kaštis ja kašti ijs `ol'li tuulepaß, `tüütäs `ummes nõnnasama ku `nüidse aea lappermasin – `puhtad teräd `tul'id öhelt puult kaštist ko'ti, alukad ja `sõklad teeselt puult.

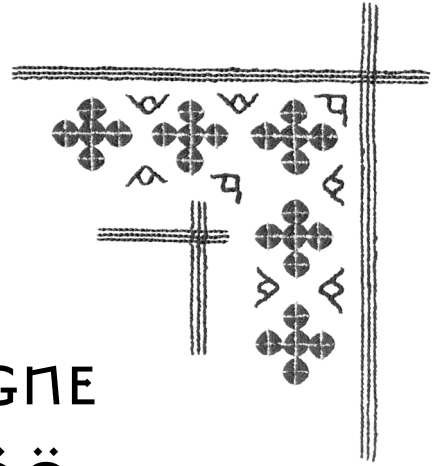
Selle korra pääl `olli `veskel päävõlli külles ammasratas, mis lae all `veiksemä rauvast võlli `käimä aeas, ku kiige alumise korra pääl `olli. `Veikse võlli päält käesid rihmad `ruuymise- ja ülesõõlavärgi `juure ja paánnid niid `käimä.

`Tuulde aeamise jaos `olli Lepiku `veskel alusmüüri – alumise korra – `kõrguselt kallerei. Talade otsad `ollid `ümmer`ringi kallerei äärdest pikemält välläs. Tuulepaku külles `olli rauvast ratas ja selle võlli `ümmer käis köis. Köie ots `paánti kallerei tala `kül`gi, rattast kääneti nõnna, et köis ratta võlli `ümmer keris ja sji vidas `veske `tuulde.

`Vesked ehiti (ehitati) igäl puul kuusepuust, rattad kasepuust ja rataste `ammad `vahtre- või õõnapuust.

Helmut Kurt, s 1907. Survaküla

IV. ENDISAEGNE
NAISTE KÄSITÖÖ.
NAISTE- JA
MEESTERÕIVASTUS

KARKSI

HELJU KUUS (VINK), 2007–2008. ES KT 325:3–4

Tõll

Ku mia viil laits olli, mälete, et `Karksin olli maameestel tõll `päämine lämi talverõõvass. Tõll olli jüsku palit, aga lühemp, ulats sinnamaani, kust kintsu akkave. Taga olli põõn, änd es ole `lõhki. Ehen olli kaits rida `nüüpe ja mõlempe õlma pääl olli kaits `sisse tett `taskut. Kaits `taskut, õigati puhu `tasku. Ollive puul `põiki ja `sinna olli ää käse `lämmess `pistä, ku `kindit kähen es ole.

Karvast raed es ole. All olli vateerit `vüuder. Tõll olli kodun kedrät lõngast ja kah kodun koet villatsest `rõõvast õmmelt. Rõõvass `lasti viil linnan vanute, siss läits paksempess ja `lämmempess. `Lasti kah `sääri, sij olli midägi pügämise `müüdu. Säärit rõõvass es lää pidämisege karvatsess.

Tõll olli kodune tüürõõvass, ku joba vanemp olli. `Käimisess `lasti õmmelte jälle vastane tõll.

Sel aal õmmelti maal `rõõva kodun. Rätsep käis talust `tallu `õmblemen. Õmmel kikk ülikonna, kasuku ja meestel pidämise püksi. Miul õmmel kah `küyliminekuss palitu, karvatse `raege.

Edimelt käisi koolin esä kuvvege, `käisse üless käänet. Aga palit olli samast allist `rõõvast mis esä kuub ja miut narriti koolin, et palit om esä kuvvest `ümmer tett. Meestel palitit es olegi. Maal, lume sehen oless sellege alb `kõndi, änd oless saanu lumitsess ja likess. Kes `lambit pidäs, sellel olli talvess kah kasuk. Tõll olli `pal'lelt meeste rõõvass. Nüid om egätsugutsit õhuksit ja paksempit jopesit egal mehel, naisel ja latsel.

Helju Kuus, s 1926. Sudiste k

HALLISTE

ALMA UTT, 1942. ES KT 28

Maanase elu. Talutidruku tööpäev ja eluolu

Kellä nel'läst kellä `ütsmeni, kavemp siss enämp es ole, sij olli talvine našte tšjüpäe. Suvve olli mud'uki enne päevä `tõusu ja `õhtu `jälle perän `päevä. Lina kakuti seni, ku näi. Rehepessu aig `üüse üttest-katest üles.

`Talve, ku üles `tulti, ürgjati `juunig `keträme, egäl oki ehen. Üits läits lauda_ma[nu], tõise tõmmasive `keträmist iki. `Naisi olli vašt pailu talu_bäl, `tütrid ja tidrukid. Tidrukul olli emä, sij `el'le suure `kamren. Vjil vanempel aal `anti tidrukul, ken talit', viis `nakla nädälil ärä kedräte. No siss pidi varemp ka üleven oleme. Perän sedä, ku `küünlepäe `müüidä olli ja talu lina är kedrät saive, `anti tidrukule oma pund kätte. Nel'läbe `õhtu talu tšjüd es tetä. Ku tidruku tahive, siss omal teive.

Vanast, iki ammu enne miu `aiga, ollive lätte igävest kaven, siss olli `võõra tidruku põli rasse iki küll. Tidruk olli sij, ken puha vjil pidi `kanma, `lujumel ja egä `ütel, talu_bäl lääb vett pailu. - - -

Sääl `Saapal ollu siss enne miut üits kuri `pernäne. Tidrukul pidänu muudku `õlpa järjest sel'län `kurtma. Tidruk vahel sala lämiten taren ahjusuu_en (ees), `endel `õlpa iki õla_bäl. Nindagu `kamre\_usse lihk lõksaten, siss tidruk `panden `kähku mineme `jälle. Vanast olli suurpada taren, kus `lujumel vett tetti. Tarest läits uss taa `kamres kah. Siss olli `pernäne `ilmast `ilma pel'läte.

Karjatidrukul ollu karjan talu tšjü man. Vammuse `karmanin ollu iki omal ka pooleratta aia (st näputöö teha). `Pernän saanu üitskõrd kätte ja `saaten `tulle ku `läuhti.

Söögilavva man pidive tidruku `püüstü `süümä. Ken sedä näi, et tidruk süvvän ist, olgu ta siss talutüdar või võõras tidruk.

Vanast Koiksaren vedänu poisi üte tidruku `üüse `koplis õidsele. `Pernän ollu tidrukug `irmus vihane. Eij_ol siss tidrukud mud'u nohelte (nuhelda) saanu ku levämõhen. Tidruk `kasten `leibä, eij_ol iust är miinnä saanu. `Pessen tidrukud ninda\_t tõisel ollu sel'g mitu `aiga kärnän. Alanaine `kijten koore\_eli ja `määrin tidruku `sel'ga, senigu `terves saanu. Sij alanaine olli miu vana `oidja emä.

Egä siss tidrukil `miastig `palka ka_i_ol ant, rõõvast ja pastalt saanu. Egä `seitsme `aasta taga ant üits vammus, sij pidänu siss ka kümme, mõni `ütleb seidse `nakla `kaalma, mud'u_i_ole tidruk rahul ollu. Ku lavvakirikus lännü, siss ant viis kopikud raha kah.

`Pirlaki viil üteltse nal'laperäst, et `kaškine malk om karjapoisi palk. Vašt vanatädi es istu kunag kardult `kuyrin. Temä olli Ärmäl sedäsi `arjunu. Peremijs ütelnu iki: ušt ja `ästi.

Ku juba naises `saadi, es olla küll ämp egä minut' tõise irmu all, aga muret `jälle selle ijst olli `roh Kemp. Alanaine pidi ommuku enne tühü minekud oma sia põrsa ja latse `süütmä ja `õhtu, ku tүүst kodu saad, võta `jälle oma talitus käsile. Nindasamma es saa ta `lõuna\_aig `aiga `sil'mä `kinni panna. Ku latse suurempes saive, siss sai vašt vähä `lõuna\_aig naha sil'mä\_bäl lasta. Noh, `talve siss `tõmba `ketrust ik, omale ja tõstele kah. Egä mud'u `süvvä es saa. `Pernäsel olli mud'uki vähä paremp.

Veimede ja kaasavara valmistamine. Veimede jagamine.

Veimekirst

Talu`tütre teive `endele esi `veimi nindapailu ku jõusive, mušt `lasti iki külä`naisi tetä. Kirst tetti rõõvast täüs ku puu. Linasid `kangid viis-kuus tükki: `amme`kanga, kaldsa`kanga, viimätsel aal püksi`kanga. Mõni tosin suu`rõõvid, säääl olli linasid, säääl olli `paklisid. Palajid ka mõni tosin, oma `paklise, oma linase. Sukke-`kindid mõni kotitäüs, nastesukke ja kapakid, peo`kindid ja sõrm`kindid, iki tosinte `kaupa. Peo`kinda olliv puha kirivese, `mustrelise, sinikasmustast ja `valgest lõngast. Sõrm`kinda olliv enämpist alli, mušt olli `muste kah. Meid olli mitu tüdärt talu_bäl, me nindapailu es saa.

`Üüksid pidi iki kah üits igävene kimp oleme. Neid tetti mitukümment, mešte ja našte jaos. Tek'ke tetti ka `mitmid ja `setmid, kud'as `kennig sai. Ken jõus, sij tei villatsid `kangid kah. Siss viil esi koti-padja. Sel'lä`rõõvid – `kõrte, jak'ke, neid tetti `mitmid üli`kondi, egät `karva. Sij olli siss, ku mia nuyr olli, ennempelt es ole ellesid `rõõvid.

Vammusid-kasukid olli ka iki mitu tükki, vanempid ja `vastsempid. Siidirät'te olli sel aal egäl tidrukul mitu. `Pastla`kaplu `lasti ka mitu `tõugu `valmi tetä, leegiti ilusti `valges ärä ja.

Egäss kikke esi ärä`ss jõvva tetä. Külänaise, kõrulise inimese avitive iki, kedräsive ja kudasive `kindid-sukke. Neil masseti moonage. Talutidrukul tei emä. Kellel emät es ole, pidi ka `tõisi tetä `laskma. Mušt tei kevädpoole esi.

Kirst esi olli suur kast, rinnuni iki. Mede aig tetti juba iluse, elivärmige värmit, ostet lukuge. Üte otsa kül'len, ää käe puul, olli kitsas kastike –

kirstukaapp. Sää̀l `oiti õrnempe asja, nagu siidiräti ja tanu. `Sinna `panti ka kirstupulk – kaane üleven `oidja. Ennevanast ollive kirstu vil (veel) maa_ilmatu laadiku, tappege ja puulukuge, käsitsi `sisselõigat ja põleted `kirjege. Ku noorik är mehekodu `viiti, siss läits kirst ka üten pulmarongige, lipp pääl. Mitu miist pidiv kakesteme, midä rassem, sedä `ausemp.

Uvve kodun tulli veimejagamine. `Veimis `anti iki niij kige ilusempe suka, `kinda, `üükse, `amme, teki. Ämmäle `anti teki, palaja, suu`rõõva, `amme, suka, `kinda, `üükse, põlle, siidiräti, puha iki mis olli. Äiäle suka, `kinda, `üüke. Sõsartel-velledel nindasamma. Tädidel-onudel ja koda`kontsedel `anti ka sukke, `kindid, `üüksid. Ninda_t ku pailu sugulisid olli, pidi iki ää va`t `veimi ka `valmi oleme. Noorikul `panti `väike laits `sülle, mehe sugulistest ik (ikka), siss pidi latsela ka suka `andma.

Es saa siss aru `miastig, et naiste elu oles rassem ollu, ku pidi oleme. Paremped es ole nännü. Egä\_üits püühd mudku omale rõõvast tetä. Rügä lõigati viilukse\_bäl, egä miis tõtas enne `tõisi är saia. Egät tüüid tetti pailu suurempe oolege ku nüüd. - - -

Vašt akasive tidruku juba karjan kävvän `endel `veimi tegeme. Meil olli karjamaa kaven. Tüid `müüdü karjage minnän olliv iki suka`varda näpu vahel. Karja man mud`uki.

Ninda egä tüü man olli tidrukidel sukako`t mõtsan man. Einämal, ku tõise kurdive (puhkasid), iki olli siul (sinul) sukk. `Jälle rehepessu_aig `üüise. `Kõlka`kandja sai suure`kamren ta`tninä man seni sukka `pišta, senigu mehe tapet teive ja sõkutive. Tare usse kõrvan olli `kamre seinä\_sen `väike, üte ruudige aken, kun rehepessu_aig til`luke lambike `põl`le. Sää̀lt siss pašt `tarre `valgust ja selle lambi man kudasive tidruku oma sukke-`kindid, senigu `jälle `kõlkamärss `sel`gä upute (upitada) tulli. - - -

Lammaste pesemine ja pügamine

`Lambid `põeti kolm `kõrda `aastal: Abja laadas, liha_`eites ja ristipäeväs. `Lamba `mõsti enne pügämist ärä. `Talve `viiti tonnig lämi vesi `lauta. `Pernän visas kapag `lambal `pääle, tidrukul olli lamma `jalge vahel ja kud`as ta tad `kinni oida sai `kennig kõrd, mõšk ja õõr`ss tad säl, esi like man ku_t`s konn. Vaadati `pehmemp ilm, siss sai vällän `tahra\_ (~` tahvre_) aian mõsta. Lauda ai ka vett õige täüs.

Suvve ja sügüse olli `mõskmine peris nal`la_asi. `Lamba `aeti jõõ `vijri, latse puha manu karjateme, `lamba `tüksive laiali. Püünive nindagu undi `lambid `kinni. Karjatsid pidi pailu oleme. `Mõskja olliv esi, nevä avitive ka püündä. `Mõskja tõmmasive tagumise `jalgust `kinni. Siss `võeti edimised

`jalgupidi `kainlas ja `viiti jõkke nindagu tolmas. Ku õige suure `lamba ollive, siss `mõsti kateksi, ütsinte es saa jagu. Üits vedäs iistpuult, tõine lükäs taga `järgi. Olli ka `suuri nindagu `türke.

Kaanus sügäves `viiti `sisse, et `lamba ojume võt't ja vesi üle sellä tulli. Naise kõrdi `värplest `saantig pia\_`aigu sehen. `Oiti iki, et kõrva `sisse vesi es lää. Viimätig tõmmati lammast seliti vii_bäl, õõruti kõtu_alune ja kuppe ninda sitast `puhtes ku. Olli ka ää pügäde, vill `valge ja ilus lahe.

Ku siss ärä mõst sai, siss tulli lammast `viirte ku\_t's jut't, raput' ennäst vällän nindagu vesi lainet' puha. `Mõskja pil'ds vett iki kate peog `järgi: "Poig `perrä, poig `perrä!" Sij tõi tallekse\_`õnne. Tallekse `rüüksiv veere_bäl ku mürin. Ku vähempid talleksid olli.

`Mõskjadel olliv kuiva `rõõva man. Ku tüü läbi olli, siss `aeti likke maha. Tõise lätsiv kodu, karjane jäi lammasteg `kuskile einätse maa_bäle, senigu `lamba är `kuivev. `Üüses `panti `puhte õle ala, et `lamba sasipuru ega sõnnikug ukka_j saa. Tõine ommuku vara akati pügäme. Nindapailu ku mia mälete ja kuulu ole, olliv iki ravva pügämis jaos.

`Lamba kaala pügämine, aianurga `künmine, `pastlanuki `paikamine, ahjukül'le `atmine, kotisopi surumine ja latsesita arimine – nij ütelti nij kurja tüü oleved. Sij om `õige, lammast ei taha kaala_bält `ästi pügäde lasta kah.

Villa kraasimine. Villavakk

Suvitse villa olliv kige parempe ja kige `puhtempe. Talleksevilla `panti sukke ja kinnaste jaos, nij olliv `pehme. Vanast olliv kalle `lamba, villa olliv `kalle sellän, nindagu kitsikarva. Kõtu\_aluse ja kindsu `päältse `panti sukkes ja tek'kes, nij olliv alampempe. `Äidest tetti rõõvast.

Vanast kaariti `villu kodun käsitsi `kaaräge. Ku `kaaräme akati, siss olli `naisi ja tidrukid `mitme paari `kaaräge latsin (platsis), mud'u_ss jõvva `kanga jaos kunagi är `kaari. Näppege tõmmati edimelt villa lahes, siss `panti `jämme `kaarä\_bäl. Ku sääil omajagu är kist olli, lätsiv peenikse `kaarä_bäl. Viimäti, ku `valmi olli, lükäti `kaaräg vähä `rulli, `võeti `ändä pidi `kinni ja tõsteti villavakka. Nij õigati junni.

Villavaka olliv suure, ümärikse kaanege nõu. Meil olli ta juurtest koet, mõneskottal tetti õhuksest lavvast, mõnel olli pärnäkoorest ku karbi kunag. Nende_sen `oiti `villu, nendeg `viiti edespidi ka villa `veskele.

Villase lõnga ketramine. Kedervars. Vokk. Villaveski

Vananähn kõnel', et vašt ollu `keträmise jaos kedervarre, võet kätte ja miñt vahel tõise tare\_ma[nu] `keträme. Mias ta olli, sedä mia küll ei tää. Miu nättävest olliv iki oki.

Siss neid omakaarit `villu tullu `keträmise man `parras peenikes venüte ja ku juba `arjunu oled, siss mudku las kävvä. Tjij ninda peenikest, ku tahad. `Kangalõng peenemp, tekilõng jämmemp, lõim keeremp, koe loiemp. Suka- ja `kindalõng issiti kate- ja kolme `kõrtses. Ku issiti, siss sõkuti okiratast `vastupidi, ninda t kjirt tõisipidi `sisse läits.

Villa `keträmine om `kergemp ku lina `keträmine, `sõkmine `roh Kemp `aiga `müüdä. Linu kedräten tuleb kõvasti sõkku. Ku luise lina, võtab näpu katikus. Ku peenikest linast `lõnga tahad, siss annab sõkku, enne ku `miastig tekkub. Soone võtab ik ninda üles ku.

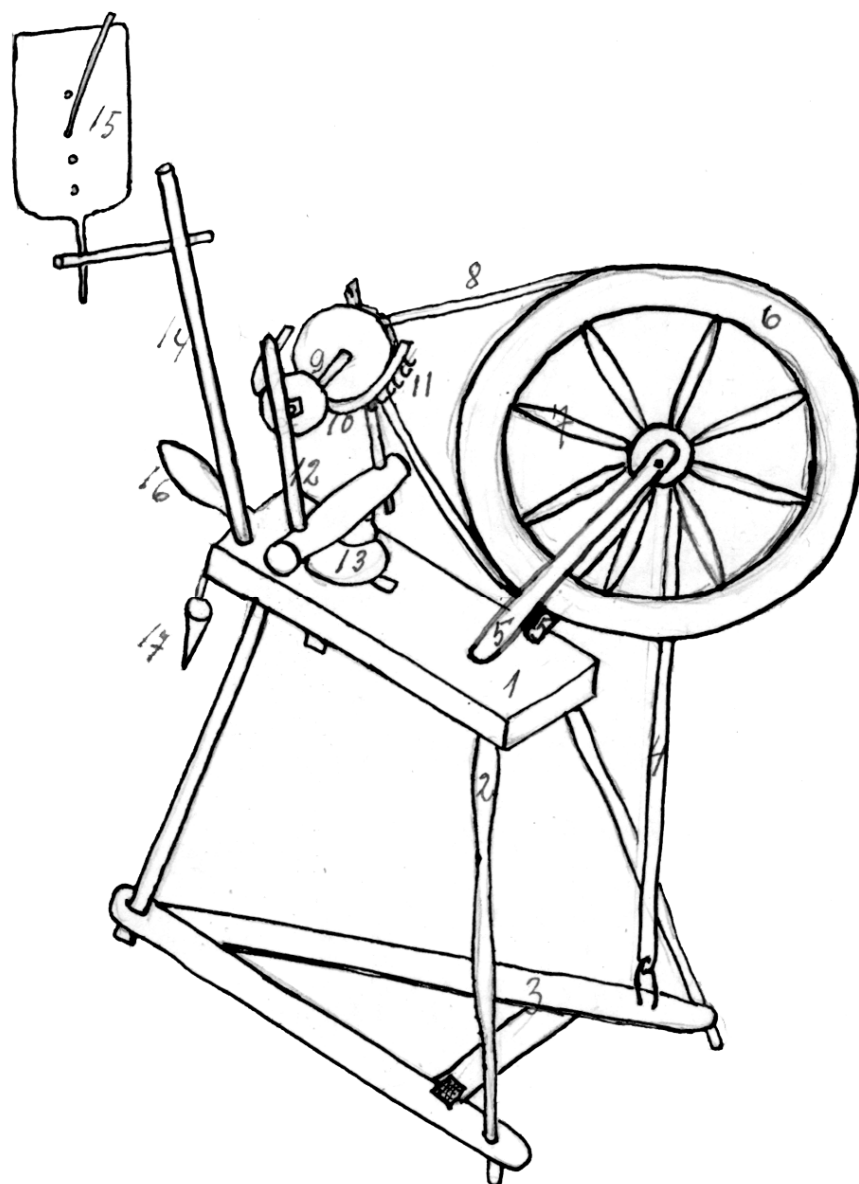
Üits seidsekümmen viis `aastad tagasi tetti edimine villa `veške Tõõdsi mõisa. Sääl pal't kaariti, tetti siantse pikeriku villajunni, esi pidid kodun `keträme. Onu Enn vašt kõnel' iki: "Ku mia siante kate tõisku `aastane poisike olli, üitskõrd näñn võt't miu Tõõdsi mõisa villa `veškele üten, et poiss näeb kah neid masinid." `Veške olli siss ju `uudis. Liplapi Leena olli ka oma emäge sääl, olli kah üten võet. Temä olli ka `ki siante jõmm. Suure talu laits, egä `üits vaaf. Miu näñn siss säl üteli: "Ui eluke, mis sellel viga eläde, puu `süämen eläb ja vil `läsisu süüb. Sij nätäs ärä nindagu rööskpiimä `bäl risu, ku sij kasvab."

Perän sedä, ku mia laits olli, siss olli Sarjan juba villa `veške, sääl tetti siss juba eiesid ja kedräti masinteg. Miut `viiti ka siss sinna `vaatame, ku `kaarma `minti. - - -

Auk lühiravva ehenotsa `sen (sees) om oki kurk, kust lõng läbi ammaste `bäl jooseb. Taga lühi `kül'ge käüb vjil keeri, kus tõine nõöri `aru pääl jooseb. Ku ok'k `nüüri pääl es pia, `panti pilbas naba ala. Mõni oleved nõöri vähä likes tennu ja `tuhka `pääle `panden.

Ku keeremped `lõnga taheti, kääneti okki ännäst lodevempes, ku loiumped, siss kääneti kidsevempes. Okki määriti rasvage, anirasvage või elige. Määruse sari rippus oki ännä otsan ja olli lehmä sarvest tett. Villa `keträmise aig `võeti käsipuu ja `kuytslelaud oki kül'lest ärä.

Oki olliv siin `ümmer egälpüul üttemüüdu. Laadalt osteti, läti oki `meistre müüsive. `Eestlase es `tjiki vanast ok'ke. Nüüd teeve küll juba.

Joonis 15. Okk: 1. peñk; 2. jalg; 3. laperit; 4. vñnt; 5. aisa; 6. ratas; 7. ratta kōdare;
8. nūūr; 9. puul; 10. lūht; 11. lūhi `amba; 12. lūhi tulp (pošt); 13. naba; 14. käsipuu;
15. kuytslelaud; 16. änd; 17. sari

Linase lõnga ketramine. Viidsip

Ku linu `keträme ürgjati, siss olli kigepäält vaja koodsel är kakku. Linaväänt arutetse `valla, `võetse ütte `otsa pidi `kinni, soputetse `ästi lahes. Siss pannas alumine ots `risti lavva otsa `pääle, venütetse õhukselt lavva laiutselt `vällä ja sikutetse ülejäänune kül`lest ärä. Soputetse vahel `jälle ja tõmmatse ja kakutse seni ku väänt otsan. Siss ürgjätse `kuytsles kokku `käänmist, veeretetse senis, ku viimäne `kiuke `kuytsle `ümmer om. Koodsel pistetse `vardage `kuytslelavva `kül`ge ja mudku akka `laskma. Näpp tetti sül`läge likes, mud`u<sub>ss</sub> saa `lõnga libeves. Näpp käüs `ütsilugu iki lips ja lips suhu. `Täostel linadel om kalle kiud. `Kalle lina, ei saa õig peenikest rõõvast tetä.

Kedrät lõng `aeti viidsipu`bäl üles. Viidsip pisteti `ändä pidi seinä `sisse, selle jaos olli seinä`sen auk.

Lõnga kerimine. Viiluke

Ku lõnga är mõst ja leegit (pleegitud) saive, siss olli kerimist. Mehe kerisive, ku `aiga olli, `õhtult ja. Mud`u kerisiv vana inimese. Kerimise jaos olli viiluke, säält `panti august lõng läbi, puul` `tiiru, tiir või kaits `ümmer, ninda kudas lõng olli, ja tõise august `vällä. Paremp keride, kerä tulli kõvamp ja linane lõng lõhub mud`u peo ka ärä.

Kanga käärimine ja ülesajamine. Käärpuud. Reha. Niitsmed. Suga

Vanast olli mõni vällän seinä`bäl kangast üles vedänu – `käärin. Miu emä aig ollive iki käärpuu. Taludel ollive maa`ilmatu suure suure`kamre, säält olli käärpuie jaos aas juba laen. Kaits käärpuu vahet olli ame. Mede käärpuie ame olli kuus küünärt pik`k.

`Söege tetti `amme märk `pääle, ku edimine tiir är aet olli. Villatsel köüdeti mõni elle lõngake `kül`ge. Üleven argi`bäl korjati `peidle ja edimise sõrme`bäl vahelik `sisse. All `pulke`bäl `loeti `paasmid. `Paasmelõng `panti egä kuvve`kümne lõnga `järgi `sisse. Üles `seoti ka `võrkmeke vaheliku `sisse.

Ku kangast käärpuie`bält maha `võeti, siss tõine inimene ois (hoidis) käärpuiest kõvasti `kinni, et kangas maha es joose. Ja `käärjä võt`t kangast eegeltamise `muudu `sõlme kokku.

Ku `kanga `käärmise või üles`aamise aig või jäll kudamise ürgjatsen mõni küläliline tulli, siss pidi sij vana usu `järgi vijl kava eläme. Ken `kanga lõpetses `johtus tuleme, sellel olli surm lähüksen.

`Kanga üles`aamise man pidi mitu inimest oleme. Kige`bält pisteti varb alumise vahelikust läbi ja poomi `kül`ge `pulkeg `kinni. Siss `säeti kangas

säuga `kaupa riha `sisse, laiempelt ku suga olli. Üits ois (hoidis) riha, tõine ois ehen kangast `kinni, kaits tükki veeretiv `puumi.

Nindapia ku kangas är aet sai, tõmmati `ümmer `aamise pulk ruttu poomi süüst `vällä, et `kanga ruttu maha saab. Ku kangas maha sai ja tel'le `vällä `viiti, siss `kaeti ruttu puru `vällä `pühki: `laiskus `vällä, `laiskus `vällä!

Riha `oidja pidi `irmus tark oleme, riha taht' `mõstlikult oida, et veere maha\_ss lää, veere oss (oleks) `pehmes lännü. Riha `kaeti ka vanast ruttu `vällä võtta, [kui] kangas aet olli. Viimätsel aal `jäeti riha `sisse, olli ää üles `kõütä. `Niitsmepanemise man olli paremp.

Ku mõni tük'k kangast är aet olli, akati `pirde poomi\_bäl vahele paneme, siss ois veere ütteviisi kõvasti. Mõnikõrd `panti neli `pirdu vahele, ku pik'k kangas olli. `Kanga `koeti pikä kah, seidse-kateskümmet küünärt.

Vahelikkel pisteti pirru `sisse, kõüdeti nij ka senis üles, `säeti `niitsme `kõrda ja akati `niitsmes paneme. Me pannime iki ütsinte, mõneskottal olliv kaits inimest, tõine aänd kätte. Labasel [kangal] olli kaits, `toimisel neli niidset sehen.

Siss `panti sukka. Vanast `panti paari ja vahel üle paari-kolmi sukka. `Kanga tetti tehe ja paksu nindagu naha. `Niitsmespanemine olli igävemp, sukkapanek läits `elpsest.

Ku sukka är pant olli, sõlmiti rummu varva `kül'ge. Meil olli selle jaos rõõvas rummu `kül'ge pant. Mõnel `seoti `kapluge. Siss ürgjati kudame. Ku tiiru rummu `ümmer är sai, ütelti: nüüd om ämmä perse `kinni.

`Amme `kanga `koeti laia, labase.

Teljed. Kangakudumine

Vanast es ole kõrintel (niieplokkidel) keerisid sehen, augu. `Pal'lalt `aukest käüisiv rihma läbi `niitsme `varbe `kül'ge. Rihma tetti rasvag libeves, et `ke'gempest käüisiv.

Sua olliv kohlapust pigiteg (kuslapuust piidega). Viimäti tulliv vaäksua. Villatse `kangal olli kudaden sõlg (kangatempel) pääl. Öige vanast olli `uimideg koet. Miu aig olliv pooli juba. Kotikangast `koeti `uimeg.

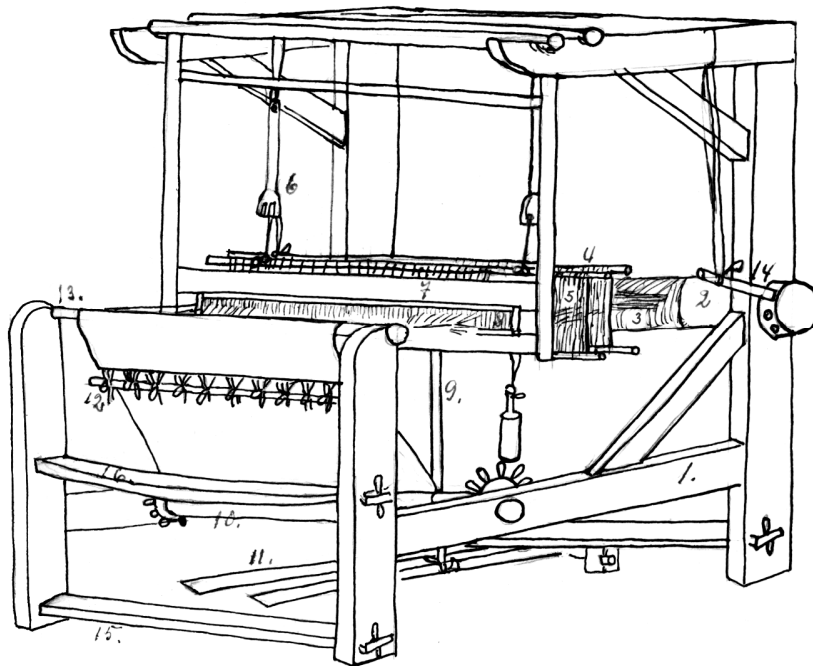
Ku `kanga ürgjätsen ken `tahte `sisse tulli, rabaš kudaja ruttu ütelte, enne ku tõine midäg lausta sai: "Miu kangas om `ke'gemp ku siu kijil!" Siss olli kangas `ke'ge kudade. Kudaden `lõhksiv `ammelti. Ku öige valus kudaja olli, siss müit' iki kait `tõisku küünärt päevän är linast, peenikest. Lõhempe päeväg ja ku alampempe lõnga olliv, nindapailu_ss saa. `Tõmba küll ihut-`en'ge ku tahad. Kuus küünärt ik said ärä.

Ku lõnga õige pudeve ollive, siss sai lina`siimle`viige mitti tett. Ku lõng katik läits ja jakaten `viltu`niitsme`sisse pannid, tulli `kangal purres`sisse. Siss kah, ku `viltu`sõksid.

Kaldsa- ja püksi`kanga`koeti`toimise, suu`rõõva- ja palaja`kanga – mure- ja pikkä`toime. Kaldsa`kanga ka mure`toimse. Palaja õmmelti kesspaigast`kinni. Pääräti labase. Vammuserõõvas ja muu villatse olliv pikkä`toime.

Tek`ke ei oleved õige vanast olluki. Pal`las palajas ollu sängun, kasuk võet katta`pääle. Siss akati viielõngalisi tek`ke tegeme: must, `valge, kõllane, rohiline ja punane, puha koduvärmi. Miu aig`koeti teki`siantse: üits`mitmed `värmi`lõngust jut`t veeren, lai. Siss olli peeniksid jut`te kesspaik üleni täüs. Tek`k olli kesspaigast kokku õmmelt, pidid kudaden oolege`vaatame, et juti ja vahe ütelaiutse tullive.

Joonis 16. Tel'le: 1. kül'le; 2. püüm; 3. vaheliku pirru; 4. `niitsme varva; 5. `niitsme; 6. kõrine; 7. sualaat; 8. suga; 9. jalgpukabla; 10. rumm; 11. jalgpuu; 12. varb ja sõlme; 13. rindpuu; 14. `lükme pulk; 15. aluspuu; 16. peñk

Lõngade värvimine

Vanast olli puha kodu`värmeg värmit, aga sedä mia ämp ei mälete. `Musta värmit vanamustag ja lepäkoorteg. Aet koore suurepatta ja keedet ku varab. Peräst pant must manu. Last vist mõni aig `kurta kah. Kõllast tett karikakerteg. Ku nõmmepargil (kanarbikuga värvides) `maarjajääd panna, tuleb kõllakas, ku sil`mäkivi, siss ruunikas.

Potisiinist tett potisiinise värmige ja kusege. Nij `seeti (segati) segämine, `panti villa `sisse ja `säeti `kuskile `lämme kotuse_bäl `kurtma, ahju\_bäl või `lambasõnniku `sisse `lauta. Sääl `lasti tat mõni tük`k `aiga olla, `seeti jälle vahel, senigu `parras (parajaks) sinises läits.

Egä`üits es mõstaki `värmi. Kõllatse värmil pant kaselehesid `sisse, siss saanu ilus kõllane. `Värmjä naise olliv esi, ken `värmi mõistive.

Lõngade ja kanga pleegitamine

Linamid `lõngu\_ss mõsta. Kasteti likes ja `panti `puuge `vällä seinä_bäle `ljjmä keväd\_bul talvet. Egä ommuku, ku `vällä `viiti, tetti likes, senigu `parras saive.

Kangast keedeti kige_bält lippe_sen, siss tõmmati maha lume või einä_bäl `ljjmä. Vett pidi egäpäe `pääle `kanma või jäl `jüüses vette likku paneme. Vašt olli aid `kangid täüs ku valeht puha. Är taht` käeluu otsast võtta sij kangaste ja vij tarimine. `Ljjki tulli `mitmid nädälid. Vahel keedeti ja `mõsti `jälle ja. Kate kurikug `mõsti ik pask sijst `vällä ja `panti `jälle `ljjmä. Ku juba `valge olli, siss `mõsti peris `puhtes, virutedi ärä ja `panti aia `otsa kujume.

Ku är `kuive, tõmmati usse vahel edes-tagasi, siss läits `pehmes ja `veñne (venis) oma jao ärä. Siss `aeti luvvavarre_bäl `rulli, tõmmati luvvavaars `vällä ja kangas olli `valmi.

Villase kanga vanutamine

Õige vanast olli kodun ka villast rõõvast vanuted, survet iki kätege kuuma vij_sen `tuuren.

Ku `veške\_bäl `viiti, siss lätsiv kaits tidrukud vanuteme. Kangas visati kotige jökke `rul`le vahele, `veške ala. `Vešken olli säet iki siante kotus vanutse jaos. Säält `võeti `vällä, kangas `võeti kotist, `ljjüdi `vastu `lauda ku lardsub, nindagu vesi lainet. Kate inimeseg iki, veertest `võeti `kinni ja `ljjüdi kõvasti `vastu `lauda. Suur lai laud olli säl. Pidi `ästi `mõstma lüvvä, ää ergu, lahe käe pidiv oleme. Vaadati kah, ütelti: sij om `kinnise kätege.

Seebitük'k olli man, vahel `panti `siipi `pääle kah. Ku ää<sub>ss</sub> ole viil, visati `jälle vette. Ninda tetti kolm-neli `kõrda, senigu paras arvati oleved. `Mõlder olli säääl ja inimese tuusiv (tundsiv) esi kah.

Siss `aeti kangas `rulli. `Tuudi kodu ku<sub>t</sub>'s vana vorst, arutedi `valla, visati aia `otsa kujume. Ku är `kuive, `aeti `rulli, säääl `vaie esi libeves. Mõni oleved vanutemise või `reémise kolgige libeves saanu. Siante sooniline oleved tõine ollu.

Meeste ülerõivad. Vammus. Kampsun. Kasukas. Kaltsad. Kõrvik. Lehtkübar. Jalatsid

Villatsid `rõõvid tulli `rätsemp kodu tegeme. Vammuse ja mešte `kampsuni olli `rätsemp tüü. Meštel olli `talve üüts kuus-seidsekümmet `aastad tagasi `valge villatse kaldsa ja potisinise `kampsuni. Nii olliv `kinniste `kaaltuksteg. Vanast õigati mešte kuvve ja našte jaki `kampsunis. Meštel olliv potisinise `kampsuni, `kõrge `kaaltuksege. Nööbirida kääüs ülevest `alla. Naštel olliv ka potisinise `kampsuni lähemp, vähä allapool kõrdi `värpelt. Tetti `toimise villatse `rõõvast.

Kasuk ja vammus olli pääl. Kasuku olliv `valge. Punasest ja `valgest nahast ja rañkast `aeti `kitsa veerekse `õlme ja `karmanide `viiri. Vammuse olliv iist `üükseni `valla, siss olli üüts vass maad aak'-aagis `kinni, paksult.

Kaldsa `õmleja olli ka esi, mõni naine. Suvve olliv linase `valge kaldsa. Ku `kaltsu tegem akati, siss `panti rõõvas põrmatule maha, mõõdeti `küünreg – küünäspäräst näpu `otseni, ja vassag. Oma aru iki. `Värple mant olli kibrat puha, auk olli kül`le`bäl, kindsu`bäl, sääre olliv `kitsa. Sääre `õmluse mant olli all tõine viir pikemp. Viirvits olli `värples pääl.

Pähän olli `talve kõrvik, suvve leht`kübar. Kirikus miñnän olliv pikä säärteg vene `saapa, kodun `pastla ja õige vanast viisu.

Meeste- ja naistehame. Kaugas. Task. Tulekivi ja tagel. Rantsike

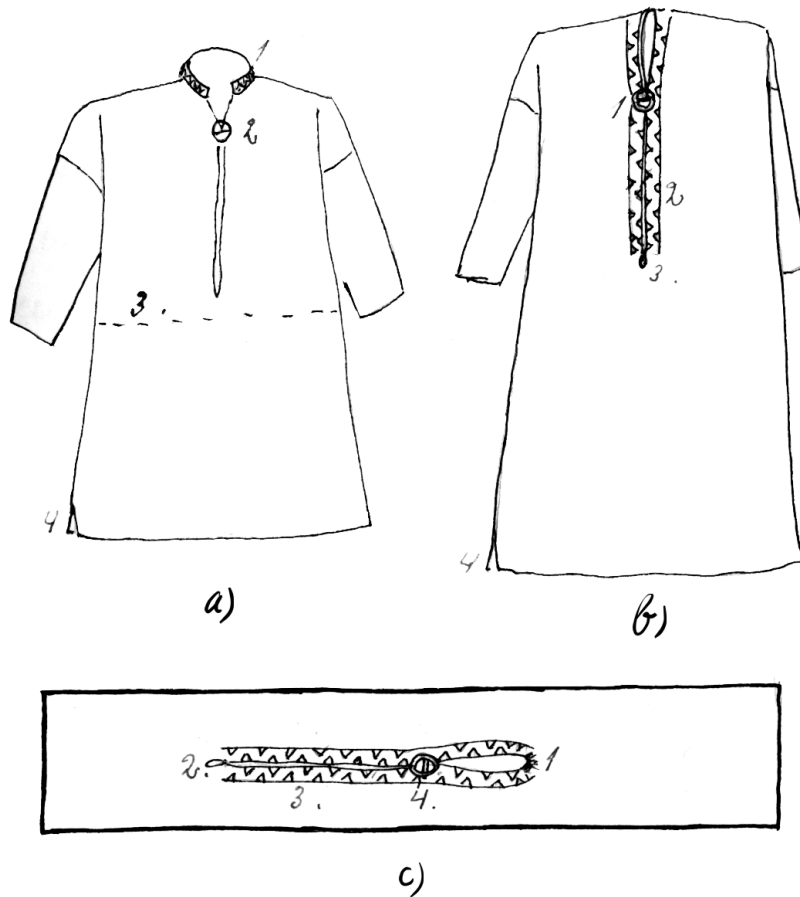
Mešte `amme tetti ütest tükist nagu koti. `Võeti paras `amme pikkus ärä, `panti kesspaigast `risti ja pikuti pooles kokku. Kesspaiga tipust mõõdeti kate sõrme maa eteppoole, pišteti nõglage niit` läbi, `oiti niidist `kinni, tõmmati `ümmert niidi üte`taoltse kibra `alla ja lõigati väidsege ümärike tük'k `vällä. Eteppoole `aeti ka paras pik'k auk `sisse, sji palistedi ärä. Ömmelti `alla ritsiku`auk, siss es lää `lõhki. Ömmelti lühike, `kaaltuke `pääle.

Kaugas ömmelti mešte `ammel `sisse. `Sõlgug olli iist `kinni. Mešte `ammel ömmelti sissepoole piha`bäle ja rinna ette viil tõine kõrd rõõvast. Pää`augu mant `jäeti katespoole augu `valla, ninda<sub>t</sub> käsi `sisse `mahtus. Siss

sai `kaukas midäg panna, `piipu ja tubakukotti ve ... `Kauka jaoss `koeti esi `ahtike kangas, piha_bäl olli kangas lõhempelt.

Vanast olliv mestel nahast `taski kõtu\_bäl, rihmage puuste\_bäl `kinni pant. Sääl olli piip, tuleraud, tagel ja muud `raami sehen. Vanast olli mestel tulekivi ja tagel `taskin. Ta võt't ka kohe tuld, ku säde vähä karraš. Pidi kuju oleme.

Mia mälete, ku ät't kii't's `takla paan tuhage. `Panti `ulka `tuhka `sisse. `Võeti `vällä, kuivatedi ärä, olli `pehme nindagu. `Võeti näpuge üits `kiuke kül'lest ärä, `panti tulekivi\_bäl ja kõldsutedi `pihta ja näe, tuli olli otsan. Ku

Joonis 17. a) Mešte ame: 1. `kaaltuke; 2. `sõlgu; 3. kaugas; 4. raielus; b) Našte ame: 1. `sõlgu; 2. pooleratta; 3. ritsiku\_auk; 4. raielus; c) Randsike: 1. vakavijir; 2. ritsiku\_auk; 3. pooleratta või täüsratta; 4. `sõlgu

mädänu puul `õõgub otsan.

Mešte ja našte `amme ja rüvvi õmmelti esi. Našte `ammel `aeti küünäspere pikune auk `sisse, palistedi `ästi peenikselt ärä, `alla `otsa õmmelti ritsiku auk, kaala taga tetti vakaviir, nüüpaugu `muudu õmmelt. Rinna ette, katel bol palistust tetti pooleratta või täüsratta.

Siss tetti viij randsikse. Randsike olli nagu käterät't, iluse, peenikse `rõõvast, pää auk tetti nagu `ammel, pooleratasteg. Ku jämme ame olli, siss `panti randsike viij `pääle, `sõlgug `kinni. Siss pašt rüvvi alt ilusti `vällä. Suvve olliv naise-tidruku tüü man `ammelti, `üüke pääl. Egä päe pidänu `puhte `amme paneme, na lätsiv ju mustas.

Vanaaegsetest laulatuserõivastest

Vana-Leena kõnel' vašt, et õige vanast ollu noorikul laulatse aig punane kõrt sel'lä, vaškliterteg alt är aet. Pähä pant pallapoolik, sõbarät't või linik, kudas tat `kennig õigaš. Sij ollu linase `kangast lõigat `rõõvatük'k, veerte bält `mitmed `värmi `niiteg är õmmelt. Ku pähä pant, siss ulaten otsa mõlempile poole maha. Višt ette na iki rippusive. `Siantse `rõõva võisiv olla õige ammu.

Naiste kõrt. Kampsun. Põll. Tasku

1944. KS *Miu emäl olliv iki musta kõrdi, alli jaki, vammuse, päärätil ümmer bärät't pääl. Es tohi naine vanast kübent `aigaki `pal'la pääg olla, sij ollu äbüs. Ku sannast tullan ij ol muud pähä panna ollu, siss `panden viha ik pää bäl. Mitte `sammu ij ol `pal'la pääg `astu `tohtin, siss läüts maa seidse `süldä `lõhki.

Ilma põllete ka ij ol `tohtin naine levä `mõhke minnä. Põllet om `kanne, kelleg põll `üüle `seotse. `Taski kõüdetse ka `kanmege `üüle. Til'luks latse `ammel om `kanne. Naštel olli `rõõvast tašk. `Ilpest õmmelti `päälmine puul kokku. Pikä `kanne olliv kül'len. Kanneteg `seoti `üüle, tašk jäi kül'le `pääle. `Taskis `panti ninärät't. Ku pühädä aig kirikus `minti, pišteti `korpi `taskis.*

Ku mia laits olli, siss olliv musta kibruted kõrdi. `Siantse sügäve voldi peris `panti üles `värple ala, `juuševe senigu `alla. Kirivese pooga olliv all – punane puuk, `väikse kõllatse täpikse sehen, rohiline veereke.

Lastel olliv ka kõrdi `üüksteg kõvasti `kinni kõüdet, mud'u oss (oleks) maha pudunu. Latse olliv nagu linapunnakse kesspaigast `kinni tõmmat. Viimäti nänn sääš meil `üükstest lindsikse `pääle.

All jak'k või `kampsun, `ütlive vana inimese, musta sammati veertege. Vanempe inimestel olliv potisinise `kampsuni, iluse `valkjaka.

Peräst akati punasid `puuke tegeme. Ja miu nooren ian olliv egäl sinise pooga `körtel all. Mia `lõhksi omal äsjä sinise poogag musta kõrdi är. Pikuti `kangast olli tett, kuus küünärt alt lai, es jõvva ämp kanda. Mud'u na tetti iki katese küünärt laia. `Mitmed `värmi `ruuteg puulvillatsid `körte `koeti ka sel aal. Siss viil `lasti puulvillatsid linnan rükki (trükkida), lillilidsid. Siss akati linnan juba `värmmme, egät `muudu.

Rüüd. Sõpu. Vammus. Kasukas

`Amme\_bäl `panti suvve rüüd', `talve kasuk ja vammus `pääle. Mõnikõrd `arva pant sõpu ka `ümmer. Sõu või sõpu, kud'as tad õigat. Sij ollu must `rõõvatük'k, mähit kõrdiviisi `ümmer kiha. Ku ta `panden kaits kätt `üükseg sel'lä `pääle ja akanu säält kibruteme, tullu ninda ilusti iki järejest eteppoole. `Üüke tulli ka üten `pääle, senigu puha ilusti ette `kinni. Rüüd' tetti nindagu vammus. Linasest, `valge, `üükse ni `valla, `üükse kottal `seoti kate nõõrikseg `kinni.

Vammusel olliv `õmluste\_bäl, kül'le `siile_bäl punasest ja rohilisest keeruted nõõri, villatse lõngast. Suvve olli ka_ki vammus sel'län. Vammuse tett ka maa_ilma paksu, ninda_t pane `püsti `kurtma, ku_t's koorike. Vanast olliv villa `kalle ja `parkmine tei ka neid omajagu kõvempes. Vana_`aikse kasukidel olli vašt ka õige pikä ja kalle villug `nahku all. Kasukul olliv õige til'lukse, naharibast tett nõõbikse ehen ja naharibast peenikse aasakse kah. Nõõbi õigati vanast `puugne.

Pearätt

Vanast `panti noorikul peräst laulatsed kodun pääärät' pähä. Sedä siss kaänd naine surmani. Vašt Vana-Eeva käüis meil, ik olliv `valge kodun koet päääräti pähän, sitsirät' ka_ki pääl, kirikun kävvän siidirät'.

Vanast ollu pal't pääärät' ütsinte pähän, lühikse `juuse `kõrvist `saantig või vähä pikempe.

Pääräti tetti maa_ilmatu suure, nelläkandilise `valge räti. Ennempelt linasest. Miu emäl olliv juba õige peenikse linnapääräti. Veere palistedi ninda peenikse palistseg ärä, ninda\_t es näe ka mitte. Ja lumi`valge pidive oleme. Neid olli egäl pailu. Üitskõrd `aastan, suvve neid `mõsti.

Mõni naine, ken pes (päris) päääräti`mõskja olli, tulli kodu `mõskma. Vähä targeltedi kah, siss oisive otsa ilusti laiali. Egä_üits es mõštaki pääärätti ilusti `kõütä. Ku tõist inimest es ole, siss kõüdeti põlve_bäl.

Rät' `panti tõisele ütte `nurkapidi pää_bäl, ninda_t nurgake näo_bäl jäi. Peräst visati sij üles. Sij, kelle pähän kõüdeti, pidi `käege otsa_bält kõvasti

`kinni `oidma. `Valge rõõvas `panti käe ala, mud`u oss (oleks) räti är `määrin. Ku siss `köütjä ürgjäs näppeg peenikselt kibruteme taga `kukru_bält üttest veerest `tõise. Taga jäi pik`k, lai änd, ulat' `alla sel`lä_bäle maha. `Köütmise otsa jääve vähempes.

Mede nänn mõst `ästi `köütä. Temä köüt' iki tõsttel kiriku man, kää`r`kamren. Peräst, ku `valmi köüdet olli, pišteti sji edimine otsake ilusti ala `sisse ja rät't pišteti pähä nindagu kula.

Tüdrukute soeng

Tidruku käüside `pal`la päieg kirikun. `Juuse olliv lühikse, villane, ilus lõng pähän. Pisut om neid piirit päid, pailu om neid patsit päid, ütelti siss, ku mia nuur olli ja lühikse `juuse är kadume akasive. Suvve käünü tidruku ninda `ill`ä `pal`la pääg ku võinu. Ku õige kül`m olli, siss visati mõni jalarät't `ümmer, ütelt' Vana-Leena. Egäss jalarätti nüüd selleperäst ottig `ümmer es panna, olli siss mis `rõõvatük`k ta olli.

Kavest käünü tidruku `ratselobesteg kirikun, ütsipidi puust sadule ollu, `lasken nindagu ni `juuse lemmenten. Kiriku man kuusikun tõmmat pää kuusetitig libeves.

`Talve ollu nastel-tidrukidel karuse kübare pähän, ümārikse veereg.

Sõled, keedid

Õbe `sõlgu ollive ja õbekeedi olliv ka `ki egäl. Miul olli ka üits tõug ilusid peeniksid õbe `kiit'e. Nij olliv nij našte ebene.

Õpetaja`i ole `sallin, ku tidrukidel `katsele minnān (leeritunnis vastama minnes) keedi kaalan ollu ja esi `kosta`i ole `mõsten. Siss ütelnu: ”`Vasta, `vasta, vaškkiit', õpi, õpi, õbekiit', kosta, kosta, kuldkkiit'.”

Leeri- ja kirikurõivastest

Miul olliv leeri`rõõva ostet villatse `valkja rohilise, `valge pitsige sitsipõll olli ehen, vammus iki pääl. `Juuse olliv patsin, liint otsan. Jalan olliv siss juba `saapa.

Mõni paar`kümment `aastad tagasi käüside vana`inimese iki pastalteg kirikun. Iluse vasikunahast õhukse, `valge, `kaplug `pastla ja lumi`valge jalarätti ollive. Nij `oiti kirstun kirikusmineku jaos. Suvve `minti keängälti, kiriku lähempen `panti jala `kinni.

Ei ole na vanast `kül`mä ka pe`llänu ega `aiges jääni. Jõulu`laube tullu sannast likke `juusteg, kirmiräti pant `ümmer ja miint kirikus. `Juuse ollu karran pähän, aga ädä_ij_ol `miastig ollu.

`Puul`pe poolest `päevä, ütelti vašt. Tüü lõpetedi ka `puul`pelt `aikselt. Egä üle pühä leegati `jalksi kirikun. Es tunneki, et väsinü ollid.

Seljariiete õmblemisest

Kõrdi õmmelti iki esi, mis säl õmmelte olli. Ninda`saati `amme ja muu linase asja. `Amme õmmelti üleveere ja edes-tagasi kah. `Kül`gi\_bäl `jäeti raieluse, meštel ja naštel kah. `Käüse palistedi otsast ja peräst ärä, siss õmmelti `otsa. Rüvvi siilu palistedi ka enne ärä, siss õmmelti ütte. Alt viijr palistedi ärä. Maaniidig õmmelti puha. Vammuse `õmluse tetti musta niidige, `valgeg `luudi kõvasti üle. Õlma ja alt palistedi teheste ärä.

Kirju `niiteg `vällä_õmlemist ja pitsitegemist mia_i mälete ollu oleved. Miu aig eegeltedi küll juba `pit`se ja villatsid `kampsunid, aga nüj olliv `siantse nagu `pirlaki tetäs.

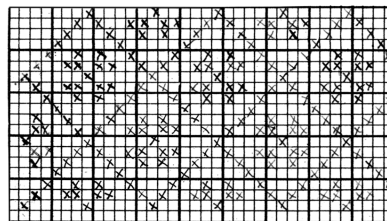
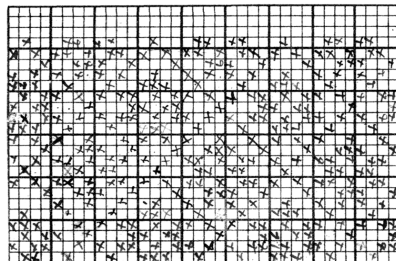
Mešte `amme `kaaltukse olliv ristikideg aet (tikitud), üleven veeren olliv tipu, piludeg tett. Našte ametel ja randsikstel olliv pooleratta ja täüsratta ette `aeteved pilutemise viisig. Lõnga tõmmati `vällä, peräst õmmelti pooleratta uvvesti `sisse. Maaniidig iki. Mešte ametel olliv egäl aet `kaaltukse. Naise `jämme ametel (igapäevastel lihtsärkidel) es aa poolerattid, igäve tüü olli.

Sukad ja kindad

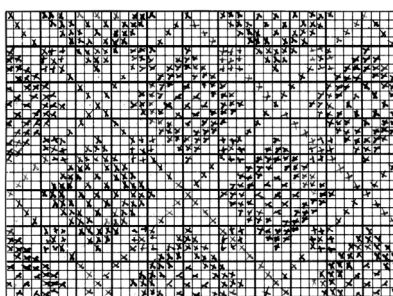
Našte suka `koeti `valge. Poolest säärt `koeti `üükselaiune kiri `sisse tumesinisest. Mõni röömike punast ja rohelist olli kah. Suka `koeti lühikse, põlveni. Mud`u olliv labase, taga `koeti vikkell `sisse. `Vikle man olli ää kokku võtta. `Vikle olliv kate sil`mä laiutse pahapidise juti. Vanast oleved koet kirivesid, kaits `sil`mä üäpidist, kaits pahapidist.

Konts `koeti `rohkemp läti kondsa `müüdu. `Nüütse kondsa õigatse saksa `kontses. Kapaku `koeti nindasamma ku nüüd, konts nindagu našte sukkel.

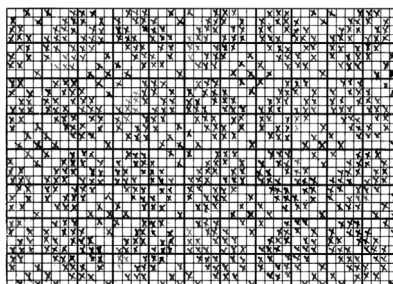
Peo`kinda olliv `valgest ja sinikasmustast õige peeniksest lõngast. Mia neid `kirju pääst ämp ei mälete. Olliv ik `siantse `amblise ruudi, sehen mõni ümärike kiri. Nimesid olli `mitmed `müüdu: kuld`sõlgu kiri, tõllaratta-, `põrguväräti kiri, poki- ja levä_otsakse kiri, kõõrukiri.

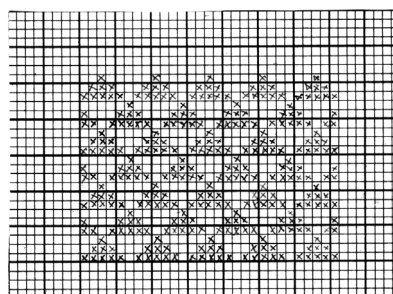
Kuld sõlgu kiri

Vanasõgla kiri

Vahtralehe kiri

Levä_otsakse kiri

Joonis 18. Kindakirjad

`Kinda veere `koeti mede_bul `kitsa, peris `valge, kaits `sil`mä pahapidist, kaits üäpidist. Õige vanast oleved koet ka kirivesid `vijri. Küünelaiutselt oleved koet `valged, siss üürjät kirivest, sinisest ja mustast, aga iki `ahtikse veere. Oleved eegelted `vijri ka ollu, mia neid es näe.

Sõrm`kindid `koeti miu aig `al`le, mõni paar `muste kah. Mia sedä_jj_ol kuulu, ennempelt ka neid koet om või ei ole.

`Kindid läits vanast pailu. `Kinda ja `üüke `panti kosiviinäpudeli `ümmer. `Kinda `anti pulma_aig nooriku tandsitajal ja pillimehel.

Vööd. Poogad. Ohjad

Üükse pidiv vašt egän veimevakan oleme. Mede puul `koeti näste\_üükse läbivillatse, vanempel aal enämpist viieristiku ja kolmeristiku, punase kirjage, rohilise, kõllatse, lillasinise kirjalõngage. Ilma `üüksede es saa naine ütte `päevä egä üüüd olla. `Päevä köüdeti `üüke `amme `pääle, ku `ammelti `olti. Kõrt tõmmati `üükseg kõvasti `kinni. Ilma `üüksede es maka ka naine. Nänn paänd egä `õhtu `üükse kõvasti `pääle, ütél, et mud`u om juštku `valla puha. `Üükseg mähiti til`lukse latse kõvasti mähitses. Vanast aast om jäänü sij laul:

Perenaine, `laiska naine,
magas kava `kamberin,
ilma tanuta tarena,
ilma `üütä `uüdien.
Koda `kül`mä `küürimata,
pada `musta `mõskemata.
Oh, mina `vaene orjakene!
Miu suhu_jj_ol saanu soolaterä,
keele `pääle kesvä `liinta.
Ärä mina `tülpün tühjäkene,
`nõrken nõrga üü alune.

Mešte_üükse tetti `kitsa, niit`koege. Nij `koeti kõladeg. Mehe köüdive `talve `üükse kasuku `pääle. Mõni köüt `pük`se_bäl ka, ku üleven es kurda.

`Kõrte ala paneku jaos `koeti kõladeg `puuke. Neil `koeti ka niit `sisse. Ku mia laits olli, siss olliv egäl kirivese pooga punase põhjage, kõllatsid täpiksid olli sehen ja sinine veereke. Perän sedä akati peris punasid tegeme ja viimäti olliv sinise.

Vanast olli kablast ohja. Viimätsel aal tetti lõng`ohje kõladege ja niit`koege, punase ja sinise, tutu olliv otsan.

Üüksekudaja `tüüdi kodu kudame. Vana-Anu olli sij `üüksekudaja mede `ümmer. Suvve marja\_aian aidaläve een `koeti. Üits ots `panti aida_usse

`kül'ge, tõine ots tooli `kül'ge. Läbivillatsid našte_`üüksid `koeti `väikste niidseteg, siantse lavvakseg, roobitse `müüdu, `lүүüdi `kinni. `Üükse kääriti ümärikselt üles. Ku är koet sai, jäive otsa kokku, pärast alle lõigati ütest `valla. Miul `pirla alle üits `üüke kotin, kaits `otsa `valla `lõikamede. Neid sai vähempen ruumin ka kudade, ku tahid jušt. Mähi `ümmer tooli ja lase `järgi jäll, ku vaja o.

Kaldsa vijrviitsa kangas `koeti ka kõladege. Sai küll `tel'gig ka kudade.

Me ollim `väikse, `juuśsem ik säl vana `üüksekudaja man. Meelen all, kuda üt'el' meile: "Latsekse, latsekse, vaev om vanas saia, vanan ää eläde – sai süvvä, sau karrate."

Rõivaste mõskmine

Kurn kogub `rõõvid, laud kogub `latsi, ütelti vanast, ku `rõõvid `mõskma akati. Siss kogub neid `muste `rõõvid ka mudku järest manu. Mitu `tuüred täüis.

Enne `panti `lämme `viüge likku, siss tõine päe lopsiti sält kurikug `vällä ja `panti patta `kijmä. Vanast olliv koa, roobikidest `püštü üleslaot, kun suvve `süvvä keedeti ja `rõõvid `mõsti. Ku `talve õige `müüräs, siss sai vašt riha all mõst.

Miu aig olliv taren suure paa. Sääil keedeti `rõõvid lippege mõni tuün. Siss tõsteti `tuüres ja `mõsti vällä läve een lavva\_bäl kurikuge, olgu ilm mias `tahte.

Kateksi `mõsti, kate kurikuge. Ilusti pidi lugu `lүүmä, mud'u oss (oleks) terve külä kuulu, et sääil üits `siante man, ken kurikug mõsta_j mõšta.

Lippest mõstan `panti juba `siüpi ka `pääle. Vahel surveti lippe\_sen ja lõhuti `jälle kurikug. Siss visati kül'mävij `tuüres. Säält `lүүüdi `vällä ja `panti `kuuma vette. Rõömikse `aiga `audusive, siss `panti kül'mä virutsevij `sisse ja virutedi ärä. Lavva\_bäl `lүүüdi kurikug suur vesi `vällä, pusertedi säälsamman kateksi ärä ja visati aia\_bäl kujume. `Talve `tuüdi ku kooriksid `õhtult `sisse.

Lippe`tuüre kur't taren vöi suvve vällä aidveeren. `Tuhka `panti `sisse, kijb vesi `pääle ja `lasti `audude, vahel `seeti (segati) kah. Ku aava- vöi kasepuu, vöi jäll kava põleted tuhk olli, vöit' kae ninda katikus ku.

Õige vanast oleved, kun jõgi man ollu, ilma seebite küll ka mõst. `Rõõva kõüdet üittõšte `kül'ge `kinni, visat jõkke ninda\_t ärä\_ss saa minnä. Mõne päevä ligunu, siss lopsit kurikideg läbi, viruted viil jõön `ästi läbi ja ollu `valge ja `elle ku lumi.

Pääräti `mõsti mud'uki esi. Suvve, ilusel aal tulli mõni pääräti`mõskja kodu. Siü olli `arjunu neid `mõskma ja `puhtelt kuivateme, `nuiame. Kuiva `rõõva kääneti `rulli, `panti paku pääle ja `anti nuiage `pihta ku laksub. `Panti

tõist `külge pidi viil kokku ja nuiati vähä viil. Pääräti nuiati oolege `ke'gempelt, niistest peräst (niiskena). Vahel siluti jäll nuiage. Saive ninda libeve ku `läüksive. Peräst `laotedi tahe neme.

`Amme-kaldsa-palaja-suu `rõõva `viiti `aita, visati `valla kõrrentide `bäl üles. Vašt olliv aidan pikä kõrrenti lae all, `rõõvid täüs. Siss olli ka `rõõvid! Nüüd om `rõõva `aidaki är `kaoted. Aida olliv kaven marja `aian sehen, varastedi ka ütsilugu tühjäs. Miul tetti ka kirst lakes. Sedä `ik`mist ja kahjut!

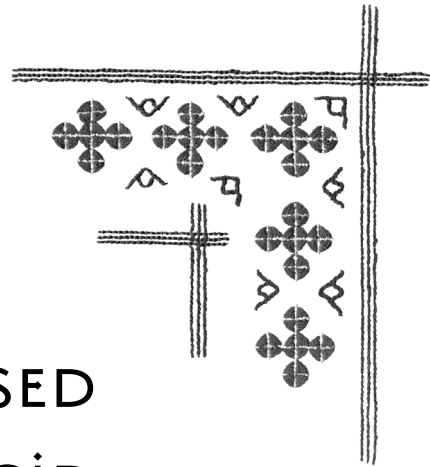
`Sitsi vanast es oleki. Ku mia nõur olli, siss ik olliv sitsijakikse einäl sel`län. Nij nuiati ka nuiag libeves. Sit`s olli `roh Kemp egäpäeväne rõõvas, egä sedä parempe kotus `päl `sel`gä`ss panna. Suvve kuumage `käüti paksu omavillaste rõõvasteg kirikun, kolm-neli `laia kibrat `kõrti `panti ületsid `ümmer. Taheti iki, et `ästi jämme oss (oleks) ollu.

Villast vanast es riigiteki. Kõrdivoldi `panti üleven `värple man sügävelt `sisse. Nij `juu`ssev esi ülevest `alla ja `vaiev esi `endest `kurtan `sisse. Muid `vol`te vanast es pandaki.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

V. ENDISAEGSED
SÖÖGID JA JOOGID

HELME

EMMI UNT, 1986. ES KT 314: 9–14, 19–22

Siguri- ja munakohv. Prenner ja kohvimasin. Tee

Ma ole `sündünu Edimätse ilmasõa `aigu. Mu latsepõlven `juudi maal küll vjil `taari ka, aga kohvi ja tjj `olli ka joba ommukuti lavva pääl. `Arva, kis poodist kohvijahu vai tjjpuru `ostse, kikk `saadi omast aiast. Kohvi jaoss kasvatedi sigurid. Nu om säändse juurigu nigu `porkne, aga `valge, lehe `pikligu, `sjimne_õie elesinitse ku taivass. Sügüse kaeveti juurigu maa sjiist `vällä, `mõsti `viige `puhtess ja kaabitsedi väidsege. Siss lõeguti `väikse `virfligese ja kuivatedi, ku päikest `olli, vällän. Ku es ole, siss taren `lämmämüiri pääl. Noid `oiti linatse koti seen.

Kohvikõrvetemise jaoss `olli preenner, `parra varre otsan kandiline plekist kašt kaasege. `Sinna puisteti siguritüki ja ahusuu pääl üsten (sütes) keerutedi ütsipidi, tõistpidi, et üttemyüdu küdsäss. Ma ole latsen toda tiiüd tennu. No säände ää ais om kigen taren ja tare ümmer, et kis `müüdü lätt, `ütles kohe: „Rebäsel kõrvetedes `kohvi.” `Kesvi ja `nisse (nisusid) ka kõrvetedi osa ja kikk `aeti läbi kohvimassine jahuss. Sij `olligi maa `rahva sigurikohv.

Tetti vjil tõistsugumast, muna`kohvi, sij `olli joba magavuse_asi. Rääjahu segäti rõõsa koorege ja munakõllatsidege, nii kui paras `olli kässi vahel `väiku munakesi veeretede. Munakese ka kuivatedi `päiksen vai liidi ümmer ja kõrvetedi preennerige üste pääl ahusuun, jahvatedi niisate kohvimassinege.

Tij `olli maa\_inimesil ka omast võtta. Kige `lihtsamb, ku vesi `keie, üteli `pernane latsile: „Tooge aiast tjj`pulke!” Vabarevarre kaabiti, `aeti `lahki ja visati patta. Illuss roosa, ää maiguge tjj `saie. Peräst `jaani korjati `kijümne`varsi niidu päält tjj jaoss, lõhmuse\_äitsmid ja paluka\_äitsmid. `Talve, ku midägi tagavarass es ole, `juusti `aida, `uibu küllest sai mõni kujunu leht. Minu emä sellet, et nemä toonu talli päält riskaina `pepri ja tennu tjjid vanal aol. Egäl ainal oma maik!

Pakspiim. Korbid. Kõrvitsasai

Pakspiim `olli talu\_inimesel üits ää leevämääre vai `kartulikaste. Meierist tagasi `tüüdu koorit piim `panti pangi vai savikausige `apneme.

Apupiim tõsteti pangige `taade`katlede kuuma vii `sisse kokku mineme. Savikausige sai panna, ku leevä `olli ahust vällän, `ahju. Egä `pernane `tundse sõrmege, konas paras `kuumus sai. Es või jo pakspiim `väege pehme egä ka purukuiv nigu saepuru olla, tujud es jõvvagi enämb `pehmest `õõru. Pehmet sait viil, et `pandset linatse närtsu `sisse ja `veitsi `vaotuse `alla, sai ää. `Il'lä`tassa pidit vatukulbige pangist leeme päält `paksu ärä `riibma ja sõgla pääl ta esi `nõrgusi kuivass.

Söögiss tetti tedä `mitmet `muudu: rõõsa koorege segäti leevämääre, `kartulikaste tetti vedeless apukoorege, lõeguti `lauku, `tilli sekkä.

Lihavede- ja suvistepühiss küdsätedi `korpi, kutsuti mulgi korbi. Sij `olli joba egäl `pernasel oma kuüts. Esi `olli ka siss joba `tijnja`tütrig ja `pässi söögitegemise manu appi.

Ummuli Soka Silla man tetti pühiss kirbitse `saia ja `korpe. Kirbitsesaiale segäti `taigna `sisse kirbitse`putru, `saie kõllane ja `saise `kauga pehme. Korbimäärisses segäti paksulepiimale munne, sukert, `võidu, `küümnid ja `suula. Väikse latakü `taignatükele `panti `luitsage pääle, määriti viil lopit munage ja küdsätedi ahun. Tujy `olli pühä- ja pidusüük, ariligult segäti koore ja soolage niisate egapäivätses.

Kana`poigile ka pudistedi edimetses söögiss `kuiva `paksu`piima, kui na munast `tullive.

Mõne `pernase `teive kotun paksupiimast `juustu. `Lätläse `teive `sõira. Sij om joba suuremb ja peenemb tüü ja ette `võtmene.

Kärutädipuder

Sedä `putru om `mitmel puul keedetü, egäl puul esi`muudu. Sää Ummuli Soka Silla man, ku ma `tütrigun `tijnse, tei vana`perna sedäsi. Ää põrak `sialiha `lүүidi patta ja keedeti `pehmest. Siss `panti `kartuli ja `suurma pääle, keedeti seeni ku liim ärä kätte. Pada `olli suur puultõist `pangi ja pere ka suur. Ommi inemisi `olli esi kuus `enge, `tijnidrid säidse`katesse. Ku süük paan arvate pehme sai, siss õegati sulane segäme. Vana`perna `tahtse, et pidi männäge õige `kõvva `lopma, toda es oless tä esi ega `tütrik ka `jõudnu nii `lahku. Nuur kõva tüü`mijski, igi `juusse, ku paa mant `pässi (pääses). Aga ää `olli küll sedäsi.

Peräst jagati lihapõrak ka egä enge pääle ärä lavva pääle ja pääle rüibate `anti kas aput vai `rõõska `piima. Liha `võeti iki enne `kartulid-`suurmid `vällä. Muidu oless tujy pudrun är `laonu.

Kaerakisla

Sij `olli jällegina üits esit`muudu süük. Vanal aol `olli kaarajahu eläjede jaoss jahvatedu. Nüid enämb puhast kaarajahu ei tetä, siss `õkva `lehmi jaoss tetti.

Kisla jaoss `olli `õkva säände puust anum, mis `mõsti ärä `kergusi, et sainte `sisse üitsjagu aput tõses kõrrass jääss.

Kaarajahu `panti `ijlmäne õdak `löige `vijge `apneme. Tõne päiv nõristedi ja uheti kaits `kõrda läbi õreda `rõiva. Sij piima `muudu `valge lüim keedeti paan kikk aig segaden, seni ku paksuss läits. Tedä `süüdi kohe kuumast peräst (kuumana) sulavõi ja rõõsa piimage. Ma ole söõnu, aga ega ta tüü`inemisele midägi `jõudu ei anna, om inne üits liru.

Kama. Kamakäkid. Lätlaste pitska

`Talve, ku `ahje küteti, siss läits kama tegemine `valla. Kama ää süük kuuma aina`aoge. Vai kel siss `aigu `olligi supi `kütmisege `jahti! Ain `olli säände tüü, mis pidit rübime, et ajalt valmis saass.

Kama jaoss läits ütess suvess `villä nigu `keski peremijs `mõistse. Ummuli Rõksil Mummu Aadu man, kos ma tuhandel `ütsesaal katel`kümmel viiel `aastel `tijnse, tetti `väege ääd kamma. Ega mul `endel kikke meelen ei ole, aga mu emä `tjidsse `äste, tuu sellät.

Rükki, `kesvi, nisse kümme-kaits `tõisku `nakla, `kaaru poole `rohkemb, `ernid kuus ja uppe ka neli-viis `nakla. Terä sõgluti ja `mõsti külmä `vijge ja `jäeti ütess üüss likku. Tõne päe keedeti egä vili iki esi`eräldi `pehmost. `Suula ka visäti `peoge patta, et siss suvel koi ei lää jahude. Ku ärä nõristedi terä, siss puisteti peräst, ku leevä ahust `vällä `võeti, terä ahu põrmandule lak`ka kujume. `Ahju küteti egä päiv `veitsile, et terri kuivatede. Ahust tullu vili sõgluti ja tuulutedi kõrrage ja `viiti kohe `veškile.

Kamajahu `oiti kas kaasege piima`anuman vai kirstun `konnegi, et ärä ei `engä. Küll `olli ää suvel kuumage, ku `keldrest vai `sahvrest `tüüdi `külmä `piimä. Kaits suurt savi`kaussi segäti, rõõsk piim apuge segi ja paras kamakört.

Sääl talun `olli kümme `enge lavvan egä päiv. Kama küünit egämijs puu`luitsage rüübäte. Me `siakarussege `ollimi latse, `luitsa kikk ütesuuru. Meil olli pudrukausist suu`mulku lavva pääl pikk pudru`oja. Vanaperemel satteve oma pikä alli vuntsi pudruga nii `sorgu ku kuusesammal vihmatsege. Peräst `süüki tä tõmmaás alumatse mokage vuntsi `suvve (suhu) ja ludsis `puhtes.

Eeringu `olli ka lavva pääl. Suure inemise seive `terve, latse puul eeringud soolatses.

Õdaksepoole `tuudi ainamaale `tüülistele oodussess kamakäkki. Käkitaenas tetäss paks ja veeretedes kuivan jahun kässi vahel `valmis.

Pääle rüübäti `rõõska `piimä. Kamasöögi piab kohe ärä `süümä, `saisma jääss, ei ole enämb ää.

Egä muu rahvas ei mõesta kama tetä egä innate. Sij om `eestlästel `vällä mõteldu, nemä tedä sööve ja kitäve kah. `Lätläse, nuu sööve `pitskat. Ma ole söönu, tuu om kah ää võidlevä pääle `määri vai `kuumi kartultege süvvä. Noil om tolle jaoss kohe säände üttest aava- vai kasepuust `vällä uristedu `uhmer. Kah, [kanepi] terä aiass panni pääl vai paapõhjan kuumass, kuivass ja `kirvevarrege tambites `uhmren seni ku ütte tükki jääss.

`Eestläse ei mõesta kanepist lugu pidäde, nemä tegeve kama. `Praegu om poodin kah kamajahu `saade. Süstkandi rahvas `väega `ostva suvel, talvel ei lää. - - - . Ennemb kutsuti tedä mulgi kama. Ju siss mulgi tä `vällä `mõtlive, nä `ollive esi kah kõva mihe.

Imelik `endel kah. Mis eila sei, ei ole meelen, aga mis kuuskümmend `aastet tagasi sai `süüdüss, kikk om meelen. Vanapereme pudrutse vuntsi kah.

1989. ES KT 320: 22

Esimene leivaküpsetamine

Ma `küsse [töötasuks] puul nisse, puul rükki, siss sääl Ramsi `veškel jahvatime ärä leevä- ja karaskijahuss. Oh sedä valust leeväkest küll kah, ku viil takast `järgi `mijilde tule! Leevä_ahi `olli ämmä poole pääl köögin. Ämmäke `iste vagusi köögilavva takan ja `pašse päält mini edimäst leeväküdsämist. Mul läits ihu kuumast, käe värise ämmä silmä all. Edimetse kolm `pätsi patsati `lapju päält kohe tuhk`auda, tõse lätsi iki kohe `ahju. Ämm muiduki pedi peenikeist `naaru, aga tolle tuhatse üdsetse leevä seimi ärä iki.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

KARKSI

MARI SARV, 1940. ES KT 41

Leib. Leivajuur. Kastmine ja küpsetamine. Liha-, räime-, soolapäts. Leivapudi. Kolmepäevaleib

Egäpäeväne leib ollu vanast ja `pirla kah, peremiis majan. Et leväl `rohkep jakku oless, siss jäet aganit teräde sekkä. Sellest jahust tett siss rabatseleib. Neid inimesi nüid änäp ei elä, ken tad söönü om, aga vana inimese iki mäleteve viil. Sedä na tääve küll, et egäpäeväst leväjahu es joole roonit enne jahvatset. Pühädess tett roonit leväjahu. Sellest saanu `selget `leibä. Ku joba pöögeldeme akati, siss tetti `püüggle `leibä, imbudet ja ilma imbutemede. Sij olli rikkapide rahvaste pidu- ja pühädeleib.

Leväjuur. Ariliku egäpäevätse levä tegu käis ninda. `ijlmise levänõu kaabe veeretedi jahudege ümarikuss ja `oiti jahu sehen alle, sij olli leväjuuretse. Juuretse `leotedi `löüge `viige `pehmess, `panti `mõhke juureviij sekkä, mis es või kuum egä külm olla. Kuuma juure `viige tulep leib punane ja külmäge ei lää `apneme. Juurt pidi seni viij sehen loksuteme, ku vesi vatuteme akaás. Siss segäti jahu sekkä. Mõni ütél, ei tohi leväjuurt `lendu lüvvä, siss leib aap nõust `vällä. Aga miu emä õpaás, et jahu iki tükist `valla lüvvä, mud'u leib ei lää `apneme. Juur pidi paneme parass paks. Raputedi jahu pääle, tetti käe kül'lege rist pääle, `panti mõhel kaas pääle ja üle kaase mõni rõõvass. Keelet olli obese- ja meherõõvass levänõu pääle panna. Nii jäävät siss `aute. Ja ku mõni must sel'lärõõvass levänõu pääle pannass, siss leib ei lää apuss.

Levä `kastmine. Leväjuur olli siss parass ärä tetä, ku ta joba maha apenu olli. Ku ta alle ülesspoole `apni ja siss ärä kasteti, siss läits küdsäten koorik `valla. Viimäne raad' (kraad) olli viil sij, ku nij `apnemise villikse leime allapoole `lohku, siss es aa änäp koorikest `valla.

Kes `leibä `kastme akaás, sij pidi käe `puhtess `mõskme, `puhte põlle ette paneme ja naine nimelt räti ümmer pää, `pal'la `pääge es tohi.

`Panti `suula ja `küümlit, ku olli. Mõni paänd `kardul`putru kah. Esigi juuress pannass `kardul`putru, üteltis jahu jakuss (jätkuks). Aga kardultege leväl lääp pal'lu `rohkep jahu.

Enne `kastmist lopits leväjuur äste läbi. Midä `rohkep, sedä ilusep tulep leib. `Kastme pidi seni, ku pää likess läits. Miu emä käsk seni `kasta, ku leib

kähen `tõusme akass. Sedä `tunduss sellest, ku ütess kottel käe `sissi survat, siss `taigen liiguss tõisest kuhalt kah. Siss om käe kastan `puhte kah ja võets veere üless, tetäss päält äste siless, siss olevet iluse latse. Raputets jahu pääle, [tehakse] rist `käege kah ja pannass puhass rõõvass `mõhke leväl pääle.

Ku [leib] joba `tõusnu om, pannass `ahju küdsäme. Ku ninda pal'lu om ärä `tõusnu, et ku käe `sissi pistät ja siss leib maha vajuss, siss ei tõusu ahjun änäp. Ja alumise koorikse pääl om `liistren. Küdsämise aja peab `ahju paneje joba ärä `arvame, kui suure levä, kui kuum ahi. Ku olemen om tunnikell, siss om asi `lihtne. Ilma kelläte peab `alla koputen äälest ärä `tundme, nindasamuti ku `tohter, ka kops om terve või ei. Üteldi küll ka, et küdsänu leib ei joole ninda kuum änäp. Mõni olli kaenu nina_otsage kah. Ku ärä ei palude änäp, om küdsänu.

Liha-, räime-, soolapäts. `Ahju pannan tetti leväst lihapätsi. Selle jaoss litsuti `taigen levä `lapme pääl õhukselt laiass, `panti liha kest `paika, `võeti veere ümmert `tiiru üless kokku, tetti päält libevess ja `panti `ahju. Ku ahjun mõne augu või rao `sissi tei, et rasu `vällä juusk, sij määriti `tjure juuretege kinni.

Mõnikõrd `panti `räimi kah lihal ala. Ja ku liha es joole, siss tetti `pal'le räimepätsi. Soolaräimil `võeti pää silmest saandigi ärä. Ja ännäjõhvi kah. `Mõsti `võige läbi, pitsitedi kuivass ja `panti levä `sissi nindasama ku lihagi.

Ku `räimi ka\_ss ole, siss tetti soolapätsi. Õhuksess litsut levä `taignel raputedi `suula pääle, kääneti kokku ja `panti küdsäme. Olli periss ää, ja viil karja man süvvä!

`Leibä `süüdi änäpest egä söögi aal. Vanast es ole ua egä erneste `kõrva `leibä ant, neil ütelt olevet leib puhun.

Levapädi külmä `võige. `Talve, ku lehmä `kinni ollive, siss `piimä es joole, olli rasvasüük. Siss vahel akaás rinnun kõrveteme, nagu oss (oleks) midägi seast äste lahjat või ninda süvvä `tahten. Siss tetti levapädi. Leib lõigati paladess nõu `sissi ja `panti `taari või `külmä vett pääle. Ku vähä `aiga kurts (seisis), seni ku leib läbi likkess läit's, `süüdi. Küll om sij ää süük.

Mõnikõrd jälle `õhtu enne magame minemist – `õhtukoost `süüdi jo vara ärä – oless justku söönu midägi äste ääd. Siss `võeti toorast sibult, `suula, `leibä ja aput `taari pääle rüübäde. Jälle `ütlemede ää süük! Ja mõnikõrd olli ninda ää, ku kasta `leibä soola `sissi ja `rüüpä `külmä vett pääle.

Imbudet või kolmepäeväleib. Kolmepäevä `leibä tetti `püüglejahust. Kellel sedä ei oole, `kõlbas jämmest jahust kah. Kijib vesi `panti levä `nõusse. Üits paänds jahu ja tõine mõlage segäss, seni ku olli ku paks puder. Siss `panti paks kõrd jahu pääle, ninda et toss `vällä es pääse ja mateti nõu päält kinni. Nõu pidi oleme `lämme kotuse pääl. Ku ta joba rageneme akaás, siss lopiti läbi,

`panti jälle jahu pääle ja `lasti `kurta. Seni ku ta joba olli üless `tõusnu, `lүүidi jälle maha ja lopiti kõvasti egä maha `lүүimise kõrra aig. Midä `rohkep ta olli loppi (kloppida) saanu, sedä `valgep ja ilusep olli leib. Kolm `kõrda pidi `saama maha lүүid, siss pidi parass ärä tetä oleme. Kolmepäevälevä `kastmine olli ku rüärehe rabamine.

Kesvakarask. Kesvakaraski- ja kartulipudrukorp

Kešväkaraskit tetti apuge. Raasik vett, parep mud'ugi olli piim, kardule `putru ja levājuurenset. Tetti parass puder ja `panti `tõusme. Ku ta joba üless `tõusnu olli, `panti viil kas `piimä või vett manu ja kasteti kešväjahuge pehme `taigen. Kešväkaraski `taigen pidi nimelt pehme oleme, mud'u olli pudeve. `Lasti üless tõusta ja `panti `ahju. Selle `järgi pidi `valvame, et mitti apuss es lää, siss es ole ää.

Mõnikõrd tetti seantse karaski `taigne pääle kardulpudru `korpi. Korbipäälne tetti kardulpudrust, munast, võist. Ku olli, võis `paksu `piimä kah sekkä panna ja kүүrt nimelt. Korbipäälitse kardulpudrul `panti survan võid sekkä. Surume pidi pudrunuiage seni ku sikkess kähen läits ja tükke änäp sehen es joole.

Siss `panti ärälopit muna ja peeniksess õõrut `paksu `piimä, `suula maigu `järgi ja äräkeedet kүүrt. Ilma `kүүtmede kүүr üteldi aavat päälitse laiali `juuskme. `Panti `kүүmlit sekkä ja segäti äste läbi.

Korbi pätsikse tetti `väikse ja õhukse. `Lasti ahjun puulküdsänuss minnä. `Võeti `vällä, lõigati väidsege koorik ümmer `tiiru läbi. Sedä läbilõiget pidi tõmmati peenik niit ja sellege tõmmati pätsik pooless. `Panti päälne pääle, tetti silevess, määriti munage üle ja `panti uuest `ahju.

Nisurõõsk

Katessa `kümne nel'lä `aastene põline `karksilane jutušt, kudas `pernan `rõõska tennu.

Võipiimä päält `võeti vattu. Kasteti nisujahuge äste pehme `taigen, `lasti vähä `kerkude. Tare_ahi olli kütet ja ärä pühit. Siss visati kaarajahu kolm peotäüt `ahju, `lasti ärä `kõrbude, pühiti `vällä ja visati uvvesti. Sedäsi seni, ku jahu änäp palame es `tõmba, siss akati `rõõske `ahju paneme.

Perenaine paänds kulbige `taigne `lapme pääle, kus jahu pääl olli, tõmmašs sõrmege vähä laiali ja tüdruk lašk ruttu `ahju. Seni ku viimätse `ahju saive, `võeti edimise argige ahjust `vällä. Küll ollive na iluse, `pehme ja `valge. Es ole sääl koorikest all ega pääl, aga küdsänu na ollive ja küll ollive na ää.

Jahusöögid. Paks ja vedel puder. Jahuga kartulid

Edimene süük, mis `uudisejahust tetti, olli paks puder. Ka ta olli siss rüä-või kešvājahu. Keedeti rõõsa piimä `sissi. Või auk tetti kest`paika `kastmise jaoss ja vanunu piim pääle rüübäde.

`Paksu `putru keedeti viil tjuü lõpetsess, esigi nädäli lõpetsess `puulpe\_`õhtuss. Siss olli mud`ugi pääle rüübäde võipiim, arilikult pesseti iki `puulpe võid.

`Paksu `putru keedeti kah lihage. Lahjem liha lõigati ivakstess ja `panti `viige `kijmä. `Lasti jahu pöörusege segäden `sissi seni ku paksuss. Sedä tetti `talve, siss olli pääle rüübäde aputaar.

Leväkõrunne jahust puder, sij olevet vana-vana süük, aga ta om `muudu jäänu `täepe päeväni. Vanast ollu mud`ugi selle jaoss kešvājahu. Nüid tetäss tad nisu- ja `püüglejahust. Vana talun ollu ta egä_ommukune süük.

Suvel keedet piimäge, `talve rasvage. Vesi aet `kijmä, pant ivak survet (surutud) `rasva ja `suula ja last jahust parass püdel puder. Soolast kaunis tihe, et parass leväkõrunne.

Leväkõrutse pudru jaoss tetti `suurme kandsujahu. Leväkõrust `putru keedeti kah lahja liha ivakstege. Siss olli periss ää, ku egä pala jaoss said raasu liha kah. Ku puder olli piimäge keedet, siss `anti `räime soolatsess `kõrva ja vanunu piim iki kah pääle rüübäde.

Jahu vedel puder. Mõnel puul olevet selle söögi nimi kõrt, aga meil `Karksin olli ta jahu vedel puder. Olgu vahepääl ütelt, et `Karksin vanepel aal `üldse suppi es keedede. Olli iki kas vedel või paks puder.

Sij jahu vedel puder tulli siss ninda `valmi. Parass jagu vett `aeti `kijmä. `Panti `suula ja akati jahu `sissi `laskme, mis mud`ugi olli kešvājahu. Ütest käest lassit `sõrmi liiguten jahu ja tõise `käege `püürusege segäsit. Jahu es või paksult lasta, siss läits tükki, tullive pudrul käki `sissi. Mõni jälle `kangest `tahtki neid kärke. Ku kärke `sissi es taha, pidi `püürust pudru `pindel kate käe vahel veereteme. `Panti rõõsk piim pääle ja `süüdi räimelevä pääle.

Jahuge kardule. Ärä koorit ja `parress tükkess lõigat kardule `viige `kijmä panna. `Suula kah. Ku kardule om poole`pehme, siss jahu pääle `laskme akade nindasamati ku jahu vedele pudrul, aga peab vähä vedelebess `jätme. Ku jahu keenu ja kardule `pehme, siss piim pääle ja `omgi `valmi. Ää `pernan pañds nüssikust `piimä jo patta pääle, selle jao olli siss süük parep kah.

Käkkidega kartulid. Piimaga käkid. Verikäkid. Verikäkisupp

Käk'kege kardule. Sij olli teomeestel `järgi `viimise süük. Liha, kas `lamba- või sialiha, kudas `johtusi oleme, sij keedeti `pehmess. `Võeti raasik rasvatsebet `lijmi ärä. Leemi `sisse `panti koorit kardule `kijmä.

Seni tetti käki`taigent. Selle ärä võet leemi `sissi, ku olli, `lüüdi üits kanamuna, ku es joole, käüs ilma kah. Kasteti `suyrme kandsujahust parass `taigen.

Ku kardule ollive poole`pehme, siss akati kärke pääle tegeme. Sij käüs ninda. Käe `mösti `puhtess. `Võeti parass jagu käki`taigent `piiu, veeretedi üimärikuss, litsuti laberikuss ja `panti patta kardulde pääle `kijmä. Käsi likkess `kasta ja jälle ruttu uus käkk `valmi tettä. Patta pidi paneme egä`üits esis `paika, et kokku es kij.

Piimäge käki. Sij olli söögitegije mure, kuipal`lu ta pands `piimä või tegiss käki`taigent. Käki jaoss `lüüdi muna katik, `panti `piimä ja `suyula manu ja kasteti kešvajahust käki`taigen, seande kõva, et `kägege patta panna sai.

Ku piim joba `kijmä läits, akati kärke `sissi ladume. Iki egä`üits esis kottel. Pada es tohi `kijmisest paigal jäiä, siss käki `kijve kokku. Süvvän `panti kakkel võid pääle ja rüibäti `lijmi pääle. Lijm olli ka soolage `parress tett.

Verikäki. Verikäkki tetti siss, ku lammast tapeti. `Lamba päädikit puhasteti ninda. Pää ja jala kõrvededi tule pääl villast `puhtess, ninda et nahk pidi egäst puult kõva oleme. Ku nahk olli pehme, siss olli lihal villa maik man. Magu või maonahk kakuti keevä `vijge. Soolikse `mösti edimelt külmä `vijge, siss kuumage, siss jälle külmäge. Pää, jala, kops, mass, magu, soolikse ja rahuse, nij ollive siss kokku `lamba rupsiku.

Rupsiku kupadedi enne läbi, neist rupsikist keedeti siss verikäkisuppi. Ku rupsiku olli ärä keedet, `panti `lijmi manu ja `suyrmit sekkä `kijmä. Siss `panti viil kardulit, porgandit, sibult, `värsket `lamba`rasva. Peenikse sibulege küdsädeti panni pääl ruuniss, `panti `lambaverel sekkä.

Suyul olli sinna joba `tapmise aig ärä pant. Vere`võtmise nõu `põhja `panti iki tilgak `külmä vett ja `suyula, kasteti kešvajahust vere ja rasva `sissi käki`taigen ja veeretedi käte vahel patta supi `sissi nagu `valge käkigi. Käki`taigen pidi `üldse oleme iki ninda kõva, et suppi jahutsess es keedä.

Ku [käkid] ärä keenuss saive, tõsteti päält kulbige kuivaltsi esi `liuda. Ninda siss `süüdi.

Rupsiku ollive kah kuivaltsi `vällä tõstet. (Kui tore süük, suu akass peris vett `juuskme.) Ku ülejäänust suppi lämistedi, lõigati käki õhukss viiluss `sissi. Ja kui käksi lämistedi, siss rasvage panni pääl. Äh ku ää nij ollive küll!

Verivorstid jõulusöögiks

Ku siga ärä tapeti, siss tetti `orsti. Orsti jaoss `võeti sia `sirge soolikse. Kirikärä jaoss olli tett peräsooliksess.

Sia kõtu `alutse veere ja veritse `tapmise aseme `panti `kijmä. Olli liha puulkeenu, `võeti `vällä. Leemi `sisse `panti `suurmit `audume. Liha lõigati `väiksess tükkess ja `panti pudru sekkä `suula ja sibult.

Ku puder, mis pidi oleme puulkõva, ärä olli `jahtunu, segäti siaveri sekkä. Sedä segu soksi läbi `lehtre sooliksess. Kõüdeti kaits `otsa üte niidige või pulgaga `kinni ja [vorstid] `panti patta keevä vii `sisse kuppume. `Panti `õlge pääle `jahtume. [Vorstid] küdsädedi ahju põrmadu pääl. `Murti tükkess `liuda, kallati rasvast `liimi üle. Olli jõulusüük.

Kama. Kamakäkid

Ku keväde tõug maha tetti ja `vil`lä üle jäi, siss tetti kama. Kamass `panti rügi, `kaar, ube, `ernid, `kesvi õige vähä. Teri `panti `väikse `viige `kat`less `kijmä. `Suula ka paar peotäüt. Ku terä jala (idud, juurealged) `lõhki ollive, `panti `kuuma `ahju küdsäme – kujume. `Kuivi teri sõgluti ja tuuludedi, siss `viiti `veskel.

Jahu enne `süümist sõgluti. Segäti vanunu piimä sekkä, `panti vett või `taari, et vedelebess läits. Rüübäti räimelevä pääle ja `süüdi `pal`lest. Ää olli ja sedäsi `anti lastel, et `lasti jahu rõõsa piimässe äste vedel.

Tetti viil kamakäkku. Sij kasteti rõõsa piimässe paks kõva, pitsitedi käte vahel ümärikuss ja augati kül`lest.

Kartulisöögid. Kartulipuder. Kartulikoogid

`Suurmedege kardule. Sij olli kige arilikup süük. Kas liha või rasvage `panti `suurme `viige `kijmä ja siss koorit kardult sekkä. Ku `panna rasu `seandsel söögil `külmä vette, siss om pääl. Ku `panna `kijvä vette, siss om sehen.

70 `aastet tagasi, siss keedet ütäl talul seast `süüki ninda. `Suurme ollu rasvage keemän. Peenikse kardule mõst `puhtess, saet (hakitud) rauage peeniksess ja kallat `kat`less pudrul sekkä. Ku ärä keenu ollu, siss koore `ivakse lõõnu `kijru pääl. Ütelt: sij läti supp. Sij `pernan `anden `üldse alvast süvvä perel.

Rasvage kardule. Sij olli `väege `lihtne süük. Nagu `endisel aal olli mooduss, siarasu surveti soolage sikkess nagu või, `panti nurmikuss. Rasvanahk tõmmati üle, et päält ärä es kuiva ja sellege siss keedeti egät `süüki.

Vesi `aeti `kijmä, `panti raasik `rasva sekkä ja koorit kardule, `suula. Keedeti kardule `pehmess, tõsteti `liuda ja `süüdi levä `kõrva.

Üits `pernan `panden `kangest vähä `rasva. Poiss `vaaten `vastu `valget. Mitti `kirja j ole ka pääl, jumale sinine vesi. Mud`u saap tetä sellest peris ääd `süüki. `Rasva `rohkep või liha `kijtä. Kas lasta kardule äste `pehmess või panna leemel raasik jahu ja sibult kah. Om periss ää.

Piimäge kardule. Ku edimise `värške kardule joba saia (saada) om, siss tõist`viisi na ei olegi ää. Puhastet kardule soola`viige `pehmess `kijtä, vesi ärä kurnade ja `rõõska `piimä pääle panna, läbi `kijtä, et kardule äste `pehme om. Sibult või `lauka ka sekkä. `Seandsit piimäge kardult keedeti ennepest `tervel suvel. Soolatsess `kõrva olli räim kas `tüurelt või `varda otsan küdsäte. Sünnip küll kige parepest või ku vähägi saap.

Kaal`ege kardule. Kaal`ege kardule kõlvasive kige parepest `lambarasva või -lihage. Puhastet ja libluss lõigat kaali rasvatse ja soolatsse leemi sehen puul`pehmess `kijtä, siss puhastet kardule manu panna. `Kõlbass purgandit küll kah. Kardule-kaali kuivalt `vällä `tõsta. Kardule om siss ninda ää ja tahe, kaali võta `kõrva ku liha. `Lijmi `rüüpä pääle ja söögikõrd periss ää.

Kardulpuder. Sedä `süüki tetti `mitmet `müüdu. Esitess puhastit kardule, keedeti lihaleeme sehen `pehmess. Tõsteti kuivalt esi nõu `sissi ja tambiti kardulpudrunuiage äste peeniksess ja sikkess. Riisuti lihaleeme päält `rasva sekkä, `panti uvvest patta ja õõruti äste läbi. Sij puder olli periss ää tahe ja kõva.

Tõisess: mõni las`k kardult leemi sehen seni kiiä ku pudruss. Siss `lüüdi `püürusege segi ja puder `valmi. Sij olli alati vesine ja pehme, siss `lasti küll vähä jahu sekkä, aga periss ää ei ole.

Kolmandass: kardule soola`viige `pehmess `kijtä, kurnade. Kuivalt viij vähä `suula panna, võid. Ja siss sikkess `tampi, rõõsa piimäge või koorege `pehmess tetä. Või asemel `panti `rasva kah. Ää `pernase puder.

Viige kardul. `Puhtess mõst koorege kardule `viige `pehmess `kijtä. Vesi iki kurnati päält ärä. Nende kardulte kõrvatsess olli iki räim. Kas rasvage küdsädet või piimäge või `varda otsan. Ja vanunu piim.

Ku neid tare`ahju suu pääl küdsädedi, siss olli kõrvatsess räime suulijim. Ää `pernan pands suuleemel `piimä või `rõõska kuurt sekkä. Om pirla viij pere`kondi, kes küdsänu kardule kõrulisess muud ei tarvite ku soolast `piimä. Räime suulvett nüid egäl änäp ei ole.

Küdsäkardul `süüdi üten koorege. Siss tetti kardule poollel `väike sopik `sissi, `võeti kastust ku `väikse kapage.

Kardulekoogi. Kardulekoogi ollive `rohkep laste asja, aga olli `suuri inimesi kah, kes armastive sedä `süüki. Ärä koorit kardulest lõigati õhu õhukse

liblukse, `panti kuiva panni pääle ja küdsädedi tule pääl rōbess ja ruuniss (pruuniks). Siss ku joba tullive `raudise liidiraua, olli neid sääl pääl `kangeste ää tetä. `Süüdi neid nindasama ja küll olli ää, ku sai raasik võid pääle panna.

Seentege kardule. Liha- või rasvaleeme `sisse `panti seene `kijmä. Peräst `panti koorit kardulid manu. `Sijni pidi enne `mōskme või `leoteme, ku ollive soolaseene. Süük olli sjiisama ku rasvage kardule, `pal'lelt seene ollive man.

Kapsasöögid. Kupatatud, vedelad ja paksud kapsad. Ubadega ja ilma ivata kapsad

Kupaded kapuste. Vanast kasunu kapustepää kauni `väikse. Siss na ollu `seantse rohilise `võitu ja kipe. Aga siss olli na ärä kupaded enne ku `apneme pant. Musta lehe võet ümmert ärä, siss nijj päänuti pant `kat'less `kijvä vette. Ku kuum neist läbi tõmmanu, tõstet sõgla `sissi `vällä ja pant aidarepi pääle `õl'ge pääle `jahtume. Säält pant na `tonni `apneme, `suula ja `kijümliit manu. Küll nijj ollu maguse `tuurelt süvvä. `Talve, ku neid keedet, siss raiut `kirvege `valla, siss na lännu peeniksess kah.

Vedele kapuste. Riivit ja apukapuste om kah ammu `aiga tarvite joba. `Apneme panemine käüs `endisel aal ninda. Kapustepää puhastedi rohilsit `lehtist ja egäst mustast rikkest `puhtess. Ku neid `rohkep olli, lõigati juurik `väl'lä, riiviti peeniksess. Tõsteti ruhiksess ja akati `nuiame. `Suula ja `kijümliit `panti pääle kah.

Seni tambiti, ku lätsätive joba, siss `panti periss `tonni ja toksiti tihest `kinni. Tonni `põhja `panti rüäjahu ja kõrd `suuri `lehti. Pääle `panti kah kõrd `suuri `lehti, siss lavva ja kivi vajutsess. Edimest vett tõsteti päält ärä. Ku [kapuste] joba apu ollive, võis `kijtä. Kapuste ja liha `panti külmä `vijje patta. Peräst `panti `suurmit kah manu. Ja olli vedele kapuste.

Kapustidege ua ehk ubadege kapuste. Mud'u arilik vedele kapuste keeduss, aga `panti `pehmess `leotet ube sekkä `kijmä. Vedele kapuste ollive levä pääle `rüipämise jaoss, aga ubadege `süüdi ilma leväte.

Paksu kapuste. Kapuste ja liha ütekōrrage `kijmä panna. Ku kapuste om poole `pehme, siss `suurme pääle panna, aga ninda, et mitti `põhja ei pääse. Siss keedeti `väikse tule pääl seni, kui `suurme `pehmess saive. Siss `võeti liha ette `vaatlikult `vällä. Sij olli jo ninda pudevess `audunu. Kapuste ja `suurme segämini aia, maigu `järgi `suula ka panna, süvvä leväge.

`Pakse kapustit keedeti iki `rohkep kōrrage, siss peräst lämistedi. Olli `ütleminegi ninda, et ku kapuste om `ütsmeted (üheksandat) `kōrda panni pääl, siss na om kige parebe. Teomehel keedet iki nurmigutäüis `pakse kapustit nädäliss aass manu süvvä.

Ilma ivate kapuste. Ilma ivate kapustit muul aal pal'lu es tetä ku jõulu_`õhtuss. Siss `panti `päevä joba `paage kapuste `ahju. Äste tublist liha pääle, ninda et ollive ku sularasva sehen. Üteldi et kuninges söövät jõulu\_`õhtu lusiguge `rasva, sööme me kapustige. Vanast pidi jo jõulu\_`üüse kaits `tõisku `kõrda `süümä, siss pidi jo mitut `süüki `valmi oleme.

Ilma ivate ollive na selleperäst, et `süürmit es ole sean.

Söögid kaunviljadest. Tangudega oad. Tangude surumine. Jahu ja soolaga oad. Oad piimaga. Kõtradega oad. Tangudega ja soolaga herved

Tangege ua. Uba olli ennemal aal `rohkep tarvitusel ku nüüd. `Nüidne rahvas ei seedi ube ärä änäp. `Tangege ua, sij olli joba suurep süük. Mõni õiganu periss `süümisess. Keedäme `süümist kah!

`Tange tetti ninda. Olli selle jaoss puust uhmer, sinna `panti poolest `saantigi `kesvi `sissi. Kulbige raasik `kuuma vett pääle ja akati `kirve koonige (varrega) surume. Iki ütte `auku. Seni pidi sedäsi `lüümä, ku kesvil `sõkle päält `valla ollive. `Võeti peo pääle, õõruti. Ku olli joba ku kutsirautsigu muna, siss olli sij jagu `valmi. `Panti uus tegu `sissi. Seni `lüüdi sedäsi, ku parass jagu `tange arvati kähen olevet.

Siss neid kigepäält tuulutedi. Siss akati `mõskme, `mõsti seni külmä `viige ja villati pöörusege. Ku änäp `sõkkit vij pääle es tule, siss `panti `kijmä. Keedeti neid siss ka ää `kat`letäüs kõrrage.

Ku tangu joba ollive `lõhki keenu, siss `panti `leotet ua sekkä ja keedeti `pehmess. Siss ollive `tangege ua `valmi. Ja olli ka `süümist. Talukottel vanast olli siss ant kõrulistel ka egäl nurmikuge. Siss neid lämistedi vjil `mitmel kõrral. Tõepoolest olli iki ää süük küll ka.

Jahu ja soolage ua. Ärä `leoted ua keedeti puul`pehmess, `lasti jahu leemel pääle. `Panti `piimä pääle ja `süüdi. Sel kõrral alati `võeti muist ube kuival, `panti `suula pääle, nij ollive soolage ua. Jahudege `värskit ube keedeti samuti ku vanu.

Latse jälle küdsätive `leoted ube panni pääl. Nij ollive küll ka ää.

Värške ua piimäge. `Värške pea\_`aegu `valmi ua teritedi ärä. Enne keedeti `süürmetest vedel puder `valmi, siss `panti purgandit ja ube sekkä. Ku `pehmess saive, `panti piim pääle. `Kangest ää süük.

Kõtrege ua. `Kõtrege ube sai `pal`lelt `lõikamise aal. Siss `lasti `latsi `kõtru kakku ja `panti üten koortege `kijmä. Äste tublisti tulli `suula panna. `Kõtrege ubade `kõrva `anti koore\_`alust vanunud `piimä. Sedä rüübäti uakoorege pääle. Tähendeb, ua küür olli lusigu ijst.

Arukõrd, ku `erne`kõtru ka ninda keedeti, aga mõnikõrd siski kah. Nu neid oless küll mud'u kas või `lõhki söönu, ku mitti `uiski (usse) ei oless sehen ollu.

`Suurmedege `erne. `Erne ja liha külmä `viige `kiimä panna. Ku `erne poole`pehme, siss `suurme manu panna ja `kiitä seni ku parass om. Sedä `süüki tetti piimäge kah.

Ja soolage keedet `erne pant vanast oorimeestel kotiksege manu. Säält na `panden `karmaniss ja ajaviivitsess muudku näsinu obese perän `kõndin.

Suurmapuder

`Suurme vedel puder piimäge. Sij om kige arilikup egäpäeväne toit. `Suurme keedets `viige `pehmess, pannass `suula sekkä, `rõõska `piimä pääle ja rüübäti räimelevä pääle.

`Arjumise `järgi mõni sei vanepel aal ninda kah, et `panti vanunud `piimä enne ala nõu `sisse, tõsteti kuum puder pääle, siss jäive ku paksupiimä tükikse `sisse. Egä üits ninda ei taha.

`Suurme paks puder. Vesi `aeti `kiimä. Rasva sekkä `suula ja `suurmit. Sij pidi oleme `kiitje asi materjali ninda panna, et parass tulli. Seast `paksu `suurme`putru tetti `mitmet `muudu. Mõni pands kardul`putru sekkä, mõni pands `siini sekkä. Siss olli ku paksu kapuste, `süüdi levä `kõrva.

Keedeti viil `paksu `suurme`putru piimäge. Siss `panti võid `kasta. Viil keedeti lihatükikstege. Päälerüibätsess olli ikki ka vanunu piim või jälle apu taar.

Seened

Söögiseentess `peeti vanast `pal`lelt neid `siini, kust tulli `piimä `vällä. Olli võisiin, seasiin, ärjäsiin, lepiksiin, suusiiin, kasevahulik, pilvik ja kukesiin, kõrvik. Nij ollive ilma piimäte seene.

`Siini keedeti kigepäält. Sij olli kupatamine. Siss `mõsti neid `mitme ja `mitme külmä `viige, `panti kotti ja vajutse `alla. Seni ku änäp `liimi es tule, siss `panti `suula. Neist siss `panti söögi sekkä. `Viige kardule `kõrva `võeti kah. Siss raiuti peeniksess. Küdsädedi rasvage ja `panti kuurt pääle. Üteldi, ega na sita mud'u ei ole midägi. Ku looma sooliksit ariti, üteldi: siin tuvvas mõtsa alt kodu, süvväss ärä, ja liha ei pia siss `kõlbame!

Munad söögiks. Munapuder ja -või

Tarvite olli kanamuna. Kosiliste söögiss olli keedet muna. Nuurmeel (peigmehel) es anda änäp `tervelt, `lüüdi panni pääle katik, siss küdsädedi. Mud'u nuurpaar `viirvet ütest kottelt `õise. `Viirjel kivil ei saavat ju sammal `kasva, arvati.

Tetti viij muna`putru. Muna lopiti ärä, `panti `piimä või vett, kudass olli `kuagi kõrd, jahu kah `peoge sekkä. Ja küdsädedi panni pääl pudruss. `Rasva pidi iki kah all oleme. Ku latsel tetti muna`putru, siss es panna küll muud ku raasik `piimä ja `suula.

Munavõi. Munavõid tetti katte `muudu. Üits olli: rõõsk kuur `panti patta `kiimä. `Sinna kallati lopit muna pikkämisi ja üttelugu lusiguge segäden manu. Ku kokku tõmmass, `võeti ärä. `Panti või iist levä pääle. Suvistepühädess ja jaanipäeväss tad iki tetti.

Tõine või olli: rõõsk piim `panti patta. `Sinna kallati lopit muna pikkämisi segäden manu, `lasti `kiia seni, ku al'lass liim olli pääl. Siss `panti ere `rõõva pääle `nõrgume. Paks `panti `liuda ja akati lusiguge võid ja `suula sekkä `õorme, seni ku muna olli ka nindasama sikke ku või. `Süüdi või iist.

Räimed toiduks

`Räimi `üldiselt vanast esi es soolade. Neid osteti `randliste käest. Meil siin `Karksin olli `Karksi laat sij kotuss, kus egä miis muretsi omal räime. Siss olli siin `randlisi mituküment räime`kuurmet. Ku viij puudus tulli, osteti poest reat `räimi. Mõni ütsik, kes käüs keväde rannan `värskit `räimi `ot'smen. Siss neid `anti kah egäl nagu ime`asju. Arilikult neid siss keedeti rõõsa piimäge nagu kalu. Mud'u olli räum igapäeväne levä- ja pudrukõruline.

Ninda et `Karksi om kuni viimätse ajani räumest `kuuluss. - - - . `Pirla om ta `luksustoit.

Joogid. Taar. Rokk

Taar (I). Arilik egapäeväne juuk olli taar. Ku akati `taari tegeme, peab kigepäält oleme tõrik – toinn, aan ehen ja pulk sehen. Sij tõrik pidi oleme puhass. Kige `põhja tulli panna puust rist. Sel olli `alla `külgi lõigat raksi `sissi. Sij olli `selge taari ruum. Risti vahe tulli panna aani kottel. Risti pääl kül'len olli aseme `pulke jaoss, mis pandi üle risti. `Pulke pääle `panti `parress (parajaks) raiut `sirge õle üits kõrd üttepidi pääle, tõisipidi `risti. Ninda mitu `kõrda. Siss viij keerutet õleside ümmer`tiiru õle `otste pääle ja siss viij paar `pulka tihest pääle, mis ei lase `õlgi üless `tõusta. Õle pidive oleme kuuma

`viige `puhtess mõst. Mõni tegis ninda kah, et `panti k̄jib vesi `tonni `õl'ge pääle ja `lasti alt `väl'lä. Se toñn om `valmi.

Nüid tulli jämmepeet jahu panna mõne nõu `sissi keevä `viige `audume. Ku ärä `jahtusi, siss raasik levājuurenses sekkä, et `apneme akas. Siss lämit vett pääle panna ja taari `tonni kallade. Lämit vett toñn täüs panna. Vesi ja ase pidi lämi oleme selleperäst, et mud'u tulli taaril `vaidunu maik manu. Sij olli kige `lihtsep taari tegemise viis.

(II). Kasteti sellel `autsel räamejahu sekkä ja `panti `ahju küdsäme. `Murti viil päit's tükkes, `lasti pruuniss minnä, siss tulli taar' ilus kõllane pruun. Taaripätsi jaoss pidi oleme nimelt jämme jahu. Siss `panti rüäjahul kaara- ja räamejahu sekkä. Räamejahu olli sij, mis `veskel `roonin tulli. Noh `sõkle. `Sõkkit siss `pantigi esigi viil, ku olli nisu `sõkkit. Mõni olli `panden viil katik tambit koorege kardulit taaril pääle. `Üldiselt sedä es tetä.

Kige parep taar' olli viil linnastejahust, neid egäl es ole. Ku tetti mõness piduss õlut, siss õlleraba tetti taariss, sij olli siss pidu_aal naiste juuk, aga olli ka ää.

Ku taar' vanass läit's, `kisti taar' ärä, lõhuti taar' ärä ja tetti uus jälle. Ninda et apu taar' olli pea_aegu egän peren.

Rokk. Kellel võimalust es joole `taari tetä, tegiss rokka. Rokka tetti ninda. Rüäjahu lopiti seni ku peris `valgess, siss `panti k̄jib vesi pääle ja `lasti apuss minnä. Arilikult tetti levä`nõusse. Sij olli päältjoodav. Nägu olli tal `valge, aga siss `panti leväkooriks sekkä liguneme.

Talukottel tetti rokka suvel piimä jakuss. Einämaal olli iki rokapiim kamapudru jaoss lassige man.

Mari Sarv, s 1884. Nuia

HELJU KUUS (VINK), 2007–2008. ES KT 325:7–8, 20–21

Leivategemisest. Magustoit juuretisest

Vanast tetti maal egän peren esi `leibä. Meil `ahju es ole `kortlemajan, `leibä tetti liidi all. Küteti liit kuumass, tuhk `panti enne liidiravva pääle, et siss seisap liit lämi. Sõe tõmmati liidi ette `koldess.

Meil olli levätegemisess kolme `kõrge jalage levämõhk. Mõhe põhjan seis iki `järgmise `teoni juurepäit's. Sij olli pääle levä `ahju panekut mõhe sijst lusikuge kaabit `taigen, mis jahuge pätsiss veeretedi, et ärä ei kuivass. Leväteoss kallati `õhtu `mõhke meil paatäis, 7–8 `tüupi lämistet vett. Selle sehen tetti juurepäit's katik, `panti manu rüäjahu ja `jäeti `üüsess `apneme. Ku

`apneme läits, siss akass vatuteme ja läits kohevess. Ommuku kasteti jahuge levä`taigness. `Panti `peoge `suula, sõkuti `sisse jahu ja et jahu vähemp lääss, `pandsive `vaesempe inimese kah kardulit.

Levä`sõkmine olli periss `raske tüü. Tulli sõkku ninda kava, et `taigen käte küllest `valla tulli. Siss tetti `taigen päält tasatsess ja pääle vajutedi `käege rist. Ku rist pia`aigu ärä katte, olli `taigen `ästi `tõusnu. Et juuretis `apneme lääss ja `taigen tõusess, `panti mõhe kaase pääle mõni paksemp röövass, tõll või kasuk. Ku kaß `küüki sai, läits iki mõhe pääle `lämmess magame.

Üits ommuku emäl olli lehm nüuset. Lükäss kassi mõhe päält maha, võt's kasuku ja kaase ärä. Esi läits aida manu viil jahu `tuuma. Kõogi`ußs olli `valla jäänu. Kaß es ole kaugel lännu, mõtel, et võip `lämme aseme pääle jälle tagasi üpäte – ja üpässki. Ku emä jahumatige `tulli, `eitas ta ninda ärä, et pia`aigu oless jahumat't käest maha pudunu. Mõhest ronis just `vällä üleni leväjuuretisege kogusen kaß Liisu ja juušk irmuge kõögist `vällä, juuretiserada perän. Küll läits tal vist mitu `tunni `ende `puhtass `lakmisess.

Juuretisest, ku sedä `rohkeemp olli, tetti kah magus`süüki. `Panti manu `suhkurt, vähä vett ja keedeti ärä. `Süüdi külmä piimäge.

Metsamarjadest. Lepakooretorbik

Ku ma viil koolin es käi, akassi oma lehmä man karjan `käimä. Karjamaass olli laget maad ja kah `mõtsa. Mõtsa veeren kasusive maasikmarja. Mia `oidsi neid kotussit, kus maasiku akassive `äitsneme, lehmä ijst ja kah `naabretüdrukul es kõnele. Ku marja `valmi, sai mõne marja kah ruusi `sisse korjate ja kodu viia. Ruus katte ärä! Esä õpaßs siss lepäkoorest `marje jaoss torbikut tegeme. Käänis`pääge väits `anti karja manu üten, siss olli ää kah lehmä jaoss `vitsa lõigate. Torbiku jaoss pikk lepäkyur tulli kääntä katekõrra ja ümärik ots `panna orgige `kinni. Orgist olli ää kah torbikut kähen `oida. Viil paremp olli orgi `otste `külgi nõörist vang `kõitä. Torbik tulli `üüisess likku panna, et ärä ei kuivass.

Kui kodun `suhkurt olli, soksiti marja katik, sahvtiss. Sij olli ää levä pääle `panna ja `piimä `pääle rüübäte. Saiage oless viil paremp ollu, aga sel aal tetti `saia `pal'lelt jõuluss ja jaanipäeväss. Marja ollive ää kah nindasama süvvä, ku `piimä olli `pääle kallat.

Vabarit `kasve kah põõsaste vahel. Nij ollive viil magusempe ku maasiku. Koer Tips sei kah neid varre otsast ää meelege. Vabarit seime kodun samati ku maasikit.

Sügüse`puule akassive paluku punatsess mineme. Neid `kasve kaven raaniku pääl. Käisime säält emäge `korjamen. Karjan sai vahel käit kah `pal'le

`jalguge. Raanikus minnän `panti iki `jalga `pastle ja villatse suka, et uisk ei saass `salva, ku tal lähiksess läät või kogemede pääle astut. Palukit keedeti õunte, kõrvitse või porgandige ja `suhkruge sahvttiss ja salatiss jõulu_aig verivorsti `kõrva süvvä. Talvess keedeti ilma `suhkrude ja `süümisess `panti `suhkurt manu.

Mustiku keedeti kah ilma `suhkrude. Mustikusupi tegemise aal `panti `suhkur ja `tärkliis manu. Ku kellekil kõtt `valla olli, `anti kah mustikit ilma `suhkrude.

Kure`marju `korjamen käisi emäge periss kaven üte järve lähiksen suu sehen. Korjassime toobi `sisse, pärast kallassime `korvi. Emä paänds egä toobi `kaldamise `järgi üte marja `taskuss. Siss olli pärast ää kokku lugede, mitu `tüüpi olet korjanu. Emä korjass ruttu. Mia väšüsi ärä, aga korjassi iki kah mitu `tüüpi.

Kuremarjul olli üits suur viga: ollive edimelt kõva ja kole apu, es `kõlba süvvä. Aga na es lää kah `seismisege alvass, tali läbi seisive `sahvren külmä kähen. Säält `võeti, ku vaja olli. Neist tetti kisselt, aput `juuki ja emä kjiits paksempe sahvti pirukide `sisse panekuss. Ja kuremarjamahlage tett mannavatt olli kah ää süvvä piimäge.

Helju Kuus, s 1926. Sudiste k

HALLISTE

ALMA UTT, 1942. ES KT 28: 9–11, 22

Vanaaegsed söögid

‘Süvvä sai miu kodun nindapailu ku tahid. Mõnes kottal ei ol(e) `võõral perel küll vahepala ant. Söögi ollive `lihtsempe: ua, `erne, ubine (kartulid), kapuste. Es tää kõrnitsest egä kurgist. Liha sai vähemp, kõrd päevän või ülepäevä ve.

Meil olli karjamaa kaven, mõni paar’ `versti miinnä, suu vijl kah, siss sai võid vähä. Ku mõnes kottal `saiki võid `roh Kemp, egä selleperäst tad süvvä iki es anda, `müüti är jäl. Einä_aig iki kige `roh Kemp võid sai. Einämaa olliv kavetel, siss `panti võid napage ja karbige `räimi manu. Või nurikideg, ku inimesid enämp olli ja kavas aas einämaale jäiä tulli.

Piimäl `panti rokka sekkä, `võeti lassige manu. Tõise lassige `taari joogi jaos. Einämaal `süüdi toorest `räime ja võid-`leibä, rokka rüübäti `pääle. `Õhtu_oodakus tetti kama. `Õhtu siss tetti tuli maha, `panti `räimi `vardas, lätsive einätule_bäl iluses kõllatses. Ku jõgi lähükseen olli, `panti räime mõnikõrd nurikuge jõkke likku kah.

Kodun olli egä `õhtu enämpist piimäge puder ja `tuure räime.

Sügüselt sai rehepessu_aig küdsäkardulid ja puu_alu_bäl ahjun küdsäted `räimi. Tuha\_sen küdsäted ubin (kartul) olliki sel aal peris paremp pala. Ütsilugu sai talituse aig taren suurepaa all mõni kardul küdsäted ja `süüdi säälsamman `pal’lalt ärä. Nooren om ju süük’ magus.

Vana `Kepnik vašt jutust, ku temä alle nuur mijs ollu, ninda kate`kümne `aasta `ümmer, siss ollu taludel kardulid õige vähä mahan. Külälistele iki ant, oma pere ei ole saanuki `tahtmist `müüjä. Temä ollu Kävärtil poisis. Siss ta tennü pikä orgi, `otsa lõönü raudnagla, sellege siss õngitsen läbi `kel’dre_`akne ubinid ja küdsäten taren ahju_augun.

Ubinid (õunu) olli ka vanast vähä. Mõni põõsas `sõstrid ja karu`marju ka `kunnig aidveeren. Egä neid `talves es mõšta `kennig panna egä kuivate. Latse seive (sõid) nindasamma ärä `põõsa otsast. Ku mõni vana_inimene vašt mustikid või muid `marju tõi, `anti ninda `saati laste kätte. Es mõstete nendest `miastig tetä, nagu nüüd tetäs kikksugu sahi (moosi). - - -

1944. ES KT 110

Vana`aiga – vainu`aiga,
musta kulmu mure`aiga.

Mis sedä vana`aigist `süüki kõnelte `nüütse kõrvan. Vilets ik ollu ennevanast, aga egä sedä siss ei tunneki. Mia`jj`ol sedä õige vaest `aiga nännü. Rabantseleib ollu süvvä, kõbisen suhun. Ei oleved pirrutuleg lähempes `tohtin miinnä.

Rabantse`leibä es näe mia. Rabantselevä tegemisest mia`j`täa`midägi. Terä jahvatedi `veškel juba aganteg segämine. Rabants `viiti ilma tuulutemede `veškele. Raasike olli, `aeti kotti üten aganteg, suure puru pühiti vähä päält ärä.

Rokka tetti ik, `sij`olli`järjest. Ku vanas läits, `lüüdi uut rokka jäl tõise `tüure `sisse. Sedä `panti apupiimäl sekkä – `sij`õigati rokk.

Toores räim olli `sij`pääsüük'. Soolag ua, kama, te`mp, kapuste – `nij`olliv õige vana`aikse söögi. Liha`ss`ole`ollu`miastig. Kardult es ole ollu, kelleg na neid sigu söödiv. Või sedä liha siss olliki. `Lehmi olli ka vähä. `Nij`kedäg `süvvä es saa, mis `piimä`neist`sai`või`mis`neist`tappa`sai. Teomehele `panti`rokalaäs ja räimekar`p`manu, leväpät`s`kah. `Tempi`ehk`panti`kah.

Soolag ube süüd. `Vijge`keedeti`pehmes. Vesi kallati ärä, siss raputedi kuiva ubadel `suula`pääle. Kuumast taol (kuumalt, kuumana) tõmmas soola `sisse. Soolag ua ollu siss ik einämal man. `Nij`panniv`juuma. `Taari`juudi`pääle, olli`kõtt`täüs.

Kama kah. Kama olli ik igävene vana`süük'. Nällä`aig`na`pailu`seive`ss, ku saive. Üits ollu söönü siss pailu kama, akanu ädä tegeme. „Kulla kamake, ku ma ik Rakitse `paiku är saas!” ütelnu. Vašt kõnelti ik.

Nällä`aig`ollu`siss`ik, ku miu nänn `väike`ollu`ve. Siss `väikse`poisikse `kõndin`ik`müüjä`külä. Venemaalt`tüyd`üitskõrd`nällä`aig`jahu`ja`jaet`inimestele`vällä. Ollu `siantse`ümärikse`jahukerä, suure.

`Talve, ku `piimä`ss`ole, tetti kanempepiimäg `putru. Mia`ol`olen`selle`är`saanu. Meil vahel tetti, ku me `väikse`ollime. Kanempeterä`tambiti``uhmren`katik, siss `panti`vett`pääle. Siss `lasti`läbi`sõgla`ja`panti`pudrul`pääle. Tulli`ik`ka`siante`allikas`puder, `siante`võõra`maiguge.

Lihadepühädes tetti `tange. Neid `süüdi`suurenelläbe, -`rjidi. `Sij`ka`ik`õigene`vana`süük'.

Vedelid`kapustid`keedeti`suur`tarepaatäüs`valmi. Säält`mutku`lämitedi. Egä`liha`ss`ole`ollu.

Taar`olli`ik`aasta`ümmer`juvva. Toores`räim`leib`ja`rüüpä`aput`taari`pääle, küll`olli`ää, `süäme`järgi.

Küdsäted kardule olliv sügüsel, ku tuli rehe_ahjun olli. Puu_bäl küdsäted räime. Vahel suul'lijim `kasta.

Puhas leib olli juba ammu enne miut. Ku me kirjutsekoolin ollime, siss olli meil iki imbuted leib (peenleib) man. Kuul`meštre `tütre käüsvik mede man `ot'sman: „Anna jäl magust `leibä!” Mõnikõrd jäi `puul'pelt terve pät's üle, sai ärä ant. Miu aig tetti vahel imbuted `leibä küll.

Ubine`putru (kartuliputru) ja kesväjahust `putru ja `pakse kapustid, egät `panti manu. Liha saime ka siss juba küll. Pailus nij tidrukuselatse seive. Ken kõva `süüma_ss...

Purgantid es süü me kedäg. Õige vähäkest kasvatedi. `Panti vašt kardulesupi sekkä.

Õige vanast oleved suvve vällän koan `süvvä keedet. Lahemp ja ei aa ninda `suutsu täüs. `Talve ollu pada ahju`kolden koogu otsan. Koda ollu sihante roobikidest `püštü kokku pant, ülevest ots teräve.

Võõras `vaatab võõriti, `käänäb sõna sõõriti. Annab pala, `ütleb pailu.

Ketsi meile vihane?

Küdü meile vihane.

Visas kulbi `kurru,

oma emäl `otsa,

perenaisel `perrä.

Kul'p läits kurun kopiteme,

ahju ehen alliteme,

seinveeren seeneteme,

läve all läpäteme.

Mis tal `täempe `süvvä `anti?

Kassirasvag kapustid,

uypussug (hobuse-) ube,

siasitag `siini.

Küdü läits manu `maitsma.

Söögikordadest

Vanast kolm `kõrda `süüdi päeväl: ruugust, lõuna, `õhtusüük'. Linategemise\_aig `süüdi üüruugustid ka viil nel'lä-viie aig. Lina`kolkja seive.

Õige vanast `panti `tüure räime livvake ja levä_ots `kolde `pääle. Miu aig seive ik `kamren ilusti. Tetti `miastig – `räime, liha küdsätedi ve. Mõnikõrd `panti pannig kapustid `ahju. Tare_ahi olli kuum, siss olli ommukus ää võtta.

Mud'u olli söögis ik `terve kardule, rasvag kardule, lihag na mud'u küll keedeti. Kardule`putru, vedelid apukapustid, `pakse kapustid, pääkapustid, ubadeg kapustid, rasvag kardule-`suurma`putru – mõni limps tetti ka `sisse.

`Õhtus olli enämpist ik piimäg puder `suurmidest või jäl jahupuder. Meil `panti `piimä `pääle ja olliv ik vedele. Toores räim olli kõrvan.

Suvve lõunas olli ik apupiim ja toores räim.

Talvelt es keedete ka `lõunas: `süüdi nindsamma ülejäänut ärä, lämitedi `jälle ja. Ku oma rahvas olli.

`Puul`pe_`õhtus olli paks `suurmapuder rasvag või lihatükiksteg keedet. Aput`piimä rüübäti `pääle suure livva süist puulusikideg. Nindasamma olli pudru süvvä puulusiku. Ega muud lusikud es oleki.

Suvvelt olli pühäbe_ommuku ik piimäg kardulepuder. Võid `panti `sisse ja ää olli! Ütelti ik, et kardulevõi. Apupiim `pääle rüübäte. `Tatre`putru keedeti ka vahel, ss\_ku `piimä olli. Kesväjahust vedelt `putru keedeti ütsilugu. Sügüselst `viiti `lõuna\_aig `mõtsa ka vašt `kündjäle.

Ommukult olli enämpist `terve kardule, vahel soolane puder ka ja rasvag kardule.

Kyürt `panti mõni nurikutäüs paigale sügüselst, ku lehmä `kinni akasiv `jäämä. Kül`metedi ärä, siss `panti `talve jahupudru_bäl. Peris ää olli.

Vanast olliv nij lehmä ka enämp `kinni `talve ütekõrrag puha. Nüüd om ik enämpist `aasta läbi piim. Vašt olli ju `lehmi ka vähemp, neli-viis tükki. Nüüd ik seidse-katese tükki.

Imiku toitmine. Laste ja koolilaste toit

Tutu-lutu, Matsike!

Pane `piimä sarve `sisse,
anna ullu latsele.

`Väikste lastel `anti `sarve. Mede lastel – sõsartel-velledel olli sari ik, peris lehmäsari. Olli iluses õhukses är õõnisted süist ja välläst, ninda ku`ts munakyyr `kergeke. Peenikse otsa\_bäl olli raım `sisse lõigat. `Sinna `seoti niidige `liigenahk `otsa, `lambanahk. Nahal olli auk sehen, `sisse sorgit. Säält tulli piim läbi. Egä sedä latse kätte_ss saa anda, taga_ots olli `valla.

Ka sij Juhań `väike olli ve, siss olli sari är põlenu. Ku ta `laastudeg paa ala olli lännü ve, või kudas ta är `põl`le, ei mälete ämp. Siss ik`s (nuttis)! Siss `minti Kullile `ot`sma, `tüüdi säält `jälle üits sari. Sij es ole ämp `siante `kerge. Sij olli paks mütäk. Andsul ik olli juba laas ja kumım (kummilutt).

Til`lukste lastel pišteti vahe\_bäl levänuts suhu, ku na äl`lün ollive. `Suhkru-levä `nämmu `panti närdsu `sisse, vahel võilevä kah ja mutku lutsuť.

Nisä `anti mud'uki. Söögi man `anti latsel egät `nämmu, mis esiki seid. Enämpist võid-kardult tetti nämmus. `Süüdi esi suhun (suus) peenikes ja pišteti näpug latsel suhu. Tõine uyt' ku linnupoig, suu `valla.

`Varsti akati `anma, ku laits taht's ja. Või siss vanast `manna olli või kedäg. Oma `püüglejahust `putru\_k (ikka) tetti mõnikõrd. Es ole kedäg, lastel `anti sedäsamma `süüki ik, mis esiki `süüdi. Ku `endele `aiga süvvä_ss saa tetä, tetti latsel ik `nämmu sellestammast, mis esi seid: ubinest (kartulist), `ernest, uast. Talulatse, suurempe vašt saive mõne kübene võid või liha enämp ku suure.

Vanast es ol sedä koogi- egä saiategemist ninda. Mõni küben `musta oma `püüglejahu olli. Es ol `kohvi egä `suhkurt ninda. Nüüd topitse `latsi nagu osakot'te!

Koolin ollime, tyydi üits kõrd `süüki `järgi nädälil. Esi lämistime ik kardul`putru ja. Mis sa sält süüd nädäl `aiga. `Püimä olli ka pudelige. Pannikse olliv man. Kyyul`meštre rae_ahi ja lijt' olli livvaksid täüs. Tjivett sai kah.

Koolilastel olli ka taar' juvva. Viisiv esi villä `sinna. Maret tei (tegi) taari ärä. Poisi `kandsive vij. Egä siss peris koolitalitajad es ole. Kyyul`meštre tidruk siss mõne asja tei ärä. Poisi tõive puu ja vij, tidruku `pühksive koolitua ja `mõšsev ka vahel. `Tüt're tulliv ka appi. `Luudeg `mõsti, saepuru ja vett `aeti maha. Latse olliv puha `pal'la `jalgug. - - -

Toidunõudest ja söögikommetest

Õige vanast oleved puust livva ollu. Puu`tal'drid ol ka mia nännü. Püt'te `sisse tõsteti süük', ku mia nyyr olli. Püt't olli siantsamma ku nurik, mud'u_t ta lai ja madal olli ja ilma `kõrvide (kõrvadeta). Puuvitsa olliv `pääle aet.

Üitskõrd lätsiv poissi-tidrukud lavva man `tüllü. Meil olli üits vana puuliud, lõhki mis ta olli enne. Ku sijj Elts virut' selle puulivvag poisile `vastu pääd! Lei livva `suutu katik.

Üte või kate suure livvag `panti süük' lavva\_bäl. `Räimi küdsätedi, nij `panti ik pannig lavva\_bäl. Puulusikideg `kaugelt õngitsive – laud täüs ku larab!

Väist egä `arki\_ss panda vanast lavva\_bäl. Egäl olli oma käänäspäg (käänispeaga) väits. Nästel es oleki väist. Lihatük'k `võeti levä_bäl `piiu. Peremis lõigas' `leibä, kellel vaja olli. Levä`lõikaja pannas ratta`rüüpäs, ütelti ik vašt, ken `leibä lõigas'.

Tidruku seive `püštü lavva man.

Toores räim, leib, piim `pääle rüübäte. Vahel es oleki muud. `Kennig es nurise. Nüüd saave küll `süvvä ninda_t! Iki ädä. Inimese om är lännü patutses, ei tää esiki ämp, minna (mida nad) tahave.

Kohv. Peasuhkur. Sool

`Kohvi tetti mõnikõrd `väikse vašk`katlekseg. Siss `anti tidrukul ärä ka üüts taßs, `panti peräl vett `pääle. Miu aig olli `suhkurt juba ja enne oleved ka\_ki ollu – `kohvi olli tett, aga noh, `väikselt iki.

Vanast `käüti `talve obesteg `Pärnün linu viimän, siss `tuüdi `süüla mitu kotti kodu `terve `aasta jaos ja pää`suhkurt kah. Egä siss `puud'e es ole. Peenikest `suhkurt vaßt es oleki.

Leivategemine. Leivamõhk, -lapi. Ahjuluud. Leivajuur. Leiva kastmine, küpsetamine. Leib oli vanasti kallis

Õige vanast olli levämõhk' `ruhve `muüdu, suur, pikk ik, sügäve ja, `laudest tett ik, egä ta õõnisted es ole. Kaas pääl ja. Rattapövvä `muüdu, põhja `järgi kumer raam olli, all neli `jalga. Ta_ss taha säl `ästi paigal küll `kurta `kastmise aig.

Mede vana levämõhk' läits `juuskma, siss Vana-Märt tei uvvemped `muüdu, püßt`laudest pikerik, nellä jalage. Kaabiraud, sedä om vaja `mõhke `kaapi. Sij om ravvast, puust pää`perän.

Levälappi olli siantsamma ku nüüd. Lappige lastas `leibu `ahju ja `võetse `vällä. Levälappi ots om ilus õhuke, et leväl ala lääb, ku ahjust `vällä võtad. Vil`länti_bul ollu lapi `jämme, tõmbi otsage. Nevä `naaren mede levälapit, et ka `pät'se katik `sorki tahade ve. Nevä esi `kiskun roobige `leibu ahjust `vällä – levä puha musta. Viimätig tennu ka mede `järgi õhukse levälappi. Üle levälappi ei tohi `astu egä üle varre – leib lääb `lõhki ja `muhke täüs.

Ahjuruup olli puust, süte maha`tõmbamise jaos. Roobi-luvva tuleve ruttu `vällä viia, siss saave `tütre ruttu mehele.

`Lehtline viht või vana sannaviht köüdeti `otsa ahjuluvvas. Ahjuluvva `otsapanemise man om vähä vigur kah, ken enne sidunu\_i ole, sij\_i tää ka, kudas ta seob. Kaits `vihta `seotse ütte, pistetse vaßs kate vahelt läbi ja köüdetse kunts varre `pääle `kinni.

Leväjuur `panti `lämme `viige. Juurets `panti ka `sisse. Ku õig kujunu olli, pidi enne `leoteme nagu `nüüdik. Tõine päe kasteti, `panti jahu sekkä, `süüla kah. Kateksi kastive, ulk `leibä olli. Suur tare_ahi, `sinna läits pailu `sisse. Ku är kastet olli, tetti libeves, raputedi jahu `pääle ja tetti käe kül`leg rißt

leväl `pääle, et vanapagan manu\_j saa. Pätsi määriti päält apupiimäg või `viige. Kun sij piim `talve o.

Ku levätegemise man sõrm pätsi `sisse johub mineme – saab selle leväteo aig surmasõnumid. Ku edimine sõrm lääb, siss saab `varsti, leväteo ürijätsen, ku `väike sõrm, siss lõpetsen.

Nääguten sai nätset `leibä,
kuuluten sai koorikest.

Ku vanast `tunni (kella) es ole, visati ümärke kanamunasuurune `taignetükike viij `sisse. Ku sij `pääle tõus, siss olli leib kütsü.

Ku `leibä ahjust `vällä `võeti, siss koputedi levä põhja ala: kõmine `järgi tuus (tundis) `pernän ärä, ka leib kütsü olli või toores. Levä `panti lavva_bäl või mõhe_bäl ja levärõõvas `pääle. Mõni paksemp rõõvas ka viij üle. Levämõhel pidi ik rõõvas pääl oleme.

Ku levä ahjust `vällä `võetse, ei tohi `ahju tühjäs jättä, piab kas või üte alu `sisse `viskame – vanapagan paneb oma levä `ahju.

Lämit `leibä\_j tohi väidsege lõigate, piab `murdma, mud'u tõise levä ahjun `oigave.

Liha `pätsi tetti ka vahel. `Räimi `panti `sisse ja. Sij olli ää `mõtsa (heinamaale) `lõunas `järgi viia.

Ku lastel söögi man leib maha pu'te, `lasti leväle suud anda, ku maast üles võtve. Ütelti, `taeva_ät't `tapleb, ku leväge ul'lakud tiid, ja lüüb raudkepige. Vana\_jnimese `andsive ka leväl suud ik, ku maha pu'te. Raasikse korjati ka lavva_bält peräst `süüki kokku ja pišteti suhu. Ninda kallis olli vanast leib! Olli selleg `arjunu. Nüüd lastel kurdave levätüki `jalgu all mahan.

Sõaleib om sõrmiline,
vainukakk om vaarakline.

Leib oidas einä_aas, ütelti vahel ik, ku mõni söögi man `leibä küsk.
Ennegu leib `ahju `panti, eideti ahjusuul riist ette. - - -

Rukkipüülileib ~ hapusai. Männ

Rüä `püüggle `leibä ~ apu't saia tetti vanast kolme päeväge. Ku vesi vähä `kijmä akaś, `lüüdi jahu `audume. Mateti rõõvasteg `kinni. Ku juba `jahtume akaś, pišteti juurets üte veeresse. Ku vähä akaś säl juba `tõusma, siss `aeti segämine. Ommuku `panti juur, `õhtus sai juurets `sisse panna. Ku juba vähä vedelempeś apań (hapnes), pesseti vahel jäl männäge.

Männ olli kuusest tett, är koorit ja aru kül'len. Sellege tetti võid ja kardulepuder ja rokk `lüüdi ja puha. Ku männ är koorit olli, siss köüdeti aru

kablage `kinni, senigu är `kuive, mud'u oss (oleks) õige laiali ollu. Viis-kuus aru olli tal.

Kolmantel päeväl kasteti siss apusai ärä ja ku `tõusnu olli, tetti `ahju. Pätsi `võeti lavva\_bäl `vällä `tõusma. Enne `ahju panekud määriti munage.

Vanempe `pernäse iki mõstive mõni ääd aput `saia tetä, ninda_t all egä pääl koorikest es ole, `pehme ja magus. Ku tetä\_ss mõšta, läits käest `raisku kah. Pühädes ja pidude aas ik tetti.

Karask. Rõõsk

Kesväjahu olli `sõkline ik. Või vanast `siantsid vabrikid olli. Karask tulli `sõkline ik ja kipe. Apanted karaskid tetti. Nisujahust tetti ka apanted karaskid. Mõnikõrd kasteti rüä `püüglejahu `sisse, `panti raasike kardulid kah, siss olli `õigene ää.

Pärmig tetti nisujahust `rõõska. Nij litsuti lappi\_bäl õhukeses ku vihalehe, õõruti lusikug aput `piimä `pääle, ruttu `ahju. Nij `küt'sev ijst ärä ja ürrjati taga\_otsast `vällä jäl `varsti `võtma. Mutku `viska `sisse ja raba `vällä jäl võtta. Koorike pidi õhuke ja `pehme oleme ku_t's vamm! Ku `piimä olli, siss tetti rõõsk piimä_sen. Olli ää suvve või ja apupiimäg süvvä.

Karaski juures `panti või `piimä, ku olli. Roka peräg `panti suvve ja. Karask tetti vähä paksempe pätsi. Puu `tal'dreg või kulage `võeti `vällä lavva `pääle. Selle jaos olli kula.

`Tatrekaraskid tetti ka mõnikõrd, ku tater `kasve. Eg ta egä `aasta_ss kasva kah.

Sai. Korbid. Koogid

Tundas viivirutajad, ei tunda saia `süüjjäd.

Miul olli suurekoolin küll `valge `muskoski sai man. Tõstel olli alli kodusaiakse, käkikse. Õige vanast es kuule `saia oleved.

Miu aig tetti õllepärmige `saia. Üittõste käest ja `mõisast õllekoa mant `tüüdi, ku `kuskil miñek olli. Või mud'u `saia tettiki. Tetti apanted karaskid ja `rõõska ka aput. Pühädes tetti `korpe. Koguti `piimä ik. Korbi `taigen tetti siantsamma ik ku saia `taigen.

Pakspiiim surveti `käege peenikeses. Neli-viis või kuus muna `lүүüdi, aputkuürt, sulated võid `tal'drekseg, ninda\_t paras paks tulli. `Syyula, `kaeti `maiku. Mõni visas `kүүümlid ka sekkä. Mõni oleved sibult `panden. Siss kasteti kikk segämine.

`Taignest tetti `väikse pätsikse, küdsätedi ärä, `lasti vähä `rõõva all olla ja `aeti väidseg pooles. Siss `panti pakspiiim `pääle, kañnu paksult, siss om ää.

Siluti väidseg libeves ja `säeti korbilavva `pääle. Siss lükäti lavvag viil `ahju, et päält kõllatses võt't. Pikä lavva olli selle jaos. Kaits `lauda läits kõrutsid `ahju.

Ku ahjust `vällä `võeti, siss tõsteti õrnalt laiali kolmantiku `sisse `jahtume. Ku är `jahtusive, `panti paaritsid kokku – alumine ja `päälmine puul', ja tõsteti kolmantiku `sisse üittõiste `pääle nõu täüs. - - -

Vanast es tetäki kedäg `kuuk'e. Mia\_i mäleteki, et `kuuk'e oss (oleks) tett, ku me latse ollime. Ku tetti, siss tetti nindsati (nõndasamuti) ku `nüüdik, apupiimäg ja soodag.

Vanast es ole sedä nisuki kedäg mahan, raasike olli, es pöögeltedeki, jahveti nindsamma (nõndasama) ärä. Tetti karaskid ja soolast `putru. Mõni raasike pöögeltedi, sij tetti saias är. - - -

Juust. Kama

Vanast olli juusta asemel temp. Juustast es kuuleki mia nooren ja nüüd vanan ei taha ehge `sisse kah. Es `tääki, mis asi sij juust olli. Vanast es aia `matjust taga. Livvakseg `räimi ja suul`ljiimi, leib ja piimäg rokk, sij olli sij süük'.

Kama tegemine o `elpus. Säl ij\_ol kedäg suurt. Kamas `võeti nisusid, rügi ja `kaarü egät üits nõutäüs. Ube-`ernid vähemp, või neid nindapailu olli. `Panti müüripatta, kallati kül'm vesi `pääle ja keedeti senigu terä `pehmes saive. Ulk `aiga keedeti. `Õhtu `panti patta, kaas `pääle – `audusive esi säl ommukuni. Vanast `kijätän `suula_ss panna. Suul `panti süvvän. Nüüd pannas suul patta.

Ommuku, siss küteti ahi kuumas, pühiti ahjupõrmat `ästi `puhtes ja `panti kamaterä `ahju kujume. Siss olliv na juba kañnus kuivas är keenu. Eg neid õige suure vii_sen es keedete. `Kõrbume es tohi minnä ja kuivas pidiv `kijmä. Ninda ik, et kõrvemaik manu_ss tule. Egä es `seete (ei segatud) paan. Esi `audusiv päl.

Ahjun `seeti järjest: me kamateri segäme! Ku terä kuiva ollive, `viiti `veskele ja kama olliki `valmi.

Kama tetti apupiimä või piimäroka `sisse. Tetti paras püdel, kudas kennig taht's. Mõni taht's kañnu `paksu, mõni taht's vedelemped. `Suula ka raasike. Mõni taht's pisset (klopitud) kama, mõni taht's ku apupiimätüki sehen ollive. Rokag es `jääki tükki.

Mõnel, ken ei mõsta tat (teda) paraviisi `kijtä, olli toores maik man, mõnel vahel kõrvemaik. Piab `mõstma iki `kijtä-küdsäte paraviisi. Jätüb `valges ja, pailu `kõrbub, s_läab kõrvemaik manu, ahjun ja paan kah.

Kamakäkki mede_bul es süvvä. Käkki me es taha. - - -

Temp. Kanep söögiks

`Tempi tetti kanempeterädest. `Talve iki tetti. Vanast oleved suvve ka süüid, teomeštel manu pant. Mia tahi tat küll.

Kanempeterä kõrvetedi paan ruunis (pruuniks). Siss `panti `uhmres ja üiits inimene akaś `kirvevarrege man `taŋpma. Tambiti seni, ku purus lätsive. Siss `panti jahu sõgla `pääle ja sõgluti jahu `vällä. Mis `terve terä sõgla_bäl jäive, nji kallati tagasi `uhmres. Tambiti `jälle ja sõgluti, senigu terä puha katik ollive. Siss `panti ülejäänune puru loomale ärä.

Seni olliv lihag või rasvag kardule `valmi keedet. Ää rasune lüjŋ nindagu! Siss kallati kardule üiten leemege `uhmres kanempejahul `pääle ja tambiti `kirvevarreg pudrus, sikkes nindagu. Ja olliki `valmis. Tõsteti livvakste `sisse. `Süüdi siss `lämmest taol (soojana) ja peräst kül`mäst taol (külmana). `Panti levä_bäl ja rüübäti aput `taari `pääle. `Terve kardulteg `süüdi. Kardulel `panti `tempo otsa_bäl.

Kanempe`sijmlest tetti `tempo ja `talve, ku `piimä_ss ole, tetti kanempe`piimä, `panti `suurmapudru_bäl.

`Pirla tjiib ka mõni vašt õige `arva viij. Mõni vanemp inimene mõštab tetä.

Tangud lihavõtteks. Lihavõttetoidud

`Tuüdi kui turbas tubaje,
`uhmerpakku `uune_essa.

Ninda lauleti noorikule pulma_aig, ku ta õige mühäk olli.

Üitskõrd `aastan tetti `tange – suurenel`läbes, -`riidis. Tõisibe akati surume, kolmabe keedeti.

Kolmantikutäüs `kesvi `tuüdi tare_ma[nu]. Raasike teri `panti `uhmres, kallati raasike `kiibä vett `pääle, ninda_t vähä `niiskes sai. Siss mutku tambil! Kate `kirveg ninda_t! Ilus lugu tulli peris, nagu `rõõva`mõskmise man. `Kirvevarteg `lüüdi, kirves olli ülevenpuul. Üits olli mäe_inimene (taluinimene), tõine olli alanaine või -miis. [Odraterad] tahiv (tahtsid) peris kõvasti tappa kah! Vahel leive tõise ka mõne matsu sekkä. Ärä väsiit `sij tiiü ju!

Ala`rahval `anti ka `kesvi oma nõutäüs. Nji teive omal ka siss `tange. Egäl olli tangu, `kennig es ole ilma.

Seni tulli anda, ku `sõkla terädel päält är tullive. Vahel vaadeti `jälle peopesä_bäl. Mud`u tääd\_ss! Ku arvati, et ää om, ss\_kallati `vällä tõise kolmantiku `sisse. Litsuti kõvasti `kinni ja `panti paksemp rõõvas `pääle. Vašt kasuk ve, linase rõõva ala. Siss `audusive `valla `lämme kähen. Seni siss surveti [ `kesvi] ninda, ku puha ärä sai.

Tõise päeväni `jäeti `sinna `kurtma, kolmantikus. Siss tõine päe akati neid tuulutem vällän. `Rõõva `laotedi ala ja `lasti mati veerest. Kige `bält õõruti `peoge läbi, kate peo vahel, et `sõkla `valla tulliv kül`lest. Mõnikõrd `panti viil `uhmres kah, ku `sõkla `ästi är lännü `ss ol. Mušt teri olliv `näl`gunu (kõhnakesed), või neil sõkal peris är `läits kül`lest.

Siss `mõsti `mitmest viist läbi ja `panti suurepatta `kijmä. Üits pidi järest mõlag man segäme. Mud`u oss (oleks) `põhja lännü. Kava `aiga tahiv [tangu] kiiä kah. Nevä olliv `jämme. - - -

Ua keedeti tõise paan `pehmes. Viimatig siss `aeti [tangudega] ütte, enne `tõstmist. Segämin ik `aeti `ästi. Raasike `aiga keedeti ka üten. `Suula `panti ka ja parasjagu.

Ku siss `tõstma akati, siss `panti neid `suuri nurikid ja püt`te täüs! Tidruku `kansiv maapõhjag `aita. Sääl kušt kül`mäge. Mõnikõrd tük`s allitem ka miñem, ku kavempes `kurtma jäi. Temä tetti sihante püdel. Ku kül`mäis läits, siss läits kõvas. Aidast siss mutku `võeti.

Egä siss suurenel`läbe, -`rijidi muud es süvväki pailut. `Rõõska `piimä `panti `pääle ja aput `taari. Mõni pañd aput `piimä sekkä taari asemel. Aga taarig olli ik peris `õige süük. Ää apu `värski taar pidi oleme `valmis tett. `Parras vedeles tetti siss piimäg ja taarig. Suurenel`läbe mutku `tange `süüjdiki. Üits kõrd, vašt ommuku, keedeti ubinid (kartuleid).

Suur`rijidi siss `panti paksu kapuste `kijmä. Mud`u kikk sij aig tangu, päeväl mitu `kõrda. Siss es tahete muud tetä. Pühädäs jäi ka viil. Olli ää süvvä. Ütte`puhku `ss taha, aga vahel olli ää küll. Suvve oss (oleks) ka ää süvvä ollu, aga kust sa `aiga saad neid [tange] tetä. Lämmeg ei kurda ka kava.

Nüüd tetäs neid `veške`bäl, õigatse ruubi (kruubid). Om ik `puhtempe ja magusempe.

Pudrud

Vanast olli sij süük` lahjamp ik puha. `Puul`pelt ja ku vašt levä vahe olli, keedeti `paksu `putru. Peris rasu `panti patta, vesi ja `suurma kah. Es kõrvetede kedäg `rasva ärä. Viimatig tulli sij müüd. Apupiim rüübäte.

Soolast `putru keedeti sedäsi: liha keedeti paan ärä, siss `lasti kesvä- või nisujahu `sinna leeme `sisse. Sedä `putru `süüdi leväge-lihage, aput`piimä rüübäti `pääle. Sedä `putru keedeti ütte`puhku, lina`kolkja olliv ja.

Või nij kesvä- ja nisujahu vanast `siantse olliv. `Sõklise ja kipe, `jämme. Es ole ju `siantsid `veškid ku nüüd.

`Tatre`putru keedeti piimäge. Võisil`m `panti vähä `sisse kah. Või tat vanast midäg ninda lualt võtta olli.

Seenepuder keedeti ka rasvag. Rasu ja `suurma, `värski seene ja `väiksid ubinetükiksidi `panti ka sekkä.

Egä vanast suppi es oleki. Piimäg puder olli egä `õhtune süük'. Sij olli vedel `suurmapuder, `piimä `panti `pääle. Vedelt jahu`putru keedeti ka jäl piimäge. Neil `panti raasike aput`piimä ka `pääle, et apupiimätüki sehen ollive. Ninda olli ärä `arjumu, et `pal'la rõõsa piimäge es tahaki `kennig. Leib ja `tuure räime kõrvan. Nänn tahts `leibä soola `sisse `kasta vedele jahupudru `kõrva.

Sügüsel, ku `värskid liha olli, keedeti lihag `suurma-kardule`putru. Purgantid `panti ka sekkä. Vahel tetti `limpse ka `sisse. Enämpist nisujahust, `arva väst ka peenikse jahust. Ja või sij `püüglejahu paremp olli pailut. Keedeti `rohkemp är suure `paage. Tõinekõrd lämitedi.

Kaunvili toiduks

`Ernid-ube keedeti mõnikõrd piimäge, mõnikõrd lihage. Liha`eite (vastlapäeval) keedeti `erne sia`jalgug vedelik, `suurmid ka ja. Sijjala keedeti enne ärä. Sedä rasva`lijmi riisuti sält päält ja `panti leväkanikide`bäl `liuda. Nij lik'kev (ligunesid) rasvag läbi, siss `süüdi senigu sia`jalgu ja `ernid sai.

Kapsatoidud

`Värskid kapustid keedeti suvve `lehtist. Lehe lõigati peenikes, `mõsti är, pusertedi viijst `vällä, `panti patta ja keedeti lihag ja `suurmideg vedel süük'.

Pääkapustid keedeti sügüsepoole. Sügüsel, ku `värskid `lambaliha olli juba, siss keedeti mõni uur `pakse pääkapustid kah.

Kapuste tetti vanal kuul, siss keeve `pehmes. Ku äräki tetä`ss saa, siss ärä `raima pidi ik aiast.

Õige vanast oleved viist ravvage peenikes raiut. Miu nättävest olli ik riiv. Suur toinn tetti apusid kapustid täüs. Ku riiviti, siss müteti nuiag `tuuren nindakava, ku vesi `vällä tulli, siss kallati `suure `tonni. `Suula ja `küümlid visati ka `peoge. Rasse vajuts `panti `pääle.

Ken ruttu apukapustid taht' saia, sij paänd mõne vähempe nõu `sisse, kallas `kiibä vett `pääle. Teräve argig sorgiti `mitmes kottale `auke `sisse, et kipe aur `vällä tuleb.

Vanast oleved `püüli päid suurepaan kupated. Tõstet argige `vällä, pant suur toinn täüs. `Talve keedet neid kapustid. Mia es näe kupatemist. Sij olli ennempelt. Miu aig keedeti `talve `pakse kapustid lihage, `suurmid `panti tubliste. Ütelte `pirlaki [kapsaid keetes]: vana emmis piab `poigig sehen

magame (st palju liha olema), siss om kapuste. Ku ta pal't läbi jooseb, siss eij_ol midäg kapuste.

Vedelid apusid kapustid keedeti ka lihage, `suurma mud'uki kah sehen.

`Laiu kapuste`lehti kuivatedi mõni ärä. `Talve, ku mõni saht tulli, siss olli sandile `rasva või liha kapustelehe `sisse panna ää. `Pal'lalt ei saa tal ka `piiu `pistä.

Kartuli- ~ ubinatoidud. Osa ja ubinad

Ku mia näi, siss olli ubinid (kartuleid) juba küll. Es tää viist miu emä ka sedä, ku neid es ole. Edimelt neid olli vähemp. Mõne talu_bäl võis ka vähemp olla ku tõisel. Nevä es mõsta ka neid edimelt kasvate egä süvvä. Sõnnikud es ole ja maad olli vähä. Teive (tegid) kardule lahja maa_bäl, siss es kasva.

`Anti külalistel vahel. Ubinid ei ol koorit, ku pudrus tett. Mõst `puhtes ja tõmmat mõni riips `pääle.

Sii om üits kateskümment `aastad tagasi, ku vana `Mešter nuur mijs olli. Temä ollu Kävärtil poisis. Nevä löönü raudnagla pik'ä `teibä `otsa ja urgitsen läbi augu `sahvrest ubinid `vällä. `Sahvre seinä all ollu undarmendi sehen üits `väike auk. Siss küdsäten sala tare_ahjun. Ei ol `tahtmist`müüdä neid süvvä saanu sel aal.

Miu aig küdsätedi sügüselst ahju põrmatu_bäl kardulid. Es oleki muud ku egä `õhtu kardul ja kardul. `Kestle_sen sarjati kõvasti tuhast `puhtes ja, räim ka kõrvan, `suulvi_livvake ja piim või rokk `pääle rüübäte. Ku siast ääd vanunud `piimä olli, siss `panti livvak `sisse, `suula sekkä ja `jälle olli ää ubinekaste. Sedäsi olli vanast.

Ubine`putru tetti rasvag ja piimäg. Koorit ubine keedeti `pehmes, kurnati ärä ja tambiti paan männäge purus. `Panti sibult ka vähä, raasike kuurt, küben võid ka. Olli magus! Kardulevõi! `Rüüpä aput `piimä `pääle!

Või sedä sibult vast olliki pailu. `Võeti raasike sibule`kaupme käest ärä. Esi es kasvatede. „Täis sibulid – täis rukkid!” laul'ts sibule`kaupmis. Rügäde ijst neid `võeti.

Osa ja ubinid – lihag kardulid keedeti ütsilugu, `kaal'eg-purgantideg. `Tervid kardulid keedeti kah. Levä `sisse sai ka vahel pant.

Munad toiduks

Kanu_ss `peete vanast. Vähä olli talu\_bäl kanu. Viis kana olli `Vihtlal. Mis sält mune `saiki, mõni ütsik muna.

Muna`putru tetti. Vahel keedeti `tervelt kah. Lihadepühades keedeti ja värmiti sibulekoorteg. Ku külälän tulli, siss küdsätedi panni_bäl liha ja `lүүidi mune `pääle. Es ol `arjunu `sүүmä, latse_ss tahaki `tervid mune.

Lammaste tapmine. Toidud lambalihast

`Lamba tapeti sügüsel. `Mihklepäeväs tapeti edimine lammast. Vahel tapeti mitu tükki kõrrage.

Päädiku keedeti kige_bält ärä kardultege, niij lääv soolatses mud`u. Verest tetti käk`ke ja karaskid. `Lambasooliku ariti ka ärä ja keedeti päädikideg üten ärä. Nүүid vahe\_bäl ep na visati `mötsa, ku `rahval liha küll olli.

Latse tahiv (tahtsid) ik kirivestkotti süvvä, et siss õpib kirivest kinnast kudame. Ken kүүlt sүүb, sij õpib võleteme.

`Lambarasvast tetti `kүүnlid. Kellel muud `rasva\_ss ole, sij sei ärä kah. Liha `panti mušt `sүүla. Või sa puha makest taol (magedana) är süvvä võisid. Või tat (seda) ma\_ilma pailu said süvvä. Egäl `panti är palake.

Kij, kij, ketelikku!

Anna `süvvä, sütelikku!

Ku sa mu ädä tääs (teaks),

küll sa kүүs kipempest,

varises küll valusempest.

Peris ää olli sügüsel `värski kardule-purganti `lambalihage. Me Reedag tõime vašt sügüsel ik maapõhjag aidast palakse ärä, pannim unni_`auku küdsäme, ku tuli ahjun olli. Olli ää är `pišta, ku talitid, vahe_bäl.

Paremp suutäüs soolast, ku maotäüs maket.

Näru tuleb näl`läst, tülü tuleb tühjäst.

Ommuku vara tulege tapeti `lambid. `Lamba `tүүdi `үүrüssisse, säält siss `võeti järjest. Suure `kamren tapeti mösilavva_bäl. Üits näüt` pirruge tuld man, üits ois (hoidis) verenõud, üits ois lammast `kinni ja üits tapp. Kolm-neli tükki tapeti kõrrag ärä. Jutige (korrage) tapeti puha ärä, siss üirjati `nül`gmä. Pää olliv puha rian mahan. Paa all või ahjun sai pää-jala är kõrveted.

Ku päädiku är kupated saive, panniv tidruku jala`kohte ja põseluid `vällä ritta maha. Egäl kondil `panti tidruku nimi. `Tõstre või `Saapa tidrukidel pannime kah, ku mehelemineja ollive. Siss kutsuti koer manu. Kelle koer kige_bält är viis, sij sai siss ka kige_bält mehele.

Suvves suidsutedi siss mõni `lambakints ärä kah. Ääd `sүүiki sai. Või maal `värskid liha om suvve.

Vasikaliha

Vasikuliha suidsutedi ka mõnikõrd. `Panti maapõhjag `aita lakke rippume, sij olli kül`m.

Vasiku tapeti keväde_bol, ku vasikide aig olli. Vasikid es müvvä.

Sea tapmine. Sealihatoidud

Sia `kaeti ik sügüsepoole är `süütä, ku ilma al (alles) `lämmempe olliv. Sialauda ja `artu kül`mä, ilma lageded. Ku kül`mä läits, `kül`mes süük` är ette, `ruhve kikk jääd täüs. Mis sij siga säl ämp lääb. Märdis või kadris tapeti üits ärä, mušt jõulus. Siss vast üits jäi vijl tappa. Es jõvva puha kõrrag är `süütä, es saa söönüs.

Ku mia nuur olli, söödeti tublisid (rammusaid) sigu kah. Kardult olli, `vil`lä olli. Siss `el`lev inimese juba `jõukampelt. Lina`kolkja tahive ääd vägeved liha kah. Nende jaos `oiti ik vägeved. Mud`u nurasive.

Egä neid sigu_ss `peeteki `rohkemp, mutku oma jaos. `Kuskile es müvvä, ku mia nuur olli. Ku vanempes sai, siss noomati ja `müüti juba juh. Egä siss talu_bäl muud es müvvä – lina`siimle ja lina. Ani es müvvä, siga es müvvä, lammast.

Küläst kutsuti mõni mijs appi siga `tapma. Suure sia ollive. Siss es mõšta mahan tappa. Iki tõsteti üles `aidu_bäl. Egä sia`tapmise ruhit ka es ole, `panti riha ala sõnniku_bäl, põhu_bäl ja kallati kjiib vesi `pääle.

Vanast olliv sia suure arjustege. Arjuse kakuti kuivast taolt (kuivana) ärä, siss tetti sält pää`arja. Sellä\_bäl olli üits jut`t pik`ke arjusid. `Anti arjukstel (rändkaupmeestel) neid ja, annive siid`lõnga mõne kübene.

Ku tat [siga] juba `puhtes tetti, `panti üles ik mõne asja_bäl, mud`u oss (oleks) mahan ukka saanu.

Nästel-tidrukil tulliv sooliku rakku (puhastada). Soonte`keskmine rasu `panti enämpist seebis. Lume_bäl iki ariti sooligid, muial nevä_ss mõstaki aride. Suvve siga_ss tapete.

Magu `võeti (puhastati) kuuma kivige. Kivi `panti paa ala enne. Tuline kivi ik `panti `sisse, ku `puhtes mõst olli. Mõsilavva_bäl siss õõruti.

Kopsu-massa-maonaha `süüdi nindasammu kardulteg ärä. Egäss mõšta `kennig massa`vorsti tetä. Sia mass olli mõrru, sedä\_ss taha `kennig `ästi, aga är pidi `süümä ik. `Põrn viib `põrgus, ütelti, aga `süüdi ärä iki. Kõveriku sooliku keedeti ka kardulteg ärä. `Sirge sooliku tetti vorstis. Sia sapp `aeti pudelis – ää põlenurohi. Lutikil oleved ka ää `pääle panna.

Keväde suidsutedi mušt liha ärä – kindsu ja kül'le, mõnikõrd pää kah. Taren ahju lõukal suidsutedi. Või ta sääil ninda `pehme sai, aga söögil tei ää maigu.

Siajala keedeti liha `eite (vastlapäeval) ernestege. Liha soolati ma\_ilmatu suur toinn täüs. Neli siga pidi `sisse mineme. Säält siss pidid `võtma ka `aasta `ümmer`ringi. `Vaata iki, et ots otsag `vällä tuleb. Liha keedeti söögi_sen. Mõnikõrd panni_bäl kah. `Ahju es panna muul aal ku jõulus.

Rasv. Rasvaruhi. Rasva tampimine

Rasva `tampmise jaos olli rasvaruhi, puust õõnisted. Rasvatüki `panti `ruhves ja mijs tamps `kirvevarreg man, senigu peenikses, sikkes sai. Siss `panti `tonni. `Suula `panti `sisse ja kasteti (sõtkuti) suul `käege segämine. Ku_nag `leibä kasteti. Käe kasteti vahel likes, siss olli libevemp. Kaits naist kastive. Sulate\_ss mõsta siss. Rasse olli sij rasva surumine `kirvevarreg. Viimätig sääsiv (seadsid) `tarre parte `kül'ge kangi üles `veoge (vibuga). Siss olli `kergemp.

Rasval `kisti nahk päält ärä, enne\_gu surume akati. Peräst `panti sij nahk rasval `pääle `tonni, et rasu allitem ei lää. Puulapike (-labidake) olli man, kelleg vahel `ruhve põhjast `rasva jäl üles sorgiti surumise aig, mud'u os (oleks) mõnes kottalt `terves jäänü.

Vorstid, mõugud

Vašt õigati vorsti mõugus. `Valgid `vorste es tji `kennig mede\_bul. Verest ja `suurmidest tetti ik rabavorsti.

Kuppeliha ja vaheluse `rasva `panti mušt kah vorstis. Katetoobiline liud pidi kuhjage ik `rasva täüs oleme. Lõigati tükikstes. Rasvatükikse keedeti enne paan raasike `aiga ärä, siss `panti `suurma manu. Viis, kuus, seidse `tüupi, kudas sooliku om, kudas siga om. Mõlage `seeti (segati).

Egä_üits vorstiraba õige `pehmes ei keedä. Ku paras olli, tõsteti pada maha ja `lasti paar `tunni `audude kaane all. Rohides `panti pipert-`virtsi ja `küümlid. Raba kallati `tüures (toobrisse), `seeti veri manu, rohi kah. Ku raba paksus tük's `jäämä, `panti tilk vett kah. `Suula parasjagu.

Siss akati vorsti `leht`reg ja pulgag `lopsma. Vanast `jämmid soolikid es tetä `mõukes. Mõni libevemp vašt. Õige `irmus täüs ei vôi ka aia, otsast piab vähä tühjämpes `jätmä, mud'u lääb kupaten `lõhki.

Mõnes_pul pannas vorsti `pulkeg `kinni. Siin ei mõsta. Meil om üits siduja man, seob niidig `kinni. Kolmas kupateb järest. Egä `lõhki es lää ka

kedäg. Paast tõsteti [vorstid] mõlaga ja kulaga lavva_bäl `jahtume. Peräst `viiti `aita. Säält siss küdsätedi.

Vorsti `panti õl'gi\_bäl `ahju. `Õl'gi `võeti üits näputäüs, kasteti vähä likes, `panti levälappi\_bäl, `säeti vorstirõngas `pääle ja `lasti `ahju. `Küt'sev rõbe (krõbedad) iki, rasu juušk maha ju. Ütsi `lasti vorsti `rõnga sedäs puha `ahju. Vašt `laati (plaati) es ole, pal't üits ümärke pañn olli.

Mitu siga tapeti jõulus ärä, siss `panti mušt verd ja soolikid paigale. Kül'mäg kuřt. `Oiti ka mõni tük'k `aiga.

Verikäkid ja -karask

Sügüsel't `lambid tapeti, siss tetti verest kāk'ke. Aniverest kah. `Värskid `rasva küdsätedi-kõrvetedi sibuleg panni\_bäl ärä, kallati vere sekkä, kasteti keskväjahuge `parras ja tetti `käege patta keevä soolatse vii `sisse `parra kāk'i.

Suulviihvake lavva_bäl, ken `tahtsive, kastiv `sisse. Aput `taari rüübäti `pääle. Es ol vanast kedäg lämitemist egä, ku nüüd tetäs.

Lehm tapeti, siss tetti karaskid. `Lambid tapeti `ulka. Veri tetti karaskis. Tetti nindsamma ku kākki. `Taigen tetti vedelemp, kallati panni_bäl ja küdsätedi ahjun.

Piim. Koor. Või. Piimanõud. Nõude puhastamine

Kodu, kodu, koore `lehmä,
perenaise piimä `lehmä.

`Lehmä nüseti kapa `sisse. Piim kallati nüsikus. Sij olli puust, pik'k tiba olli kül'len. Ku sai, siss tetti mõlempi kadajapuust. Olli kõva ja libeve ku_t's laas.

Nüsiku jaos vaadeti siast puud, kus oks tiba jaos kül'len olli. Lehmäsari olli tibal otsan, mud'u `kuive `lõhki. Nüsikul olli kaas pääl. Puuvitsa ik ja. `Paklatopus `panti tibal `otsa ja kurnati piim läbi pakalte nurikus. Olli lina säl või pakal ve, sält tõmmati egäkõrd tük'k otsast ja kurnati. `Võeti vähä lahes (lahedaks) kah, et ihusti ütepaksutses jäi tiba ette. Sij olli siss, ku mia tidrukuke olli. Peräst tulliv raad'kurna. Nüüd kurnatse `mitme `kõrtse `rõövast läbi.

Suvve olliv piimänuriku maapõhjag aidan. Rian puha. Pik'k rida olli seinveeren mahan. Sääl `vañneve. Ku är vanunu olli, siss `võeti kuur lusikug päält ärä. Sõrmeg lükäti viir `valla nuriku kül'lest.

Kuur koguti `kirnu. Sij olli nurikust pik'emp nõu, ülevest vähä `kitsamp ja all olli pulk veere sehen. Säält `lasti `virri `vällä, ku kuur `apnem läits. Sij `panti apupiimäl sekkä. Mitus sedä `virri olli.

Kuurt vanast es süvvä. Külalistel `panti liha\_bäl. Paksupiimä `sisse `panti kah ja `koipes. Piimäg ubinepudru (kartuli-) `sisse ka raasike.

Üits kõrd, või ku pailu kuurt, siss kaits `kõrda pesseti nädälil võid. Edimelt `panti uuur (kogus) lusikug või kaits `uuri [koort] livva `sisse ja õõruti lusikug, pesseti `ümmer`tiiru, senigu kokku läits. Mia olli laits, vananänn pešs ik võid ja kõnel: „Kokku, kokku, kooreke!” Ku sji uuur kogussen (koos) olli, siss kallati võipiim ärä ja `panti `võile `jälle uut kuurt manu, järjest `rohkempes. Ku `liuda pailus sai juba, siss `panti püti `sisse ja pesseti männäge.

Võid tetti egä `puul`pe. Ku või `valmi olli, `mösti või lusikug `survan (surudes) katest viist läbi. Siss tõmmati lavvaväidseg `risti ja pikuti teheste ruudi (ruudud) `sisse. Vašt mõni karvake olli sehen ve, tulli väidse `kül`ge. Soolag surveti ka paar `uuri (korda) läbi ja `panti `tonni paigale. Egä vašt või `suula es ole. Pesseti iki `jämme soolast.

Piimänurikul om kaas pääl ja kaanel sang kül`len. Kaane sanga kül`len rippub pulk niidi otsan. Ku nurikul kaas `pääle pannas, siss pišetse pulk ette. Nuriku kõrva sehen om selle jaos auk, siss saab nurikud `sanga pidi käe `otsa võtta. Ölbasteg ik tiriti nurikid.

Maapõh`jag ait olli kül`m. Sää`l õige kuur `apneme es `lääki. Ku `väikse ollim, `anti ik mõnikõrd kuurt-`leibä, `suula raputedi `pääle. `Ulka rahvast olli meil es (ise) talu\_bäl, või läits enämpist puha omal söögis ärä. Mõni nagel `müüti kah.

Võipiim olli suure nuriku sehen. Sää`lt siss `võeti `raašse `kaupa, `panti vanunu piimä sekkä. Vanunu piim `panti `tervelt nurikug lavva\_bäl, kõrd või `piimä `pääle. Või jäl tõsteti võipiimänurikus vanunu piimä sekkä. Ku `piimä kasinest olli, `panti rokka piimäl sekkä.

Egä `puul`pe olli suur nuriku `möskmine. Vesi `aeti suurepaan `kijmä ja keedeti nurikid, nüsikid, kappe (kappasid) säl sis raasike `aiga. Kava_ss keedete kedäg, na oss (oleks) ju vitsa päält är visanu. Mud`u lätsiv apus.

Nüsikid `autedi vahel sedäsi: pujuse ja kijb vesi `panti `sisse nüsikus ja tiba topiti ka täüs, siss `panti kuum kivi kah manu ja kaas `pääle. `Kiie säl siss ku`f`s varin! Siss õõruti nüsiku tiba pujusteg kõvasti. Vanast `arja\_ss ole. Vahel `autedi kadajideg. `Lasti ik karjatsid tuvva vahel.

Nurikid `autedi ka vahel sedäsi. Siss `viiti nuriku, nüsiku, kapa ja lusiku liivä`ruhves. Liiväruhi kuurt suvve aidveeren, `talve olli taren. Sij olli puust õõnisted ruhi. Tõine ots olli vähä pik`empelt pakus jäet. `Ruhvel olli auk põh`jan, puinn olli ehen. Sää`lt `lasti vesi `vällä.

Sanna kerese_bält `tuudi pudeves põlenid kive, pesseti katik. Selle karre liiväg siss õõruti liivä`ruhven topuseg ja `viijge nurikid ja lusiku`varsi. Kapa ja nüsiku kah. Viimätig tõime Koodi_orust karret `liivä.

Kaits `tjyred olli `kül`mä vett täüs, sääl virutedi nuriku `puhtes katest viist. `Vällä `säeti puha kujume aid`viiri pengi `pääle.

`Pjuul`pe olli sji suur `mõskmine. Nädäl`sen tulli ka vahel `mõsta ja `aute, ku apus lätsive. Neid olli pailu ju. `Valge pidiv ik oleme. Kellel musta nuriku olli, sedä naareti.

Õunad ja marjad toiduks

Es mõstete vanast midäg marjast tetä egä õunast tetä egä toorest purgantid süvvä. Õuna `viiti ka `aita või aida`bäl: säält `süüdi senikava, ku olli. Või neid `õuneki olli nindapailu. Mõtsamarjast egä kodumarjast! Mõni küben. `Marju `tjüdi – mõni naine tõi, nji `anti lastel kätte ja.

Mitte mahasadanud `marja ka`j täü tõisele anda! Ütelti sikke inimese `pihta.

Mahl joogiks

`Mahla `lasti küll ja `juudi, nindapailu ku mia mälete. Es apantede egä tetä tast küll muud `miastig. Nüüd pannas `apneme levä`mõhke. Ääd aput nagu rokk.

Ku me latse ollim, iki `lasti `mahla. Meil olli marja`aian suur kašk. `Sinna `lasti ala. `Tõstre rahvas käüsiiv ka sinna `ot`sma, `Saapa rahvas ja. Lõüsid (leidsid), ku olli nurik tühjä `jälle.

Lake maa`bäl es ole kellekil `kaške. Vanast es mõsta na višt `kaške istute kodu. Pärnä ja `vahtre olliv küll, saare ja. Sji mede vana kašk om `pirla alle, et mia küll juba vana ole. Temä om ik sihantesamma alle.

Õlletegemine. Linnased. Humalad. Õlletonn

Linnasekesvä `panti suure nõu `sisse likku. `Tõstre man `viiti kotige `alla sanna lättes. `Leotedi üits kolm `päevä. Siss `panti `kamre`nurka kasume. Sügüse, ku tare al (alles) lämi olli, `panti tare`nurka. `Rõõva `laotedi `pääle, mateti `kinni, et lämi olli. Siss lätsiv kasume. Üle`aru kuum ka es või olla, siss lätsiv tuliteme. `Õhtult siss `seeti (segati) läbi. Egä päe. Alt`pult enämp `kašve, päält`pult es kasva ninda, siss `aeti segämine. Ku jala (idud) `perrä tulliv, õõruti käte vahel ja. Nevä `kašvev kokku ku`f`s sammat`.

Ku [linnased] `ahju `panti, õõruti ka enne läbi, et ütte`ss jää. Vaadeti ik, ku paras `ahju panna olli. Salveti katik. Teräl pidi üits kolmantik viijl kasumede oleme. Ninda`f`kasu (kasv) viijl `vällä`ss tule. Esi tuusive (tundsid) ärä ik,

kunas paras olli kujume panna. Tare_`ahju `panti kujume. `Vešel `lasti vähä pooles ja olli `valmis.

Egä mia_ss joose joogi peräst,
egä mia_ss sörgi söögi peräst.
Mia tulli venna `armu `katsma
ja ka temä naise `armu.

Linnastel `panti k̄jib vesi `t̄yres (toobrisse) `pääle. Vahel `panti tulise kivi ka v̄jil `t̄yres. Päält mateti kõvasti `rõõvag `kinni, `lasti üits kolm-neli `tunni `audude. Vanast `autedi ik küll puha kivideg. Siss ahjun es küdsätede. Vanast `pañne es ole.

Senis `säeti toñn `valmis. `Siante suur ruhi olli, pik`k. Sääl olli toñn pääl. Tonnil olli auk põhjan. Sääl olli pik`k pulk ehen, mis tonnist `vällä ulat', ülespoole, et sält tõmmate sai. Pik`k teibäs ik.

Siss `panti tonni `põhja `rište (reeste) ja `pulke. Siss `panti kõvasti `õl'gi. `Ümmer pulga tetti varu (võru) `õl'gist `alla ja `pääle ja. Pulga mant tük's raba `alla miñeme, siss jäi õlu `kinni. `V̄jiri `m̄yüdä ka ja, `panti varusid. `Pääle `panti `jälle `pulke ja `rište. Päält ik kõvasti litsuti ligi, mud'u oss (oleks) õle üles tullu.

Toñn sai ninda poolestsaantik raba täüs. Vesi `aeti enne paan juba `k̄jimä. Siss `panti toñn vett täüs, mateti päält `kinni ja `lasti kaits `tunni `kurta. Siss akati `vällä `laskma. Tõmmati sedä `pulka vähä ülespoole. Juušk nindagu sirab! `Alla `ruhves `sisse. Säält tõsteti siss kapag `t̄yrede `sisse.

Umalepada, s̄j̄ `panti juba ammu är `k̄jimä leedi_bäl (pliidi peal), tõine `lõunast juba. Kikk sel ǖj̄ `kiie päl, tuli olli all. Senigu tõise `lõunani või senigu vaja olli. Pidi ik ǖj̄ läbi üleven oleme, ku õlut tetti, egä siss magade\_ss saa. Üits ūȳr är `lasti, `panti tõine ūȳr v̄jil `pääle vett. `Ulka raba olli kah.

Egä siss enne `käämä\_ss saa panna, ku är `jahtus. `Kuuma `käämä_ss saa panna, piab `lõüge oleme. Vašt mõni raasike raba `panti tõise kõrrag manu ka v̄jil.

Mõnikõrd sai ommuku_bul `käämä panna, mõnikõrd jäi `valges `käämä panna. Kääsiv ku vatuteb! `Valge vatukuhja puha pääl. Pidiv kõva nõu oleme, kõva vitsa pääl ja, `vaat`el (vaatidel).

Ku parasjagu käünü olli, `aeti `vaati ärä. Puñn `pääle ja punni `ümmer `panti vähä `tuhka. `Väike puñn `jäeti edimelt `valla vähäs aas, senigu `käämise är võt`t. Ku ummussisse saab, siss ei käü ämp. Mõnikõrd lei `ankrul otsa ījst ärä, mõnikõrd vits är ja.

Ku siss pulk ījst är tõmmati, siss ka visaś nindagu `rõõska `piimä `vällä. Vanast olli vaadil pulk otsa ehen, kust `vällä `lasti. Nüüd om aañ. Ja õlle toñnel sõgla sehen ja aañ kül`len ja. Puha tõist `m̄yüdu n̄j̄ riista säet.

Õlut tetti märdipäeväs, kadripäeväs, mihklepäeväs. Pühädäs olli ik õlu. Ristse, pulma, matjuse. Talu_bäl tetti vašt siss kah, ku latse `sündüsiive.

Suvve es saa tetä. Es saa är jahute, läits apus. Vanast jääd es ole. Ku mõni pidu olli, siss pidi ädäg tegeme. `Mõisast `tjüdi õlle`pärmil ja talude\_bält mõnes kottalt, ku tetti ja. Mia ole esi mitu `kõrda `mõisan `pärmil `ot'sman käinü saiategemise jaos.

Umale `kašvev esi. Alan ussen olli tapu\_aid ja. Egä talu\_bäl olli umale. Viimätig siss akaš al (alles) `saama neid vällämaa umalid.

Taar

Taaril olli siantsamma vigur. Ken taari jaos linnasid raisas! Mõnikõrd vašt kaia tetti. Taar olli egäpäeväne juuk', sedä läits pailu är ja. Egä päe olli taar juvva.

Rügädest jahvatedi är `jämmelt. Ku mõnikõrd `mölder `jämme rüäjahu olli tennü, ütelti: juštku taari_outs.

Keevä `viig `lүүdi `audume küll. Ku üten leväg sai `ahju panna, siss küdsätedi ahjun. Vahel `panti nindsammu ilma küdsätemede `pääle. Kus tat egäkõrd küdsäte sai. Et tal sedä `värmi es ole. Mud'u olli ää maik ik `värskil.

Taaritonnil olli puust aan ehen. Taaritorrike kušt suvve taren, `talve olli suure `kamre nurgan.

Taari `tonni `panti ka risti (restid) `põhja, `õl'gi kõvasti `pääle. Kaits `pulka `pääle, et õle üles es tule. Raba `aeti `õl'gi `pääle. `Kül'mä vett täüs ja olli `valmis.

Üits päe olli, tõine päe sai võtta juh. Make olli küll edimelt, aga ken seni jõus `uuta, ku ta apus läits. Ku apus läits, siss olli iki ää karre. Suvve viil!

`Piiradi, `paaradi,
 mede taar' `apneme,
 külänaise `kakleme!
 Ken juub, sij' `juubnes jääb,
 ken maidseb, sij' maha satab.

Ninda lauleti, ku `taari tetti.

Egä nädäl tulli uus pät's panna. Vana raba riisuti ärä. `Lasti taar' seni madales jäiä, uus pät's `jälle `pääle. Mud'u `panti ik järest vett `pääle. Ku kuivas jäi, siss akaš päält alliteme. Kuu aja peräst või `roh Kemp lõhuti taar' ärä. Taaritoón ja risti (restid) `mõsti `puhtes. Lätsiv libeves ärä, uvve õle tulliv panna ja.

Egän talun oma taar' – ku taheti ütelte, et egänpuul oma `muudu elu ja olemine.

*Koolilastel olli kah taar juvva, suurekoolin ja. Küläkoolin pidi `vil`lä
`viimä ka üits kolmantik latse_bäl. Rää ollive. Pailu_ss_ol. Suurekoolin masseti
raha taari ijst ja puie ijst.*

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

PAISTU

HELJU VINK. 1944. ES KT 92

Toidust ja toidukordadest

Kes tüüd tei, sai iki `süvvä kah, `näl`gä es sure `kennigi. Ku mõnest asjast kasin `tulli, siss `aeti vähemage läbi. Nüüd inimese olliva nõnda peenikes `lännu, `sor`kseva ja `ur`kseva `süü`ke. Es lää nukki üit`s egä teine. Egä vanast ommetigi sedäsi es ole, kikk `süü`di ärä, mis `süvvä olli. Magusit `süü`k`e mud`uki es ole, aga `leibä, `putru, kama `lörtsu ja räimerojusit olli küllät. Keedeti iki pailu ja lahjemp. `Siantest vägevet `kennigi es keedä, ku nüüd nij supi ja pudrude tetäs. Eläjit olli küll vähä, aga vöi`ivakest, `vurtsu ja pal`last `piimä sai kah suppe `pääle `kaldamises. Kun nij meie`reide siss olliva, ku mia nuur olli. Piim `süü`di kikk kodun `nahka, pal`luke tat siss iki sai. Pühädes tetti vaist `siantsit `süü`ke, mis olliva eige `ääde. Tüü`aal es ole kellekil `aigagi peesite ja `vaari ei tää midä. - - -

Agane`leibä mia änämi es näe, aga sel aal `panti mõneskottal `jämmet roovipuru ja sõgla`alutsit küll sek`kä.

Peris kõrralisi söögi`aigu olli iki kolm, aga ommuku enne tühüminekut `süü`di ruu`kosti, `võiga `leibä ja livva sijst rüübäti rokka `pääle. Ommukusüü`k` `anti kellä `katsma `paiku, aga siss änämi võid es `anta.

Lõune olli iki kellä kate aal. Siss `anti viijl kah `õhtu`uutset, kudas `juhtusi, kellä kuue `paiku. `Lõune`aal puhati raasike, aga rüä`lõikuse `järgi änämi `puhke`tonni es `anta. Tidruku es saa keväde enne puhate, ku `maarjapäe `müü`dä. - - -

Epp Kärp, s 1883. Aruküla

VILJANDI

HELMUT KURT, 1951. ES KT 115: 19–21

Piim toiduks. Või. Pakspiim

‘Piimä tarviti rõõsast päräst (rõõsana) ja ‘lasti ärä apenda. Apupiimä päält riisuti lusikaga kuyr ärä ja sellest ‘tehti võid.

Sellel aeal võimasinid es ole, kuyr kallati puu ‘liuda, segäti ja õõruti sääl puulusikaga nõnnakauva, ku ta kokku läks. Pe‘t kallati päält ärä. Mis ‘järgi jäi, ‘pešti ‘viiägä läbi, ‘pañti paras suul ja apukoorevõi ‘ol‘li ‘val‘mis.

Kooritud apustpiimäst ‘tehti mõnikord ‘paksu ‘piimä. Siss kallati apupiim patta ja ‘aeti liidi pääl kuumas, nõnna et piim kokku tõmmas, aga ‘kijmä es tohi akata. Päräst ‘lasti sõõla pääl ‘nõrguda ja pakspiim ‘ol‘li käes. Päräst ‘tehti, kudas tarvis, ‘pañti sinna kuyrt, ‘suula, ‘küümlid sekkä. Paksustpiimäst ‘tehti ka korbikastet ja muud.

Nüid ei ‘kaiba änäm ‘keñnigi piimä vigade üle, vanast ‘ol‘li sedä õhel ja teešel puul kuulda. Mede talus ‘tul‘li sihanst ‘asja vägä vähä ette ja ‘endä ‘kohta ei tää ma selle üle paelu kõnelda. Aga mõnes talus ‘ol‘li kuulda, et piim pidi venimä, mõnikord ‘tõpra ingemaik juures olema ja muid vigasi. Sij arvati sellest tuleva, ku lehm piimä nõusi on nuusutand ja ‘asja parandadi nõnna, et ‘lasti sigu piimä nõusid üle nuusutada.

Võitegemise juures ‘ol‘li mõnikord pahandust kuulda, et kuyr ei lähä kokku. Otsa Riit kaevas alati, et või on „umbpetis“.

Piimä vigade ‘kohta arvasid mõned punelikud inimesed alati ‘ühte ku teist põhjust ja vana ‘Mut‘ri Kadri es ‘julge kellegile ‘piimä anda, ‘enne ku ta ‘sinna ‘peoga ‘suula ‘sisse es ‘viska. Sij pidi nõidmise ijst ‘oidma.

Piim ja või tarviti sellel aeal kiik kodus isi ärä ja ‘linna ‘viiti sedä ‘aastas ‘pal‘lalt mõni kord. ‘Endä ‘vaeva ja ‘vankre kulu ‘peeti suuremas ku sedä mõnda ‘kopkad, mis selle ijst turu pääl ‘saadi.

Korbid. Nisurõõsk

‘Korpa tegi igä perenaene oma ‘täadmise järele, aga vaist nägin, et korbikastet tehes ‘pañti ‘sinna ‘pääle paksupiimä viil kuyrt, mannat, võid, mune, ‘suhkurt ja mõnikord ka natuke kardula ‘putru – sedäsi, kudas ‘keñnigi ‘korpa tegi.

Saiataenast `pañti õhuke kord pañni pääle, sedä `lašti ahjus vähä `küpsse, siss `pañti kaste `pääle ja `lašti viil natuke `küpsse, sõnigu paras arvati oleva, siss `võeti `väl'lä.

`Korpa `tehti ka sedäsi, et küpseti `veiksed nisulevapätsiksed, lõegati pooles ja `pañti lõegatud `kül'ge `pääle korbikaste. Nisu `leibä õegati sellel aeal nisurõõsk.

Täksi Tiinä teenud `korpa sedäsi, et kaste olnud paas. Korbileväd kalland sõõlaga patta `kaste `sisse, liigutand säääl vähä `aega `riingi ja `võtnud siss `väl'lä.

Hans Kihno, s 1872 (?). Survaküla

1943. ES KT 90: 41–43

Harjused ja kaerakile

Arjussad, niid `ol'id kaupmed. Igäl `ol'li kelk ja `laekas kelgu pääl, kus kaup sihis `ol'li: `niiti-`nõõla, `sit'si, `kamma, leht`kulda ja toñt tääb, mis pudipadi viil. `Tul'id igä talve Venemaalt, igä `üks vidas oma `kelku. Igäs küläs ja talus `käiti sihis, igäs küläs `ol'id neil tuttavad kohad, kus üüid `jääd'i. Kohad vaadati ikki sihaksed, kus ää `ol'li `olla. Mede küläs `ol'id nad vanaste ikki Kihnu Mat'sil.

Korra `ka'sid ka Kihnu Jüril ärä. Säääl olnd sihuke lugu: `õhta `tüüduid lauva `pääle kuus suurt liuvatäit `valget `putru. Arjussad `tahtsid ju `kangeste nisujahu`putru ja kiigel olnd ää miiil – ah ku paelu pudra varit (vaaritatud, keedetud)! Üks `võtnud lusikaga, `pišt'nud suhu ja teenud `vingus näo, teešed `katsund kah ja `jät'nud järele. Puder olnd kaerakile.

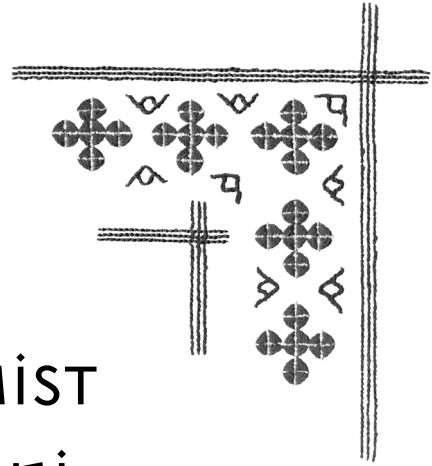
Mat'sil akas sij asi neil paremini. - - - . Vana Mat's `ist'nud lauva otses, kahessa suurt levä `pätsi olnd kõrval levämõhe pääl ja lõeganud oolega järest `leibä `lahti.

Vanad peremed kadusid ärä mulla `alla, `tul'id nooremad ja arjussad `võõrdusid taludest ärä. Pärästpoole `ol'id nad üüid änämiste Kur't Tõnissa juures. - - - . Tõnissa juures `ol'li ruum `veike küll, aga Tõnis küt'tis toa soeas, tõi õled maha ja arjustel `ol'li ää magada. `Süüä `añti kah.

Egä sel aal kellegil `puudust es ole ja egä neid `kijgi tasu päräst üümaeale es võta. Sij `ol'li `rohkem `lahkuse asi. Arjussa tasu `ol'li, et `añdis ommuku `enne äräminekud mõne nõõla. Sij `võeti moodupäräst `vasta ja asi `ol'li jut'is.

Jaak Lapp, s 1878. Survaküla

VI. ELU SÜNNIST
SURMANI.
PEOD JA PÜHAD

HELME

EMMI UNT, 1989. ES KT 320: 7–9

Jüripäev ja karjalapse kauplemine

Jüripäiv `olli `väege `tähtjäs päiv. Tol päiväl kolisi `rentnigu `tõise `paika, kel `tärrin täis. Piirimihe kutsuti appi ja `mitme obesege `veeti mineme kas vai `tõise `valda oma kigesugumane taluraam (-kraam). Looma `aeti muist vallalisest peräst (lahtiselt), muist `vankreperä küllen. Kana ja voonakse küll `panti ka `kuurmede. Mõne `rentnigu küll `ellive üte kotusse pääl mitu `aiga, muudku tetti jälle uus (!) `kontraht ja elu läits edesi.

Jürilaadel tetti poiste ja tüdrikidege ka suve `kaupa, `anti käsiraha üits kruun. Poisi ja tüdriku raisassi oma käsiraha laadel ärä, `käidi `sirkusen, osteti kõllast `saia ja `kuume `siiskinid, `juudi `pluhti pääle. Karalatse käsiraha katte ütveviisi küll imä põlle `karmanide.

Üte jürilaade ol' mul ka joba peremihege kontraht ehvtilehen kirjan. Ma olli joba suur tüdrik, palgage sai lahede ületalve eläde, jagusi tööstelegi süvvä.

Ma mälete `äste, mis `kirja `panti: 8 `puuta leeväjahu, üits puut `püiki, tõne kesvājahu, puut `suurmid, 40 `nakla sialiha, 5 `nakla `rasva, 3 `nakla `võidu, 50 pääd `kapstid, 5 vakka `kartult, 3 `nakla `villu, pund linnu ja 10 `kruuni raha ka vüil. Tüü `aig edimetsesest maist `mihkleni (mihklipäevani).

Enämbjagu `latsi jäive `kuuli, muist lätsive varemb `karja. Nii ma siss isti oma kompsukese otsan mureligu meelege, et kuiss sji suvi jälle eletus saa ja oodi laadelt peremiist, kis lubas `varsti tulla.

Kuulimegi emäge, ku obene jäi `saisme, miis ast `sisse: „Nah, karalait, egä midägi, läämi!” Ja aar's mu kompsu maast. `Elde aig, aga sji olli `oopis nigu tõist muudu miis, kelle nüid `saimi. Tuü `paistu nigu vanemb, kellege sai `kontraht tettus. `Kaimi imäge ütstõsele `otsa, ku kuulime, ku tõne obene ka `piätess. `Astegi `tarre tuü edimäne peremiis. Nüid läits vai sõass `valla. Võõras `kärkse ommi `õigusi, tõne `vehkse `kontrahige, mis võõras `ka'ski rabasi. Siss `nakseve mu `pampu tõne tõsele poole `kiskme, seni ku ilbukese kikk põrmandule lak'ka lennässive.

Mia pe'llässi `saisu ahunukan, imä `õikse läbi `akne politseid appi. A kos sul sääl politsei vai keä. Imä `kässe mõlembil ärä minnä, et tulgu tõnekörd ütten `pernasege.

Laadelips (-naps) `olli karjatse `kauplejedel päärratta segi loputenu ja nina omitsi mõuraten mineme lätsi ku kaits `kurja `pulli.

Mõne päivä peräst tull' `õige peremiis mulle iki uuveste `järgi. Tuu piirimiis löis (leidis) oma kõneldu karalatse `oopis tõsest liina veerest, `Pilpakülästä üless.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

KARKSI

MARI SARV, 1941. ERA II 295: 212–222

Lapse sünd. Väikelapse eest hoolitsemine

Ku sääl `sündüsi mõnel laits, siss niij, kes `vaatemen käüside, kutsuti `ristses. `Vaateme minnän `viiti iki kana- või kukesuppi.

Ristiti iki kate või kolme nädäli peräst, sellest et `ristmede last ei `tohtvet ütsindi jättä, siss vanapagan vahetevet ärä. Ällü nõdi olli `tarre tala `külgi üles pant. Tüdürlastel kasest, siss kasuuet `valge. Meil olli küll kuušk. Vahe\_aal kääneti `luipa lae ala, siss olli kõreñt, mustass olli ta kah `suitskunu.

`Johtusi `väike laits suvetüü aal tuleme, `viiti üten `mõtsa. Olli tett `seande `kerge äll, rõõvas õmmelt `ümmer varu, neli `kapla kül`len. Ku olli käeperäst, `lүүüdi pikk vibu `vankreredelde vahel `püstü. Ku es ole, tõmmati `vankre\_ais üles ja äll `külgi ning laits `sissi. Või ku olli, siss mõne puu\_oksa `külgi. Ku olli suurep laits olemen, sij siss liiguts, mud`u liiguts tuul.

Miu `väike sõsar `sündüsi edimesel `augustil. Septemrikuul `võeti `mõisa `kartult, olli kah äll tüjveeren kase_oksa kül`len. Ollime `mõisa lähüksen, siss `käüti sepikoa man `mähkmen.

Tõisel naisel olli kolm nädälid noorep viij, aga sij võt`s kasugu üle pää ja mähk`s latse nurmen ärä. Kolme_aasteselt surri ärä sij laits särläkis. `Tohter olli `käsken `vanni panna.

Kellel olli mõni vana inimene kodun, sij sai suurepit kodu jättä, mud`u `võeti iki üten `mõisamaale.

Tuhunaise nurmik

1940. ES KT 41:51. *Tuhunaine olli sij, kes olli latse `tüümisest `aige. Tuhunaist pidi egä_üits `vaateme mineme. Miu emä tääs, et vanast olli ütelt: ku sul muud viia ei ole, siss vii kuum kivigi. Ninda siss pidi vana tuhunaise nurmikun oleme terve kana või kukk käkisupige. Jala pidi ärä võet oleme.*

Lapsepõlve mängud ja tööd

Igav olli sij `mõisamaa elu küll. Näri sedä `kuiva `leiba ja vanunut `piimä sij terve pikk päe, tõine ja kolmas ja mitu viij. Rüä `lõikuse aig mõnikõrd

siss `mõisa vahimjīs kääs valitseje `nänni, karu`marju, põllu pääl müümān, kolm kopikat olli tüüp. Lastel osteti ärä iki.

`Erne`lõikuse aig siss olli kah edimelt peris ää neid süvvä. Valitseje kjiil's küll, et kõtt akas valuteme, aga kes sedä kulleśs. Siss kakuti `kõtru leväkotti, kodun keedeti soolage ärä, küll nij ollive ää!

`Seandse latse, kes ennast kodun joba ärä valitsive (hooldasid), neid änäp `mõisamaale es viia. Neil olli joba kodu `järgi `vaatemise amet. Olli kana aia, keśväst `väl'lä karjate, sia`einu kakku, looma `kinni panna jne. Nende mängukotus olli usse (õue) pääl suure kivi `ümmer. `Sinna siss kogusive kate Irmu latse kokku. Mis siss `kennigi arvas tetä. `Väiksebe teive `pulkest `aidut. Muru pääle `panti `pul'le `sissi. Suurebe joosive `ümmer kivi, võtive üits`tõisi `kinni. Kivi otsast olli viijl ää maha karade. Kivil olli üits kül'g madal, tõine `kõrge ja sileve ku sein. Üits puul olli sellest ka madalep, tõine `kõrgep. `Kõrgebe pääl olli viijl tipp. Sij olli kige `kangep, kes tipust maha karaśs. No viis `jalga olli `kõrge küll!

Poisikse aive (ajasid) kuni `auku, tüdruku `mängsive kive. Aig läits `müüjä, es tunne sedä kah, et kõtt tühi olli.

Jõgi olli meil kah kaunis lähüksen. `Sinna siss minnä es lubade, ku esiksi kodun ollime. Ku `veske es jahvade, siss olli vesi `väike ja lämi. `Seandsid `kääre olli küll, suure `viijge `sisse uhet, kus latse es `võigi ojome minnä.

Laste jaoss olli `Lambakäär. Sij olli `seande kotuss, kus `mõsti `lambid. Kõva ruusapõhi all ja õhuk vesi. `Sinna lätsime siss üten `ammege `sissi. Ku olli `kangest kuum ilm, vähä `aiga säääl viividit, `lille `korjasid vöi, ame kuju – muudku uuest jökke jälle. Vahel sai ärä minnä seni ku mäe pääle – ame kuiv, vaja tagasi minnä. Ninda siss olligi vahel, nagu üteldi, obesekõhä peris, aga muud viga_s ole midägi.

Ku joba karja_elu olli, siss änäp `aiga\_s ole ojume minnä, ku tõise `mõisamaal ollive. Siss olli kikk sij majapidamine karjaste ooleśs. Lehma `nüssä, sia `süütä, sia`einä kakku, latse valitse, `õhtuss tõistel süük ka tetä.

Ega es ole `pal'lelt oma kaits `lehma, nij ollive ka viijl, kelle kari oida olli ja mõnel sõbral ka viijl. Kui käisin tõist suvet karjas, olli iga lõuna_aig kaits`tõisku `lehmä `nüssä. Esi ma olli kate`tõiskme `aastane kah. Siss olli `talve koolin ka `käämine. Ku karja- ja koolipõli `müüjä sai, olli latsepõli ka `müüjä ja elul akaśs viijl `raskep aig – tüü põllul.

Mõnikõrd olli küll ninda väśunu, et `jalga ei oless jala ette änäp `tõsten. Kedägi – sai üü ärä puhat, ommukuss ninda erk ja `kerge, et muudku anna minnä jälle. - - -

Pulmad

Ku olli ninda, et mõnel `johtusi pulma tuleme, oma külä noore ollive kikk osa`võtje. Üitskõrd me käüsimme ütte `paari Villändin laulatemen kuvve obesege, `vihma sat`te ka viil. Sel aal meil `mirte es ole, aga pruudi pärja ja rinnalilli ollive palukuvartest.

Liha-`leibä `anti süvvä, `viinä-õlut juvva. `Pilli mängiti, tantsiti, tetti ring`mängu, paari`mängu, `numbre`mängu, arilikult nagu simmanin.

Midägi ise`ärälikku pulma`mängu muud ei mälete ku pruudipärjämäng. Pruudil `seoti silmä kinni, jäi ninda ringi kest`paika, mis olli ainult tüdrukist, kes laulime: „Me pruudi `pärga punume” jne, seni ku „Meil pärja pärib neiu ...” . Siss pruut pidi pärja paneme ringis käijaile ühele pähä. Kellel `johtusi, sellest pidi `saama `järgmine pruut.

Nindasama tetti peigmehe kübärege. Ninda olli siss nõur abi`elupaar oma `endise `seisuse käest ärä `anden.

Pruut ja peigmees `panti tooli pääle `istme, tüdrugu tõstive pruudi ja poisil peigmehe kolm `kõrda üles: „Elagu, elagu, elagu!” üteldi, et tõsteti oma `seisusest `vällä. Siss naise ja mehe tõstive jälle oma `kõrda sedasi üles, üteldi et `võeti oma `seisuses `vastu. Siss tõsteti siij `värske nõurpaar ka viil üles, ja siij nali olli läbi.

Mud`ugi üles`tõstmine `raske tüü, mõni arva`s, et naba om paigast ärä. Siss `anti `viina, mida `juudi nõurpaari tervisess. Esi `lauldi „Nad elagu” – esimest, tõist, kolmat ja tuhandet `kõrda.

Siss nõurpaar läits magame. Tüki aa peräst `minti üles `aama. Terve pulmaliste pere tegis taga usse `lärmi kas lauluge või mõne panni või toobige, seni ku nõurpaar ennast ärä näüdive. Vaist peigmiis ands pudele `viina, siss lätsive ärä ja `varsti olli pulmal lõpp kah.

Ku nõurpaar laulatses kodu sõidive, siss `panti iki tii üst kinni, `nõuti `passi. Ku `viina `anti, `lasti läbi. Noorigu ärä`viimist meil sääl seantse kandaalige (skandaaliga) ette_s tule.

Matused

Ku `johtusi oma küläst mõni ärä sureme. `Kirstu paneme lätsive parebe sõbra, aga ärä `saatme terve Irmu koosseis, ninda et moonakste mat`userong es jää kunagi alla kate`kümne obese. Muid elu ise`ärädusi sääl es ole.

Kalendripühad

*Pühi `peeti nagu igal püül `kombeks olli, `käiti küläs, kutsuti külälisi.
Külälistel näüdeti oma `lõyme, `rõõvit, `raami ja egät, mis olli.*

Jõuluss `tüüdi udsi `sissi. Lihadepühädess tetti kiik ja värmiti kanamune.

Suvistepühädes `tüüdi `kaski kodu ja tetti `korpe.

*Jaanipäeväl `käüti kirikaia pääl ja enne `õhtu tetti jaanituld. Moonakse
ollive sess aas `mõisa kokku käsudet, nagu ehenpüül joba juttu olli.*

Mari Sarv, s 1884. Nuia

HALLISTE

ALMA UTT, 1943. ES KT 60

Pühade pidamisest ja lõbutsemisest

Pühapäevä ja pühäde_aja olliv egäl ää, vanadel ku lastel. `Puul`pe_`õhtu` jäeti ajalt tüü rahu, `käüti sannan ärä ja, `loeti `õhtupalve ärä ja `minti magame. Vanast ütelti, et jätä `õhtu `õiged `aiga, `puul`pe\_`õhtu` poolest `päevä. `Puul`pe tuleved pühä `sisse nindagu jõgi, pühäbe\_`õhtu` juyuskved ojaviisi `vällä.

Jõulu ja muu suurte pühäde `puul`pe `minti `palve`majja. `Palvemaja uus` olli obesid täüs, `palvemaja inimesid täüs. Ol' suur `palvemaja. Mõnikõrd olli jõulu\_aig ja vana\_aasta\_`õhtu` kõva kül`menu kah, siss `minti `jalksi. Nädälipühäl `käüti ik üle pühäbe kirikun. Aa oma vammus `sel`gä ja mine. Must vammus, villatse `rõõva all, egä `sitsi `kunnig es ole. Suvve kige `kuumpe (kuumema) `aage iki villatse `rõõva ja vammus pääl.

Suvve `jalksi ik. Vana peremehe-`pernäse lätsiv obeseg, noore `jalksi ik. Vana\_inimesekse, kellel obest es ole, lätsiv `puul`pe\_`õhtu` juba är, suvve, jäive `kuskil kiriku lähempes `üüses. Tõise lätsive pühäbe\_ommuku vara ärä. Suvve kengälti, `saapa näpu otsan või `pastla, mis kellekil olli. `Talve nindapailu_ss käü, suvve ja kevädpoolen, ku pikempe päevä olliv. Meil olliv poisi kehelkonnakoolin, sai egä pühäbe käüt. Poisi kah ommuku vara minem ja. - - -

Vanast es kävvä pühäde_aig õige külän `kuskil. Tidruku es käü kedägi `kuskil muial ku kirikun. Tidrukul olli sedäsi, et `kuulsamp kodun, `ausamp ahju_bäl. Vašt tidruku pel`läsiv, pagesiv iüst ärä, ku külälis tulliv, `tarre ärä ahju_bäl või aganikku, iki kus said. Pannid ku_t's tuul mineme. Meil olli `sahver kige taga, pannid `sahvres `sisse, ku suvve olli. `Sahvre_`aknest `vällä. `Akne all olli vili või uba või ubine (kartulid), kükistid `sinna `sisse, oodid, senigu külälise är lätsive. `Võõra külälise. Egä tidruku_ss mõstaki võõrasteg juttu aia, [kui külälised olid] vana naise. Juba koolin kasvatedi sedäviisi. Sel aal olli tõist`muyudu sij asi. Nüüd aa undige pureleme. Nüüd o ime vaadate, `miantse noore inimese om.

`Simman` olli mõnes kottal talu_bäl `arva. Egä säl es ole `pilli egä kedägi. Nindsammu `simmanid tetti, lauleti vähä, karrati. Es `lasta esä aig meid `kuskile miinnä. Ät't es lase `küllä ka õige miinnä. Ät't `surre nooren ärä.

Peräst mõnikõrd `arva sai. Egä es oleki `kuskil kedägi. Siss vašt nännige saime jah mõnes kottal `pulma, `matjuses, oma sugulistel.

Edimise pühäl es tohi mitte `tõistre\_ma[nu] ka miinnä, pidid mutku kodun oleme ja lugeme pühä raamatid. Egä siss es ole muud raamatud `minged-midägi, juturaamatud. Ku juba suurempes saime, suure tidruku juba, siss akaś tuleme juturaamatid.

Mis sel tidrukul iki pühäbed ve. `Talve oma looma talite, suvve tüüst är väsunü, rasse tüü. Keväde akaś mineme, `minti rüäkõrre_bäl, riisuti vana kõrs päält ärä, `veeti obeseg kodu.

`Kangid `koeti all (alles) keväde, `kangid es jõvva är kudade. Vanast olli puhas tüü ja tüü, egä vanast lõbu\_aiga\_ss ol. Pühä`päevä `peeti kõvasti, pühäbe_ss tetä mitte tüüid.

Lapse sünd. Vastsündinu. Tüdrukulaps

Egäl ää müil, ku inimene `ilma `sündüb. Ku neid pailu olli, mõne kehvä inimesel, siss olli kuri müil kah. Poja puss om enämp ku `tütre tüü, ütelti ja `poisse `võeti parempe meelege `vastu. Poisi om ik parempe. Mõni `ütleb jäl, et `tütre jalutsin om paremp ku poja `päetsen.

Ku laits `sündüb kate kuu vahel, siss sji inimene ei saa `latsi.

Ku laits är `sündüs, `anti oma `rahval ik `juunig `viinä. Taakammer ik `anti nurganaisel. Popsil üits kammer olliki.

Küläst `tüüdi vananaine appi. Egä külän olliv oma vananaise selle jaos. Meil olli `Rännglelt, ütelti `Ränngle vananänn. Lastele ütelti ik, et `Ränngle vananänn tõi äiekse. Lastele ütelti üits är ja latse olliv rahul selleg. Latse `üüise makkave, latse\_i kuule kedäg. `Päevä mängive vällän, `aeti `vällä ik är. `Nüütse latse perive, topive ennäst vahele, võtav ku `f's mürin-larin. Vanast es ol kedägi. Ku külälin tulli, `aeti latse är ahjukappi ja kurdiv säl vaguviisi.

Ku laits ärä olli, siss kutsuti suurempe `vaatame, et mis vananänn tõi. Vällän või tõise `kamren, kun na seni olliv.

Vana_inimene olli kaits-kolm `päevä säääl. Ku `aiga olli, siss nädäl `aiga kah. Mõnikõrd olli ninda pak'k, et `tulti jäll `perrä.

Vašt olliv inimese kõva, es ol neil ädä midäg, es sure neid `miastig. Üits `aigemp, tõine `tervemp, kudas `kennig inimene om. Vanast ollu laits är ja [emä] lännü `jälle tühü kohe. Mud'u `anti `aigel ik oma aig.

Ku laits är mõst olli, `anti kige\_bält emä `sülle, sji luges `issämeie `pääle, siss `anti esäl `sülle, sji luges kah.

Laits mähiti `mähkme `sisse `üükseg kõvasti `kinni ku_t's pulk. Käte `ümmer ka\_ki rõõvas kõvasti. Seni olliv käe `kinni ik, senigu laits esi akaś `käksi `valla `kiskma. Ütelti, mitte\_j pia `käksi ämp `kinni. Sij muud ol' `siente.

Ku nurganaine tuus (tundis), et ta võis juba üles tulla, siss tuli üles. Mõni kate-kolme päevä peräst, mõni olli nädäl `aiga, kudas kellekil `aiga ka olli. Ku talitajad es ole, pidi rutemp üles tuleme.

`Süvvä `anti nurganaisele, mis ta esi taht', paremped ik. Vašt apukapustid es tahete anda, et võtab piimä latsel apus. `Viinä `anti kah.

Egä_üits tuus (tundis) esi, miast tüüd ta tetä võis. Talu_inimesel om tüü puha tetä. Mõni lännü `juunig rügä `lõikame. Esi pidid ik oma `tervist `tundma. Iki rasset tüüd keeleti tegemest.

Kige_bält `anti latsel iki nisä. Ku esi `vällä taliteme lätsid, pannid `suhkruge leväpuru või `nämmu `rõõvanutsu `sisse ja `piistsid latsese suhu, siss laits kuřt vaguviisi. Ku suurempes sai, `anti `nämmu. Ku esi lavva man seid, annid egät `süüki nämmus. Vahks (vahtis) suhu ninda_t, uuř, ku nämm `valmi sai. `Rinda `anti `aasta, puul'tõist, mõni imet' kolm `aastad kah. Ku är võõrute taheti, siss `panti midäg mõrrut nisäl `pääle või määriti `nõege mustas, siss laits es taha enämp. Peräst `anti latsel egät `süüki, mis esi seid. Manna`putru tetti. - - -

Laste äl'lu olliv `veoge laen. Vibu pišteti rištpalgi vahele. Latsese lauleti:

Šuu, šuu, suka `jalga,
kiigu, kiigu, `kinda kätte,
põpu, põpu, põll ette.

Latse_aig pidid mehe sülen `istma ja kõvasti mehel `ümmert kaala `kinni `oidma, siss ei oleved valus. Põlvili ja kudas neid nurga`naisi `kurta last. Tidruku viit `tarre ja `lamba`lauta last `tüüma, suure`kamrest är tõšte iist. Päärätti sunnit pähä paneme nagu naštel. Mustu Annel olli ik päärät't pähän, temäl olli sij kunag au asi. - - -

Ku tidrukulaits `sündüis – ku tidruk pordikus läits – olli omadel kuri miil iki. Latsekest `oiti selleperäst ik, või sij laits `süüdläne om. Latsel olli esi elu eläden mõnikõrd alamp ik, egäl iki liikäte ja pillite `rohkemp kähen.

Õige vanast pidänu pordiku kirikus miñnän punase räti `ümmer paneme. Pordikusmiñek olli ik ma\_ilmatu suur äbu vanast. Üül`mölder või kuul`mešter käüś `kullemen kodun, ku kuulta sai, et asi ninda om. Ja ken latseg tidrukud võřt!

Ku tidrukuke-laits olli, siss `panti kige\_bält püksisääre `sisse, siss saab mehele, ku kasvab, poisi tahave enämp. Ku poisi `mõnda `rohkemp tahive, siss ütelti selle `pääle, et sij o küll pošte püksi`persest läbi tõmmat.

Tõise puultse mõsti oolege puhtes, katest viist ja mähiti puhte linase närdsu sisse, mateti ilusti mulla sisse maha. Talvisel aal panti mõne vana nurikug või nõuge liiva sisse kuskile, kel dres ve, senigu kevade matta sai. Selleperäst et latsel siss midägi ädä j oles. Mõnikõrd arva olli sedäsi kah, et ku laits aiges jäi, võeti tõise puultse maast uvvesti üles ja mõsti jälle puhtes, ku uisa (ussid) sisse olliv lännü. Mateti siss maha jälle. Arvati, et siss saab laits terves.

Nuriku viimine

Õlut tetti ka enne valmi, siss olli vaatajadel anda. Ku kuulta saive, et laits olli, tulliv lähempe sugulis juunig vaatame. Keedeti suppi, püüglejahust limpsi sehen, ubinid (kartuleid) ja suurmid kah panti nurik täüs, suuri sialihakambakid ka sehen.

Selleperäst üteltse pirlaki viil, et nurikud viimä. Tühjä käege es lää kennig. Sij olli kuuskümmet aastad tagasi, ku nurikug suppi tüüdi, miu emä aig. Miu aig tüüdi livvataüs keedet liha koorege, ääd ninda t. Saia kah, talu inimese [tõid]. Egä popsil liha tuvva ss ole. Õige vanast es tüü sul kennig saia.

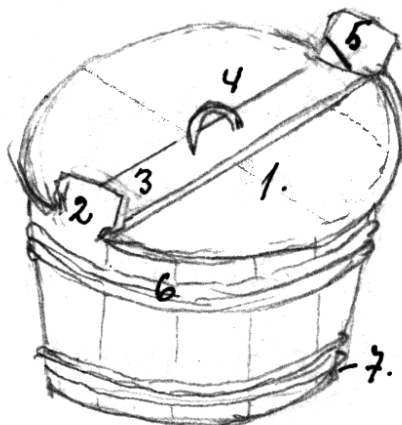
Vaatajal panti laits sülle raasikses aas, lastel kah. Aeti oma tükike aiga juttu ik, oma aigusest ja tervisest. Süük tetti ärä,

munadeg liha ja kohvi. Ku rohkemp aiga olli, panti liha kimmä kah.

Sõbra ja sugulise pidive iki vaatame mineme, mud'u lähempest inimese kah. Ku nurik tagasi kätte anti, panti mõni tük'k saia ka sisse, ku olli mõni enne toonu. Ku es ole, es panna kedägi. Edimine asi olli ik vaatajal liiku anda. Õlut mud'uki.

Latse mõskmisvesi viiti uibu juurte bäl.

Äiakse rööva, mis väikses jäive, oiti lastelastel paigal. - - -

Joonis 19. Nurik: 1. kaas; 2. kõru; 3. põõn; 4. sang; 5. pulk; 6. vitsa; 7. uulte

Ristsed

`Ristse tetti tubli. Tetti õlut, `viinä `tjuudi, süldi keedeti, apusai ja makesai ja. Süldi `panti puha livvaksteg lavva_bäl. Jämmesül't raiuti `tjuurest taolt (toorelt) `parras peenikes, kondi jääve `sisse. Peenikesül't lõigati väisteg peenikes. Livvaksid `tjuudi külä_bält kokku.

Inimesid `aeti kokku `ulka, vaderid. Suurempe `ristse olliv, olli mõni kümme vadert, mõnel kaits-kolm `tõisku tükki.

Kaits `päevä\_ss tohi `taevan olla, ku last ristiti. Sij täheñt, et kuu egä päe es tohi kõrrag `taevan olla. Ku päe `lõuja är läits, siss võis `ristmä akate.

`Lõunast tulliv inimese `sinna. `Sjüüdi, `juudi tõise ommukuni. Külärahvas lätsiv `juüse mineme. `Kaugelt sugulise lätsiv tõine päe iki, obese är `valla võet, `talli är pant. `Süvvä `anti inimestel `lõuna\_aig, `õhtu, `juüse kah viijl. Taline aig, siss olliv vorsti ja süldi ja, suvine aig liha ja kohvi ja tji ja. Nüüd om nij magussöögi ja munakoogi. Vanast neid es ole. Mud'u söögi-joogi ik, `rostoipest tetti `valmis. Kardult egä siast es ole, mutku liha ik tõsteti. Nüüd tetäs peenempelt `valmis, kooritse ja mooritse.

Külälise tõive egä `üits oma saiakoti, meştel viinapudeli. Kodu viiä `panti ka kaits otsakest räti `sisse, apu't leibä ja maket, või kudas `kennig kõrd `leibä olli.

Es tantsite kedäg `riştšen, `sjüüdi, `juudi ja `aeti juttu.

Mede puul olliv miu mälestusest iki väidse ja argi lavva_bäl, `tal'dre olli kah. Õige vanast ollu egäl oma väits `karmanin. Puu `tal'dre ja mis säl ollu.

Kuul `meşter `tjuudi kodu `riştmä. Vadere pannive `riştmisevij `sisse õberaha, kaitskümment ja viis `tõisku kopikud ja kümme ja. Latsel `anti `ambaraha kah.

Ku sij vana_inimene `riştse\_aig viijl säääl olli, siss viis sij `riştmisevij `tal'dre `vällä ja võt't raha `endäle. Ku sedä säääl ämp es ole, siss viis emä esi. `Riştmisevesi visati `kõrges `uibu `latva, siss sai laits elun `kõrge au_bäl. `Uibu jäi siss latse `uibus kah.

Vadere_ss tuu `miastig `roh Kemp `riştmissaig ku tõise. Ku laits juba `kõnma akaş, tõive risti_esä ja risti_emä latsele `kuhti `rõõvid.

Vananiñn kõnel' vaşt ik, kudas `tõstre `pernän tullu temä poja `riştses. `Olli vähä `il'läs jäänü, `varsti ürijät juba `riştmä. Ei ol `aiga saanu mitte saiakotti ka är `anda, visanu selle ahjukappi, tõmmanu ruttu latsel mütsikse pääst är, silitsen latsel `käege üle pää, esi ütelnu: "Küll om ilus libeve `pääke, nagu äti pää." Ja selleperäst olli laits kasunuki `siante `pehme loomuge. - - -

Leeriaeg

`Katsme`toisku`aastaselt`minti`ljiiri. Pailut vanempes ämp es jää`kennig. Kolm nädält`käüti leerin. Saia ja peenikselevä, küdsäted liha, vöi, korbi`panti manu. Kikk sij nädäl süüb inimene sääl. Koolikašt`viiti`sinna, sääl olli süük`sehen. Koolituan eläti. Koti tõmmati`õhtu põrmatule ritta maha, ommuku tõsteti sein`viirte`riitä kokku. Taa` olli juvva. Selle iist masseti raha vöi`viiti`vil`lä. `Köstrele puid`viiti oma nel`läntik ja muid`masse kah.

Ulgani olli ää olla ik. Pidid`õpma oma [katekismuse] päätük`ke ja`piiblelugu. Kutsuti`valde`järgi ette,`köstre tuppä`sisse. Sij küsk päälugemist ja. Oma neli`tunni pidid`käär`kamren oleme, kaits`tunni enne lõunat ja kaits`perän lõunat. Õpetaja küsk`kostmisid.

Ku`puul`pe koolist kodu tullid,`võeti ruttu kodu tuud leväko`f`valla, siss sai tidruk ruttu mehele.

Oma villatse`rõõva sel`län ja kõnni. Kolmante nädäli`rjidi`lasti`valla, siss olli kodun`säädmist. `Puul`pe`käüti sannan. Pühäbe`ommuku läits leeriläits ilma söömäte kirikus.

Tidrukidel olliv mõnel omakoet, mõnel ostet kõrdi, jaki sel`län,`valge pitsig sitsipõll ehen, must vammus kige`bäl. `Juuse olliv patsin, siidilint otsan. Liht olli rõõvaste`karva.

`Rõõvid olli egät`muudu. Rohilised, sinised, roosasid ja muud`muudu. Mõnel segä`villust, mõnel värmit. Jalan olliv kamassi. Miul olliv runelli. Es ole poen sellekõrrag peris nahast`saapid. Tõstel olliv ka`ki nahast. Suka olliv omavillatse`valge. Vašt es oleki muud`muudu sukke ku`valge. Veimesuka ja nij olliv ik puha`valge, egäpäevätse siss alli. Suur nel`lä`ruublelin siidirät` osteti miul kah. Kirikun ollim ik`pal`la pääg. Mõni ik`s (nuttis) kirikun. Mia`ss mõšta`miastig ikke.

Es ole vašt leeri`aig kodun midägi pidu, mitte`minged midägi. Sij olli pühä`päe, siss pidi inimene pühälikult eläme. `Taantsmist, sedä`ss massa kõnelteki, sij olli juba patutegu. Vöi na vanast pailu`taantsvegi.

Kosjad. Lugemas käimine. Kirikus maha hõikamine

Kosilise`käüside nel`läbe`õhtult. Viinäpudeli`võeti manu, mitu tükki. Esämijs vöi kaits`kolm tükki`võeti`tõisi`sõpru manu. Miu aig es ole säl õige pik`ke`kombid`miastig.

Ku kosilise`vastu`võeti, tetti`süvvä. `Süüdi, viinäpudeli`juudi`tühjäs. Tühjä pudeli kaala`kül`ge`köüdeti`kinda ja`üüke. Ku kosilised`vastu`ss`võete, siss es`võete viinäpudelt ka`valla.

‘Puul’pe `minti siss kiriku\_ma[nu] lugeme, nõurmiist-noorikud. Noorik viis õpetajale paari sõrm`kindid. Ku kate kiriku vahe olli, siss läits kolm nädält `aiga. Ku poiss ja tidruk ütest kehelkonnast olliv, sai kate nädälig `valmi. Ku `õigene ruttu tahid tetä, siss sai ka kate nädälig, ku olliki tõine tõisest kehelkonnast. Ku siin edimist `kõrda är olli õigat (pruutpaar kirikus kuulutatud), saadeti täht’ `sinna. Ku rutemp taheti, siss õigati sääl tõist ja kolmanted `kõrda ütekõrrag.

Ku kiriku man är käüt olli, läits nõurpaar’ linna ebenid `tuuma. Veime, nij olliv ammu juba `valmi. Ku tüdär põlve `kõrgu, siss veimevakk vassa `kõrgu. Laisk noorik oleved ütelnu: kes nüüd kuyuks, ma luyuks, oles nüüd põld põrandaks (st põrand põlluks) ja ahju_esine ijks (töörindeks).

Rõõvast tetti mede_bul ennempelt pailu. Es ol ütsinte talulastel, ka talutidrukidel ja popsitüdartel olli oma rõõvas. Sij olli tidrukidel sij pää`püünmine ja uul, alle ku karjan käüside. Puhas sedä suka ja `kinda kudamist tõmmati, `talve lassev mutku `ketrust. Missi `nüüdne tüü `endise tüü kõrvan om. Vašt olli sedä magamist ninda vähä et!

Pulmad. Laulatus. Veimede jagamine. Noorpaari rõivastus. Pulmasöögid ja -joogid

Laulatuserahvas ja pulmalised. Pulma tetti mõlempil puul, `nõurme (peigmehe) ja nooriku kodun. Egä`üits kut’s oma sugulise ja sõbra. Õig `kaugelt sugulise tulliv juba `puul’pe ärä. Pühäbe `lõunas kogusiv pulmarahvas kokku mõlempil puul. Lipu olliv mõlempil puul `korstne kül’len katuse_bäl. Nõurmiis sõit pühäbe ommuku nooriku kodu. Ku `kaugelt olli, siss tuli juba tõine `õhtu ärä. Kiriku_ma[nu] lätsiv kate obeseg – nõurmis laulatsenaiseg ja noorik laulatsepoisig.

Ku laulatserahvas kodu tulliv, lätsiv pulmalise puha `vällä `vastu `õiskame. Nindagu noorik maha ašt, rabasiv tidruku nooriku asemele `vankres vôi `saani `istu, `poisse kah ja siss läits sõit `valla. Ken nooriku asem_bäl sai, sij sai `varsti mehele.

Noorik ja noormees. Ku noorik laulatsest tullan `süüma lääb, siss `võetse kikk pooliku levä lavva_bält ärä ja pannas `terve asemele, siss om noorikul ää levä_õnn.

‘Nõurme kübär `panti söögi\_aig `ästi `kõrges nagla `otsa, et `kennig kätte\_ss saa egä omal pähä panna. Siss es saa abi\_elu ärä segäde. Ku nõurpaar’ `altari ijst är tuli senigu saanini, siss pidi kõvasti üittõšte käest `kinni `oidma, et `kennig vahele_ss saa miinnä.

Enne laulatses minekud pidi noorik lihatonni_bäl `istun amet `sel'gä `aama, siss olli latse toomine `ke'rgemp.

Ku kägu `uibu `otsa `laulma tuleb, [tuleb] sääł talun `pulme.

Enne `pulme käüs noorik sugulistel, tuttavidel kosi`viinä viimän. Nij anniv siss `üükse või suka või `kinda või mis `kennig a'nd.

Pühäbe_`õhtu lätsiv `nuurme_bult pulmalise rongin, lipp edimise obese_bäl, õisaten noorikud ärä `tuuma. Ku `sinna saive, `viiti oma lipp ka katuse\_bäl üles. Siss olli kaits lippu kõrutsid. Pühäbe üü pidäsiv säł `pulme.

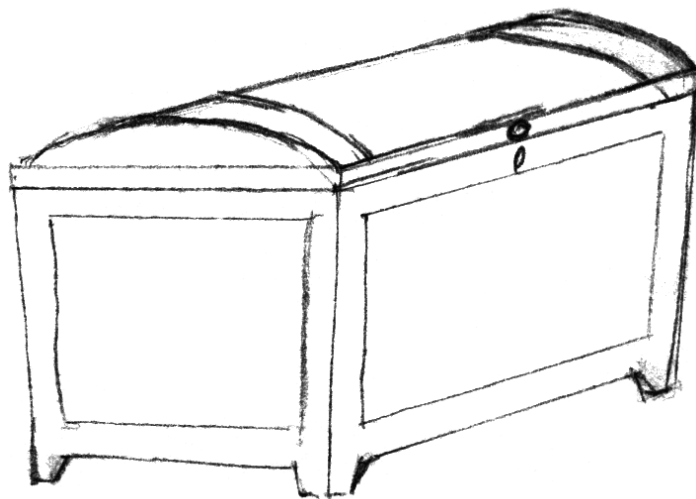
Siss `üismabe\_ommuku `tuudi noorik ärä. `Nuurme\_bult pulmalise sõidiv lipug ja noorikug ehen ärä. Nooriku `saatja lätsiv oma lipug ja veimekirstug raasike maad tõise jakug `järgi.

Ku kirst `nuurmekodu väräti\_bäl sai, olliv mehe `vastu, es lase `sisse. `Küssev: "Mis te `viade, konder `banti? `Näütke pa'ss `vällä!"

Ku viinäpudeli kätte saive, siss `lassev läbi. Ku nooriku kirst `ästi rasse olli, siss olli sedä `ausamp. Siss `aeti `nal'la, et om kive `sisse pant.

Uvve kodun `veeti noorik kolm `kõrda `ümmer paa, et tagasi_j lää. Pada tõsteti põrmatule ja.

Veimede andmine. Viimätig, pulma lõpetses, `anti `veimi `nuurme esäl, emäl, sõsartel, velledel, onudel, tädidel. Äiäl-ämmäl `anti kige `roh Kemp: teki, palaja, `amme, suka, `kinda, `üükse, suu`rõõva, puha viimätseni. Vellel, sõsarel suka, `kinda, ame, `üüke. Tõsttel sukke, `kindid. Pillime'stel `anti egäl `üüke, `kinda. Laulatsepoiss sai nooriku tandsitemise üüst `kinda.

Joonis 20. `Rõõvakirst

Nooriku ja noormehe rõivastus. Miu aig olliv noorikul `lahtise `rõõva, `maani voldit kõrt ja jak`k, enämpist omavillatsest, egät `karva. Must vammus pääl. `Juuse olliv patsin. `Nuurmel ka\_ki koduvillatse alli või musta püksi-kuvve. Nänni aig olli noorikul `valge rüüd' ja must vammus, `juuse olliv lühikse, lõng ilusti pähän. `Talve kasukud, vammust. `Nuurmel olli siss kaldsa ja vammus pääl. Mestel olliv siss `siantsesamma pikä `juuse ku nastelgi. `Kampsuni olliv potisinise ja `talve `valge villatse kaldsa. Jalan olliv iki nahast `saapa ja keängä.

Ennevanast oleved noorikul laulatse_aig pallapoolik `ümmer ollu. Sij ollu `siantse pik`k suu `rõõva `muudu `rõõvatük`k, otsa ollu punase niidige `vällä õmmelt. Sij pant ninda pähä, et otsa ettepoole rippunu. Sedä kõnel' miu vanatädi.

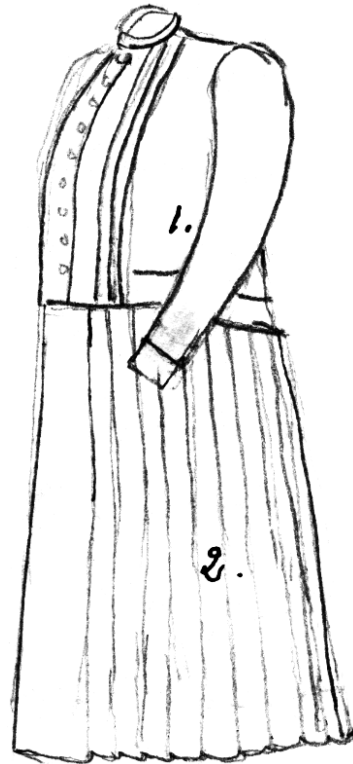
1944. KS. *Sõbarät't, pallapoolik, linik, mis tat õigat. Õige vanast ollu sij noorikul pähän. Linase `kangast lõigat `rõõvatük`k, otsa ulative mõlempile poole maha. Värmi`niiteg olli veerte_bält ärä õmmelt. Kaitskümment viis `aastad tagasi üits `katsme`kümne `aastane vana_eideke kõnel' miul sedä.*

Miu emä aig olli noorik `pal'la pääg `altari een. Tädil olli laulatse_aig `siantse ostet ruun (kroon) pähän, `paprest või kellest ta olli. `Õhtu `panti noorikul päävät' pähä. Sij olli suur `valge linane või linnarät't, ilusti enne pää `järgi `valmi köüdet, kibruted. `Kukru_bäl sõlmen, üits õige pikk ots ja kaits `väikest `otsa. Viimätsel aal olli juba tanu ostet, `lil'lege.

`Amme olliv egäl omalinase sellän. Aluskört olli ostet. Miul olli juba leeris ostet, sij sai laulatse\_aas kah ja peräst kävvän sellän, `pirla ka alle ja lääb `auda ka üten.

Laulatse_ame jäi paigale surma_`ammes. Miul `pirla laulatse_ame kirstun, ma_ilma pik`k, `audamineku jaos `valmis. Egä siss ämp tetä_j saa.

Pulmapillid. Õige vanast olli torupil'l pulmapil'l. Sij tetti `ül'gemaost, sij olli katejakuline ja kirivene. Siss ku vahel eńgäte tahid, pannid tõise otsa `kainla ala, said küünäspereg vähä äält pitsite, ninda_t vaja puhate_ss ole, ku

Joonis 21. `Lahtise `rõõva:
1. jak`k; 2. kõrt

enne `õhku täüs puhat olli. Temäl olli naba ka nagu okil, kun nij toru sehen olliv. Temäl olliv käsilise ja. Viimätsel aal tetti koeramaost `tõisi.

Miu aig mängiti ik `ärmoonikud. Tandsiti lei`lendert ja polkat. `Simmanid tetti ka_ki pulman.

Nooriku tanutamine. Ku tanu pähä `panti, siss noorikud-`nuurmist istive säl ehen `tuul'e\_bäl. Nindagu lugemine lõpetedi, siss mehe asusiv mutku `nuurme ja naise-tidruku nooriku tooli_ma[nu] üles `tõstma. Ütelti, et miinge nüüd, tidruku, `tõstke noorik tidrukust `valla ja naises `kinni.

Vašt olli `rohkemp vaimulik asi, kuul`mešter `tuudi ommuku vara `sinna, `loeti enne kirikus minekud noorepaarile. `Loeti tanu või pääräti pähäpanemise aig pühäbe `üüse, siss jälle, ku noorik kodust är saadeti.

Pulma tetti iki vašt suure. Kaits `päevä `peeti ik. Pühäbe, `ijsmabe `õhtus olli lännü ik puha. `Kaugempelt sugulis siss jäive tõsipäeväs viil. Õisati ja ralliti kikk päevä.

Pulma toidulaud. Pulmas tapeti neli-viis vasikud ärä. Kevädpoole sigu_ss ole ämp tappa. Sia tapeti jõulus är puha, sügüse. Iki puha vasikuliha, süldi, enämpist kül`mält puha. Vahel tetti lämit liha kah. Ku laulatserahvas kodu tulliv, siss iki tetti lämit liha koorege. Kardult iki tetti kah. Kapustid es ole. Kanu tapeti kah ja keedeti paan. Külä\_inimese tõive kanu ja, sugulise ik. Külärahvas saadive juba `puul`pe egät `värki ärä: `paksu`piimä nurikideg, kuurt olli `pääle pant. Mõni saat' kanu ja liha ja mune ja. Pulman `anti `kohvi ja tiivett, `suhkurt olli. Muud magust `süüki\_ss anda `miastig.

`Saiu tetti kah. Peenikest `leibä oma kaits ahjutäüt, `valged `saia kolm. Tare_ahjun tetti, muud `ahju\_ss ole. Korbi olliv pää\_asja. Egä vašt magusid `korpe_ss tetä, `suhkurt es panna sekkä. Võid, kuurt, kanamune, `suula kah paras jagu. Egä rohi_ss panna midäg saial egä `kõrpel. Kõllast `saia_ss tetä kah. Uvvempel aal siss akati tegeme. Rosinid es ole, uvvempe aja värk puha nij maguse asja.

Jämmet `sülti keedeti ja peenikest kah. Sinepud, pipert, ätikud olli lavva\_bäl. `Tal`dre, väidse, argi olliv ka\_ki miu mälestusest juba. `Õigene vanast es ole kedag `väitsi ollu, võet nindasammu tük`k `piiu. Egäl ollu omast käest väits.

Õlle tegemine. `Viinä, õlut `anti mehe`muudu. Õlut tetti mitu `vaati `valmis, kaits-kolm `vaati. Enämpist puha mõstive õlut tetä. Egä talu_bäl tetti õlut ütsilugu. Vašt tetti õlut `rohkemp ku nüüd. Paiast `tuudi ka mitu `korvi. Telliti `valmis, mõis saat' esi kodu, läve ette `kuurmage. Paias olli lahja, `valkjas pašt (paistis) tõine sitt, va mõrru, kõllane ku obesekusi.

Oma õlu tetti paks, vatut' puha. Vaadi lei `lõhki mõnikõrd. Kõva nõu pidi oleme, `vastse vitsa ja. Otsa [lõi] vaadil iüst är ku `lahvti. Pidi ik `tundma,

kunas `kinni panda võis. Edimelt `jäeti punni ka lovevempes, pärast `lüüdi kõvasti `kinni. Siss `panti `tuhka ka vähä punni_augu_bäl. Egä rumal es mõsta kah, pidi parasjagu käünü oleme. `Kange olli, visas punni päält är, vitsa katikus, otsa är.

Õlle tegemis jaos olli `siante suur tõrrike, ma\_ilma suur aam, pulk olli kesspaigan, pikk pulk, siss ülevest käaneti. Ku siss akaś põhjast tuleme, pik`k ruhi olli all. Risti (restid) `panti tonnil `põhja, siss `õl`gi. Pätsi `panti `sisse, kiiß vesi `pääle. Kaits `tunni `lasti tonnin `kurta. Ku siss `juuskma akaś, siss ollim me latse egä\_üits oma topsig man. Kige\_bält tulli `õigene magus kah, miś õigati.

Mede ät`t tei ütsilugu õlut. Mõnikõrd jäi `kinni kah, ku raba vahele läits, siss olli kimbun. Tõsta raba ja õle puha `vällä, kadevärk `vällä puha. Süä täüs ik. Meil küll `kinni\_ss jää. Taren tetti, `vällä `viiti `jahtume. Enämpist `üüses jäi tegemine.

Pulmaliste saiakott. Pulmalise tõive esi egä_üits. Meśtel egälütel viinäpudel, oma puul `tuupi. Naśtel egäl saiarät`t, võörastel. Sugulise tõive liha kah, mis kellekil olli. Ilma es lää üits kah. Üitskõrd olli üits kehvemp naine ilma saiate lännü. Pärast, ku koduminek olli, `pernän `küsken: "Leena, mia mitte_j tunne, miant_si siu rät`t om?" Leenal ollu siss ninda `irmus äbü. Mitte_ss luba ämp sedä tetä, et ilma saiakotite viil kohekile pidule lääb. Ninda `pirla kah. Mitte üits ka\_j lää. Ku viia\_j ole, siss paremp ei lää kah. `Nõusid egä `siantsid `asju vaśt es viia. Nüüd om sij muud.

Surm. Matused. Surnu rõivad. Kirstupanek. Matuselaud. Surmaended

Surnu korrastamine ja rõivad. Ku mede ät`t sureme akaś, siss taht, et `tõstke temä maha, teke ase põrmatule, paremp magade. Nänni pannime ka maha. Ät`t lugeś surmatunnini `piiblest kõvasti. Viimätig laśk meid tüki `vällä võtta, üteli esi salmi kotuse ette. Käśk meid siss ette lugede, esi es saa enämp.

Surnut `mõskma `tuudi mõni vanemp inimene küläst. Vanast `viiti `tarre, `aeti vett vihag `pääle. Nüüd mõstas `kamren ärä topuseg. Surnu `mõskmise viht ja sijj `panti `kirstu manu. Palaja ja asja `mõsti `puhtes ja `peeti pärast `jälle.

Surnul `panti oma `puhte `rõõva `selgä ik, `vastse, mis tal elungi ollive. Alus`rõõva olli ammu selle jaos `valmis tett ja kirstun paigal. Mehel `panti kübär pähä. `Palveraamat `panti `kirstu `kõrva. Naisel päärät`t pähä ja rät`t `ümmer. Ku midägi vastast õmmelti, siss surmal (surnul) es palistede egä es eidete `sõlme ette niidil.

Latse `säeti ilusti `rõõvis, nagu iki elun. Mütsikse, rätikse pähä, jalakse ilusti `kinni. Ku mõnel vašt `pastlakse panemed jäänü, `pal'la räti mähit ve, või mõni muu asi `puudus jäänü, siss visat nij asja `en'ge aig `aknest `vällä või viit `kamre_otsa_bäl. En'ge võtve säält esi ärä.

Ku surnu är mõst olli, `säeti lavva `pe'нке_bäl ja tõsteti surnu `pääle. Mud'uki ilus ase tetti enne `sinna. Senigu surnu `laude\_bäl olli, üte üü, `põl'le tuli man. Inimese vaadive ka_ki man. Puust ristike `panti rinna_bäl.

Kirstupanek. Kirst tetti kodun, värmiti mustas. Kojusid es ole kedäg `pääle panna. Oma külä `me'ster tei, paar' m'ijst olli abin. `Laudest tetti, mis `sorti na kellekil ollive, kuuse ve.

`Siante muud olli, et kirstu kaas `panti tõsipidi kirstu `kõrva `pe'нке_bäl `matjuse aig ik, ku surnule `pääle `loeti. Ku är loet olli, siss inimese pannive va'skkopikid kirstu kaane `sisse. Mõni pa'nd omastele siss sellest rahast mušt `kirstu manu.

`Kirstu paneme kutsuti lähempest inimese. Tetti `süvvä, `saia, keedeti liha, `anti `viinä ka ja. Kuul' `me'ster või mõni muu lugeja kutsuti `kirstu paneme, lugeme. Kige\_bält pühitsedi kirst ärä, siss tõsteti surnu `sisse poolest lugemist, siss `loeti viil. Surnu `viiti `aita ärä, ku `kirstu är pant sai.

Vanast es tetä `ryu'ne (pärgi) kedäg. Suvve latse lätsive kirikus, siss viisiv pääsukse `sil'mist ja mõtsa `lil'lest rooni risti\_bäl. Vašt es oleki talude\_bäl `lil'le kedäg. `Siantse kõllatse `ringelroosikse ja `siantse punase kärbilisekse olliv. Sirelid näime surnu\_aian, tõime kodu `äitsemid. Jass `miine näime alle suuren. Kiriku mõisa aian olli neid.

Matused. `Matjuse `peeti ik ninda suure, ku vähä sai. `Sinna kutsuti sugusel'ts ja sõbra puha kokku. `Aikselt kutsuti inimese `sinna. Kaits `kõrda taheti enne ärä `viimist `süvvä anda. Ärä `viimä lätsiv enämpist puha, `matjusero'ng pidi `ästi suur oleme. `Loeti ik, `mitme obeseg `saatjaid olli.

`Auda `laotedi kirstul `pääle palajas ja uus (!) tek'k. Kodust minnän köüdeti risti `otsa `valge suur linnapäärät' ja `üüke. Talu_inimese pannive peenikse peris `valmis pääräti. Kehvempe ostive poest. `Kanga otsast tõmmati, ilma palistemedede. Rät't köüdeti ütte `otsa pidi `üükseg risti `kül'ge. `Üüke köüdeti ninda nel'läskeeli risti `ümmer. Egä egä\_üits es mõstaki ilusti `köütä. Mede nänn iki mõšt. Surnu_aian `võeti rät't ja `üüke risti kül'lest ärä ja `anti õpetajale. Egä keväde las'k õpetaja vana\_inimesid surnu\_aida puhaste ja `riisu. Selle i'jst `anti siss egäl rät't.

`Matjuse\_aig `viiti ka `vaestele aia\_bäl (surnuaeda) `saia. Sellest es tohi midäg üle jättä egä kodu tuvva. Õpetaja ja aia_vah'k saive küll ka oma jao.

Õhtu tulliv surnu aia bält puha tagasi süüvä. Lähempest inimese lätsiv üüise kodu. Ommukus kutsuti tagasi. Mušt tulliv, mušt es tule. Kaugempelt inimese jäive üüses. Tõise päevä õhtus olliv lännü puha.

Söögi-joogi olliv siantsesamma ku pulman või muu pidul. Saiakot't ja viinäpudel' tuudi iki, ilma ss kõlva kennig tulla. Pidu bäl olli üüts inimene säet, ken külälise vastu võt't ja kelle kätte saiakoti anti.

Es tohi kellekist söögist egä joogist puudus olla. Viinä võeti enne surnu ärä saatmist vähemp. Ku aia bält tagasi tullive, siss võtive mehe iki purju. Mud'u aeti juttu nindasamma, vaiksempelt. Naise es juu kunnig pidul purju, vähä kaiev viinä. Nastel olliv tumempe rõõva ja musta siidiräti ümmer.

Surmaended. Ku tuul surnu ärä viimise aig vastu olli, kodu poole, siss kadunu saat õnne tagasi kodu. Ku perrä olli, siss viis õnne endege üten kodust ärä. Ku surnuroõg piatem pidi, mõnel mõni asi maha put'te ve, siss läits mõni varsti järgi.

Mõnes kottal es tapete matjuses kanu, siss oss (oleks) mõni suguseltsist ärä koolu.

Avva Andres, mu armuke, Liivä Piider, mu linnuke, Mulla Madis, mu meheke.

Ken kooleb, sji kodu lääb, ken eläb, sji ette putub.

Ku esä sureb, om puul' kodu kadunu, ku emä sureb, om terve kodu kadunu.

Ku kägu kodu kukma tulli, siss sai sääl majan surma.

Ku naise sureve ja obese kõrda lääve, siss saab mjis rikkas.

Ku ninä_ots sügeleb allaspidi, saab surma kuulta. Ku lõug sügeleb, saab abeniku surma kuulta. Ku põsenuka sügeleve, saab ikke (nutta).

Ku peräst põrmatu pühk'mist mõnest asjast, pilbastest või õlekõrtest rišt maha jääb, saab surma kuulta.

Ku surnu siule miastig unen annab, siss om sji ää.

Ku unen näed, et mõnele surnule midägi asja annad või endel amba vällä tõmbad või näed vastast poolikud maja või vijn suplemist või kõnmist, ku vesi segäne om, siss iki saab surma.

Siss saab surnupühä ja suuja liint.

Temä om õige är sadanu, üteltse, ku mõni aigusest või vanadusest kõhnas jäänü om. Temät varjab surm ärä – siss om juba surma nägu.

Talgutest

`Talgusid es `peete mede puul. Ku `arva vast mõne popsil olliv kardule `võtmise `talguse või mõne talupoisil (-sulasel) lina `kakmise `talgus. Nij olliv pühäbelt.

Palgiveo `talgusid tetti küll. Paremped `süvvä `anti, `viinä ninda t mijs mijs es tunne.

1942. ES KT 28: 12–14. *Mede puul `talgusid es tetä. `Kunnig tüj man es ole mede `ümmer `talguse `muudu. Ku vast `arva mõnes kottal tetti, siss olli lõpetses `simmañ, `anti `süvvä ja kodu_õlut.

`Talgusid teive talu poisi. Neil olli palga kõrvan oma vakamaa ja puul lina mahan. Pühäbelt siss kutsuti `talguses. Lõpetses `anti `viinä. `Simmañ siss mud'uki. - - -

Kanepisimman

Kanempe `simmanid `peeti küll enämpist egän talun. Me `söksime esi ärä. Kanempepäa `panti tare põrmatule maha, tidruku-poisi, kes kokku tullive, `kõndsive mõne kõrra üle. Kanempeterä tuleve kañnu `elpsest `vällä. Egä neile [kokkutulnutele] midägi suurt es anda, mõnes kottal `õune vast `anti. Peräst läits `simmañ `valla.

Sügüsel sedä `laube- eg pühäbe\_õhtud es oleki, ku `kunnig `jälle kanempe `simmanid es ole. Või neil kanempidel siss suurt midäg sõkku olli, `simmañ olli iki pää_asi. *

Abja laat

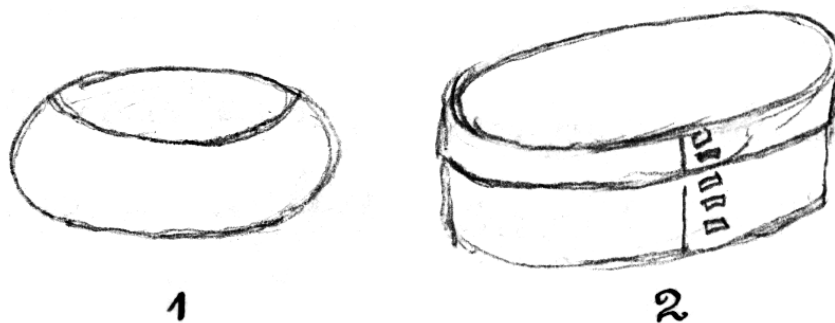
Abja laat olli tõisel settembril. Sij olli suur `rahvapühä mede puul. Sij olli kige suuremp laat siin `ümmer. `Sinna tulliv rahvast ma\_ilmast kokku. Siss es jää `kennig kodu. Karjalatse pidiv iki `saama miñnä. Siss olli nende kodu_õidjadeg kimbun.

Tetti karaskid, kana tapeti ärä, viimätsid `valgid `süini tetti munapudru_sen ja `võeti karbige laadale manu. Kanaliha ja karaski, saia, apulevä, mis kellekil olli. Laadal sai siss sugulisteg- `sõprug kokku, siss `süüdi `vankre man.

Egä talult `viiti luyum ja paar laadale. Kellä katest `üüse `minti juba ärä. Karjapoiss läits `luyume `järgi `aama.

Laadalt osteti Avinurme mešte käest `sarju, `tuurid, `sõklu, `toñne, räime `karpe, külimitte, ma'te, `pañge. Edimelt olli võinappu kah, viimäti es ole ämp.

Joonis 22. 1. Võinapp; 2. Räimekarjp

Tidruku_{ss} käü laadal. Me ka_{ss} käü. Mud'u olli laadapäe perel peris tellit rjü (prii, vaba). Abja laadas `mösti ja `pöeti `lambid.

Kalendritähtpäevi ja -pühi

Jõulud. Jõulusid oodiv latse juba, ku lumi maha tulli. `jõhkadi, `jõhkadi, jõulud tulevad, siis saan mina `saia süvvä, oma `käega `ossi võtta, laulive latse. Mud'u om osa (liha) `oidja kähen ja vöi võtite taga. Sijssamma oodus olli suurtelgi.

Olgu rikas vöi `vaene, sia tap<sub>s</sub> egämijs jõulus ärä. Ilma `vorstede es oleki nagu jõulu. Kellel kud'aki`muyudu jõulus es `johtu `vorste oleme, sij sai tõste käest `jälle. Rabavorst olli iki sij pääjõulutoit. Ölut tei ka egä`uits jõulus.

Sia pääpuul' keedeti paan ärä ja `panti `tervelt lavva_bäle. Sialiha küdsätedi ka ahjun. Egä `süliti es keedeteki. Sia `süliti es mõsta `kijtä, es ole sedä `muyudu. Arvasive, et om vägeve, ei ol `miastig reht' (väärtust).

Jõulu`laube ommuku pimmessen (pimedas) tetti rõõsk ärä, sedä akati siss `süümä. Peräst tetti apuleib ja sai. `Öhtu `panti nel'läs ahjutäüs vijil, vorsti ja liha, ani kapustideg. Ane `peeti iki.

Taa `kamre põrmatu olli juba `rijidi är mõst ja öle maha `laoted, et kohe ärä`i sõku. Suure`kamren olli maapõrmat. Ku puha är tett olli, `viiti öle `vällä ja pühiti põrmatu `puhtes. `Aikselt `kaeti är talite puha. Ämärrikes `minti `palve`majja. Ken kodu jäive, nij lugesiv jõulu`õhtupalvet ja lauliv jõulu`laule. Ku tõise `palvelt kodu tullive, `panti vorsti ja söögi puha lavva_bäle.

Jõulu`kuuske küll es ole. Tule `põl'leve `terve üü egän `kamren. Maja pidi jõulu`üül `valge oleme. Süük' `jäeti `terves üüs lavva_bäle. Inimese olliv är väsinü. `Loeti, lauleti ärä mõni küben kavemp, `minti magam ik. Ommuku vara

`tõusti üles, obese ja looma tahiv `süütä, vaja kirikus miinnä. `Lehmil-lammastel `viiti ommuku vara `leibä, obestel ja sigadel `anti `kaaru.

Egä udsipatsi (jõuluõlgedel õlekeerustega) `lüümist suurt sitta es ole kedägi. `Keskmise pühäl ik mõnes kottal olli sji muud, ku poisi tulliv ja. Mede ät't siast `nal'la\_ss taha, temä olli `palvemijis. Edimise pühäl es tohi `liikugi `kuskile. `Kesmispühäl `panti `jälle oma laar' `vorste `ahju, seni olliv ennitse är süüd. `Kesmis- ja viimätsepühäl käüisiv inimest ja esi `käüti külän.

Toomapäev. *Tuumapäeväl ütelti, et nüüd aias Must Toomas kotti. Sji tähenteb siss, et pimme aig om otsan, et päe akkab `valgempes ja pikempes mineme.*

Vana-aastaõhtu. *Vana `aasta `õhtu keedeti `pakse kapustid, suure lihapõraku sehen. Tetti `saia ja karaskid või `rõõska. `Süüdi sedä siss. - - - . Vana `aasta `õhtu `käüti `palvel. Vana `kuitse es tää me midäg. Kuits om kuradist. Ken kikk kunki piab, sji kikk näl'lä näeb.*

Uusaasta. *Uvve `aasta `lõunas `panti `jälle `vorste `ahju. Jõulus tapeti talu_bäl sia puha ärä, neli tükki iki. Ku `jäeti väst mõnikõrd üits vjil. Ma ilma suur toin soolati liha täüs. Säl sai `vorste ka süvvä kikk sji tali. Kül'mäge kurdive vorsti kava, `kül'mesiv ärä.*

Uvve `aasta olli kallis pühä, os (oleks) üits `engik (hingki) `liikun muu ku kirikun `käüjä. Kirikun `käüti ik är. Mud'u es käü ütte külälisist.

Kolmekuningapäev. *Kolmekuningapäe es kävvä suurt kedäg kirikun. Mud'u pühä olli ik ka. Mõni käüs kirikun ka ja maja man `loeti ka\_ki. Külälisist käüisiv, esi `käüti ja. Meil olliv sugulise Penuja_bul, me käüsime siss väst sääl ja lätsim ütten `jordanis kah.*

Penujan olli vene kirik. Venel olli ik suur pühä, luterusel olli vähemp. Pudel' `võeti manu, `tuudi õnnisted vett, sji olli rohis egä `aiguse `vastu. Kodun `loeti ik kah, nagu egä pühäbe ja `puul'pe `õhtu.

Tõnisepäev. *Tõnisepäe olli mede puul peris tüüpäe. Siapääd keedeti ja `süüdi. Tõnisepäeväst pidi puul' looma `süüki `jäämä. Külän es kävvä sel päeväl midäg.*

Küünlapäev. *Küünlepäeväst pidi puul' inimese `süüki `jäämä. Ku `küünlepäe nindapailu `päevä pastab, et `lүүter obese `sel'gä saab karrate, siss saab suvve `einu tetä.*

Ku `küünlepäe kuke `juvva saave, siss ei saa `maarjapäe ämp ärjä `juvva.

Küünlepäeväst pidiv naise `kangid kudam akkame. Enne kedrati, siss `küünlepäeväs pidiv lõnga `valmi oleme.

Lihaheide. *Liha `eite keedeti siapääd ja sia `jalgu. Pada olli täüs, suure perele. Ku siajala är `kiiev (keesid), siss riisuti leeme\_bält `rasva ja `panti*

leväkanikide bälē liuda. Liud olli leväkanikid täüs. Lik'kev (ligunesid) rasvag läbi, siss olli ää süvvä lastel ja egäl, seni ku `erne `kiiev.

Ämärakse aig, ku puha är talited olli, siss `minti `lingu `laskma. Suure riil `võeti aisa üüst ärä, `minti `sinna `tõstre mäe bäl, tõiss pul `vastu mäge üles nindagu! Mõnikõrd olli oja bäl vesi, viist läbi ku larab! Siss `kašvev pikä lina.

Liha `eite es kedräte, tetti `nüüre ja lõigati `juusid, siss `kašvev libeve `juuse. Latse teive siajalakondist uuriluud.

Liha `eite `üüse tuleb külä `lauta miinnä ja `lamba päid pügäde, siss om `kohtun `õnne. - - - . Ku liha `eite ommuku vara üitskõrd Kiisä Jaak `lauta lännü, ollu `tõstre naise paraviisi laudan ja pügänu lammaste päid ja `kaalu.

Maarjapäev. `Maarjapäe olli ka ki pühä. Mehe ss tii kedäg, naštel olli oma talitus. Ku `maarjapäe ommuku kül`meteb, siss kül`meteb viil nelikümment üüd-päevä. `Maarjapuna `võeti – punast `viinä, siss kuřt `terve `aasta ilus punane. Tidruku kudasive oma kinnast. - - -

Palmipuudepüha. Palmipuudepühä olli paksu pudru pühä, keedeti `paksu `putru.

Vaikne nädal. `Vaiksel nädälil es tohi `kopsi egä `lõhku, es mõsta kurikug `rõõvid egä es nuiate. Oma egapäevätse tüü tetti nüüd ik küll, puu lõhuti ja. Aga `miastig suuremped es `võete ette, aig olli pühä.

Suur neljapäev. Tõisibe enne suurt nel`läbed surveti `tange. `Uhmer `tüüdi `sisse, aida mant nel`lāntikutäüs `kesvi ja alanaine appi surume.

Nel`lāntikust sai neli-viis `kõrda `uhmres panda. `Küibä vett kallati rõõmike `pääle, ninda t paras niiste olli. Siss akati kate `kirveg, `kirvevarteg `tāmpma. Iki timpa-tampa, luy `järgi (st kordamööda). Ütelti, naštel om timbi-tambi sõda. Ku üits paar är `vässe, lätsiv tõise `jälle, mehe ja naise. Vahel vaadeti peo bäl, ka `sõkla kül`lest är lännü om. Ku üits `uhmretäüs `valmis olli, `panti tõine `jälle, senigu puha `puhte olliv. Alanaise surusiv oma jao ka juti bält ärä, neile `anti surumise üüst ka `kesvi.

`Lämme tangu ruiuti kolmantikus kõvasti `kinni ja `lasti tõise ommukuni `kurta, `audude. Rõõvas `viiti `vällä maha, õõruti tangu peo vahel läbi ja tuulutedi sõkaltest `puhtes. Ku viil surude

Joonis 23. `Uhmer: 1. `uhmer; 2. õõs

tahive, `panti uvvesti `uhmres ja tambiti viil oma puhk `aiga.

Kolmabe siss keedeti ärä kah. Suur tarepada tetti täüs. Ua kupatedi ärä ja kallati `tangel sekkä, keedeti `pehmes. Ku siss tõsteti `suuri püt`te ja nurikid täüs, pangilised ja mis neid olli, `viiti kül`mä kätte, maapõhjag `aita või `kel`dres. Säält siss `tjüdi ja `süüdi suure nel`läbe-`riidi ja pühädaig kah. Ku vahel lahemped `süüki tahid.

`Kül`mel `tangel kallati `rõõska `piimä `pääle ja aput kah. Aput `taari `panti kah, siss olli ninda ää lahe süvvä. `Värski taa`r tetti selle jaos kah.

Egä suure nel`läbe-`riidi suurt `süüki es keedete. Vašt üits uyr` tetti `miastig liha ärä, küdsätedi ve. `Õhtult olliv tangu. Karask või rõõsk olli kah.

Suur nel`läbe olli pühä ik, es tetä `miastig, meštel ik peris pühä, naštel mud`uki oma talitus. Apulevä juur `panti suure nel`läbe ärä, `laube tetti. Vašt tetti kolme päeväge aput `leibä, nüüd tetäs kate päeväg.

Suur reede. Suure `riidi olli iki kallis pühä, es kävvä muial ku kirikun ja `palvel. Suure `riidi keedeti kapuste ommuku ärä, [kellä] kate `tõiskust `minti är `palvele. Seni tulliv kirikulise ka `sinna juba. - - - . Suure `riidi, siss olli sij` suur `palvel `käämine. Kellä ütes `minti `sinna, ku kirikurahvas ka `sinna saive. Kirikulise tullive mušt ka `palvele, mušt es tule. Kirik olli neli-viis `versti viil `palvemajast edesi miñnä.

Sij` olli üitskõrd suure `riidi ommuku, lätsim `palvele, olli puha kõva kül`menu. Senigu tagasi tullime, akaš sulateme. Muku orun olli suur vesi, oja juušk ku kahab, es saa ämp üle kud`aki, ollime `jalksi. Ma`ilmatu inimese ollive, ulgani iki. Siss Jaa`n tõi nänni üle, noore `kaiev iki, kudas na kivisid `müüjä saive. Kullimatsi Mai es näe `ästi, võt`t `rõõva üles ja pañd kesspaigast läbi ku kahab. - - -

Lihadepüha. Lihadepühädes olli juba vasikuliha. Siss keedeti `süliti. `Saiu tetti mud`uki. Mune keedeti iki ka ja värmiti sibulekoorteg ja. Vahel tetti ka mõni sinine ja punane, `rõõva `värmeg. Egä `siantsid `värme`ss ol ku nüüd.

Viil vanempel aal olli lihadepühäde aig poštel `pastla`kaplu ant. Muna `andmise `muudu`ss ole siss.

`Kiike tetti ja kiigu`bäl `käüti kah. Me küll es käü.

Edimise pühäl `peeti ka palvet. Suur `käämine olli ik `keskmise pühä ommuku. `Keskmise pühäl `minti juba ommuku. Kirikus ämp es miñnä. Ku palve läbi, `tulti tagasi kodu. Edimispühäl `käüti kirikun ja `palvel, `keskmis- ja viimätsepühäl `käüti üitstõstel külän.

Künnipäev. Künnipäeväs viib laisk mijs adra aia `otsa. Ku künnipäeväs rügä är liik`s, siss sai jakapäeväs `uudist`leibä.

Jüripäev. Ku jüripäe satab, võtab poole rügä ärä.

Jüripäe lastas kuum kivi `merre.

Jüripäe ei tohi koliste, siss saab suvve pailu müristemist. Aga ken sellest `uuli sai, jüripäe sij kige suuremp kolistamine ja raami vedamine.

Ku enne jüri`päevä müristeb, siss tuleb kül`m keväde.

Ku enne jüri`päevä `miastig raud`asja lövväd, siss oled sij `aasta terve ja kõva ku raud.

Ku jüripäe ommuku obesesita`bäl all om, võtab kül`m `tatre ärä.

Ristinel`jäpäev. `Taevaminemispühä või ristinel`läbe olli suur pühä, `minti kirikus. Ristinel`läbes pidiv `lamba põet oleme.

Suvistepühad. Suvistepühädes tetti `korpe. Nij om korbipühä. Jõulus om vorsti, lihadepühädes muna ja suvistepühädes korbi. Ku vasikid vjil olli, siss tapeti vasik kah. Oma saia ja apusaia ja. Kase `tuudi `sisse ja edimispühäl `käüti kirikun. Õlut tetti ka vahel.

Jaanipäev. Jaani`laube `õhtus keedeti `värskikapustesuppi sia`pääge. `Korpi ja `saia tetti ik.

Jaanipäeväs niideti juba paari kuhja ala `einä maha. Siss olli juba pak`k einä`aig, es saa ämp muu `aiga kodun olla ku `pernän. Es saa `aiga õlut tetä egä `miastig. Kuum aig kah.

Jaanituli tetti iki ärä. Meil olli ma`ilma sügäv läte, kooguge, seidse ja puul `süldä sügäve. Meil `panti punane paper `latrel `ümmer ja `säeti üles lätte`valta `otsa. Pašt ma`ilma `kaugele ärä.

Mede kodu olli `kõrge kotuse`bäl, säält olli pailu jaanikid nätä. Me es käü kohekil jaaniku all, vaadime `õhtu raasike `aiga ärä ja lätsime magame. Selleg ollim latsesest `saantig `arjunu. Es lasta talu`latsi sel aal kohepile `tahtsma joosta.

Ommuku kirikusminek `jälle. Kirikus lätsive jaanipäe puha. Mõni vanake pidi kodu `jäämä kodu`oidjas. Vanakse tahiv ik ka õigestige minnä. Lastel olli ammu eng sääil.

Abja laat ja jaanipäe, nij olliv karjastel iki tellit.

Jakapäev. Jakapäeväs pidi viimäne ein maha niidet oleme, siss lei einäl raudnagla `sisse. Jakapäeväs `luudi õuntel ja ubintel (kartulitel) maik manu, siss akas` juba `värskid ubinid `saama ja õuna akasiv süvvä `sündüme.

Jakapäeväs sai `uudiselevä kätte.

Lauritsapäev. Lauritsepäe kapust `laoteb `lehti. Laurits `laoteb `lehti, `pärtel pööräb päid.

Rukki- ja ussimaarjapäev. Rüä`maarjapäe akati rügä maha tegeme. Uisa`maarjapäe oleved uisa puha viimäst `kõrda vällän. Ken siss mõtsan kõnnib, siss oleved kikk mättä `uiske täüs.

Üits mijs `kõndin püssige mõtsan. Ütes kottal ollu `uiske ninda ku`f's musttuhant vällän, ninda kihanu puha. Roonige (krooniga) uisk ollu ka sääil

sian siss. Pidänu küll püssige `tõmbame `sinna sekkä, aga ij_ol `julgenu ka mitte. - - -

Mihkclipäev. `Mihkclipäeväs tapeti edimine lammas, tetti karaskid. Õige suurt pühä\_ss ole. Egä tüüd es tetä küll. `Mihkclipäe olli enämpist tjj tetä. Tetti ka õlut ärä ja, ku linnasid juba sai. Keedeti `lambaliha ja `värskid suppi.

Karjatse teive karja man `kuuk'e. Jahu ja rasu ja piim `anti `karja manu, paän kah.

Kellel `lamba külän karjan ollive, nij `aeti `mihkclipäeväs kodu.

Märdipäev. Märdipäeväs tetti õlut ja karaskid, siga tapeti ja `vorste tetti. `Õhtu siss tullive märdisandi. `Mitmed `müüdu olliv säet. Ken muud es saa, sji tõmmas kasuku karupidi `sel'gä. Sandi `lasti enämpist egän puul `sisse. `Anti õlut ja karaskid kotti ja, `vorste ja raha kah. Sandi\_emä kätte `anti raam. Mõni olli obeses säet ja, üits olli tooniku'g.

Ku märdis sõgel akku jääb (Plejaadide täheparv aoni paistab), saab künnüpäeväs ader vakku.

Ku märdi `valge, siss lihadepühä ka `valge, lumi mahan.

Kadripäev. Kadripäeväs tetti kah `vorste, kellel olli. Karaskid kah, sandi tahive ju.

Kadrisandi pidiv ilusempest säet oleme. Kadrisandi om saksasandi. Reilise (preilideks) ja mis na ollive säet.

Kadripäevä `järgi lääb enämpist ik sulale. Üteltse, et kadri lääve kusele.

Kadripäe ei tohi villast kedralte, kudade, keride, õmmelte egä lõigate egä muud villatsetjüüd tetä, siss ei lää `lamba `kõrda.

Neljapäevaõhtu. Vašt olli nel'läbe_õhtu iki pühä, es tohi tetä `miastig, kudade egä kedralte. Lugesim ja laulim nindasamma. Talu tidruku paigasiv, kohentiv omale. Mia ei tjj `pirlaki nel'läbe_õhtu tüüd.

Hingedeaeg. `Enge\_aig akkab kaits nädält pääle `mihkclipäevä ja lõpeb surnudepühäl ärä. Neli nädält om `enge\_aiga. Siss lääve ärä jälle. Sji om `siante `pehme, summene aig. Siss enge kõnnive maa\_bäl. Vanast `viiti `engile `süvvä `kamre\_otsa\_bäl, suur livvatäüs päädikuliha `värskid. Enge_õletse_õhtu, sji olli siss, ku enge tullive, `enge\_aig. Siss keedeti `värskid liha, `viiti `masse, `korse `engil `kamre\_otsa\_bäl süvvä. Vanast saive talu `tjintre vähemp liha. Üits poiss söönü `kamre\_bäl parempe lihatüki puha `nahka ja `tahten vjil. Ütelnu peenikse ääleg `kamre_otsa_bäl: "Maksa küll, aga mao `nahka vähä!"

Tõises kottal ollu jäl `kopsu vähä. Ääl ütelnü iki: "Kipsu ka, `kipsu ka!"

Surnupühäs siss lätsiv enge maa_bält ärä.

Vana kalender. Sji olli vanast kaalender: `mihkclipäeväst kuus `märti, märdist kaits `katri, kadrist neli `jõulu, jõulust kuus `küünle`päevä, `küünlepäeväst seidse sia `maarja`päevä, katese karja `laskmises, kümme

*`küündü. Künnüst ütese üüd`päevä jüripäeväs, kümme `jaani, jaanist neli jakka,
jakapäeväst ütese `mihklepäeväs.*

Nindapailu `loeti nädälid üttest pühäst tõiseni.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

PAISTU

HELJU VINK, 1944. ES KT 92: 44–45

Sügisese kalendripühad

Jõulu aal tõiva poisi ja tüdruku edi`kambres süd`sü `sissi ja pillerkaaritiva ja `vähkriva segämini sehen. Kes_ni siss süd`sü sehen `roh Kemp`kääsivä, nendel ütelti suve `maaline (lamandunud) rügä lõigata olevat või `jälle `maaline tõug (suvivili) ja ein `niitä. Ku siss `maaline vili või ein ette `juhtusi, siss ütelti kohe, et mis sa tüdruk või poiss pühad_aal olet tennu.

Siin olligi `siante lõbu ja `kiiämine moodun. Märdipäeväst kadripäeväni `käiti märdisandin ja kadripäeväst jõuluni tetti külä pääl kadri`santi. Poisi ja tüdruku `juusseva pähle külä `müüädä. Ja ku jõulude tulliva, käisivä seni, kunas `küünlepäe tulli, kik`k sij pühädevahe külän süd`sü\_ajajade. Nel`läbe- ja `laube\_`õhtude olliva tüdrukil vabade, tühü es sunnita.

Epp Kärp, s 1883. Aruküla

VILJANDI

HELMUT KURT, 1953. ES KT 135: 140–151

Külapeod ja tantsuõhtud. Pillid ja pillimehed. Mängud. Kõrts

Siimanisi ja tañsi õhtad taludes es taheta, sij asi ol'li juba nõnna ärä arjutud, et õhtalt pikält üleväl ei kolatud egä külä müüdü ümmer ei uedetud. Ku talu üstoas mõni õhtalt pikemält kõmama jäi ja ärä es taipa minnä, siss tul'li peremis tagat kamrest ja tuletas mijl'de, et aeg on õhtale jäädü.

Pidu tehti taludes, ku ristsed, pulmad või matussad ol'id. Mõnikord peeti pereme sünni päevä mõnes kohas, ku sij viie kümne või seitsme kümne aastases sai. Siss kutsuti, kedä kutsuti. Selles aas tuydi natuke viinä, tehti õlut ja aanti süüä kah.

Tiinjäd ja popsid ol'id üstoas endi laua ääres ja paremad külälised tagatoas. Vahe üks ol'li lahti ja ku õhta akas olema, siss pañti laelambid põlema. Laude juure es johata kennigi kedägi – iga üks täädis isi, kis ta ol'li ja istus selle järgi.

Ku rõõmus pidu ol'li, siss mängiti ja tañsiti pääle süüki. Selle jaos tehti ruumi nõnna, et lauad tõsteti üles üksteese pääle, peñgid lükäti seenä viire ja istuti sinna pääle.

Vanal aal ol'li pillimehi ja muusi kañta vähem ku par aegu, aga neid siski ikki ol'li. Surva küläs vana Oea reñtnik Mit't mängis viiult, Kur't Tõnis mängis ka viiulid. - - - . Kihnu Mat'si poead mängäsid ennemäl aal kannelt, pärast ostsid ärmooniku. Mit't Jaan ja Kur't mängäsid vana aegsid polkasi, niid ol'id ääd tañsi ja nende mängi es laedeta, aga mõlemad ol'id vanemad mehed, paelut es käi ja kohte, kus nad mängsid, tul'li arva ette.

Mõnikord mängäti ka kaheksi, aga siss ikki kahte viiulid, kita rrega sel aal es pekleiditü (saadetud) ja sedä pilli põlnd sel aal siin vist kennigi näänudki. Vaist tul'li ette, et mängäti viiulid ja ärmoonikud kokku.

Lõõtsapillid ol'id vanaste kahe riaga ja nelä paßsiga. Käsipuu tagumise külle puul ol'li kaks või neli vile lahvi (-klahvi). Ästi kõva mängi aal litsuti niid peidlägä maha ja lañti siss rüüki.

Pill õeldi kahe riaga sellepäräst, et tal parema käe puul kaks rida lahvi nüüpä ol'li – selle poole pääl mängäti iist äält. Kora käe puul ol'li paßsi

ots, sääl pääl `ol`lid lekist lahvid, sihaksed ku laias `lüüdüd lühikse varrega lusikad.

Pil`lid `ol`lid nel`läkändilised – pikkus suurem ku `laius ja `sülle võttes ulatasid lõuani. Parema – iist ääle poole pääl `ol`li kašti otsa siis kaks nupsuga varrast – rige-stred. Ku niid `sisse vaewuti, siss es saa muist `äälä tuult ja pil`l `rüükis tasamini. Rige-stred vaewuti (vajutati) mängi aal lõuaga `sisse ja tõmmati ammastegä `väl`lä.

Pil`li otsad `ol`lid puust ja `otse vahel papist ja `vakstust `tehtud lõõts – kahessateiss kümne või kahe`kümne kahe vol`diga ja lekist nukkega. Otsa `kašte siis `ol`lid pil`lirauad – paksust sin`klekist, pikäd `kitsad kändilised augud üksteese kõrval. Siis, mis ülevält `allapoole ridamisi `veiksemäs läksid ja igä augu pääl `valgest vasest kijl needigä `pantud. `Kaštel `ol`li otsa pääl ridamisi augud, kust tuul läbi sai, `sinna `pääle käesid käsipuu küllest vedruga lahvid. Keeled `ol`lid siis `lahve (klahvide) kohal. Ku lahv `lahti vaewuti ja `lõõtsa liiguti, siss pil`l `rüükis. Pil`lid `ol`lid sellel aal nõnna timmitud, et `lõõtsa `lahti tõmmates `ol`li `ühte`muudu ja kokku `litses teist`muudu ääl.

Paási otsa käsipuu taga `ol`li pil`lil viil üks lahv – ka `viider all ja `saadi `lahti vaewutada. Selle `alla es ole äält `tehtud ja sellest `lašti mängi aal tuult `sisse ja `väl`lä. Sedä `lahvi õegati tuulepaás. - - -

Ku pidul said mõned luud juba ärä tańsitud, siss akati ring`mängi tegemä. Ring`mängi juures `võeti üksteesel käest `kińni, `käiti `ringi ja laaleti. Vahetevahel `tańtsid paarid `korda`müüdü ringi siis. Laaleti „Ma läksin `metsä `kõndima ja linnupesi `ot`sima...” ja „Üks neiu `ol`li `petnud oma peiukest...” ja muud.

Ku ring`mäng ärä `tüütäs, siss akati sõrmust `kastma ja `lašti taalert lennätä. Päräst `tul`li pańdi lunastamine ja sellegä läks mõnikord ommukuni `aega.

Pidu `tehti ikki põhápäsel päeväl. `Päevä akas ja lõppis ommukupüütl üüid. - - -

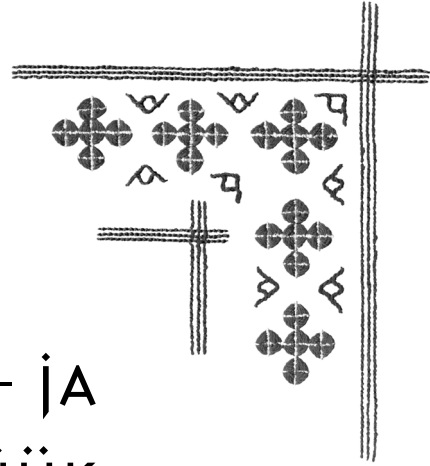
Änämiste `käiti Lepiku `veske juures, sääl `ol`li lahedam ruum, `melder `tuńdis `nuuđi ja `mängis viulid. Teenekord õpiti sääl mõni uus `laulgi ärä.

Mõned `aastad `enne saarivalitsuse lõppu `tehti Tuđti koolimaea juures paar `korda suvepidu õhes `näitemängiga väl`läs kaasiku all. - - -

Mõlemal puul jõge `ol`li sellel aal ka sihaksid inimesi, kis `kuşkil küläs es käi ja läksid `lauba`õhta `kõrtsi – säält `tul`ti alles teeńe või kolmas päe `iśsis `näoga kodu. `Tiijńä`inime es tohi `kõrtsis `käies tüü `juure il`läs `jäädü. Ku sedä `juhtus, siss `vahtis peremis päe `otsa nõnnagu tõiss ja `ol`li vihane.

Üks jagu inimesi `ol`li viil, kis mitte `kuşkil es käi, küläs egä `kõrtsis. Aga neid `ol`li vähä ja niid – lugesid raamatid.

Helmut Kurt, s 1907. Survaküla

VII. VÄHI- JA
KALAPÜÜK

VILJANDI

HELMUT KURT, 1943. ES KT 90: 1–33; 35–48; 51–69

Tänassilma jõgi. Kala- ja vähipüük jõest

Tänassilma jõgi akkab Vil'ländi ligidält Võedu `mõisa juurest Mädäjärvest ja lõpeb Oiul Joonu talu lähedäl Võrtsjärves. Tarvastu puult tuleb tassa viil üks aru, sedä üedässe Tarvastu jões, aga mõned ütleväd ka Tänassilma jõgi. Sij aru lähäb Tänassilma jõkke Võedu `mõisa ja Parve_otsa talu vahelt. Sääl kändis õegatse tedä Nuia jões. Tänassilma jõkke lähäb viil paelu oeasi. `Kiike neid ma mud'ugi ei tää, aga siit kändist lähäväd `Mut'li oea, Kõvera oea ja `Piidre oea.

Ennemält `ol'li Tänassilma jõgi lai ja sügäv, kui `Sauga vesi`veske ja `Sauga tamm alles `ol'li. Siis `ol'lid jõe`kaldad alles `pehmed ja `õõtsid, kui `sinna `pääle sai `mintud. `Einä siis sääl es kasva, `pal'lalt suured lopsakad ubalehed. Il'lem akasid talumehed `Sauga `veske ärä`kaotamist `nõudma ja `aastad kolmkümmend viis ehk nelikümmend tagasi lõhuti `Sauga tamm maha. Sestsaadik on jõgi `veikses jäänud. Nende `kohte pääl, kus inime `enne `käia ei saand, niidetse nüid masinatega `einä. - - -

Nähä on, et vanaste jõe `ümbruses tammemets on kasund, sest jões ja jõe`kaldas maa süis on paelu `muste tammepuid. Ut'i talu lähedäl on par`aegu terve tamm jões, sügäväs vii all `rišti üle jõe. - - - . Mia tõin tämmugi `endäle jõe veerest ää tüki `musta puud.

Sel aal, ku ma poisike `ol'lin, `ol'li jõel teeñe nägu. Siis kasus jõe veeres paks `pasklepäpardik ja anipaeud, ka `suura ja `jämmid emäleppu `ol'li. Nüid on aeapikul nüid kiik maha raiutud, `maadel raavid `sisse kaeutud ja jõe_äärel `uupis teeñe nägu ku siis.

Miu poisiksepõli `ol'li `mõisametsä lähedäl ja jõe `viire ei olnd ka paelu maad, sellepärist olen kalu ja `vähju ju maast madalast `püidnud ja küllältki jahi pääl käend. Il'lem mehe\_ias tegin `endäl toa Tänassilma jõe ligidäle. Külä väl'läd, mets ja jõgi `ol'lid `saadavas, nõnna `andis jaht ja kalapüük mul vana_iani puul elämist.

Meil, `Survaküläs, `ol'li `pääle õhessä talutare viil neli-viis toamiist. `Toamed käisid suve kibedäl aal ka talutüüs, aga mud'u tegid ikki käsitüüd, mis asja `pääle `kiigi `ol'li akand. Mia tegin puutüüd, aga `ol'li ka sepä-, `rätsepä-

ja muu tüü mehi. Talumed kalu ja `vähju `müimise jaos es püüä. `Vähju `püüdsid nad `arva, aga kalu `püüdsid talve ummussa_aeg ja kevädi koe_aal `endä `süümise jaos küll ja küll. `Toamed `püüdsid `vähju müigi jaos ja kalapüük, ku neid kah just paelu `müüä ei saand, `ändis ääd kardula- ja leväkõrvast. Kalu `ol'li mede jões mitu `sel'tsi: purik, ahven, särög, linask, ruusärög, lutsukala, säenäs ja turvakala.

Mede puul pidäsid kiik turvakala kah `säinäs, aga vahe on ikki suur – säenäs on laiem, sel'g kumeram ja eledäm ja kõht kõllakad `el'ki. Säenäs kasvab mede jões viie-kuuve naala `raskuses. Turvakala sel'g on tume, kõht õbeda `karva, kasvab kahe ja poole naala `raskuses.

Mõrrapüük. Säeseiad

Kalu sai `püütud `mõrdega, liivigä, kimavõrguga, `unnega ja õngega. Kevädilt sai vaist ka vedelt `veetud. Üle jõe Veneküläs ja paar `verstä allpuul `Tal'na (Tallinna) talus `ol'li ka nuut. `Mõrde jaos `ol'lid `mitmel talul kärestikke `pääle säese\_aiad `tehtud. Säask on üksteese kõrvale `taotud tik'kest aid jões, `risti üle jõe, `mõrde jaos vahed `sisse `jäetud. `Mõrdega sai `püütud kärestikke päält, auvad `ol'lid sel aal mõnest kohast nel'lä süllä `sügävused.

`Mõrdega sai kalu kiige `rohkem talve ummussa_aeg – kõva kül'mä `järgi sula\_ilmaga. Ummussa\_aeg on iä (jää) pääl tükäti kõllast vett, sij tuleb sellest, et jõgi akkab iä alt vett `väl'lä `litsma. Kaladel tuleb õhu`puudus, lõpuste `ümmert on viij\_`uussa, söödikid täis. Vesi on kõllane ja aeseb. Ku ummus pikält on, siis sureb paelu kalu ja `vähju ärä. Mõrrad tulevad `saaki kuevalt täis ja iä_augu päält saab kalu ja `vähju kahvaga `väl'lä `tõsta.

Kui ummussa_aeg `müüdü, saab talve iä\_august ka tina- või väskõngega purikid püedä, aga meil on neid sedäsi vähä `püütud. Samati on neid õege `arva noore iä päält nuiaga `löödüd.

`Mõrdega püedässe ka kevädi koe\_aeg, kuu või paar pääle iäminekud. Siis `koevad `säinäd, linaskid, kograd ja särjäd. Kis kala käegud tunneb ja mõrrad selle järele `sisse paneb, sij saab siis kalu. Kala `liikmist piab tähele panema ja `täadmä.

Ükskord kevädi koe_aal, ku testel mõrrad juba sihis, aga saak `allapoole `keskmist `ol'li, pañnin oma mõrrad auva lähedäle `kääru, `kalda ligidäle `sisse, suud `kalda poole. Teeesed `küüsid, et mis sa akkad tegemä, egä kalad ometi eänämäst ei tule. Miul aga `tul'lid mõrrad kalu kuevalt täis.

Ma pañnin `enne tähele, et kalad tulevad auvast kärestikku, `kalda lähedäle, pööräväd tagasi ja lähäväd uuesti `auda. Ku mõrrad `sisse said,

läksid kalad tagasi pöördes kiik änämiste mõrda. Koe aeg pahnin alati ka kimavõrgu sisse.

Veel kaladest ja teistest jõeelukatest

Mõrde ja võrguga sai kiike kalu, ka viidikid ja kokre. Neid kalu on ka mede jões, aga neist põle paelu räiki. Kokre näeb arva ja viidikid saab suurde kalade söödäs püütud. Siin on pääle viidikäte ka teisä veiksid kalu. Üks neist on vingerjäs. Ka sij ei kasva kuigi suures.

Poisiksest päräst (poisikesena) püüdsin neid nal'lapäräst nõnna: võt'sin orgi ja akasin kalda äärest jõest lõmä ümmer keerutama. Ku juba õege raskes läks, vidadin kalda pääle väl'lä. Lõmä sihis ol'li vaist mituteisskümmed vingerjäst. Vingerjid võib süüä, ku neid päe või rohkem elusast päräst (elusalt, elusana) laseb puhta kae'vii sijis olla, siis lähäb mudamaik ärä. Mede jões on ka vijl luukarnitsid ja kivi rulla, nendegä ei tehtä kedägi ja sellepäräst ei püüä neid ka kiigi. Vaist juhtub ka lat'ikid, sudakid ja kiissu olema – vägä üksikult. Nijid on siis järvest siia eksind.

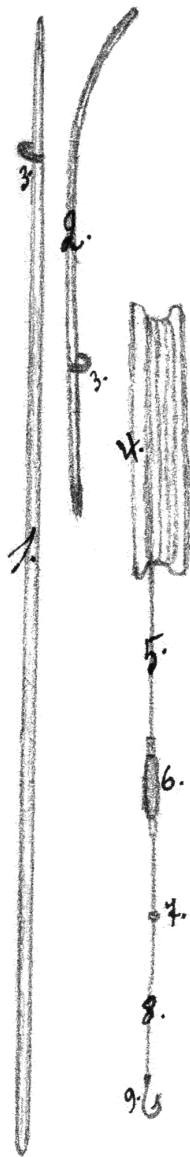
Elädes olen ma siin ka angerjad näänud – kaks korda. Võemalik, et nijid ka arukord siia moealt tulevad, kätte ei ole sedä kala siin kiigi saand. Mia tõmmasin paelu aastid tagasi üüsi vähju püedes kahvaga õhe juhtumisi künässe. Sij ol'li üle jala pikk ja vibutas ennäst, enne ku arugi sain, üle künä ääre tagasi jökke. Teist angerjast nägin ükskord, ku ma auva serväs õngel olles vagusi seisin, al'lika suus. Kevädi suure vij aeg ol'li jökke sinna kohta pori unik kogund ja juhtusin nägemä, ku angerjas säält üle vonkles. Sij ol'li lahedaste üle paari jala pikk.

Meil arvatse kindläste, et siin angerjid ei ole, aga kindläste tedä ka õhegi mede püügiriistägä ei ole võemalik kätte saada, selle jaos on ta üleliia kaval, kärmäs ja tükib igält puult läbi.

Kahvu järsku väl'lä tõmmates tuleb muidki elukid künnä: konna- ja teo'ka'pa, vingerjid ja kaa'na. Pal'la jalu jõe pääl olles imesid nijid varva kurgu alla, säält sai neid ärä tõmmatud lops ja lops.

Õngepüük

Õngitsemist peetse mede puul kul'ämises ja aea viitmises. Nijid on sij ka tõsi õige. Jõgi on kiinni kasund ja rohu partsu täis. Kalad ja vähjäd on ummus ärä võtnud ja mis järgi on jäänud, nijid on noodamehed aras tampnud. Vanast sai õngel käies paelu kalu.

Joonis 24. Õng: 1. õnge lat't; 2. pil'irüü jakk; 3. lekist võrud; 4. nõõrilaud; 5. õngenüür; 6. õngekoõrk; 7. tina, jänessä aavel; 8. kõõlus; 9. õngekonks

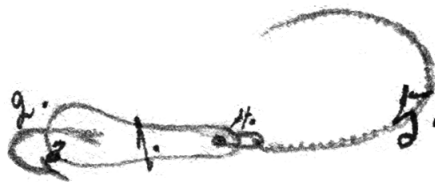
Ei ole ilusamad `asja siin kerä pääl, ku ilusa suve\_ommukuga jõe pääl kalu õngitsedä. Kalad `mänksid, kägu kukkus ja kiik teešed linnud tegid oma`muudu äält. Nõnna ilus `ol'li, et võt'is südäme `ärdäs, ku põhääbä\_ommuku kiriku`kellä `lүүidi.

Kiige paremad õngekalad `ol'lid siin ennemält `säinäd. Nijid tahavad rahulikku `kohta, kus neid `kiigi ei irmuta. Kui neid `kuškil kärestiku ääres auva serväs `mõnda `aega vagusi on söõdetud, tulevad nad alati `sinna tagasi ja mänģäväd. Siis on nähä, ku nad viijst pauhh ja pauhh `väl'lä `kargavad. Solistamist ja kiigutamist nad ei taha.

Omal aal `ol'lin küläs kiige `kangem `säinä`püidjä. Jõe pääl `käimise jaos `ol'li mul künä. Sellegä saab `kõrkast `ästi läbi ja ei kiigu nõnna ku loot'sik.

Õngelat't `ol'li kuusepuust, kaksteist `jalga pikk ja kanis peenike, otses kolme jala pikkus pil'irüü jakk. Rüüg vedrutab, ku kala `otsa tuleb ja oiab, et nüür `kat'ki ei tule.

Künä, nüür ja lat't `ol'lid nõnnasama ku `muudki asjad mu `endä `tehtud. Nõõri tegin rull'liniidist kolme`kordselt – üks kiil `valge ja kaks `musta. Nõõri `otsa `sõl'masin `ummes jala pikkuse kõõlussa ja sõlme `kohta pañnin jänessä`aavle. Tina viib söödä ruttu `alla ja oiab kõrgi `püšti. Kõõlussa `otsa pañnin `kopkalise õngekonksi. Laias `lүүidud sabaga konks on parem ku `rõngaga konks. Koõrk `ol'li liiätsi `jämmus ja nõõri külles kummagist otsest anisule luksiga `kiñni.

Joonis 25. Vaškõng: 1. lipats; 2. konks; 3. kida; 4. rõngas; 5. raad'

Kui säenäs võtab, tõmmab ta kõrgi pnäuh vii `alla. Just selsamal aeal piab ka `püidjä `tõmmama, mud`u `puhkab säenäs söödä suust `väl`lä. `Süümise jaos on tal kurgus kaks kõva luud, nendegä pureb ta söödä peenikses. Kiige parem `sainäsüüt on keedetud `erned, neid tuleb `juuremeelitamise jaos jökke `pildu ja üks mud`ugi ka õnge `otsa `panna. `Sainid saab ka viil nisujahu `tainaga, kiinigä ja levä `kuulega püedä.

Kiige suurem `sainäsaak `ol`li mul `ummes nelikümmend `aastad tagasi. Sij `ol`li juunikuu siis, ommukupuult `päevä `ol`li `vihma tulnud ja taevas alles `pil`ves, ku ma `õhtapooliku õngele läksin. `Sainäd `võt`sid `kangeste ja tükk `aega enne päevä `viiru `ol`li mul juba nõnna paelu kalu künäs, et änäm ää püedä ei olnd. Kalatorp `ol`li `veike, läksin kodu uut kot`ti `ot`sma ja naesele `ütlemä, et ta kalad jõe veerest ärä viib. Sij `ol`li ärä `küllä lähnud ja `juhtus tij pääl `vasta, ku ma kalakot`ti kodu tirisin. Naene arvas mind jõe veerest `kändä liidi`aluse jaos toova ja imestäs, ku ta kodus kalu nägi.

Sij es ole sij`kord viil kiik: läksin ruttu jõe `pääle tagasi ja akasin uuesti `püidmä. Ku ma `üüsi kodu `tul`lin, `ol`li mul `ummes nõnnasama paelu `sainid kot`is ku `enne. Sij`kord sain kokku üle saa kala.

Pääle `sainä on siin purik suurem kala, kis `õnge võtab, ja arukord on ka paarinaalasad ahvenid nähä olnud. Linask, luts ja koger kasvavad kah kani suures, aga niid siin `õnge ei võta. Purika`õng on pia`aegu sihukesama ku `sainä`õng – kõrk on suurem ja kõõlussa asemal on raad` nõõri otses, et purik ammastegä `nüüri `kat`ki ei saa tehä.

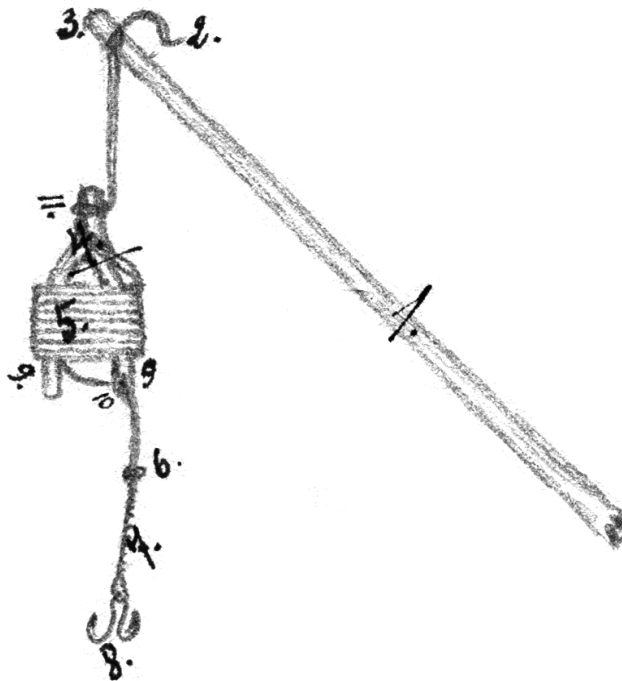
Purika jaos püedässe kiigepäält `veike kala ja pannasse siis külle `nahka pidi elusast päräst (elusalt, elusana) õnge `otsa nõnna, et ta paelu `aiged ei saa. Siis ta mängäb ja ei sure ruttu ärä. Ku purik kala suhu rabab ja `niilmä akkab, `tõmmab `püidjä ta õnge `otsa.

`Veikse kalade jaos on `veiksem õng: lat`t lõhem, kõrk ja konks `veiksemäd ja kõõlust egä tina ei ole vaea. `Veiksid kalu püedässe arilikult üssiga, aga võib püedä `kärbläsegä, kiinigä, parmuga, levä `kuulega, `tainaga.

Õngitsemise juures on ka imelikkä `juhtumisi trehvänud olema. Ükskord laassin `siplejä üssi õnge otses liiväse põhja `pääle – sedäsi võtab ahven `ästi. Õnge lähedäl `ol`li suur kivi põhjas ja läbi `sel`ge vii nägin – üks vari rabas üssi ja `kiskus kivi `alla. Ku õnge `väl`lä `tõmmasin, `siples sääl otses poolenaalane luts. Il`lem `ol`li sihuke juhuse, et vähi `ol`li `sõrga pidi õnge otses.

Unnapüük

Õnge `muudi asi on ka unn, kellegä purikid püedässe. Unna jaos `võetse araline puu`oks ja sellest tehässe unna`ark. Sij on `ummes nel`lä tol`li pikkuste

Joonis 26. Unn: 1. unna lat't; 2. nööri ots; 3. lat'i ots; 4. unna ark; 5. unna nüür; 6. nööri sõl'm; 7. raad'; 8. unna konks; 9. argi arud; 10. argi aru otsa ragu; 11. säke ja nööri sõl'm

arudega. `Sinna `otsa, kus arud kokku lähäväd, tehässe räk's ja `seotse viie-
ehk `rohkemsülläne nüür nõnna, et nööri teehe ots argi `kül'gi lühikselt jääb ja
sellegä `unna jõkke tiku `kül'gi saab siduda. Siis keritse nüür argi `ümmer.
Nööri `otsa sõl'matse `ummes jala pikkus raadist jakk, selle `kül'gi käib viil
kahe araline unnakonks. Argil lõegatse õhe aru ots vähä `lõhki ja tõmmatse
nüür `sinna vahele nõnna, et raad' (traat) ja konks jõkke ulatavad ja nüür
tõmmates `õlpsaste `lahti tuleb.

`Püüdmise jaos `võetse `veike elus kala, `aetse tal `kitsa `taskunoa terägä
külle päält naha alt tol'li pikkuselt läbi. Siis `aetse säält unna raad' läbi,
pannasse konks `otsa ja unnaga võib püedä.

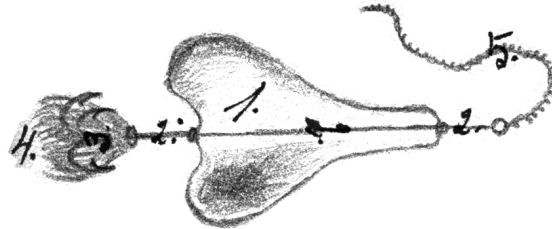
Purik `tõmmab `süütä rabades nööri `lahti ja `nüläb `kuiskil varjus
konksi õhes söödägä `kõhtu. Otsesst ärä võttes lõegatse purikal kõht `lõhki.
Kiige suurem purik, mis ma unnaga olen saanud, `kaalus kakskümmend viis
`naala.

Vedel

Kevädi, pääle iäminekud, püedässe purikid vedelägä. Sij on `veike `al`last lekist `tehtud vu`rr, mis vij sijis nõõri otses vidädes peenikse raadist võl`li külles `riingi veereb. Taga, võl`li otses on tal kolme aruga vedeläkonks punasest `lõngest tut`i sihis. Ku purik vedelt rabab, siis jääb ta `lõugu pidi konksi `otsa `kinni.

Vedelt `veetse kaheksi, üks sõuab ja teehe oiab vedelä `nüüri. Suve, kui jõgi `kõrkiid, kupu `lehtä ja muud rohu `partsu täis, änäm vedelt vidädä ei saa.

Joonis 27. Vedel: 1. vedelä vu`rr; 2. tel`g; 3. kolme aruline konks; 4. saba tut`i; 5. vedelä raad`

Västraga tulusel

Purikid püedässe ka sügisi suure vij aeg tulussal. Selle jaos `võetse lühiksid, vaegusid puid ja raadist korv. Korv pannasse künä ninä `kül`gi, puid täis ja tuli `otsa. `Üüsi kala tuld ei karda ja laseb ligi, nõnna saab tedä `västregä `lüüä.

Miu `väster `ol`li kahessa `tol`li lai ja `seitsme aruga. - - - . Laba `kül`gi käis nüür ja va`rs `ol`li süllä pikkune.

Küige suurem purik, kelle `västregä olen löönud, `kaalus kolmkümmend kuus `naala. Liha `ol`li tuim ku saepuru. Nõnna suurt kala `pa`nti `immes ja sedä `käiti `vaatamas.

Joonis 28. `Väster: 1. va`rs; 2. `västre laba; 3. `västre arud; 4. kiad; 5. raadist seoss

Olen `kuulnud, ku kala`püidjäd `kõtra aeavad, et mede jões on `nähtud nõnna suurt purikad, kellel `samlad sel`läs olnud. `Küigi aga põle kõneland, et ta sihanst suurt purikad isi oles näänud.

Mia aga olen elädes `kahte küllältki suurt elukad `juhtund `trehvämä, mõlemid tulussal. Esimest lõin `västregä, õnn aga es ole peri. Ku selle `rahkama aännin, lõi ennäst künä alt läbi ja `västre varre pooles ku peeru. Jões `olli kuulda, ku `väster tilinäl `põhja kivide `pääle kukkus ja ku `nüüri külles põles olnd, oles `väster `sinna jäänudki.

Teist nägin ükskord il`lem. Ma ei olnd tähelegi pannud, ku `olli künägä just kõruti. Sij `olli `ulka suurem ku `endine ja künäst tüki pik'em. `Lassin künä tasaksi edesi `miinnä ja ei lõönudki – sihandse eluka lihaga ei `tehtä ka midägi, sij on ullem ku puupuru.

`Västregä saab koe\_aal ka `päevä `lüüä. Mõnikord sai linaskisi peris paelu. Linaskid `koevad sõnikuveo_aal `kõrkamülgästes, säält on neid ää `rapsi.

Liiv, mütt

Liiv on `lihtne püigiriist – `ummes sülläpikkusel kolmekändisel raamil on `kahte `külgi ja `otse pääle võrk tõmmatud, kolmas kül`g on `lahtine. Ku liivigä `päevä püedässe – liivigä piab ikki kaks `püidjäd olema –, siis võtavad `püidjäd liivil teehe teesest otsest, lähäväd jõkke ja panevad liivi kas `kõrkatukka või `kalda ette maha. Liivi `lahtine kül`g jääb `sinnapoole, kust kala piab tulema.

Siis akatse müttegä `lüümä. Akatuses lüüässe laialt, siis pik`kämisi `kuymale, sõni ku müttäd liivi ette kokku lõöväd, tõstetse liiv vüist `väl`lä, nõnna et `lahtine puul üle poole on. Kalad korjatse kaalakot`ti.

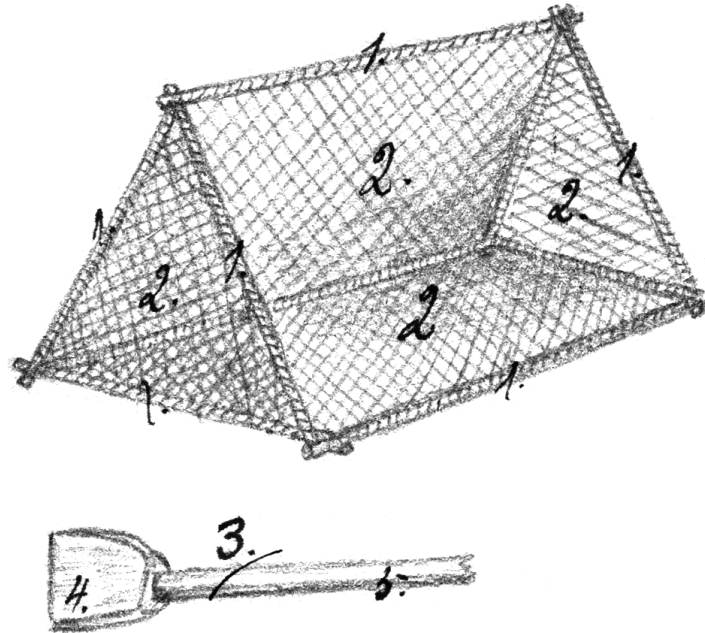
`Üüsi püedässe liivigä ka ilma müttetä. Siis `veetse `liivi `põhja `müüdä `vasta vett üles. Siis saab mõlemid – kalu ja `vähju.

Püksid ja korv kahva asemel

Olen `kuulnud `nal`la `aetava, et vaist on `püksegä kalu `püitud. Miul on kala`püidmise juures mitu `korda `püksä tarvis tulnud.

`Aastid tagasi, `kangeste ilus soe `õhtapoolik `olli, lapsed ilatsesid tanuma pääl ja naene `olli parajaste kodust ärä, ku vend Jaan `juhtus meile tulema. Miul `olli puul `tüüpi `viinä käepäräst, `võt`sin selle `väl`lä, aga Jaan `küskis: „Kas sul kala ei ole kah?” Es `trehvä sijkord olema.

`Võt`sime liivi ja läksime `püidmä. Vana-Kihnu saaretse juures `tul`li kanis suur purikas `liivi ja läks läbi – [jõe]kääru `sisse. Liivi parandasime ärä ja arvasime, et egä ta `kuškile ei pääse – nõnna ku ta `sisse tuleb, tõstame liivi

Joonis 29. Liiv: 1. raami puud; 2. liivi võrk; 3. liivi mütt; 4. mütä nui; 5. mütä va'rs

ruttu `kalda `pääle. Sa raebes, ku ta `jälle `sisse `tul'li, ei saand me `liivi viij
üles `tõstagi – uuvesti läks läbi. Nägime, et ta ikki alumisest poolest läbi läks.

`Võt'sime siis mõlemad püksid jalast ja sidusime nõnna `ästi, ku saame,
liivi `alla võrgule toes. `Kat'sime uuvesti ja saamegi teeše kätte. Ilmatu suur ta
es olegi. `Ummes õhessä või `kümne naala riingis. `Süidi `ol'li liiv – võrk `ol'li
juba kani pude.

Päräst läksin ükskord naesega kodust `verstä viis marja `metsä muštikid
`ot'sma. Muštikamets `ol'li suu ääres ja säält suur raav Kõvera oesse kaetud.
Sij suve `ol'li `kange kueu ja raavist vesi peris ärä kadund. `Pal'lalt õhe koha
pääl `ol'li viij kanis sügäv vesi, sij kihas ja eläs – vesi `ol'li kuevalt kalu täis.
`Võt'sin korvil sanga ärä, pañnin toki varres järele ja akasin justku kahvaga
kalu `väl'lä `tõstma.

Meil `ol'li kaks `korvi õhes, nijid said kalu täis. Siis `võt'sin linatsed
aluspüksid ja sidusin sääre_otsad `kiñni – nijid said kah täis.

Raavis `ol'li purikid, `lutsa, `särgu ja `kokre, nijid `ol'lid kevädi suure viij
aal `sinna tulnud egä saand päräst änäm tagasi `minnä. `Kijtes `ol'li neil
`kange muda maik juures, aga `süiä ikki kõlvasid.

Kalade soolamine ja kuivatamine. Verisool

Nagu `öeldud, sai mõnikord paelu kalu `püütud, `kiike ei saand korraga ärä `süüä, muist `pañti talves paegale. Siis sai ka kalu soolatud ja kuevatud. Ku soomussad ärä kaabitud ja soolikad `väl`lä `võetud, pannasse nad kahes päeväs veri `süüla. Päräst `võetse `väl`lä, `aetse `nüüri ja pannasse päevä kätte kueuma. `Ummes nädäli päräst on nad juba ääd kuevad.

Kuevad kalad `laotse `korvesse ja pannasse `kuškile lakke õhu kätte rippu. Ka `sisse `süulamise tarvis tulevad kalad `enne veri `süüla `panna.

Noodapüük

Alati tõmmasid noodavidäjäd paelu kalu `väl`lä. Nüüt on paar`kümmend `süldä pik`k `jämmest niidist võrk. Kesskohalt on ta kot`i `müüdu kokku `võetud – sij on nooda perä. Nooda all ja üleväl ääres on tugevad köied. All köede külles on kivid, pääl on korgid ja puulot`sid. Ku nüüt vijs on, kisuvad kivid `alla ja korgid `pääle, nõnna seisäb võrk `sirgu.

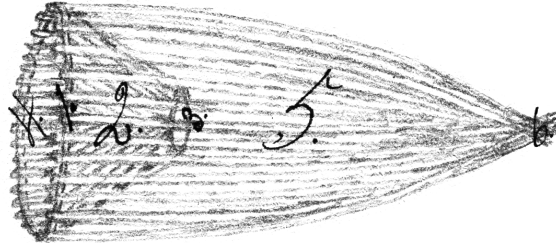
Nooda `tõmmamise `juure on kolm ehk neli inimest vaea, kis jõesst `nüüta mõlemast otsesst köedegä `kalda poole ja `kalda `pääle `viavad. Vidämise ael tambitse `kalda äär oolega läbi ja irmutse kalad müttegä `nüüta. Ku nüüt `väl`lä `veetud, on kalad noodaperäs kyüs, säält korjatse nad ärä.

Nooda `tõmmamine on siin jões kalade ävitämine. Müttegä tambitse `sainäd ja teešed suuremad kalad `pijsu, kevädi rikub sij kalade koe`aea ärä. Mede all `ol`li mõnes auvas sihände lugu, et sääil noodamehed kauvad aad ei saand `nüüta vidädä – nüüt jäi `kiñni ja tul`li `lõhki. Arvati, et põhjas on puu`kanda. Aga olen ka `kuulnud, et õngitsejääd tagund jõkke la`ta, kel vanad vikatid külles.

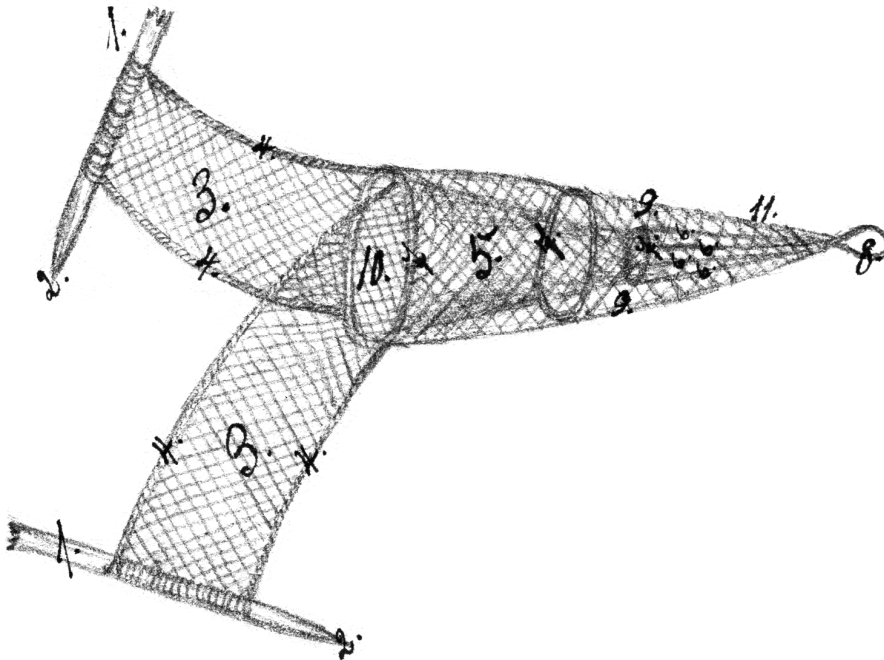
Mõrrad

Kiik kalapüügiriistäd tegime siin isi. Talve pikä `õhtategä kedräti okiga ta`tninatule `valgel linadest `niiti ja siis said ka mõrra- ja kahvavõrgud `koetud. Linu `añksime peremeeste käest tüü iüst.

Mõrrad `tehti meil nõnna: kiigepäält `tehti kaks suuremad ja üks `veiksem kuusepuuvõru. Suuremate võrude `pääle tõmmati kot`i `müüdi võrk, kel kaks `lahtist `õlma külles – niid on mõrra siiväd, mõlemad paar `süldä pikäd. `Siive akatuses on kiige suurem võru, selle küllest lähäb suurema kot`i `sisse `veiksem ja lõhem kot`t, sij on `lahtise otsaga ja lõpeb `veikse võruga. `Veikse võru küllest lähäb mõrra perässe neli `nüüri. Ku mõrd `sirgu, siis oiavad niid nõörid ka `veikse kot`i, pueussa, suure kot`i sihis `sirgu.

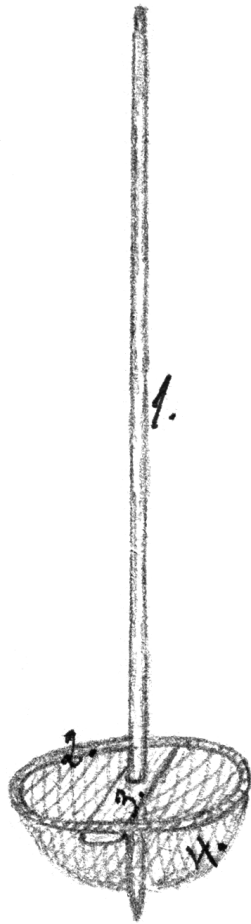
Joonis 30. Vits- e paunmõrd: 1. võru; 2. pueus; 3. pueussa võru; 4. mõrra suu; 5. mõrra kere; 6. perä ots, 7. vitsa `tüikäd

Joonis 31. `Siivegä mõrd: 1. siivä tikud; 2. tiku teräväd otsad; 3. mõrra siiväd; 4. siivä nõörid; 5. pueus; 6. neli pueussa `nüüri; 7. mõrra võrud; 8. kuuse_oksast perä_aas; 9. mõrra kot't; 10. mõrra suu; 11. mõrra perä

Mõrra `päälmine kot't – kere, lõpeb koonussa `müüdu `umselt ja lõpus on kuuse\_oksast `tehtud aas. Sellegä saab mõrra perä perätiku `kül'gi `panna.

Ka pueus on koonussa `müüdi, olgu et `lahtise otsaga. Mõrra `siive (tiibade) ääres on ääd nõörid ja `otse külles sülläpikkused tikud, niid on siivätikud. Ku kala `siive vahe`kohta tuleb ja pueussasse edesi lähäb, näeb ta, et pueussa ots `lahti on ja tükib säält läbi. Mõrra peräst ta aga änäm läbi ei saa, pueussast ka tagasi ei mõesta tükki ja `jääbki `mõrda.

Joonis 32. Kahv: 1. varis; 2. võru; 3. ristpuu; 4. võrk

Joonis 34. Silmäpulk: 1. pulga otsad; 2. servad; 3. kül'g

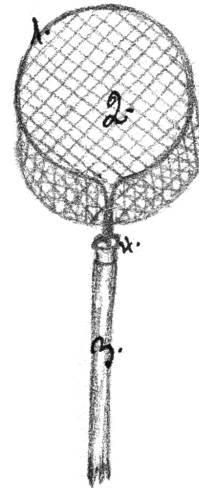

Joonis 35. Piirits, ui: 1. piiritsä ninä; 2. sil'm; 3. kii'l; 4. saba_ark

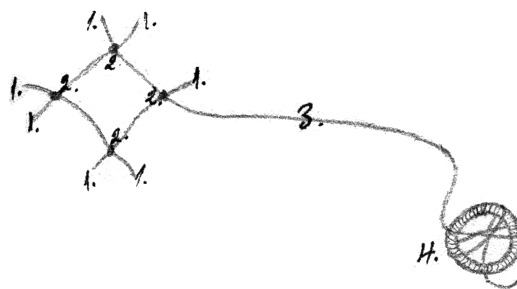
Kahv. Silmapulk. Hui

‘Kahve tegemise jaos võetse igä kahva jaos kuuse_oksast tehtud võru. Võru pääle, keskelt üle, lüüässe naaldega paari tol'li laiune ja tol'li paksune puu. Puu keskele tehässe ummes tol'li jämmus auk. Sedäpidi saab kahva varre otsa panna ja ärä võtta. Võru kül'gi nõõlutse ümärik võrk. Ku kahva varre kül'gi nü'l'itud konn, kala või tükk magedad liha siduda ja kahv vart pidi jõkke põhja pääle maha vaeutada, tulevad vähjäd söödä kallale. Ku siis kahv väl'lä tõmmatse, jääväd vähjäd sinna pääle ja saavad kot'i pantud.

Võrgu kudamise juure on kaks veikest riistä tarvis: silmäpulk ja ui. Mõned õikavad uid ka piirits. Silmäpulga ümmer koetse ja piiritsegä pistetse niit'i läbi. Kala- ja vähjä mõrdu tehässe ka vitsest ja pilbastest, aga ilma siivetä.

Joonis 33. Säinä kahv: 1. raadist võru; 2. võrk; 3. varis; 4. torust lõegatud luks

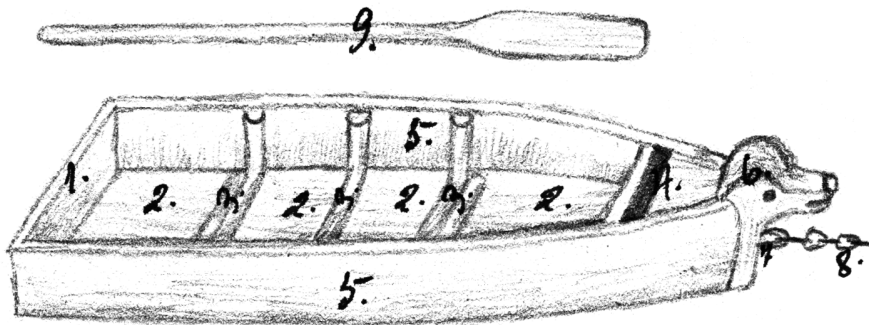
Joonis 36. Võrgu sil'm: 1. niidi otsad; 2. sõlmed; 3. võrgu niit; 4. kerä südä (ani kõrist tehtud)

Küna

Küna `olli mul kah `endä `tehtud, vaist tegin neid testelgi, sest `ollin ju puutüümiis. Küna pikkus `olli õhessä või kümme `jalga, `külge `laius puulteist `jalga, põhi `olli kiige laiemast kohast `ummes neli `jalga lai. Sihis `olli kolm `vinkles toepuud, mitte `luykas kaared nagu lootsikul. Nüid puud pidid olema sihaksed kasund ja `ollid `rasked leed'ä (leida). Iis ninäs `olli künal kast kala ja `vähje jaos ja ninäpaku külles ket't. Sellegä sai küna `kalda `pääle posti `külgi lukku `panna. `Sõutud sai õhe mölaga.

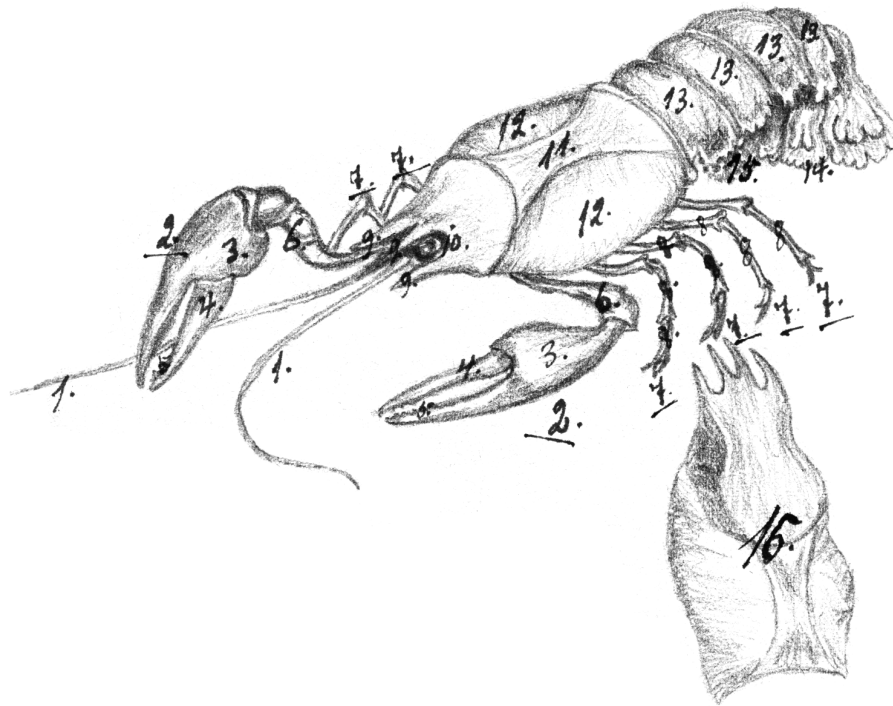
Joonis 37. Küna: 1. tagumine otsalaud; 2. küna põhi; 3. kaared; 4. küna kast; 5. küllelauvad; 6. ninäpakk (koera pää); 7. keti aas; 8. küna ket't; 9. mõla

Vähkidest. Tulus vähipüük. Vähkide vaenlased. Vähikatk. Püügikeelukatsed. Vähkidega kauplemine

`Vähju `olli mede jões `kolme `seltsi: `veiksed `mustjaspruunid – kasvavad kolme ja poole tolli pikkuseni, mustad – kasvavad vaist `kümmetollises, ja sinäkäd `karva vähjäd – kasvavad `ummes sama suures ku mustadki. Mõned `arvavad, et vähjäd pärast `kuyrmist sinised on, aga sij põle `õige. Olen tähel pannud, et sinised eläväd sügäväs kärestikke `rinde pääl a`llikate lähedäl, kus jõepõhjas kivä on ja mudane põle.

`Veiksed pruunid vähjäd tahavad õhukst liivä `põhja ja käreädä joosuvett. `Muste `vähju on siin igäl puül. Sinäkäd vähjäd on `keskelt, `enne laka akatust, testest `jämmemäd.

Põle ka `õige, et õhed isä- ja teešed emävähjäd on. Igäl emävähjäl on lakk laiem ku isävähjäl ja kõhu `alune sile. Isävähjäl on kõhu all laka akatuses juussoemed (-uimed).

Joonis 38. Vähi: 1. vuñsid; 2. sõrad; 3. sõra pätsid, 4. sõra näpistäjä aru; 5. sõra `ammad; 6. sõra tagumine liige; 7. vähjä jalad; 8. jala lülid; 9. ninä `astlad; 10. sil'm; 11. sellä kil'p; 12. küllid; 13. laka `liikmed; 14. sabajõhvid; 15. vähjä mari; 16. vähjä kuur

Vana inimeste tarkuse järele võib vähju püeda ja süüa nendel kuudel, kus nime sihis `arru (r-häälikuid) ei ole. `Õelse, et pärast seda tek'kivä vähjasse ussid. Talve on vähjä lakas tõeste `kõrdus niit, olen neid siis söönud küll, aga ei saa aru, et nad siis teist `maiku on.

Vähjäpüügiga sai alati maikuu sihis akatust `tehtud ja nõnnakauga `püütud, ku jõel nuur iä `pääle akas tulema. Pikäd sügisi `üüd `ol'idki püügi jaos paremad ku lühiksed suve `üüd. Vaist, ku sügisi `õhtatel kahvult kodu `süümä `tul'lin, `ol'li kot't nõnna täis, et peris `taSSI `andis. Siis `ol'li alles `õhta kellä kümne `paiku ja pärast `süümist sai `püütud ikki ommukuni.

Vähjad sööväd kevädist `pääle talve tulekuni üksi vana kuu sihis. `Kuurmise aeal ja südä `üüsi nad ei süü. `Siiski on ka `aastid olnd, ku `vähju es tule, mitte sellepäräst, et nad es süü, `lihtsalt neid es ole.

Mede jões `ol'li `vähjel kolm `kurja `vainlast: ummus, vähjäkatk ja inime.

Ku pikäd ja kül`mäd talved `ol'lid, kül`metäs jõgi vaist nõnna kõvasti `kiinni, et vähjäd jões änämiste kiik ärä `sur'rid. Kis vijl eläsid, niid ronisid a`llikate `pääle unikus `väl'lä. Säält `tässid (tassisid) varessad neid tohandete `kaupa `ringi lume `pääle laiali. Kevädi `ol'li siis suure viij aeal jõe põhi ja `kaldad `surnud `vähju täis.

Vähjäkatk `ol'li mede jões viimäst `korda `ummes kakskümmend viis `aastad tagasi. Siis läks `vähjel kuur tükäti `pehmes ja punases ja nad `sur'rid ulga `kaupa ärä.

`Vähje kiige suurem `vainlane `ol'li ja on inime. Mõned `püidjäd läksid nõnna `ahnes, et es lase änäm `ühtegi vähjä`poega jõkke tagasi. Mis ärä es süüni `süüä või `müüä, niid söödeti sigadel.

Ka jões ja jõe lähedal lina`leotamine ävitäb paelu `vähju. `Sääduse puult on sij küll alati ärä keeletud, aga salaja `leotadi ikki ja kis jões es `leota, sij `leotas `koplis `endä maa pääl raavis või a`llikas, kust `aisja vesi ikki ärä jõkke läks. Lina`leotamise aeal on vähjäd uemased, neid võib jõest igäl puul `peoga `kiinni võtta. Mõni jagu ronib `väl'lä `kalda `pääle kuevale `maale.

Lina`leotamise `järgi vaadas uräätnik. Mede küläs `ol'li õhe pereme nime Kihnu Mat`s. Selle tüüpoiss, sij `ol'li `kuuskilt `kaugemalt tulnud vana miis, `paändis parajaste linu jõkke, ku uräätnik teeselt puult jõge `tul'li. Uräätnik, veneläne, `nõudis: „Mis peremijs nimi?“ Sulane ei ütelnä kedägi. Uräätnik vihastas ja `küskis uuvesti: „Jopp või mat`t, mis peremijs nimi?“ Poiss ütelnä, et temä ei tää, kas on Jopp või Mat`t või Külimitu Mat`t. Uräätnik es saa jõest kudagi üle ja läks `kange vihaga oma tüid.

`Vähju `püiti ikki `kahvega, sai `siiski ka viij `mõrdega `püitud ja mõnikord `päevä isigi `peoga.

Kiige suurem vähi, kelle `kiinni olen `püidnud, `kaalus kaks ja puul `naala ja `ol'li üksteist `tol'li pikk. Selle sain `üüsi kahvul. `Vähju mõõdeti `sil`mest saba jõhveni ja `alla `kolme `tol'li ei `tohtnud sel aal `vähjä `müüä.

`Peoga `püidmise juures piab `mõistma vähjä`urkid üles `ot'si. Ku auk `kalda ääres, kivi all või põhjas käe, siis on `õlpus säält `vähjä `väl'lä tõmmata.

Niud jutud, mis viij`üssest ja muust kõnelse (kõneldakse), on tühjäd, mede jões sihuksid elukid ei ole. Mõnikord `juhtub küll vähjä`augus luts olema. Sij on `kangeste libe, aga ku sõrmed lõpustesse aab, siis saab kala. Isigi nõõl`ussa põlnä jõe veeres eehämäs. Sel aal pesitäs jõe ääres toone`kuurga, niud paännid ussid `nahka. - - -

`Enne [Esimest] ilmasõda `ol'li paelu `aastid `vähje `järgi `nõudmine suur. Üles`ostjad `ol'lid jõe pääl ja käesid kodus. Siis kõneldi, et mede kiige suurem vähjä`ostja on Saksamaa ja vähjäd elusast päräst (elusana, elusalt)

Keelejuht Tõnis Kurt. Helmut Kurdi joonistus

`sisse pakitse ja `sinna saaditse. Kudas neid just pakiti, selle üle `vaidlesime `endi vahel paelu.

Mõned `püidjäd `tõendasid, et pakiti `niiske `samla `sisse. Mia aga arvasin, et `niiske sammal lähäb kuumas ja vähjäd surevad ärä. Kinnäl on, et kodus tuleb `vähju ikki kuevalt oeda, siis eläväd nad mitu nädält. Kis `vähjele `tuurid nõgessid sekkä paneb ja usub, et vähjäd neid sööväd, sel surevad nad ärä.

`Vähju sai paelu `aastid oolega `püitud ja neist sai ääd `inda. Mia `tjinsin mõni üjü kümme kuldrubla ärä. Sel aal `maksis sai üks kopik ja `päilisel `anti päeväs kahessakümmend `kopkad. Teenistus `olli ää ja sel aal eläsin oma peregä `jõukalt, olgugi et ma saanamijis `ol'lin. `Moskovski saiajahu, `suhkurt, `riisi, makaroni ja iinä tjid `olli alati küll käe ja lastel sai alati `kiike`müudu `asju ja `maiust `tuudud.

Mõned `püidjäd läksid ommuku pärast raha `saamist Tänässilmä `kõrtsi, joid sääl lakekoerdega mitu `päevä ja alles siis, ku raha otses ja pää lahedas magatud, vaadasid `jälle, mis saab ja on.

Saanameeste ääd teenistust ei näänud maa_omanikud, peremed, ää meelegä. Mõned `kiilsid vähjä `püidmise ärä ja kaevasid, et ein sõkutse maha. Sij es ole aga `õige. Igäl `püidjäl `olli künä ja `püidis jõe pääl. `Kjilmise `õige põhi `olli teehe – talust `anti päeväs kahessakümmend `kopkad, jõe pääl sai aga `üügä mitu rubla ärä `tjini, sellepäräst `püidis mõnigi `vähju ja es lähä talu `tjüüsse.

Ka meie, saanamed-käsi `tjүүлised, käisime igä suve `mõnda `aega talutjüüs `uune_alutse maa ijst peremel `päivi tegemäs. `Mõista, et peremed mede raha `saamist `tahtsid kitsendädä ja sellesama pärast vähjä `püidmise ärä `kiilsid. Sellest aga ei `uul'nud `kijgi.

Üks saanamijis, Mu'rs, ku ta ommuku vähjäd jõe pääl ärä `olli müenud ja tjid `müüädä kodu läks, sai mitu `korda sihakse rut'stükigä akkama, et `oidis õhe peo pääl õberublasi ja teese `käegä `pildus neid talumeeste nähes üles ja `püidis õhust `jälle `kiinni.

Ükskord `tul'li ülejõe roonu `mõisa `re'ntnik Oltsmeiär `Mu'rsi vähjä `püidmise päält `kijilmä. Mu'rs `käskis tedä ruttu kodu `minnä ja tule saana_ahju tehä. Oltsmeiär `küskis, et mis ma sest tulest siis sinna saana\_ahju panen. Mu'rs `ütles: „Sa akkad ju ullus minemä.”

Püigi `kijildu `kijigi ei `kuulnud ja talumed kaevasid meid `kohtusse. Me läksime Vil'ländi advukaardi käest nõu `küskmä ja sij `ütles, et peremed meid keeldä ei saa. Advu_kaardi me `kohtu ette es võta ja kohus `ol'ligi lühike. Tõl'k `küskis peremeeste käest, kas me eänämä päält `püidsime või jõe pääl `ol'lime.

Talumed ütlesid, et jõe pääl, ja kohus `läkski `tühjä. Päräst ei tulnd talumed meid änäm `kijlmä, `kuigi nad es taha, et me jõe pääl käisime.

Kelle oma jõgi sel aal `olli, sij ei olnd meil peris `sel'ge, aga arvasime, et roonu vesi. Kuulu järele `kijlis ka Tušti `mõisa valitsejä mõnikord kala- ja vähjä `püidmist ja `miagi `juhtusin kalu püedes korra temägä kokku.

Sij `olli õhekorra talve\_õhta, mia `kat'sin (vaatasin) kuu`valgega jõe pääl `mõrdu, ku valitsejä `tul'li `sõites, kelläd pääl. Miu juures `piatas `kinni ja `küskis, kas kalu tuleb kah. `Ütlesin, et tuleb ikki, valitsejä `ärrä, ja `paksin temäle kah keedu kalu. Valitsejä `võt'tis kalad tänädes `vasta ja es lausu keelust sõnagi. `Ültse `olli valitsejä miu `vasta alati ää `mijis.

Jõe pääl `käies `olli mul mõnikord ka püss ligi, vaist `juhtus, et `lyuma või `lindu sai `laske. Õhekorra `la'ssin jõe pääl `olles luega (luige). Sij `kaalus nelikümmend viis `naala ja `müies sain ta ijst kakskümmend viis rubla.

Poha, mis kala- ja vähjäpüügi `kohta ääd saab üteldä, on `müüdü lähnud. Jõgi on kuevas jäänud ja ärä umistand. Kalu ja `vähju põle änäm. Ku ummus vaist jätäb mõne järele, siis säält ikkigi suurt püedä ei ole. Isi olen vanas jäänud ja jõe pääl änäm ei käi. Tüdär ja poeg kah selle asjaga tegemist ei tji. Meil põle änäm püügi `riistugi. Ilm ja aeg on ennäst `muutnud, mia olen vana mijis ja kaon õhes vana\_aa `asjega.

Tõnis Kurt, s 1856. Survaküla

Peremehed ja popsid. Sauna- ja toamehed. Vastuolud. Toameeste ja peremeeste vähikohus

`Survaküläs jõe lähedäl olen ma `süündind ja kasund. Eks säält ole sis jõe pääl küll ka `käitud. Vana\_inimeste aru järele olen ma noorema põlve mijis, aga noh `päivi on `miulgi. Ja peris vanad, nijid on änämiste `ammu mullas. Miu isä eläs Mursi talus, säält, kust Tõnisson Jaan perit `olli. Sellepäräst `ol'lin külästä vähä väl'läs, aga nägin ja mäletän külä selle_`aegsed vanemad inimesed ärä kiik.

Kalu `püiti siin ennem vist `rohkem ja `vähju vähem. Vähjäpüük läks alles miu poisiksepõlves `müüdu, ku neid kõvasti üles akati `ostma. `Püidjid `olli mõlemalt puult jõge `mõnda `müüdu, aga mede külä `püidjäd `ol'lid kiik änämiste saanamed.

Saanamehi `olli `enne mind küläs `ästi `rohkem olnd, aga päräst jäi neid õhe ja teeše asja päräst vähemäs. Egäs saanamed `ennevanast käsi `tüülised põlnd, nijid käisid taludes päiviti tüüs ja mõni võt'tis talust ka natuke maad pidädä. Saanameeste kiige suurem patt `olli vanaste, et nad

`ollid `vaesed. Rikkamad `kartsid `kangeste, et nad `vargile akkavad. Võib ju `olla, et sel asjal kübe `põhja ka all `olli, aga `lahti neist `püiti `saada. Kis njiid saanamed peris `ollidki? Talumeeste sugulased – `väimed, vennäd, poead ja onud, kis `kennigi `olli. - - -

Miu isä `olli talu `kortnes ja mia akasin poisiksepõlves `rätsepä juures `tüüsse. Ku ma Poolanile `tul`lin ja toamehes akasin, `ol`lin juba täismjiis. Selle `aegsed toamehed tegid kiik käsitjiüid `pääle Ku`rt Jaani. Temä tegi `endä toa `mõisa metsä `ääre, lõegas puid, `püidis `vähju ja istutas suure õõnapu_aia.

Mursi talu, kus miu isä eläs, `olli jõe veeres. Isägä `püidsin juba poisiksest päräst (poisikesena) kalu ja `vähju. Päräst `püidsin neid alati, ku `mahti sain.

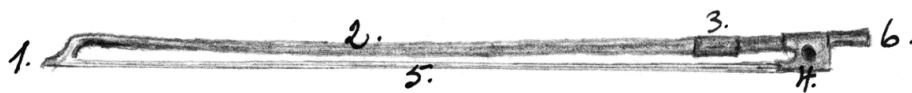

Kiige `kangem jõe pääl `käijä `olli `Survaküläs vana Ku`rt Tõnis, temäl `olli üle kolme kümne `siivegä mõrra, liiv, neli- või viiskümmend vähjä `mõrda, üle saa kahva, vedeläd, õnged ja jõe pääl `käimise riist – künä.

Omad püigiriistäd `ollid igäl mehel, kis `püidmäs käisid, aga Vana Tõnist `peeti just kala `mõrde päräst rikkas mehes. Njiid es ole ju mõned pottengarni mõrrad, aga nende muret-samine `võt`tis ikki kah `ulka kulu ja tüüid.

Niidist püigi`riiste iüst oolitsamine ja `oidmine `olli `raske. Päräst `püidmist `tul`lid nad alati ilusti ärä kuevatada ja ärä `panna. Aga kudas ärä `panna? Ku niisamma ärä `paanti, sis närisid iired ja rot`id nad purus. Ärä `pannes `tul`li paksult nõge vahele visata.

Vana Tõnist `tu`ndsin juba oma lapsepõlves. Temäl `olli sel aal juba roonus ärä `käitud ja tegi küläs puutjiüid: `olli sji sji viiul, pü`ssilaad` või puunõu, ta sai kiigegä akkama.

Joonis 39. a) Viiul: 1. pää; 2. pulk, pulgad; 3. kaal; 4. äälelaud; 5. kjiil, keeled; viht; 6. ääle_augud, 7. rjiüp; 8. keelde `oidja; 9. naba; 10. ots; 11. küllled; 12. lagi;

b) Viiuli `puugen: 1. ots; 2. vibu; 3. `vakstust võru; 4. jõhve piingutaja; 5. jõhvid; 6. sabaruvi

Viiult `olli ta `kange `mänmä. Mia isi `mänsin kah viiult. Temä `olli vanema põlve mijs ja `mängis vanemid tükkä, mia `mänsin uuvemid lugusi ja käisin väl'läski. Temä paelu väl'läs es käi ja pärast `ändis pilligi ärä.

Päräst käisime me kalu `uhte puhku õhes `püidmäs. Toad `ollid meil küläs lähestiku.

Asi `olli sedäsi, et teešeti es `saagi. Ku talve mõrrad `sisse `pahti, `tulli järest ette, et mõrrad ärä katsuti. Ku neid `pal'lalt katsatud oles ja pärast tagasi `sisse `pantud, oles ju ärä kannatand, aga mõrrad visati augu ääre `pääle ja kül'metäsid jää `kül'gi `kiñni. Ja tji sis mis sa tahad, raiu jää sjiist müräkäs õhes mõrraga `väl'lä ja võta `sel'gä või tji tuli maha ja sulata `lahti.

Tõnissaga valvasime ja vaadasime sel aal sis `korda`müüdä üksteese `mõrdu. Kis pagan neid `mõrdu `katsus, kis sedä tääb. - - -. Talumed `kat'sid `mõrdu ikki ommuku vara `enne `valged, `päevä `olli muu tjiü ja põlnd `aega.

Miul `olli toategemine poolel, `rätsepätjiü `tahtis kah tehä ja es saa just alati `mahti jõe pääl `käiä. Sisimese tjiü tegijätel `olli vanaste ja ka nüid tarvis toast tolmuse õhu käest vaist `väl'lä `miñnä ja liigutada, selle jaos `olli jõgi ää koht.

Noh suuremad ja rikkamad siin sedä ää meelegä es näe. `Mõnda `aega `enne, ku ma `küllä toa tegin, `olli siit toameestel peremeestegä vähjähohus. Peremed `nõudsid, et `popsel jõe pääl `käimine ärä keeletse. Keelust es tule küll kedägi `väl'lä, aga eks peremed `mõtlesid oma `müüdu ikki edesi.

Ükskord arvas Epuni Oea, sji `olli Taagepera puult tulnud peremijs, miu `kohta – ah! ei viitsi `nõeluda, käib jõe pial `kõelumas. Kas sääl jõe pääl `maksis `käiä või `mitte, sedä näedäs elu isi.

Vana Tõnis eläs `endä elu ilusti ärä, põlnd tal kellegigä tegemist egä kellegist `puudust. [Esimese] ilmasõa aeg viis Vene roonu pank tal tohat kakssada rubla minemä. Oles selle raha iist ostetud, selle iist oles paari `kümne vaka `maalise koha saand `osta ja egä tal setusamma põlnd. Kodu kappi jäi kah viil.

Miul jäi kappi üle paari tohande rubla. Sääl sias on mõnigi kopik vähjähüügigä teenitud. Sel aal `olli peremeestel imelik `arvamine saanameeste `kohta, justku niid oles näl'läs elanud. Aga asi `olli teeñe. Peremed `siplesid isi kaalani ostu `võlge sjiis ja vaadasid, kudas nad sellegä akkama said. Raha `saamine `olli neil ju vanast koguni kidur. Linadest sji natuke ja sji `olli poha. Liha ja võid sel aal `kuškile `panna es saa, sedä `tüüdi tjiü iist küll ja küll ja toojal `olli ää mjiil, ku ta käest raha es `võeta. Toameestel põlnd kellegigä `võlga, neil `olli igäl raha ja kiigil paremad `rõõvad sel'läs ku talumeestel.

Õngepüügist

Õmõrdega kala`saamine es ole ime, aga õngega jõest neli või viis `puuta kalu korruga `väl`lä võtta, sji `ol`li teehe asi. Küläs `ol`lime me Vana Tõnissaga aenuksed mehed, kis sellegä akkama said. Me `püidsime `säinid. `Veiksid kalaräbusi sai teste kalade söödäs `püitud ja mud`u `ol`li sji ikki poisikste tüü.

Tõnis sai `säinid küll `rohkem, ku mia sel aal, ku neid sai. - - -

Noodavedamisest

Õngega `püidmise `riksid siin mõne `aasta noodavidajad `suutus ärä. Vanaste, ku jões vett `rohkem `ol`li, on siin vist `nuuta ka `rohkem `veetud. Epuni Oea `kopli kohalt õegatse jõge viil `praegu Nooda_aia_ots. Mihake sji nooda_aid `ol`li, sedä ma ei tää, aga nime on alles.

Miu aeg siin inimestel `nuute paelu ei olnd, võib`olla tükki paar, aga `tul`ti alati `seitsme-kahessa mehegä ja `lүүdi jõgi segämini ja porile – `säinid sis änäm es näe.

Jõgi riisuti ja kaabiti oolega läbi ja nõnna põhjalikult, et Nooda_aia_otsest ükskord saksamaa ader `väl`lä tõmmati. Epuni Oeal `ol`li `üüsi väl`lält ader ärä kadund ja `tuündis `endä tüüriistä ärä. Oea `ol`li sihuke meheke, kis teste `asje `kohta vali `ol`li `ühte ja teist `arvama. Kis tääb, kis selle adra tal väl`lält jõkke toemetas.

Jõest ja kalasaakidest. Jõe rentimine. Kivisõda üle jõe

Eesti riigi akatuses pidäsime Tõnissaga aru, et reändime mõni tükk jõge ärä. Temä `ol`li vana ja põle ime, et tast `asja es saa. Aga mia `reñtsin `siiski jõe Tänässilmä kõrtsist saadik Tušti sillani ärä. Suurt liijnt sest asjast `siiski es ole. Jõe pääl käis igä_üks nõnna paelu, ku ta `tahtis ja valitsus jagas Tänässilmä ja Tušti `mõisa maad kohe õhes viij_õigustegä ärä. Paber `ol`li sedäsi `tehtud, et ku poole `aasta reñt `võlgu jääb, sis leping änäm ei loe.

Ja mia es maksa ka änäm `reñti edesi. Sedäsi läks üle kahessa `aasta `mүүdä, sis akati miu käest `reñti `nõudma – ja kiige aa iijst. Sis läksin ja tegin `sel`ges, et Issä Loojake, te olete jõe juba kahessa `aastad tagasi ärä müenud ja mis iijst te miu käest sis sedä `reñti tahate! Suure vaevaga sain selle asja viimäti ikki `õiges.

Eesti aeg on siin jõe pääl ikki `käitud kah, aga suurt `kiitu (keedust) põle siit änäm `kehñigi saand egä saa vist ka `saama. Viis-kuuskümmend `aastad tagasi `ol`li teehe lugu. Sis `ol`li jõgi `rohkem ku poole laiem, jões `ol`li vett ja viis `saaki.

‘Praegu võib poisike jõest igält puult kivigä üle visata, sis küll es jõuva. Ja või sedä kividegä ‘pildmist poisiksepõlves ette es tule! ‘Survakülä poisid ja Venekülä poisid es lepi ükstestegä kunagi peris ‘ästi ja kivisõda ‘tehti mitugi ‘korda. Kellele sji võit kunagikord ka jäi, aga mud’u ikki Venekülä poestele kividegä es saa valu ‘anda, ku loot’sikuga ‘enne üle jõe es lähä.

Ku sel aal ‘püiti, sis ‘saadi ikki paeu. Kalad ‘süüdi kodus isi ärä, vanaste es saa neid ‘kuškile moeale ‘panna. Peremed, niid ‘ol’lid obesamehed, aga es saa võid egä lihagi ‘linna. Nõnna alvad ‘ol’lid vanaste tiid.

Veel tulusast vähipüügist ja vähkidest. Vähisööt

Ulk ‘aastid ‘enne [Esimest] ilmasõda akas Saksamaa Venest ‘vähju ‘ostma, sis läks vähjapüük igäl puul kõvasti ‘uugu. Ku ma poisiksest päräst (poisikesena) Mursil eläsin ja ‘vähju ‘püüdsin, sis es osta neid mu käest kunagi muu ‘kijgi ku mõnikord talus Tõnisson Jaan – Koodi Jaan. Temä ‘ol’li sel aal tuudeht.

Ku ‘püidmine ‘uugu läks, akasid siin mõned Venekülä mehed ‘vähjegä angeldama ja üles ‘ostjid ‘tul’li moealtki.

Vähjä ‘ostjad kaevasid sis järest, et paeu ‘vähju ‘väntsub ‘linna vidades tii pääl ‘surnus. Mud’ugi kaevasid nad sedä ‘asja ka ullemas, ku ta just ‘ol’li. Üles ‘ostjad ‘tiinsid sel aal ‘ästi. Ülejõe ‘Riuma Kusta angeldas ‘vähjegä ja ‘ostis sel aal ‘endä kohale paar ‘kohta viil ‘juure. - - -

Üles ‘ostjate aeg läks vähjä ‘püidmine nõnna kõvasti ‘uugu, et isigi talu poisid (sulased) es saa ‘üüsi änäm magada ja akasid ‘vähju ‘püidmä. Nende ‘aege sihis siit kaändist ‘konna änäm es leiä. Ku imelikul viisil mõni ‘juhtuski olema, sis tõmmati sel nahk kohe maha ja ‘paanti kahva ‘pääle.

Vähjä ‘süütä ‘tul’li teist ‘muudu ‘änki. Selle jaos ‘püiti kalu ehk ‘lasti vares või mõni muu lind maha. Vares kakuti ärä, kõrveti õletule pääl ja ‘seoti tüki ‘kaupa ‘kahve ‘pääle. - - -

Alati es saa ka püüsigä vähjä ‘süütä, sis ‘ol’ti peris kimbus. Sihaksel aal ot’siti ‘mõisametsest ‘konne või ‘tüüdi linnast liha. Linnas ‘käimine võt’tis oma seef’se või kahessa ‘tuundi ärä, aga sest es saa ‘uuli. Mõned ‘tapsid vaist ka ‘koeri, ‘kaśa ja kanu vähjäsöödäs.

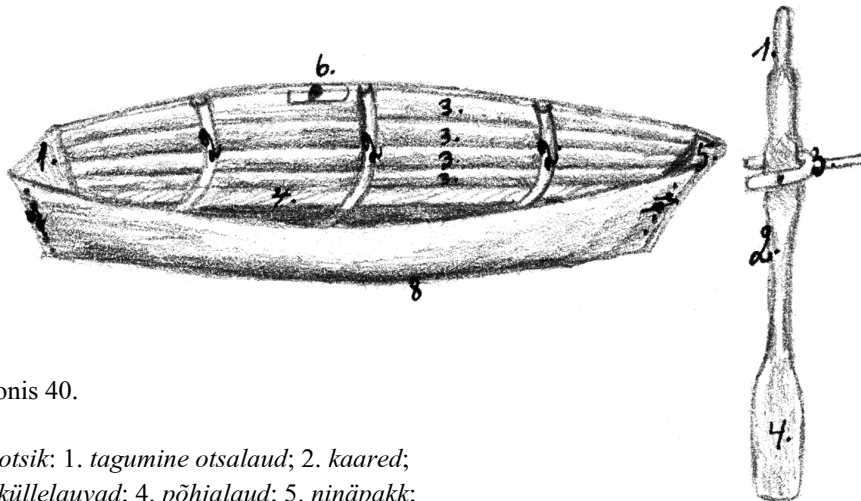
Akatuses, ku ma mäletän, ‘ol’lid jões suured vähjad. ‘Kümnetol’line vähi es ole sel aal mõne ime_asi. Ku suured vähjad kahva ‘pääle läksid, es tohi ‘veiksed ‘näolegi ‘minnä. Suured oles nad ärä pitsitänd. Meil, Mursi all, ‘ol’lid kiige suuremad vähjad. Niid ‘ol’lid sinised ja sõrad ‘ol’lid igävesed pirakad külles. Kueva pääl ronides es jõuva nad ‘sõrgu ‘ästi järel vidada.

Egä sel aal vähjäd igäl puul õhesuurused es ole. Oiult Kit'sipil'lini Tänässilmä jões `vähju es ole. `Saugast `pääle Tušti `alla sai suuremid `vähju. Kuudekülä ja Ruudikülä kañdis `ollid `veiksed vähjäd. Nijid `ollid pruunid, `veikste `sõrgega ja `kangeste ergad ja kurjad. `Suura `vähju võib üjü läbi püedä ja `ükski ei pitsitä, aga `veikste `vähjegä tuleb sedä `ühtelugu ette. `Vähjel on sõra_arude vahel `veiksed `valged `ammad, nijid on `kihvtised. Ku vähi pitsitab, akkab `kat'kine koht mädänemä.

Ku mõned `aastad juba `püiti, jäid vähjäd `veiksemäs. Neid `olli ja kahvad `tullid kubinal täis. Mõne kahva pääl `olli vaist pañgitäis, aga sihaksid `vähju, kis mõõdu `ällä `ändsid, `olli vähä.

`Püidjäd `püidsid sel aal loot'sikute ja künäde päält, mihake riist kellegil just `olli. `Kalda päält `püiti vähä ja es `saagi püedä, `kaldad `ollid kole mädäd.

Egä sji ka üks ta poha es ole, kus kahvad `sisse `pañti. Ää `püidjä `tuñdis ärä, kus `vähju `olli ja sai paelu `vähju. Kis `asja es tunne, jäi ilma kah. Vähjä `püidmine põlnd sugugi `kerge tüü. Sii `olli omast kohast ka `orjus küll. Üjü läbi sõuva ja litsu läbi `kõrka ja pil'irijü nõnna, et koñdid `aiged. Ommuku sis sai paar `tuñdi magada. `Päevä `tulli vaadata, kust `kahve `pääle `süütä saab ja `õhtas kahvad `juunde säädä.

Joonis 40.

Lootsik: 1. tagumine otsalaud; 2. kaared;
3. küllelavad; 4. põhjalaud; 5. ninäpakk;
6. mõlarauva auk; 7. naalapääd;
8. lootsiku põhi.

Mõla: 1. saba; 2. ryüts; 3. raud; 4. laba

Öösiti jõel. Öised meestejutud. Kõrtsilood

Õhta, sis `olli jõe pääl vaist paelu inimesi ja mõned läksid `õhtsapolliku juba `al`mis, et teesed paremid `kohte ärä ei saa võtta. Süda`üüsi vähjäd es süü, sis läksid `püidjäd üksteese `juure kokku `suitsu tegemä ja juttu aeama. Kõneldi ilmast ja maast, mis juttu kunagikord `aeti: sõdadest, tüüist, mud`u elust-olust, Venemaale minemisest ja muust `asjest. - - -

Ku muud juttu änäm `aada põlnud, kõneldi peris `enne`muistsid jutta, mis sis `kennigi mäletäs või `täadis. Kõneldi `vaimest, `toñtest, kodu`käijättest, `al`džatrest, muru`eedest ja ta tüdärdest, kuningapoeast ja tuhkapuússist, koera`kuunlastest ja reeñuvaderist, vanapaganast ja Ansust, ärjapõlvemeestest, raha`aukest, luu`painajast ja kuldkalast. Kis sedä poha änäm mäletäb, mis asjast säääl kiik kõneldi.

Ku rääk eenämäs äält akas tegemä, sis akati `jälle `kahvu `katsma.

Üuri nal`lalt kellegil põlnd, kesküüd arvati selle `järgi, ku kukk `laulis, aga Mu`rs Tõnis es usu kunagi sedä. `Kuulsin, ku ükskord läksid `vaidlema. Ei mäletä, kis ta `olli, `ütles: „Kell põle viij kaksteist!” – Mu`rs `küskis: „Kust sa tääd?” – Teeñe `ütles: „Noh, kukk põle viij `laulnud.” – Mu`rs `küskis: „Kukk on sis uuri `ostnud ve?” – „Ei, noh, ta tääb isi!” Mu`rs `ütles, et kuked ei tää kedägi, põrutas paar `korda `käegä `vasta `saapasäärt ja `laulis kuke `müüdu ja – külä kuked akasid kohe kiik korraga `laulma.

Sij Mu`rs `olli oma aal vali müis ja `kange kõrtsis `käijä. Isi `olli ta lühike ja kõvera kaalaga, aga mis nõiavõim tal `olli, sedä ei tää. Ku kõrtsis kakeldi, sis `olli sij puul ikki võedumüis, kus Mu`rs sias `olli. Tülittegiäd `ollid alati Venekülä ja `Survakülä poisid. Ku Venekülä mehed `üüsi kõrtsist kodu läksid, `küssid kodused mehed: „Kudas tänä läks?” – „Ah, mis ta läks, kõvera kaalaga Mu`rs `olli `jälle sias.” - - -

Ommuku `enne kodumineked, ku vähjäd `müitud, `ostis igä`üks `pekre juurest või poest ärä, mis tal tarvis `olli. Mõni võt`tis `suhkrupää, teeñe kot`i `moskovski jahu. Võeti `saia, vehvermeñsi`kuuka, `komvekkä või `mõnda muud `asja.

Mõni kodu es lähägi ja jäi `kõrtsi. Siski `Survakülä meestest `olli neid vähä, kis säääl käisid. Kõrtsis sai vaist uudist ja `nal`la nähä ju küllält. Suure tji veeres käis `müüdäminejid sihis, kis `ollid kust ilmast ja maast perit. Ku es taha raha raesata ja ennäst täis lakku, võis peris põnevusega nõnnasamma kas või mitu `tuñdi vaadata. - - -

Kalapüügi laul on läbi

‘Vähju on jõest siia maani püütud. Peris ilma ei jää praegugi, aga kalapüügiga on pärast seda, ku Sauga tamm maha võeti, laul läbi. ‘Enne, ku jões vett ‘olli, es ole kala saamine õnne asi, ku riistad käes. Aga nüüd juhtub vaist terve jõe kohta suure ummussa aeg, et mõni paar puuta kalu saab.

Jõe veikeses jäämise juures põle ka üksi Sauga tamm süüdi – lüüdis kasvatab isi viid kokku. On ju näha, et siit suud ja oead on enne kiik jõed ja järved olnud ja kis täab, ku suured viil.

Tarvastust Kõksi rabast kaeusid inimesed enne [Esimest] ilmasõda vanad laeva tükid välä ja ulka kivisüsa. Sääli pidi enne ikki järvi või meri olema, kust siil laev sinna mudu sai. ‘Öeldse ka, et viid sis ära kaovad, ku metsad maha raiutse. Miu elu aa siis on siin rohkem ku pooled metsad maha raiutud. Jökke ei saagi änam kuuskilt vett tulla.

Miu mäletamise järele ‘olli siin jõeveeres ennem paelu allikid, kedä nüüd änam ei ole. Kurdi ja miu toa vahelt käis sügäv lohk alla jõe viire. ‘Sinna juusid igä kevädi kiik metsäviid kokku ja säält edesi pahinal jökke. Sedä õegati Oea lohk.

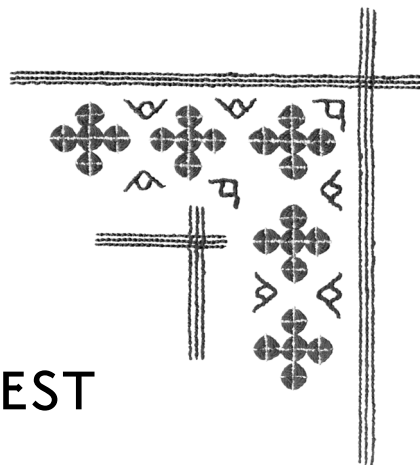
Miu poisiksepõlves läks jõe puult Nässä saana tagat Oea lohu põhjast suur allik jökke ja allikas ‘olli paelu suura luukarnitsid ja kala poegi. Poisiksed tõid kodust eredäd vahevuudert, sellest tegime nooda ja sis püüdsime. Nüüd on siil allik suve kueu.

Selle aegsed jõe pääl käijäd, ku säält kedägi viil saia ‘olli, on änamiste kiik mullas ja nooremad saavad ehk ilma jöetagi läbi. Ilmas ‘olli paelu asju, mis nüüd ei ole, ja viil rohkem on asju juure tulnud, mis enne es ole.

Jaak Lapp, s 1878. Survaküla

VIII. HAIGUSTEST JA RAVITSEMISEST

HELME

EMMI UNT, 1983. ES KT 302: 1–14

Kupupanek

Miu emä (1874–1964) perisi oma nännilt kupariista ja tšidmise. Oma elu_eän näie küllält, ku emä tšud tšüid teie. Kigepäält pidi oleme vana kuu, siss `kuivive aava ruttu ärä. Sann küeteti kuumast, mitu ädälist `tullive kokku ja emäkene naid sääil kupat'. Kigen `olli `süüdü alb veri. Alb veri pidi `vällä `tõmbame, ku `tervüst `tahtset.

Kotun `käise sij asi nii`müudu, et emä sääs `endäle `valge puulpõlle ette, `puhte palaje sängü pääle. Kapist `tšüdi `vällä kupakotikeni, kos kikk si värk sisen `olli: kupamassin, laasike piiretuse vai ka `pensinige, tat`nõnalamp, üits raadist `vardake, kos puumvillatutsak otsan, ja kupalaasi.

`Aigele tetti linatse vai paglatse rätige `kuuma avvutust. Siss määriti laas tolle `vardage sijst `pensinige kokku, tuli tat`nõna otsast `vardage `sisse ja `pauhti avvutedu kotusse pääle – `jäie `kinne! `Olli kohe nätä, ku nakass ihu üless `kiskme. Naid müeteti kõrrage viis-kuus tükki `pääle, kos ädä pidi sisen oleme, kas pihan vai ristluien. Mu emäke `olli väegä `julge tõse ihu man. Üitskõrd `näie, ku tä ütele valla `vaelele `olli pähä ladunu kolm vai neli kupp, et siss pidive silmä `selgempes mineme.

`Kuiki`müudu joba küllänt tšü kupp `olli ihu üles `kiskun, siss `võeti `tassa laas ärä, `panti kupamassin pääle ja vedrust tõmmaten lei kaits `tõisku `riipsu `sisse. Jällekinä tuli `laasi ja uueste (!) pääle.

Kos nüüd nakass verd `tõmbame `sisse. Mõnel `olli tä nigu tõkät must ja paks, mõnel `olli küll säände nigu vesine tõne. Ku verd `äste `tulli, et kaits-kolm `kõrda `võise `laasi `panda, `olli emäkesel ää mül, et alb veri ja `aigus tule `vällä. Ku verd es tule, siss tä ütél, et alb ihu, ei anna `aigust `vällä.

Noh, kige viimäte pühiti nu kotusse `puhte vüj vai viinage üle ja `kästi `uuta, ku ihu ärä `jahtuss. `Sanna es kästä enne `minnä, ku aava ärä kujunu.

`Vaeste käest mu emäke `massu es võta, rikkambe `tõive esi, kis maalt, midägi söögi`raami. Küsüde tä es küsü. Mis `keäki esi `tõive, `tervüse jaoss es ole kellekil kahju `anda. Ku emä ärä `kuyli, `tulli vüj mitu `kõrda inemisi, et las mul panna. Ei `julgu mia, ma `pelgä verd! Kupakotike sais kapin priiperäst.

Roosiarst

Üitskõrd `tulti emäle `järgi, et `ryüsi `arstme. Emä kakel `vasta, et tä ei mõesta! Inemene es usu mitte, et ku joba verd mõist `laske, siss `ryüsi ka iki. No, mis sa eng tjjd, tõne palles et sil`min vesi. Emäl nakass irm ja alle, võt`t siss me kooli\_`ehvti sinitse kaase, kirut` mõne sõna midägi pääle, õõrs` kikk musta liietsige üle ja opass, et pangu `aige kotusse pääle ja kõvaste `lämmede `kinne `mähki. Ei tiiä, kas usk vai tyy paper, aga tõne päiv `tulti ja tenäti, et oleved kohe avitenu. `Tyüdi kotitäis ubinid ja tõne `kartult.

1975–1977. KS. *Egäle_ütele ryüüs ei lyy. Ma ole küllält `eitunu, `ryüsi ei ole seeni ollu. Roosiarst `olli vanasti `tähtjass inemine. Tei oma kuñtsi ärä ja ädä `peoge `võetu.*

Maalised

Ku ma `lat`ske `olli, nii 12–13-`aastene, käisi üits suve Ummuli Ama talun karjan. Keväje `olli säände ull tükki, et `maalitse `tullive `sälgä. Tyü om nii, ku kikk ihu tule `säantsid nigu plaagan `punne täüs. Jalaseere ja käe ka, kikk `süitseve nii, et magade ka es laseve. Leenu, vana `virtin talun, opass peräst muid `sanna `minnä, toores lepälehine viht tuha `sisse `kasta, `suyla `peoge kerissele visate ja siss kuuman `kõvva `vihtu.

Nii ma siss `teie kah, `vihtli tuhan ja soolan ja kuuman. Ja ometigi, nii ime ku ime, tostsammast kõrrast ärä na katteve, enämb es süidä `kostki ja ihu sai `puhtast. Leenu ütél, et `maalitse tuleve, ku inne müristemise- vai vanembe `vihma maan istut. Maa ollev `ihvtine.

Kui kael valutab

Miul `jäie kaal valusess. Neeläte es saa `kuiki. Lõvvaluu nukan katel puul `olli kaalarahu üless paistetenu. Üits vana inemene opass, et `kuuma `tuhka `panda kura jala villatse suka `sisse ja siss `jüüsess ümmer kaala `mähki. Nii ma `teie kah ja kuristi soola `vüjge `kurku. `Tervest küll `saie.

Üits tõne opass, et `kuumi `kuivi `kaaru kotige ümmer kaala panna. Kost ma noid `kaaru `võtse, mia panni tyüid `kuuma `tuhka.

Soonte tasumine

Vanasti `olli, ku mia laits `olli, inemistel väega rasse tyy maal. Kigil `olli kaala- ja pihasoone ku palmigu üless aanu. Mi `ollimi sõsarege tyükõrd `Kaagvere Puurine talun `tijnman. Sõsar `käise t`sikku man, mia eläjide karjan.

Vanaperemijs `lasse ennäst puulsälikile sängü puust otsalavva pääle ja öörit edesi-tagasi. Meil sösarege `olli egä õdagu suur sällä `sõkmine käsil. `Pernane `eitse `sängü, ma pidi täl kikk kaalasoone läbi pitsiteme ja peräst kate jalage `müüdä `sälga `sõkme. Puul `tundi tõnekõrd pidit sällän oleme, inne ku `käise üits roksavus sällän. Siss üt' `perna, et ää küll, roksavus `käise, nüid avites. Sõsar `olli `säitsme\_`aastene, tuu pidi pereme sällän `sõkme, nigu kirp tõne! Vahest `jäie peremijs `suikme, laits `tanse iks sällän.

Tiisikus

Tiisk om üits salalene `aiguss. Edimält ei tunne täst midägi. Inemine nakkass mudku kõhäteme ja jõud kaoss ärä. Söögilavva man mekutess enne, ei ole üits ää ega tõene. Es ole ka `õigid `rohte olemen ja inemise es usu ka `tohtrid nigu nüid.

Tuusamma Ama vana Leenu `olli küll omma `velle ravitsenu nii, et juutnu egä nüpsi `aigu tälle terve toobitävve lämmit `piimä `sisse.

Siss oleved ta `panden pudeli `sisse põdra `sambla ja pedäje `kasve viinäge. Tuu putel `pantu leeväpätsi `sisse küdsämise `aigu `ahju, kos tä siss `audunu üten tõiste `leibuge. Tuud `rohtu joonu siss egä päiv. Leenu üt', et veli saanu `tervest.

Ma ei tiia, mi külän `elli üits vana Saaremaa mijs Jakub. Toda `olli opatu, et latse kust juuva. `Olli joonu ka tõne, aga `aiguss lännu iks suurembes.

Tuukõrd, 1920–1940 `elli Valga liinan üits tark `tohtri, Millersun Juhan, tä vist ol' vanapoiss. Mia ka käve üitskõrd temä man, mul ol' mitu nädälid kõtt `valla. Kulless ärä minnu, siss kobisi olaluid: „Sa olet väega kõhn.” Kirut mänestki `rohtu ja kalamassa_elli söögi_isu jaoss. Peräst ussest `vällä `saaten üt'el: „Tule õdagu tagasi, kõneleme!” Ma lätsi tagasi, kos ma `tjijnse. Kos ma `saie nii temäge kõneleme jäiä.

Tolle Millersuni manu `olli siss tuu Jakubike ka lännu viimäte. Millersun küsinu: „Mis `rohtu olet ka tarvitenu?” Jakubike üt'elnu: „Kust ole joonu.” – „Mine siss mineme, süü sitta ka pääle!” vihastenu `tohter.

`Olli ikki midägi `rohtu kirutenu ka tälle, aga egä ta änäp `tervest es saa. Ärä `kuuli, vast viie `kümne tä olli. Inemise olli rumale. Üits emä olli `poiskest `oitnu kuuma lehmä\_uniku man kumarusi, esi segänu pulgaga, et engäku `sisse.

Kuresaapad

Kikk suve `aigu käiseve maalatse enämbisti `pallide `jalguge. Ommuku `kaste ja õdagu tahra_`aidun virtsa seen. Es ole tuud `muudugi, et `mäantsidki

`saapid egä päiv `jalga sait. Kure`saapa, nu `tullive esi`endest `jalga. Poolest seerest lätsive jala verevess ja säändse veritse kriipsu nigu väidsege tsäunitu `tullive pääle. Küll na viil ilman kipitive! Peni vahest `lakse, siss `olli ää. `Perna `kässe õdagu paksult seebige kokku `mäari. Õh, siss viil periss kipiteme nakass! Ku `apnakoorege `mäari saie, tyy `võtse nigu `kuumust ärä ja tei `pehmest.

Virtsa seen lahesive kondsa ärä ja `varba`vaihe `audusive. Noile sai mõtsan iks kuuse`vaiku pääle `pantuss ja tii`lehti `varbide vahele. Ärä iki viimate kikk parasi ja es ole ädä midägi.

Ussiõli

Inne jüri`päivä, ku päiv suu pääl mättä joba `vällä om `paistnu, tuleve uisa `vällä `lämmele. Na omma viil nigu oematse, siss om `kerge `putlede aade. Tyy om periss üitskikk, määndse uisa saat, kas rästik vai nastik. Kotun valatess putel' `valget `viina täüs ja lastass paar nädälit saista, om ussi`eli valmiss. Toda `antass `sisse `luumele ja inemisile. Ku luum, elläi, `tsiga vai lammas ei süü, sais, ei mälete, tähendes, täl om sisen valu, `antass ussi`eli `sisse. Ku tä siss `tervest ei saanu, tapeti ja liha `süüdi, egä rohi lihale midägi es tii.

Inemisile ka `anti, ku sisen valu `olli. Laari `rahvil `olli kolme`aastene `Astrid `kangen kõtuvalun, `anti ka tii`luitsage õnguke `sisse. Ma ole ess ka ärä nal`laperäst `maitsnu. Nigu maa vai mulla mekk olli mänekine. `Rohkemb iks määriti pääle, ku `liikmejaku valutive.

Lendva

Selleperäst tä `lendva kutsutes, et tule nigu lennul. Egä ta `kuiva (kõhna) inemist nii ei putu ku `pakse. Enne om nigu süä alb ja kõrva kohisese, siss äkki lüü `kange valu rist`luide, et kas vai röögi. `Kuume kumelikompressi vai ka lii[v] kuumast `aetu, kotige pääl `oita ollev ää. Magame piab `korge pää`alutsege ja ei tohe midägi üle`aru väsitele ennäst.

Kui naabrimees halli sõitis

Kui `naabrimijis `alli `sõitse.

Lätsi tuukõrd sinna niisate `kaeme, et mis sääl ka tetäss. Alleksel al'l sällän! Enne `kange kül'm, siss `kuumus, jälle kül'm, jälle `kuumus. Värise ja lõdise kikk aig. Naene `kiitse piima seen vehver`mentsi ja `anse `juua. Igi `juusse ku tsirrin `müüda näku. Ma `olli kuulu, et lehepuu`üdsi piab `tampme ja `andme. Naene jäie tegeme, ma es taha `vahti tõse ätä.

Hambatulek

Laits topp `kangede `sõrmi `suvve (suhu) ja püinüb kikke salude, mis kätte saa. Mul `salvi poole `aastene laits sülen ollen iki mul `endäl lõvvast. Igemekse `olli kuuma ku tuli tunda. Kõtt ka `olli `valla latsel ja kikk aig muku virisi. Egäs siin muud es saa tetä ku `uuta, kunas kiki `vällä tule. `Luudus om nii loonu, et valuge tuleve, valuge läävä. Ma ole kuulu, et mõnel latsel om `tohter pidanu igime `kat`ski `lõikame, muidu ei tule ammass `vällä. Ariligult iks tule.

„Ritsik, seh luu_ammass, mulle anna raudammass,“ ööldi, ku piima_ammass ärä `tulli ja ahu pääle visati.

Harjaste võtmine

Tillikestel `latsil om mõnikõrd nigu `vistrigu sällän. Tä om kas vereviga vai tule ka üle_aru kuuman `oitmisest. Siss `olli edimene asi, et arjatsid vaja võtta. `Lat`skese nägu, kikk pää ja ihu üleni määriti rüä- vai üitskikk mis pärmi-jahu `taignege kokku. Kuuman sannan siss tedä vihelti nii, et kibenekeni är närveti kätte. Egä tost `keäki es kae. Ku arvati, et küllält saa, `mösti ja loputedi `tuubren `puhtes. Siss jo `latsi ni es tohterdede. Kis kõva `olli, jäie `ellu kuuman ja külmän. Kis kõva es ole, tuu `kuuli. Tolleperäst `olligi vana_`aotse inemise tammitse.

1984. ES KT 307

Maanase elu – lihtne kui päevatõus. Sünnitamine

Vanal aol olli maanase elu `lihtne `õkva ku päivätõus. `Lihtsale `tuudi `latsi `ilma, tetti egäpäiväst `lihtsat talutüüd ja viimate, vagusi `minti ilma ärä. Joba omi emädest ja emä_emädest mõni vana_inemine külä pääl mõist verd `laske, inemisi ja `luume naide `ilmatulekin avite. Oll `naisi, kis es tarvitegi kellegi kätt. Esi sääs `endele kikk vii ja lupardi lähidäle. `Lambaravva kah nabanööri `lõikamises ja `juunde ta nii`viisi `endege esi `saie. Ku pere õdagu `süüme `istse, `kiiku laits joba `pernasel ällin. `Säändse naese üteldi oleved obese `muudu, obese `tervüsege.

`Soorun, `Pusmarmarga talun, Kadri nimeline `perna vei ainalistele Emäjõe `viirde süvvä `järgi ja `tulli `õkva säände tükk ette. Minnän kai, et illuss ain ütäl kottal, kak`k sällätävve val`mis, ku kodu lätt, vii õdaguss eläjile ette. Kos, säääl `samman kottal tagasi tullan, latse_ädä pääl! Sünnit latse ärä, puhass (puhkas) raasike, võt`t latsekibene põlle `sisse ja ainasällätävve `sälgä.

Õdagu söögilavva man es ole `keäki `vällägi tennü, a üits päiviline mijs
ütelnu: „Eläjelyum `jäetes ka `säantsel aol `lauta, ei aia `karja, inemine piäss
ka iks mõni päiv kõrvale `oitme.”

Ku ol' oolik mijs, tuu küll `kutse oma naesele abilise `säantsel aol.
Küteti `sanna ja vihelti naist `kõvva, et inemine `kergembede vaivast `valla
saass. `Anti `tühjä pudelide `puhku, siss pidi tõsepoole ruttu ärä tuleme.

Tüdriku `vaesekese, kel ol' poesige asi `sassi lännu, nuu sünnitive
`vargusi. Kes kõva `olli ja äpi pelläss, üits `olli visanu [vastsündinu] kohe
tsikku kätte, mu emä kõnel'. Kis õrnemb `olli, `kuuli ärägi `paossin verejoosu
kätte. Es (eks) säääl enge `ädä `olli suuremb ku ihu `ädä, ku säände asi ette tull'.
Ku eng `aige, om ihu ka nõrk.

Et kõht oleks korras

Mis ädä küll kikk inemisel `külge ei tule temä elu `eän. Nooren ei tunne
midägi, jalg om `kerge, miil ää, taivass `käege kobide ja meri põlvist `saanti.
Vanan ei ole kotust, kos ei `valte. Kõtt ka tükiss `kinne `jäame ja tõnekõrd jälle
`valla ku nellä kümne `numbre niit. Vett piab ommukuti `juume tühä kõtuge!
Toomepuukoorest tiiid `kijtä vai `jällegina parberit (rabarbrit) süvvä, niisate
aiast `murda ja näride, ku `amba suun omma. Ku `ambid ei ole, siss läbi
massine `aade ja toda vedeled võtta. Nu teevä kõtu `pehmest.

Siss tule `muštkid süvvä, kõvva munna vai peris `kartulijahu `viige `sisse
võtta. Miu kadunu emäke sei siss alasi tammethva kohvijahu kuivalt, tuu avit.
Mia esi ole `võtnu peenikest pipert viinage. Suu `õhkak küll, a avites `äste.

Kui uss nõelab

Mia ole oman elun vast viis `ussi nännü, kige noore- ja latse `eage
kokku. Ma ei ole näid puttenu, ole ütelnü, et mina lää `omma tiiid, lase sa enne
`omma ja nii muudu olemi tennugi. Mõni inemine näge näid egäl puul, egäl
puul om nä `risti iijn. Üteldes, ku näid tapat, siss sedä enämb näid ette tule.
`Vannul aol ollu näid `õige pal'lu, siss saanu inemise hätä ka nätä, aga `rohte
ollu ka `säantsid ja `mäantsid.

Ku eläjed uss nõglanu, siss tolle `toikage, mis `ussi `lүүidu, õdrutu ja
litsutu `aiget kotust, kunni paistetud alanenu. Eläje ihu sijnst lätt ussiviha
ennembide `vällä kah, inemesel sijn ei avite suurt.

Määrõigass om `väegä ää. Kaabe pannass linatse vai paglatse närtsuge
paksult aava pääle, tuu kisk `ihvti `vällä. Mõni tege nii, et pannass jalg, mis iks
kige `rohkemb susate saa, savimaa `sisse. Maa kisk ka `ihvti `vällä. Viil mõni

oppass, et inemise `mustust pääl `oita. Üits poiss `jõie puul `tüüpi `viina ärä, `saie ka `tervest.

`Usse om ka mitut `muudu, üits vaškuśs, tuu om kige ullemb, tollege om asi `kahtlene. Aga mudu jah, võip viil suul `viige vai inemise kusege, ku muud äkki saia ei ole, `mõske.

Suur abi om, ku tõne inemine oma `suuge `ihvti `vällä ludsib, aga siss piab `endäl suu sijnst ja välläst terve oleme, mudu ihtitet `ende ärä.

`Täämbe `näie vana Kralli Bettikest liinan. „Sa nigu vana mõtsa `tüülise laits, `üttele ussi `nõklamise `rohtu,” `küsse ma. „Piiretust, piiretusege `määri, `sisse ka `juuva,” üteli Betti, 82 aastet vana. „Kos sa latsele siss ni piiretust `sisse aade võit,” ütli ma `vasta. „Jaa, latsege `olli meil nii, midägi kotun es ole, `poiskest uss `salvi, `naabrimijs opass peris `kuuma siasitta närtsuge pääl `oita. Ja `saiegi latse jalg `tervest.”

Kui hammas valutab

Mõni ütsik inemine, kis `ambavalust ei tiia. Üteldes, et valuge tuleve, valuge läävä. `Rohte om ka egätsugutsid selle ädä `vasta `rahva seän, mis valu võtt. Aga na `valtese edesi ja ei `saagi muud, ku maha kaksate. Mõni `ütless, et välgu `lүүudu puu tikuge aiget ammast `sorki.

Mõni käsk `viina suun `oita, mõni `sisse juuva.

Mõni ullikene om `suitsu akanu tegeme ja ei `saaki sest enämb `valla surmani. Üteldes viil nii, et `ambavalu ja `varbavalu võtt mihel meelega pääst.

Ma näi ärä, ku sulatsel ammas valut'. `Kõitse kõva linatse nõõri `amba `ümbre, tõse otsa usselingi `külge. Esi `oitse lauast `kinne ja `kässe karja `poisksel `vällä minna, uss `kõvva `kinne tõmmate. `Poiske läits, üteli nõõri ja `ambage!

`Ambavalu om ull, mul läits ta irmuge üle `amba_arsti `ooteruumin. Kai, ku tuleme sai ja valu ka katte.

Konnasilmad

Kis `pastlid vai `äste lahendid `saapid `kandse, ega nuu es tunne toda ätä. Konnasilmä `tullive `varbide vai ka peris talla `külge, ku jalanõu pitsitive. Paksuss pitsitedu naha kottal ai üles `punni konnasilm ja valut', et änämb es saa midägi `jalga `panna.

Minu teedä om vere_urmarohi, mis kasuss aiaveerten vai puru_unikide lähidal, ää rohi. Nonde varre sijnst tule pitsiten kõllane liim. Toda närtsuge pääl `oita, iks mitu-mitu `kõrda, seni ku silm kadunu ja pal`las ase jääni.

Mõni ütles küll, et tuhavij libeda seen`jalgu`leotede ja sukke vahetede vai`mõske. Tyy silmä muna om kõva. Ku ta iks`äste`pehmess om`leotedu, siss vanal aol raputedi viinakivi`suula pääle, tyy`lahkse ka ärä. Aga na maida tükisse iks jällegina tuleme tagasi, ku`kitsid`saapid kannat.

Iludusest

Illuss olla`tahtse egä`üits. Kikk`tahtnuva olla nigu kässige tettü, ma ka`tahtse. Ma ei tiia`praegalt enämb, kas mul midägi vika ol`l vai ei, aga illuss ma`tahtse olla ku`engli. Ma`mõtli latsen, et ma ole vist maa`ilma naba, kikk`kijrles miu ümmer ja kikk`kaesse minnu. Siss ma kullessi kikke, mis vanembe inemise kõnelive, kuiss ilusess`saia. 12–13-aastetsen karjan`kävven närisi ma egä kõrd lepäkuurt, et moka oless punatse. Keväde lombi veeren võti konnakude ja`õörse näku, et pidi tedre`tähni ärä`oitme.

Suure tüdriku`mõsseve paksupiimäleemege nägu, et`valgess ja rõõsass saia. Ma ka tei`järgi!

Siss`käise talun üits Kure Lota. Ku tol`kästi`leibä`kasta, egä kõrd peräst kässi mõstan tolle kässimõsu`viige`mõsse nägu. Iks, et illuss olla. Igävest`nuurust ja illu`tahtseme`saia. Siss jaani`üüse kellä kate`tõisku`aigu joosime`vällä,`kastege ennäst`mõskme. Oh sedä`janti küll, mis`saie tettüss! Siss`kuuli`viil, et piimäge piäb näku`mõskme. `Olli joba nellä-viie`tõisku`vanu,`elli liinan, koolin. Taren es`julge ommi tükke tetä, viisi piimätilga väiku pudelikesege kate maja vahele ja käve säält näpuge õdaguti pääle`määrme. Kos üitskõrd tõse maja`perna säält vahel`kol`knu,`lõidnu mu laasikese ja`juusse`rjüükin`vällä: „Siin om`keäki`nõidust`tennü, om inemisile vai`luumile hätä`pannu. Ah? Kis si kurjavaimu nõid`olli!”

Kikk kuulive kärä,`keski es tiia`midägi. Mia teesi, ma`olli vakka ja vihane, et tä mu saladuse ilu`asja`vällä`nuhkse. Noh, kui jo suuress, täis tüdrikus`saie, siss`mõsse kumeli`tüjge`juussid, ollive iluse kõllatse.

Nüüd vanan eän lätsi üitskõrd tan saman üle`tij`tutva naese poole. Koputi, asti`sisse. Kate aseme pääl kaits naist pikäli. Ma`ss saa edimält arru,`naksi kõneleme. Nemä ümisi ja`vehksi käte-`jalguge ku ullu`vasta, näo ku laas`pään. Ma`isti maha,`mõtli, mis kurivaim näil sällän om! Peräst tul`l viimäte`vällä, et näil pidi`kõrtsude`vasta muna`valge`maske`tükk`aiga pääl`saisme. Ma`ss saa arru midägi,`kõrtsu olli nail iks omma`muudu.

1975–1977. KS

Niljane

*Varbavahe olli joba kikk valuse ja nillätse, egä päiv vijn `tampin`
`jalgupiti. Nil'läst kotust määriti muna`valgege, tyy tõmmass nigu kalless.
Sängü_`aige lätt kotutside nil'lätstes, ku liigute ei saa.*

Pokad

*Mul om ka pokatähni näo pääl, et küll vallamaja man pokke `panti`
`väiksen.*

Lausumissõnad

*Ku latsel kõtt valutesi, siss `tassa õõruti ja `loeti: „`Kiirmus, `kaarmus,
varesselle valu, arakulle `aiguss, mustal sirgul muu tõbi, latse kõtt `tervess
terävess, `tervess terävess.”*

Emmi Unt, 1914. Hummuli

HALLISTE

ALMA UTT, 1943. ES KT 60: 12–15

Lapse kaitsmine kahetamise ja vahetamise eest

Vana inimese olliv ik laste man. Vana naine, laste vari, mädäpuu, tule pidäjä.

Kolme-nellä nädäli peräst ristiti laits ärä. `Kaeti ruttu är `risti, vanapagan vaheteb mud`u latse är, paneb oma jao asemele. `Issämeie `loeti egä `õhtu latsel `pääle, `päevä kah, ku laits `äl`lu magame `panti ja esi `vällä lätsid. Siss es saa vanapagan är vahete. Ku laits `aige vöi midäg viga olli, siss ütelti, et vanapagan om är vaheten. Mõnel ollu ka `siante must, kärnäne [nägu], sij ollu vanapagane laits siss.

Ku vanapagan är vaheten ollu, siss ku levä ahjust `vällä võet, pant laits levälappi\_bäl ja tahet `ahju lasta. Ku siss vanapagan tõmmanu oma latse lappi_bält ärä ja visanu tõise asemele. Selle moodug saanu iluse latse tagasi.

Egä ilma `ristmäde last es `jäete ütsinte. Võõrastele egä `ütele es taheteki last `näütäki, mõni os (oleks) latse är kaheten.

Juudisitta `panti raasike `üükse tutu `sisse, sij `aise, siss es saa är `nõidu. Vanast nevä müüisiv ka, arjukse, juudisitta ja. `Mõskmisvji `sisse `panti egä kõrd õberaha ja mõni terä `sjuula, siss es lää [laits] `kärnä.

Latse kahetemist pel`läti vanast `irmus. Laits rüük`s, ütelti, inimest kävve\_bäl `ilmast `ilma, kahetev latse är. Ku laits är kaheted olli, siss suidsutedi last. Korjati `miastig puru vöi jalajäl`le\_bält `mulda, vöi mis arvati selle naisest maha jäänü, ken är kahet`. Mõni kasukukaru vöi `kaeti mõni `rõõvanäru temä kül`lest saia (saada), `panti panni\_bäl vöi paa `põhja, `panti tuli `otsa. Latse kül`le alt `võeti ka vašt `põhku esi.

Vašt olli neid kurja sõnag inimesid pailu. `Njuri `luume, sia `põrsid ja vasikid kah, `irmus pel`läti.

Ku latsel midäg viga olli vöi `kärnä läits, siss olli irm `jälle, et vašt om `mõskmisevett `kuskile alampe kotuse_bäle maha lännü, `jalga ala ve (jalgade alla vöi).

Neil olli üits kotus, kus vesi kallati. Siss `minti targa\_ma[nu], sij ahd topuseg rohi. `Sjuula ja mis säl olli, õbekest, punast `lõnga ja, mõni küben. Siss

temä üt'el' ärä kah, kust ta tulli, näüdäb raamat. Siss tulli sinna maha visate sij rohi.

Mõnikõrd olli suure inimesel peris, külä sannast saanu ve. Siss pidi `sinna `sanna rohi `viimä mineme, ninda sala, et `kennig inimene es näe egä kukk es kuule. Mud'uki `õhtud\_üüd pidi mineme, siss kukk magas. Es tohi `kennig `vastu tulla egä. Mõnikõrd olli peris kuri `võõra `uunes saia sedäsi, et `kennig es näe.

Latsel köüdeti pää `väiksen `rõõvage kõvasti `ümmert otsa `kinni, et pää laias egä pikäs es kasva. Sij õigati latse otsaköödüs. Mõni nädäl `oiti sij köödüs `ümmer.

1944. KS

Nigu

Ku mõni luksub, siss raba üt'elte: „Nigu sull ja nimi mull!” Tõine üt'leb: „Nigu nime `kandjale!” Mud'u tuleb nigu `siule.

Nõsted

Ennempelt olli `muste `nõstid. `Nõste\_ase. Vanast olliv latse pailu enämp `nõstin ku nüüd. Nüüd ei näe kellekil noorel inimesel ämp `nõste\_ase mid näo\_bäl. `Siantsid viie`kümne\_`aastasid om pailu `nõstliste nägudege. Nüüd pannas lastel egä `aasta `nõstid.

Veel kahetamisest

Vanast es tohi tõise loomale mitte ilus üt'elte, oss ärä kaheten. Loomal oss mõni viga manu tullu, oss `aiges jäänu.

`Latsi kahetive vanast ärä ja seebi `kijitmise manu es või `võõrid lasta egä. Mõnel inimesel olli õige kuri sõna. Pidid `vastu `sõimame ja kahetsesõnu `mõstma.

Värniku ruvval oleved kuri sõna ollu. Temä esi `tääden ka sedä ja `käsken sõimate `ästi `vastu, ku ta johub midäg `üt'leme või `kitma `luume ve. Sij om luyud (loodud), ku kellekil kuri sõna om, egä esi midäg `sinna tetä_j saa.

Kahetsekõlla vett andas `luumel, sigadel, ku es süü. Temä kihtine, ei tohi pailu anda. Kahetsekõlla om pia karukõlla `muudu, mutku nevä kasvave üits tu't maast üles, tumempe kah. Kasvave männämõtsa all.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

VILJANDI

HELMUT KURT, 1942–1946. ES KT 114: 23, 27–33

Ravivahendid. Külaarstid ja -targad. Koonussakivi tark. Tõnni vakk

Kedä sel aal targas `peeti, selle käest `mihti igäs asjas abi `saama. - - -

Ülejõe ja kauvemal `olli sel aeval nikatse\_`aitajid ja muid `tohtrid paelu. Vana Kopp, sji `olli puujalaga vana mijs, `laškis kuppu. `Ühte karguga vana naist õegati Viirätsi Riit, sji `laškis `aadert ja aedas `naisa ja tüdrikid, ku niid `jämmes akasid minemä. Temä `andis siss natuke elävädõbedad ja `veikse pudeli `liikväd. Elävõbe `tulli siss `alla neelata ja `liikvä kohe `pääle võtta. Ku naesed ja tüdrikid pärast mitu kuud `aiged `ollid ja ärä `löpsid nõnnagu luu ja nahk, `õeldi, et Viirätsi Riit on `jälle karguga sorganud.

Üks naene käis mõnikord Tarvastust, sel `olli must koer alati õhes. Sji `nõudis rohutegemise `juure sihakst nuga, mis `käesse `olli lõegand või `mõnda muud `muudu inimest aavanud. Temä `kaapis sellegä `aige küünt pudeli ja kallas `liikväd või `mõnda muud `rohtu `pääle. - - -

`Aavu ja `veiksemid `aigusi arstiti vanal aal isi. Ku kõht `lahti `olli, keedeti toominga- või tammekooretijid ja `süüdi mustika `marju ehk `tüüdi sepi käest rauvatagi ja `võeti sedä `sisse.

Soeatõbe aeval `võeti lõnga\_eli ja ku mõni `täädmatä `aigus `tulli, siss `võeti `liikväd või `viinä ja `mihti `sauna.

`Aave pääl `pañti nõre `vaiku või vägeväd liha ja `tehti linatse `rõõva `suutsu ehk `seoti nõnnasama mud`u ilbuga `kiñni.

Sorgatud koha `pääle ehk ku `ummusi üles aeas, `pañti anisitta ehk võilevõpuru. Sammaspooliku `pääle määriti sammaspooliku_eeñä `piimä, põleti pabert `valge taldriku pääl ja tõmmati sedä `musta igi säält `pääle. Mõned tegid pigist ja sil`mäkivist lapi ja pañnid selle `pääle.

Süidikäte jaos `tüüdi linnast elävädõbedad ja `võeti vana sia `rasva, sedä tambiti segi ja määriti sellegä.

Ku `liikmed `aiged, nikatand või mud`u paestetand, `seoti `sinna `ümmer ät`ikälapid või määriti viinä, tule_eli, tärpendiini või tiñkpiiritsegä.

Alvatus ja juusja `vasta `tehti pueussa, kalmussa, mündi või sipelgäpesä `vañni ehk `tuudi `kuškilt täädu koha päält suust muda ja `leoti selle siis.

Ku must paestetus `ol'li, sij läks liiget `müüdä ruttu üles, siss tehti ät'ikäst ja savist puder ja `seoti sij `ümmer.

Ku uús nõõlas, `pešti `aiged `kohta tubaka `viigä, `aigel `añti `viinä `juuvva ja ku mud'u es saa, siss `pañti `aige liige `maasse.

`Täie jaos `tuudi linnast kibe `til'li (? sabadilli) või määriti tule `eligä. Karva `täii `kaoti elävõbedasal'viga. Luume `täiegä `tehti viijl ka sedäsi, et `laeti mõned natukse elävõbedaga õhes `püssi ja `lasti püss looma `sarve vahelt läbi põhja poole `lahti.

Ku sihist valutas, siss `võeti türgi pipart, koi `einä, `võeti `liikväd või `tuudi linnast rebäse `pätsi. Inimest rebäsepäts ärä es sureta, aga sihaksid `luume suretas küll, kes pimedäd `sündind.

Ku kõhu `uúsid `ol'lid, siss `võeti tule `eli ja tärpen `diini segämini. Linnast `tuudi mõnikord ka uúsi `rohtu.

Päävalu `vasta aedasiid kül `mäd lapid ja ku sil `mäd `aiged, siss `pešti neid kül `mä `viigä. Vaist `pañti õberaha või õbesõrmus nõu `põhja, sij pidi sil `mänagemist teritämä.

`Maaliste `aigust arstiti sedäsi, et kaabiti õberaha küllest õbe `valged maha ja vaeutadi `aiged `kohta selle mullaga. Ku täädä `ol'li, kuskohalt `aigus `saadi, siss vaeutadi säält selle mullaga. `Koplis kasus mätäste pääl sihake ein, kellegä `maalisi arstiti. Ku sedä `tehti, siss lõegati mätäs `lahti ja vaeutadi sellegä. Mätäs `pañti vana koha `pääle tagasi, vaist kaabiti `sinna ka õbe `valged.

Roosi `pääle `pañti musta `lamma `villu ja `tehti roosipabert. Roosipaberi jaos `võeti sinist `suhkrupää pabert, õõruti tinapulgaga mustas ja `pañti siss roosil `pääle. Mõned vanemad inimest `mõistsid ka roosisõnu, neid `lasti roosil `pääle lugeda.

Lubja `kärnu toherdas mede kañdis Kihnu Mat's. Sij `aigus `ol'li sihake, et päänahk akas korbatama ja `juussed `ol'lid nõnnagu `lupja täis. Kis `aigust `tahtis `arsti, sij pidi Mat'si `juure `aastas aas `tüüsse `jäämä. Mat's sulatas vaha, sil `mäkivi, `al'li `viivelt ja tärpen `diini segi, lõegas ädälise `juussed lõhemäs ja sulatas siss sellel nõnnagu juudi müt'si pähä. Mõne nädäli pärast tõmmas ta `aigel selle pääst ärä õhes `juustega ja tegi uuve `jälle. Pää `ol'li akatuses verine, aga ku `terves kasus, siss `ol'li sile nahk, nõnna et `läikis. Mat's kasvatas `aigel pärast ilusad `juussed pähä, aga mihukse rohuga ta sedä tegi, ei tää.

Koonussakivi tark. Tõnni vakk. Vanade jutte järgi on mede külä lähedal õhekorra kuulud tark olnd. Sel aal kasund siin paks mets ja inimesi olnd vähä. Mõisa põle kiike talusi täädnki. Kauvemal jahi pääl käies leitud jälle mõni talu, sel pantud siss maks pääle. Selle targa urtsik või üt'olnd paksus metses suure kivi kõrval. Tark isi arstnd aigusi ja kuulutand tulevikku ette. Kis nõu küskmä lähnd, sel ol'li ka muus asjas nõu and.

Sedä tarka õegatud Koonussakivi targas ja temä juures käend ilmatu kauvelt inimesi. Abi tahtjad toond alati tal kal'lid asju ja toedu müuna. Mõned jäänd isigi pikemäd aega sinna, sõnigu abi said. Süüki ja veiksemid asju pantud kivi otsa või vaka sisse. Siinpuul kaandis on mõnes kohas süüki viij il'lemäl aeal vaka sisse pantud. Vaaba talus ol'li Tõnni vakk viiskümmend aastad tagasi viij alles.

Sel targal ol'li kivi vaim abis olnd ja inimest põle säält kunagi ilma abita ärä tulnd. Kõneldi sedäsi, et õege vanal aal olnd sõda ja inimest poha metses peed'us. Vainlast juhtund külävanema või targa, kis ta siss ol'li, kätte saama. Koonussakivi otsa laotud agu ja puid, pärast pantud külävanem sinna otsa istma. Siss küüstud, kus külä inimest õhes varandusega peed'us on, aga sij põle kõneland. Agadel pantud tuli otsa ja külävanem põletud elusast pärast ärä. Selle vaname vaim pidigi Koonussakivi targal abis olema

Tõnis Sild, s 1850. Survaküla

1953. ES KT 135: 34–37

Haiguste tohterdamine saunas

Saanas toherdadi vanaste ka aigusi ja neid juhtus sellel aal samati ku par'aegu. Ol'li särjad, lijtred ja rõuged, kuutõbi, langetõbi, kõllatõbi, allisõit, sammaspoolikud, süidikud ja maalised – kiike toherdadi saanas ühte- või teist müüdu.

Ku juusja ol'li või koñdid valutasid, siss vihuti kange leehuga ja määriti tärpendiinigä või tinkpiiritusega. Juusjad vihuti ka nõgestegä.

Süidikid määriti päe või kaks enne saunaminekud vana sia rasvaga. Mõni määris al'li viijle- või elavä õbedasal'viga. Lauba vihuti sal'v päält maha.

Vaist toherdadi ka sihakse asjaga, mis ää es ole. Määriti saanas süidikute pääle viterjoni eli või sil'mäkivi – sij põletas naha viij ullemini kat'ki ku enne.

`Maalisi toherdadi mõnikord sedäsi, et lõegati sihakse mättä päält, kus `maalise_ein kasus, tükk õhes rohu või juurdega `väl`lä ja vaeutadi sellegä `maalisi. Päräst kaabiti mättä `pääle vana õbet ja `pahti `väl`lä lõegatud tükk uuvesti `endise koha `pääle tagasi.

Ku sji es `aita, siss katsuti saanas. Ku `lauba_õhta `vihtma `mihti, siss kaabiti saana_ahju `juure `nurka vana õbet maha, `võeti säält `mulda või `pühkid ja vaeutadi sellegä `maalisi.

Sammaspoolikid vihuti `enne saanas ja määriti siss paberi\_igiga või sammaspooliku\_eehä piimägä. Paberi\_igi `tehti sedäsi, et taldriku või laasi pääl `lasti aealehepabert põleda.

Kel ruus ol`li, sji `vihtus saanas enne `aiged `kohta `kange leenuga ja `mäsis päräst `peskmätä musta `lamma villaga `aige koha `kihni.

Ku `vistikud ihu pääl või viinid näos, siss määriti ka neid saanas `käies. Või ku `juused pääst maha `tul`lid, `pesti pääd saanas takilehe `viigä.

`Mõnda `rohtu `mäarsid külä`tohtred `aigel saanas isi `pääle, nõnna et ei tää, mis asi sji alati `ol`li. `Aadert või kuppu laásid nad ka alati saanas.

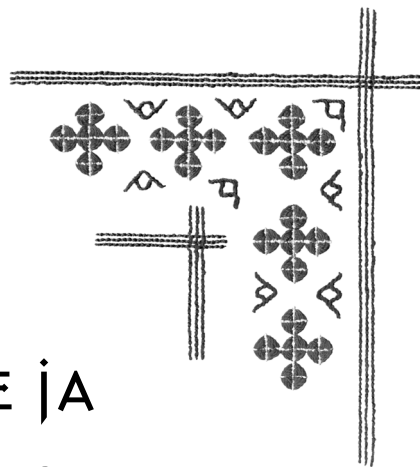
Külä`tohtrid `ol`li siinpuul olemas – mõned parandasid igät `aigust ja mõned toherdasid `pal`lalt `ühte ja sedäsama ädä. - - -

Helmut Kurt, s 1907. Survaküla

IX. JUTTE JA
RAHVATARKUST

HELME

EMMI UNT, 1989. ES KT 320: 3–6

Sõjamälestus 1944. aastast

Tol suvel joosime kikk keä `koekile sai, liinast `vällä sõapakku. Mij ka mihege pagesimi läbi `mõtsu `vinka-`vonka Läti poole `Turna `kanti. Temä sõsar `elli sääal asunigutalun oma perege. Sinna `saimi, `tulli paari päivä peräst sõda ka `järgi. Saks pages. Külärahvas kihutive `kujurmidege, aive eläjid, `lambid, `kannu, `koeri ja `kässe läbi mõtsa `alla jöö `vijrde pakku. Kikk ol'l ku `viimnepäiv tulekil.

Vana lehmä lätsi `mõistligult `müüjä tjjid, kos `aeti. Noore õhva, talle ja latse, nyy selle müllüge es saa midägi arru, `karglive perset `pildun mõtsa all, nigu nali oless ollu. Ütekõrrage `saie jöö `vijrne ainamaa nigu `mustlaste `laagri: tsia ja pini `tükseve küüni ala, kana lennässive kuuse `otsa küüni takan `üüisess. Inemistel es tule uni, istime ja ja kaime, kullessime irmuge, ku sõamassine üle `taiva ja maa kihutive. Külä puult, kost kuuli räginät, ol'l `suitsu nätä. Egä peremjjs rehkent suitsu `järgi, et temä kodu es pala. Irm ol'l, aga `lootus es jätä kedägi maha.

Tõne päiv ommuku jäi nigu vakka kikk ümmer`tiiru ja `perna nakass muretseme, et ramm emmiss ning suur kuri pul'l jäive `lauta. Naid es saa ütten `aada, piass `keski `kaeme ja `süütme mineme. Mia `olli tuukõrd nyyur, `julge, välle, `latsi ka vijil es ole, ma lätsi.

Ku mõtsast `vällä sai, näi, suuretij pääl `vyyurse iki vijil `kujurmid ja inemisi edesi-tagasi. Mõnel puul suidsassive `nurmi pääl villäkubina. Sõakaräst-müräst ärä `eitunu, ärä `essinu `lehmi-`lambid `juusseve `müügin-`määgin nõna `sõõrme pohevile, silmä suure, ka ei tiä, `koede.

Söödi nu looma siss ärä nigu vaja ja lipassi tagasi mõtsa poole. Tjiveeren vanast `mõisa küünist tull' ussest `suitsu, sääaltsammast košt nigu obese irnätüs.

Tormassi joosten `sisse ja suidsun läkästen näi kül'leli maan suurt verevet `võõramaa `tõugu obest. `Tunden inemise lähidust tõst aavatu luyum vaivage pää ja tä joba rähmätsist silmist `tsilku `suuri pisarid.

`Endäl ei ole mul küll konagi obest ollu, aga kikk elu aig ole ma täd `vahtnu, ta om mu kige `armsamb luyum. Nüüd ol'l obene mu `jalgu iin maan

suidsun, tulen ja aavatu ja kuts appi. Mõttin viisi tä sülen `vällä `al'la aina pääle.

`Tõeligult `kisse (kiskusin) ikken täd jalust ja töbisabast, `mõtlemede, et jõua ei midägi oma `veitsi `jõuge. `Mõtli, mu südä `lahkes valust, aledusest ja vihast. Ku tulelijk joba mu `jalgu kõrvet', pidi `jätme kikk sinna `paika nigu `jäie ja pageme `mõtsa.

`Pernasele `ütli, et looma om tallitedu, maja ka alle. Esi lätsi eräldi `puhmade, isti ja `mõtli vihage noide pääle, kis sõa `valla teivä. Nii pal'lu vallu inemisile ja `luumile. Vai om sji jumale karistus, aga mis iust?!

`Ellime pia nätäl suu pääl, siss inemise `nakseve `aigu `müüdä `vällä `tükme, ku sõamürrin jo kavvembele lät's. Mõtsatij_aru ol' jällegina inemisi ja `kuurmid, `luumi ja `õikmist täüs. Egät kipit mõte, mis kodust om saanu. Vällän näimi `mitmil puul maan säksa ja vinne soldatid. Noore inemise! Mille iust? Mihe_õe talu piirin ol' kokkurääbit kääbäs ja toki otsan `pappreraas. Mihe\_õde mõist är `viiri, et veli matt velle, palles `paika `oida raasike, esi piab edesi `lahkame sõatiid.

Ulga aa peräst `viidi `langenu ärä surnu `aida `muide tapetuide manu. Sugulise tare ol' ka maha palanu ja kikk, mis ol'. Mille iust?

1975. ES KT 274: 1–3

Kuuds, kuuds, kullike

Kuuds, kuuds, kullike.

Kos om kulli pesäke?

Taga tare tamme otsan.

Kos sji tamm `jäie?

Vanamijs ragus tamme maha.

Kos sji vanamijs `jäie?

Vanamijs `kuuli ärä.

Kos vanamijs mateti?

Pikä põllu `pendre `sisse.

Kos sji penner `jäie?

Must ärg `kündse `pendre üless.

Kos sji must ärg `jäie?

Karu `murdse musta ärjä.

Kos sji karu `jäie?

Karu karass `ruugu.

Kos sji ruug `jäie?

Vikat niits ruu.

Kos sji vikat `jäie?

Luisk kuluts vikati.

Kos sji luisk `jäie?

Luisk satte liiva `sisse.

Kos sji liiv `jäie?

Kana sabits liiva.

Kos sji kana `jäie?

Kul' murds kana.

Kos sji kul' `jäie?

Kul' lennäss üle mere vurr!

Kuuds, kuuds, kullike.

Kos om kulli pesäke?

Vana saun

Sa saisad alan lohun lombi veeren.
 Ni `urvi `vaonu vana `laonu sann.
 Me `latsi meelen nigu mere veeren,
 Ku üsän `sanna `veie imä Ann.
 Es `müldu mulle joht no sannapäävä,
 Sest mõnikõrd säääl `olli `väega kuum.
 Ma `tahtse `sanna siss poiste `kävven
 Ja `tossu täüs es ole sannaruum.
 Säääl sannan sai ka vahel pal`lu `nal`la,
 Ku loputesi, sopesesi end.
 Ku `lompi `juusse, kintsu `olli `pal`la
 Ja kaalani ma `saise jahhen vijn.
 Ka vahest suure koerustükü `teie,
 Ku `vastse `amme `külmä vette vei.
 Vai seebitükü keresselle `visksi,
 tuu iüst ma `persse pääle `pessä sai.
 Oh, saass ma vijl üt`s kõrdki kodu `tulla,
 Siss kütäss sinnu, vana `laonu sann.
 Mis tost, et sammalt saina vahelt `kaonu,
 tuu noorelt suidsu ädän `võetuss sai.

(Kuuldud lapsena emalt Mari Rebaselt.)

1983. ES KT 302: 11

Luupaine

Kikk inemise ei saa tõiste omasugutsidege läbi, nigu `keäki nüüd om.
 Üteldes küll, et üüts peni ei purele ja nii ta iks om kah. Inemine makass ja täl
 om `säändene tunne, et tõne täl sällän vai `rohkeb `rindu pääl sõkk, tuu
 `vaindline. Siss tahat `rüüki, appi `õiku, elü `vällä ei tule ja ni rasse om, et
 engäte ei saa. Esi es tiia `endel `vaindlisi oleved, a huupaene mul lamesi küll ka
 üütskõrd pääl. Sij `olli ammu.

`Tulli õdagu tüüst, emäl `olli õige ää uasupp keedetü. `Parkse ende täüs
 ja lätsi magame. Kos `üüse Kalatsi Ann mul sällän! Üütskõrd villäpessumassine
 `aigu raasike nigu nägelime, peris tühjä asja peräst. Noh, nüüd mia nigu pressi

all. Viimäte `kuiki saie ennäst liigute, tõugassi `Anne, `kaie, es oleki kedägi. `Olli emä kask ennekine. Ei tohe ennäst õdagu täis `aade `kõvva `süüki.

1984. ES KT 307: 3. Ma ei tiia küll `endel üttegi, ei nooren ega ka vanemben ean, `vaindlist oleme, a vanembe inemise `üttese, et luupaene om tõne inemine, kis viha kand. Nii `olli mul üits `üüse tu `vaivaja sällän. Ma_ss saa arru, kas tä `olli meeste- vai naesterahvas. Pää täl `olli otsan küll ja kuiss tä `vañdlane minnu `litse.

Tä `litse ni ulluste, et ma\_ss saa enämb engäte. Midägi tä es `ütte, a ma `saie röögäte, et jätä `järgi ote, ma ei saa engäte. Esi `saie ennäst nigu külle pääle kääñdä ka `kuiki.

Nii läits tä ärä, ma `saie engäte ja ärgässi üless, aga kikk ihu `olli sällän like. `Päivä ma selleti `üttele, mis jant mul `üüse `olli. Temä üt'el: „Sij `olli `saisma jäänu veri `koskil ihun alvast asemest vai seit (sõid) õdagu pal'lu.”

1983–1984. KS

Külakorda käima

Mu emä sellät, temä `aigu käinu pimme Taarta külä `kõrda. `Vaene armetu vana `inemine `panti valla puult `käämä päivilde vai nädälä `viisi perest perede `süüjä ja magame. Miu emä kandin ollu üits pimmekeni, tuud `veetü obesege. Egän peren ollu kolm `päivä, siss `pantu jälleginä obese pääle ja `tõiste `majja `viidu. Armetu asi ollu küll. Kuiss `koskil süvvä `antu peräsid. Kos `olli alestaja inemise, viinuve `sanna ka. Muidu ollu ni must et irmus. Üits ainumas paglane `ammeribul sällän ja mänekine kõrtsik ka `ümmer.

1975–1989. KS

Rahvatarkust, tabavaid ütlushi

Aa käe kõtust `väl'lä (aeglase tegija k).

Aig `antu eläde, aig musta mulla seen magade.

Aig `asju küdsätess.

Aig kikk asja lõpetess.

`Aiga `müüjä asja käivä.

`Aigu lätt, a `asja saa.

Ame ligi, surm viil ligemb.

Anna `aiga `atra `säädä.

Egäss korembale ei `lendä, ku siiva `kandva.

Egäss lorri aia kuñts ole, ku eesti kijil `sel'ge (kerglase jutu k).

Ei saa ilma suud `kinne `panda.
 Elu ku `ernen, `põlve ku `põrssal (öeldi jõude elava inimese k).
 `Endä kituss aisass.
 Esä kogub, poig `pillab.
 `Jalge_ahune lätt kuumast (kui kohapeal pahandusi on).
 Kas jala maa `kül`ge ommave kasunu (öeldi aeglase k).
 Kas sul suud pään es ole (öeldi, kui inimene vajalikul kohal sõna ei võtnud).
 `Katsast (kaheksast) `kõvver (lohaka kehahoiuga inimese k). *Kiisa Kai ol'*
 `katsast `kõvver, a mihele tä `saie.
 Kedä naaretess, toda aaretess, kedä rotsitess, toda otsitess.
 `Kennigi ei ole nii ää ku kitetess, ei nii alb ku laidetess.
 `Kergedede `saadu, `kergedede lännu.
 Kigest saat üle, avvast änämb üle ei saa.
 Kikk ei mahu marjamaale, muist piab `jäämä karjamaale.
 `Kinäjä oleved kivisilla päält `alla sadanu (öeldi kinki mangujale).
 Kis egapäiv `ehtin, sij arukõrd alasti.
 Kis ilma suud jõud `kinne panda.
 Kis jõud ilma pilli `järgi `tantsi.
 Kis `kopkat ei `korja, rublat ei näe.
 Kis pini `ändä kergitess, ku pini esi (öeldi kergatsi k).
 Kis `virka süüb, tuu `virka lüüb (öeldi tragi inimese k).
 Kos pää pist, sääl päivä viit (öeldi, kes pikalt külas käis).
 Kos sa tõse `aava mähit, ku `endäl veri juusk (ise hädas, kus teist aitad).
 Kost tuul, säält müil.
 Kotisuu `ol'li nii lovevede köidetu, põrss `pässi `vällä ja läits kos
 kolmkümmend (kadus kiiresti).
 Ku eha ruttu kistuss, siss tule tuult.
 Ku enämb midägi näride ei ole, kästäss `amba `varna riputede.
 Kui konnakude om lombi veeren, tule lämme suvi, ku lombi `keskel, tule külm
 suvi.
 Ku kikk aig läät, jääss pikk tii ka lühükesess (öeldi ergutuseks väsinule).
 Ku konn kannu vai kivi `otsa roniss, nakass sadame.
 Ku om `sõira, siss om `sõpra.
 Kuiss ma saa `taage leppi, ku ta kikk aig `ambid `näitäss.
 Kuuma leeväpätsige pähä saanu (öeldi, kui inimene ei osanud enam seisukohta
 võtta).
 Kõnele ahole vai timäle, üitskikk (öeldi kangekaelse k).
 Kõveren ja `kuukan ku kolga sandi piibu üdsi (öeldi pahatahtlikult hädise
 inimese k).

Käi ku kana pakalden (saamatu naise k).
Käi ku munavalun kana (eesmärgita edasi-tagasi käija k).
Käsi mõsk kätt, kaitš kätt `mõskva nägu (öeldi vastastikuse abi k).
Külaline om armas, ku tuleb `arva.
Küsijä suu pääle ei `lüvvä.
Lai ja matal ku ristikaina ätäl (matsaka tüdruku k).
`Laiskus lätt `aiga `müüdä iijn, `vaesus joosten takan.
Laits `rüükin kasuss, vana ojatän (oiates) eläss.
Lase saht `sanna, taht laudile kah (öeldi, kui inimene kõike mangus).
`Lat'skese omma nii `et'si täüs (täis elurõõmu) ku voonakese keväde.
Lauld ku kukk üte tooni pääl (öeldi, kes viisi ei pea).
Lipe ku lutsukala (öeldi pugeja k).
`Luškuge võtat, kulbige anna tagasi.
Läits nigu jala es putu maa `kül'ge (tulistvalu lahkuja k).
Magaja `silmi ja peni `ambid ei või `usku (magaja võib ärgata ja koer hammustada).
Mat'sist või küll saks saia, saksast `mat'si ei saa.
Midä `armsamb laits, sedä valusamb vits.
Miis ku `päsmre perä (lühikese jässaka mehe k).
Miis om küll naese pää, a naene mihe kaal.
Minil mitu viga, ämmäl ädä üttegi.
Mis tüt, tüt `aigsale, ütäl vanarahvas.
Mis tüt, tüt `virka, ommen võit `ildast `jää.
Mis tu ammaste `näitamine avitess, ku `ambid ei oleki (jõuetu vastupanu k).
Mitu pääd üte mütsü `alla ei mahu (keegi peab ikka eestvõtja olema).
Must `karva aab, a `muydu ei jätä.
Naard ku jöö_obene (mürinal naerja k).
Naesel juuss pikk, aru lühüke.
Nigu kana, nii muna.
Nigu `mõtsa `õikad, nii mõts `vastass.
Nigu napake, nii kaaseke.
Nii ulluste sätte, kodu sai, es ole `kuiva kotust `amba all.
Noorel om kikk ilm iijn `valla, astu ääle vai kurale poole.
No tä `ol'li küll säände näunahk, et tä es või nätä, ku tõsel parembede läits.
Nõgessid ei künnete, külvete, nüü kasvasse esi.
Nädäline näeb, kuune kuuleb, katekuune kannab `kaala, viiekuune võtab vitsakese (lapse arengu k).
Nägu näet, `süämede ei näe (tundmatu inimese k).
Nüid pane aga `amba `varna (öeldi, kui puudus majas).

Obene `ol'li ni ärä `aetu ku `mõstu.
Obene osta rikkast majast, naene kosi kehväst kojast (et oleks vähenõudlik ja töökas).
Obest `kaetess `ambast, tüdrikut jalast.
Obestege tule, `ärgige lätt (haiguse k).
Om küll üits ädäpassun (viriseja lapse, saamatu inimese k).
Ooletuss iijn, õnnetuss takan.
Oraße `järgi `vil'lä tundass, teo `järgi inemist.
Pa'lu näe, vähämb kõnele.
Paremb kuri kodu ku ää külä.
Paremb raasike ku periss ilma.
Paremb üits `aaste `uuta ku kaits `kaetsede.
Pia puul' suud `kinne (palju rääkiva k).
Pia tetäss pilla-palla, kaua tetäss kaunike.
Pill tule pika ilu pääle, piir suure naaru pääle (öeldi, kui lapsed väga lõkerdasid).
Pini, kedä kutsutass, `õige mijs lätt esi (ütlesid kontvõõrad).
Pini pinni tund (kui kaks kelmi ühel nõul näikse olevat).
`Pirrass ku kihuline kõrva man (tüütu inimese k).
Puhass südä om pehme padi magade.
`Pulli `pelgä iijst, obest takast, a `õõlat inemist egält puult.
Punatse ärjä aset om viil ütessse `aastet tunda (tulekahju k).
Raasike mõtsa poole (kohtlasevõitu inimese k).
Rikass eläb, nigu tahab, `vaene, nigu võib.
Rikass nigu Riia kikass (hoopleja k).
Rind iijn ku rüäkõrre konnal (öeldi, kes nina väga püsti ajas).
Rummal ku rublane põrsass (taipamatu inimese k).
Sa temä käest `kopkat es näe, üits viimäne näunahk `ol'li elupäivin (kitsi inimene).
Silm näge, süä imustess (öeldi hea pala k).
Silm `sirkel, nõna `vinkel (kes ilma mõõteriistata midagi ehitas).
Silmä ku õle `süüjäl (öeldi, kes silmi pungitas).
Siss enämb ei `mindä `kaivu tegeme, ku `juvva tahetass.
Suu oia `kinne, süä `jahtuss är (liiga avameelse k).
Suu `putru täüs (kui vajalikul kohal sõna ei võta).
Sõkutu tij pääl ain ei kasva (varem ulaelu elanud lasteta naise k).
`Süüjäl pikk käsi.
Targa `pääge `mõtless, purju `pääge `ütless.

Tä om `ernen tettü (lokkispäine).
Täl om obese kannatus (kõvade närvidega inimese k).
Tühi tuub tüli `majja.
Tühjä pää om kah `püstü (kehkenpüksü k).
Ullu aruge (nõrga mõistusega) inemisele kästäss siililiha `sisse `süütä, siss saavat `tervess.
Uma olge tulla, minnä, `võera olge eläde (õeldi, kui lähedastega polnud läbisaamist).
Unete uni, mälete mälu, pia mihe `püksü meelen (õeldi noorikule, et mees lagunud riietes ei käiks).
Ute nägu, soe tegu (salakavala k).
Vaiv om vanass `saade, vanan ää eläde.
Varass jätt saina `püstü, tuli ei jätä todagi.
Velle arm vesine, sõsara arm `sõkline, esä arm eräpooletu, emä arm igävene.
Venüss ku villane lang. Ta mitte minnä ei taha, venüsi ku villane lang (laisa k).
Võtt ku viie vallage (lärmaka inimese k).
Äbi om ällin, kaits `jalga kabla pääl (lõõpiv vastus häbistajale).
Ädä tege alliss, mure mustass.
Är `püüdku suurembet suutäüt, ku mahuss (õeldi üle võimete püüdva k).
Ärä enne õdagut `õiska.
Ää naene om maja lukk (kokkuhoidliku perenaise k).
Ää `olli, `otsa `saie, makuss `olli, maha satte (naljasõna pärast maitsvat suupala).
Ää põli aab inemise ukka.
Ääl mihel `suska üits silm, alval mihel kaits `silmä `vällä (õeldi, kui mees rahaga väga kooner oli).
`Ääle om `kerge ää olla.
Üits emä süüt põlle süst säidse last, säidse last ütte emä ei jõvva `süütä.
Üits inemine igu (ihub) joba ammu mu pääle ammast tolle pini peräst.
Üits jalg avvan, tõne avva veere pääl (vana hädise inimese k).
Üits silm kaess tare, tõne mõtsa poole (kõõrdsilmse k).
Üitskikk ku pikk puu, `taivade kasude iki ei `lasta (suurelise k).
Üte õnnetus tõse õnn, üte kahju tõse kasu.
Ütteviisi täl tõne inemine ammaste vahel, muku järäb.

Emmi Unt, s 1914. Hummulu

KARKSI

MARI SARV, 1941. RIIGIARHIIV, F R-2362, N 2, S 123, L 32

Iseendast

Emä ütél', et ma olevet `sündinü 20<sup>del</sup> augustil (v. k.) 1884. a. Emä olli esäl tõine naine. Edimese naise jaost ollu enne kaits last – tüdär 14 `aastet vana ja poig 1½ aastet. Kolm `aastet ollu [emä] noorik, sij tähends, et ilma latsete. Aga nää. Selle `tütrege tullu kohe tülü `majja. Esä olli luteruse `usku, emä vene `usku. Miu olli ristit `mõisa tädi `tahtmise `järgi – sij olli `mõisa aidamehe naine – luteruse `usku. Aga emät es joole änäp lavvakirikus võet, enne ku kolme `aaste peräst ristit tõine tüdär vene `usku. Siss olli `seande `säädus. Sij [tüdär] surri kolme `aasteselt ärä. Kate `aaste peräst tulli vijl üits tüdär. Siss ma olli `katsme `aastene. Kokku olli meid neli.

Elukotus olli meil `Karksi `mõisa põllumoonaksen. Esä olli säääl elänu 44 `aastet `summa. Sedä kotust kutsuti Irmu. Asupaik olli Mudakurun. Elu olli säääl otsast lõpuni `raske ja `äärmiselt kehv. Põld, midä olli egäl perel 10 vakam[aad], olli kivine ja vesine. Üte katuse all `ellime 8 peret. Suvel koguti `mõisa põllutükke, talve tegis mijs egä nädäli kolm teo `päevä. Kikk läits selle põllu ja 7 vakamaa einämaa rendi ette.

Latse pidive koolin `käüma kolm talvet, 15. oktoobrist 15. aprillini. Edimese talve `puudunu `päevi ei tää, neid olli peris pal'lu. Sai põet `leetrid (`nõstsid) ja kurgu `aigus ja mis säääl kikk olli. Tõine tali om `puudu 30 `päevä. Kolmas tali kah 30 `päevä 118<sup>est</sup> päeväst. Pal'lus neid kooli `päevi siss vijl `jäigi. Öppus `olli mud'ugi vijl vene keele pääl.

Kõrvuti koolige tulli suve karjan `kävvä. `Summa käüsi viis suve. Karjatsel olli suvel sij kodune elu ka kikk kõrran oida. Suure inimese ollive `mõisamaal. Üte karjatalve olli kodun, sai koet sukke, `kindid, kedrät linu `paklit. Kaits talvet olli `õmlemist `õpmen. Tädi – emä sõsar – kiinks mul `väikse `õmlusmaschine. Sellege siss `tjinsi omal talve kulukopikut. Suve olli põllutjü, kodun oma, ja `mõisamaal.

Tjüü olli küll `raske ja elu kehv, aga me noore ollime `siski `kangest lõbuse ja elu rõõmse. Sedä `laulu, `tantsu, `mängu ja `nal'la, mis säääl ärä peet sai. Oh, sij om joba oma ette elu-ilm, ei sij mahu `siia. Meid olli jo pal'lu kogusen. Egäl perel olli `latsi, `suuri ja `väiksid. Tõise Irmul 8 pere `k[onda],

Kullil 9 pere`k[onda], `Kaldal 8 pere`k[onda], Kadriinen 24 pere`k[onda].
`Kaugepelt tuli ka viij. Mudakuru `simmani ollive oma aal peris `kuulse.

25-`aasteselt ma lätsi `Aines (Ainjasse) ja akasi oma käe pääl `õmleme ja `kangit kudame. 26-`aasteselt sai mehel. Siss mijj lätsime Vil`ländi`maale Aedu `valda `Vardja `veske`tallu `kortless. Sannal olli kammer manu ehited. Sannast sai sepikoda, `kamrest miu tüütuba. Sij olli 1911. `aaste sügüse novembrikuul.

1914. `aaste 28. juulil [vana kalendri järgi] `viidi mijjs ilmasõtta. Siss mul `olli kaits last joba, tüdär 2 `aastet vana ja poig 9 kuud. Sõan olli mijjs 3½ `aastet.

Ellime viij `Vardja pääl seni ku 1924. `aaste 6. `maini. Siss kolisime `Nuia `kortles. Siss mul olli kolm last. Suurebe käüside koolin. Üits olli 4-`aastene. 2½ `aastet ollime `kortle pääl. Seni olli oma maja katuse all ja siss tullime `sissi eläme kah. Siin siss om `latsi koolidet ja elu`aset kohendet `kümne küüde tüüst-vaevast. Lastel sai võimaldet egäl kolmel gümnaasiumi`aridus. Küll om jo vilets, ku olet rumal, sedä saap `endest küll tunda. Nüid kikk ilman laiali, oleme vanage `jälle kateksi nagu `algusen.

14. veebruaril 1941. a.

HELJU KUUS (VINK), 2007–2008. ES KT 325: 5–6; 17–19; 22–24; 26–36

Tobu-Tooma jutt

Mia lätsi `mõtsa. Olli pal`lu lume ja ninda kül`m, et kapuku külmeti jala `külgi `kinni. Nojah, mia lätsi `mõtsa ja löüsi tõhu jäl`le. Tõi kodu, `pandsi ahju `pääle kujume. Aga ärä ollive sulanu! Emä üteli, et ah, ega sedasi ei saa, kikke om vaja, `lõkse ja egät. Roti sööve kah sialaudal silmä pääst `vällä.

Olli joba suvi, ku mia `pandsi vana `Valge ette ja lätsi `linna `lõkse `ot`sme. Küll olli lämi, igi juušk iki üle tijj Sudiste poole (sij om küllä Vil`ländimaal).

Siss tullive `vastu kaits ilust reilit. Ütel olli rikoo sel`län, teine olli puul`alasti päevavarju all. Mia `mõtli, et ega ta esi ei tää, et ta pia`aigu alasti om, et mia `ütli tal. `Ütligi, et vabandega armuline reili, te olede alasti. Aga tema sai vihatsess ja üteli, et uih sa äbemedede, esi om siul ame naba kottelt londige köidet.

Mia `ütli, et mis sellest, et miul `pakline loht naba `ümmer om. Aga egä miul naba pal`lass ei ole.

Siss jõudsi mia veske manu. Tulli vastu kaits tjjd. Üits läits päält tammi, teine alt tammi. Mia mõtli, et lää iki alt tammi. Lätsigi. Edimelt tullu iki särepuru, särepuru, peräst tullu suuri ahvenit ku lups ja lups. Aga vana Valge es lää änäp edesi egä tagasi, olli ärä uppunu. Ja mia esi sai üleni likess, suure vaevage sai tammi päälse tjj pääle. Lätsi kodu tagasi, linn olli viil kaven ja kus ma siss likest peräst lää. Lõksi jäivegi ostmede.

Sij jutt om õpet koolin jõulupiduss õpetaja Hilda Pikkuri puult 1938. aastel ilulugemissess. Õpetaja sures ärä vist kolme aastet ijst 95-aasteselt.

Nõidus, vaese usk ja lootus

Me eläsime Tindi talu kortlemajan, kus olli muldpõrmatuge küük ja kaits kammert. Teisen kambren eläs Mari oma vigatse mehe ja latsege. Mari miis olli lümbäk – teine jalg olli sündümisest saadik peenike, lühemp ja kõver.

Me lähiksen Tedre talun olli kah üits kate kambrege vaeste kortel. Üten kambren eläs Leena, teisen Ann mehege. Annel olli Valgan rikass sõsar Risti, kes käis ilusti rõövin ja kah Anne man külän.

Üitskõrd Leena tullu meil ja kõnel, mis temäge Karksi laadal olli juhtunu. Ta tahten midägi osta, vaaten siit ja säält, kus odavemp om. Siss tullu temä manu üits ää näoge naine ja küskin, mikeperäst Leena pal'lelt vaadep ja midägi ei osta. Leena muiduki ütelnu, et raha om vähä.

Sij naine ütelnu, et temäl om laadel tuttav nõid, kes võip puul' raha manu nõidu. Leena jäänugi uskme ja lännu selle naisege nõia manu laadalatsi kõrva lepikuss.

Põõsaste vahelt tullu iluste rõövastege nõid, musta rilli (prillid) ehen, suur kirivene pikä narmastege rät't ümmer võet. Aga Leena tunden nõia ärä ja ütelnu: "Tere, Risti!" Saatja ehmaten ärä ja ütelnu ruttu, et nõid om vist kuskil ärä lännu, ei olegi pirla siin. Ja Leena es saagi raha manu lasta nõidu.

Ku Mari, kes kah meil olli, kuuls Leena juttu, olli ku puuge pähä saanu ja akass ikme. Ja kõnel mineve aastese laada äpärtuse. Ta es ole sellest seni kellekil kõnelnu pääle oma mehe.

Na ollive mitu aastet korjanu lehmä ostmissess raha. Et laits taht piimä, esi saat kah ja saass kah pörsa võtta kasume.

Miis ollu tühün (tööl), es saa üten laadal tulla. Mari vaaten iki ütte ja teist lehmä. Kikk ollu kallu ja temäl es ole nindapal'lu raha ku küisti. Siss tullu üits naine temä manu ja küskin, mikeperäst ta ei osta sedä ääd lehmä. Mari ütelnu, et raha vähä. Sij naine akanu lohuteme ja sooviten Marit tuttave nõia manu, kes mõistap ennuste ja kah raha manu nõidu.

Lätsive siss nõia manu lepikuss. Nõid olli `umbes `säante, ku Leena kõnel'. Vaats Mari käeju'te ja kõnel' Mari eluluu kikk `õigest ärä – et om mehest vanemp, ämm ei salli, mijs vigane jne.

Mari mõtelnu, et nüid om küll `issanda `ingel temä manu saadet. `Anden raha nõia kätte ja `kulless, midä sij viil seletep.

Sedä pands küll tähel, et nõid käänds raha `papre kokku, pands manu viil mõne `papre sehen `pulbre, käänds siss kikk `papre `sisse ja kõits peenikse punatse lõngage `kinni. Es käse `nõidmisest kellekil kõnelte egä pakki `valla arute. `Käsken kaits nädält süngun pakikse pääl `audude, aga `päevä, ku üleven kõnnip, panna puhu `lämmess.

Ku Mari kate nädäle peräst rahapaki `valla võt's, olli selle sehen tühi `paprest kot't, vähä präänikupuru sehen.

Risti olli Marit oma sõsare Anne man nännu, tunds ärä ja täads kah Mari elulugu. Aga Mari temät `rille ja iluste rõõvastege es tunne ärä.

Maril olli ää mijs. Mõni teine oless `nõida `uskun naise maha löönu. Lehmä `jõudsive `osta alle `mitme `aaste peräst.

Sij lugu `juhtus `umbes 75 `aaste iist, ku mia viil laits olli.

Kirpudest

Vanast olli egäl suurempel talul `kortel `tüüliste ja `vaeste jaoss. Nende köögin olli iki maapõrmat. Kae sääl siss `puhtust pidäde ja `kirpe ävite! Kirbu eläside liiva, mulla ja kah laudpõrmatu ragude sehen. Laudpõrmatut `kambren kõrvetedi vahel kuuma `viige. Ja suvel `tuudi põrmatu pääle kalmusselehti. Mia ei tää, kas neist kah kasu olli.

Egä `õhtu enne magameminekut otsiti `amme sijst kirbu ärä. Suhun likess tett näpuge olli parep neid kinni püüntä.

Magamise jaoss teist amet es ole. Ommuku otsiti viil ame ja palaje läbi. Mõsu `mõskmise aig kalleti `amme, püksi, palaje ja padjapöörä üle kuuma `viige või periss keedeti kirbumunade peräst. Tekk aga riigiti kuuma rauage läbi likke räti katelt puult.

Miu esä kõnel', et vanast, ku naistel ja kah meestel ollive pikä `amme, siss `õhtu liidi või ahju suu ehen tule `paistel tõsteti ame üles `puule, `kennigi oids pää kottelt kinni. Ninda jäive nägu ja silmä `amme `sisse ja tule `paistel näit ärä, kus kirbu `amme sehen om. Teit jälle näpu likess ja sait kirbu kätte!

Koerakirbu ollive suurempe. Nij inimeste `selgä es tüki. Neid otsiti ja tapeti koera kõtu alt, kus na ollive parepest nätä.

Vist 1947. `aastel käisi esäge temä vanapoisist vellel kardulit `võtmen. Onul obest-`atra es ole. Temäl olli kah maapõrmatuge küük. `Kambren tegis ta ruuvipengi pääl puutüüd: saags, öövelts. Ta olli mesinik.

Keväde kardulepanemise aig miu emä olli tal põrmatit `pühkin ja tennu selle jaoss lepä\_`okstest luvva. Onu üteli miul, et tal tuleve kah tüdruku appi ja et oless ää, ku ma temä elämist raasike koristess. `Löüdsi siss selle emä tett luvva suure `ot`smise pääle üless. Vahepääl es ole `kennigi põrmatut `pühkin!

Ku kardule saive ärä võet, `sõitsime esäge jälle oma kaitskümment `versta kodu tagasi. Aga meil akass tii pääl ihu `irmsest sügeleme. Tulli `vällä, et me `rõõva ollive `kirpe täis. Esä püksi `värvle sehenpuul küllen ollive kirbu ku `el`me, vašt puul sentimeetert egä kirbu vahet. Kodu lähiksen olli sügäv raav. Silla pääl võtime ihu\_`alasti ja pannime `rõõva kivi ala vette. Esi `juuksime alasti `vankre perän kodu. Olli pia\_`aigu pimme, `kennigi meid es näe. Teine päe teime rõõvastel kuuma sanna. - - -

Vanaaegseid vaese mehe töid

Vanast muist ilma `maate inimesi saive tüüd ja leväraha `tjini taludess poisiss, tüdrukuss või karjatsess minnän. Ollive vahel `tallu kah mõne pakilise tüü pääle päevilisess kutsut. Ku ilma `maate mehel kah viil pere olli, siss olli `raske löüdü tüüd, et saass leväjahu `osta ja `kortle ijst `massa. `Kortle ja aiamaa ijst taheti kah tüü `päevi. Tulli õppi egätsugutsit töid tegeme.

Miu esä käis `talve emäge või paarimehege mõtsan puid `lõikamen kate inimese `saege. Sij olli `raske tüü. `Rõõva saive likess ja lätsive katik. Mia es käi viil koolin, ku miut ommuku vara `aeti üles esä tüü `rõõvit paranteme. Nij ollive `üüse ruubi kõrvan ärä kujunu. Emä sel aal tegiss esäl `süvvä ja sääd`s leväkotti manu võtta.

Aga `õhtu peräst tüüd tegiss esä viil külä `rahval muid töid. Esi tegiss `endel ruuvipengi ja reipengi. Edimelt reis puust piruku `vor`me. Viir lõigati sakilisess ja lek`k `panti veere `külgi `taigne katik `lõikamise jaoss. Sai nij vormi laadal kikk ärä müvvä.

Siss reis ta ilusit ümärke `laudu kolme jalage. Lašk lavva saarepuu `karva ärä `värvi ja ku ärä müüs, sai viis `ruuni tükist.

Ta reis kah naistel ok`ke, tegiss taludel `vankrerattit, painut`s obese `luuke ja riijalassit. `Tel`mise pääle tegiss kah mõne õllevaadi ja muid puu `nõusit.

Egä_`õhtutse tüü man laits pidi lambige tuld `näitme kellä kate-kolmeni. Jala `vässeve ärä ja uni taht`s pääle tulla. Lamp läits kähen `viltu ja lambilaaś suitsutsess. Selle ijst sait viil tutiste.

Esä kätte `tuudi kah läbiproostet, katik lännu plekk`nõusi tinute.

Külänaistel, kellel omal `pastletegijet es ole, tegiss esä `pastlit. Kah katikse `saapa ja keנגä `tuudi esä kätte `kinni õmmelte, `vastse pooletalla panna või rupsiku nina ala `lüvvä ja `vastse kontsapleki panna. Nij `panti paksust tallanahast, kumm es ole vist viil moodun.

Esä olli `kaitseväen ollu kinksepäss. Ja kodun akass ta peräst kah `vastsit `saapit ja `kengu tegeme, ku `kennigi taht's. Liistu tegiss ta esi. `Saapa- ja keנגäpäälitse lašk `kuskil õmmelte. Temä tüüss jäive pinsoli, `vuudre, talla, kontsakapi ja kontsa tetä.

Esä käest tellit jalat's tulli peremeestel vist odavemp ku poest ostet. Pinsoli `sisse `panti kase`tohtu. Mia ei mälete, mikeperäst sij ää olli. Talla `lüüdi ala puutikkege. Esä tegiss tiku esi saarepuust, poest es osta. Naiste keנגä `kõrgempe kontsa tetti mitme`kõrdsest paksust tallanahast. Mustass värviti nigrussiinige.

Ku vaja olli `kuskilt õmmelte, tetti `mitme`kõrdsest linatsest lõngast keerutet pigiraat', edimelt pigitet, siss vahage libevess tett. `Õblemisess `panti raadi mõlempiss `otsa sia_arjass. Õmmelti kõrrage kate otsage. Sia_arjass olli `ästi `painduv ja egäst `naasklege sorgat august ää läbi `pistä. Nõglage es saa õmmelte.

Meeste `saapa tetti randige. Raht olli laiemp tallavijir, mis tetti kah mustass, pigitedi ja vahatedi ja õõruti randirattage iluse soone `pääle.

Üte ameti õps esä meil vahel üüid ollu looma `velskre käest, kes külä pääl käis taluden esätsit `luumi `lõikamen ehk kohitsemen. Ku sij `velsker ärä `kuuli, jäi temä amet miu esä pääle poolen vallan. Miul olli koolin vahel periss äbi, ku mõni talulais teiste kuultan ütäl, et mia `ütless esäl, kus temät oodets sedä tüüd tegeme.

Esä akaśs suvel kah ehitustüüd tegeme. Iki olli vaja mõnen talun uut katust tetä või peris uut `sanna, `lauta või muud oonet tetä. Mõnikõrd tulli kah `raavi kajude, ku muud tüüd es lövvä.

Mõni `vaesemp ütäl `väiksempe tüü või abi ijst pal'lelt `aiteh. Kes rikkamp, ańds kah raha. Mõni tõi raasike võid, mõne muna, tükikse liha, kilu`nõuge `piimä, toobige `tangu ja muud.

Üits ää peremiis ańds mõne vana põllutüüriista. Esä parant's nii `endel ärä ja sepä man tegis manu, mis viil vaja. Olli sepä`tüügi ninda ärä õppin ja `lihtsempit sepätöid akass kodun tegeme.

Liidi ja ahju sütege ai raua kuumass. Adra ja `vankre tegiss kah esi. Ošt vana obese, reńts tüki maad ja akaśs kah `põldu pidäme. Siss es ole vaja ega kah `aiga änäp muialt tüüd `otsi.

Lapsepõlve jõuludest

Me eläsime üte suure talu karjamaa veeren `kortlemajan. Majal olli kaits kammert ja üits maapõrmatuge küük kate liidige. `Väiksempen `kambren eläsime mia, esä ja emä, teisen miust vanep tüdruk Seevi oma esä, emä, tät'ä ja pimme nännäge. Nende käest mia vahel `kuulsi suurte inimeste jutte ja kah sedä, et egä talve tuleve suure pühä, jõulu. Nij om üte ammu `sündunu ja surnu inimese sünnipäe. Ja et sedä peets kirikun ja kah koduden. Kirikun me es käi. Kirik olli kaven, vast kümme `versta. Obest meil kah es ole. Kodust `vällä sai jalgrada `müüidä läbi sügäve lume, ku tij es ole ärä tuisanu. Suuretij `pääle olli vast kaits `versta. Esäl ollive küll talvess oma tett sääriku `jalga panna, emäl ollive talvess kah `pastle. Pasteltege ei oless kõlvanugi kirikuss minnä. Ja sij pikk tij oless tullu kah `jalksi tagasi kodu tulla. Esi me es käi `talve `kuskil, ku esä või emä `kuskil tühü es lää. Kikk suure taluse ollive kaven. Aga mõnikõrd pühäbe käisive meil kah taludest mõne mehe ja poisi, `mängsive `kaarte, aive juttu ja esä mähgs neil kannelt või ärmoonikut.

Enne jõule akass suurep koristamine ja `mõskmine. `Akneruudi `mõsti `puhtess, marlest kardine, ihu- ja aseme `rõõva kah. Asemel `panti siss muiduki `puhte palaje ja asemekoti `sisse `vastse einä, mis ollive juba suvel läve ijst niidet ja kuivatet. Enne jõule käisime kah Tindi talu sannan, ku sinna läits `jäl'gi läbi sügäve lume. Ku ma olli `väiksep, võt's esä miut tekige `sel'gä. Jalgraa pääl olli kah kelguge `raske minnä, kelk taht's ikki ümmer kääntä. Ku `sanna es saa, teime `kambren `vanni. Meil olli esä tett puust vañn.

Egäss jõuluss tõi esä `väikse kuuse, mis riputedi lakke, põrmatul es ole `ruumi. Olli ostet kah mõni iluss `läikive ja värvilitse `paprege jõulukomm, `valge `narma katen otsan. Lõngage riputedi kuuse `otsa, olli iluss `vaate! Üits komm lubati miul kah perast jõule ärä süvvä, teise kommi `oiti `järgmises jõuluss. Sij komm olli küll maguss, aga `valge ja kõva. Emä üteli, et `tärglise plõnn. Üitskõrd olli ostet kah mõni jõulupräänik, värvilitse `mustre pääl. Nij riputedi kah kuuse `otsa, suur südä sai kuuse `latva. Peräst jõule seime nij prääniku ärä. Ollive ää! Jõulu `laube `õhtu `panti kuuse `otsa kah kolm küünält, egä üte jaoss üits, edimetsel pühäl kulutime kah kolm küünält ärä. Ülejäänü jääve kah `järgmisi jõule `uutme. Raadist käänet `küünle `jalgu otsan ollive kulla- ja õbe `värvi munase ja männäkäbi. Nij teive kah kuuse ilusempess. Olli ostet viil `ingle `juussit, õbe `värvi `papreribase, mis kah peräst `oiti teisess `aastess.

Miu emä olli kunagi käinu kokakursustel ja mõists egätsugutsit `süüke tetä, aga es ole meil, mikesst tetä. Raha olli õige vähä. Raha ijst osteti `suula, suhkurt, lambi_eli, leväjahu, `pastle `nahka ja jõuluss paar-kolm kilu `püügelt

saia jaoss. Juhusliku tüü iüst sai `arva raha. `Anti vahel `tange, tükike liha, võid, mõni muna ja vahel `piimä kah. Emä küdsäts jõuluss iki `saia. Sai ja leib küdsätedi liidi all. Liidi alt tõsteti tuhk liidiravva `pääle, et liit seisass lämi. Prae `ahju ja periss `ahju es ole. Pirukit ja jõulupräänikit es saa tetä tuhatse liidipõrmatu pääl. Prae `panni meil kah es ole. Pühädesöögiss küdsätedi liidi pääl sialiha, ku sedä olli ja praeti kardule ilusti pruuniss. Keedeti punatsit `piüte või kõrvitsesalatit ja paatäis apukapustit. Kapusti ollive meil esi apentet. Neid seime pia `aigu egä `õhtu kardulte ja `räimi `kõrva. Räime ollive kah esi `sisse soolat ja ollive liha iüst. `Kõrva rüübäti magust tiiyett, ku suhkurt olli. `Piimä es ole, kohvi es ole moodun ja kallis. Et meil es ole omal siga, es saa kah jõuluss veri `vorsti ega `sülti tetä.

Päkäpikke ja jõuluvana olli mia nännu mõne meil pühädess saadet kaartit päält. Esi mia es ole neid nännu ega es tää neist midägi arvate. Aga üitskõrd näi ärä kah jõuluvana! Seevil ollive küllä tullu temä kolm onu ja kolm tädi. Kige nooremp tädi olli Seevist kaits `aastet nooremp. Meid olli kah kutsut nende `kambress. Meil lastel olli kolmeksi ää `mängi. Aga siss äkki koputedi usse `pääle ja `sisse tulli pikä abemege jõuluvana. Temäl es ole küll punatsit `rõõvit. Pähän olli kõrvik, sel`län kasuk. Kasuku ümmer olli köidet kabel ja kabla all kah vitsa. Me, latse, `eitusime kikk ärä! Mia laulsi jõuluvanal "Üiavad pasunad, `tõuske üles magajad..." ja sai kingitusess jutlise efit ja õhukse pildiraamatu, pääle rüket ind kümme `senti. Aga peräst mia `pandsi tähel, et jõuluvana kõrvikut olli mia kunagi Sassi pähän nännu. Saäs olli üits nuur miis Tedre talust ja mitu `kõrda meil kah käinu. Ja ääl olli kah Sassi `muudu. Aga sedä mia teistel es `ütte. Seevi emä pak`s meil kigil süvvä. Saäs tulli kah peräst `süümä. Ollive ää söögi – sült, verivorsti, liha ja praekardule, peedisalat, apukapusti, sai, õuna, prääniku ja kakao. Kõtt sai täis ääd `süüki, jõuluvana ärä nätt ja edimene kingitus! Mis sa viij mõistat `tahta.

Meil es käi pühade aig kennigi külän ja meil es ole endel kah kuskil minnä. Saman külän, kavempel, eläs küll esä onu oma talun ja perege. Aga niij ollive rikka inimese ja `vaestege es ole neil läbikäimist, mia ei ole neid `kõrdagi nännu ega es tunne.

Miu `kuylimineku aass kolisime koolimajal lähempess. Sinna edimesse `kortlemaija, midä mälete, ei ole änäp kunagi saanu. Om jäänu pallelt latsepõlve iluss mälestus.

Lapsepõlvemängud. Lugema õppimine. Pupe

Mia kasusi ütsinti. Väike sõsar sures ärä. Ku emä ja esä mõlempe kuskil tühü lätsive, siss `panti miut `kambress kinni. Vällänpuul usse kül`len oli

paksust lekist ramp, otsan auk. August läits läbi aas. Aasast `panti läbi pulk ja uús jäi kinni ilma lukute. Lukku meil es olegi. Pot't ja vist kah levätük'k jäeti miul `kambress. Vahel lätsive neil mõlempe miul `kambress jättä meelest ärä. Üitskõrd olli seina päält nõõri otsast kaits suurt sibult maha pudunu. Mia ollu nij mõlempe poolest saadik ärä söönu. Ju siss kõtt olli tühi. Emä peräst arvaás, et küll mia või sibulit süvvän ikke, aga es kuule `kennigi ega tule appi.

Ku esä või emä kodun olli, `vahtsi mia iki man, mis na teive. Aviti, ku olli vaja midägi kinni oida või kätte anda. Vahel olli vaja kah lambige tuld `näitä, poole `üüni, ninda et uni tullu `pääle ja jala-käe `vässeve ärä. Ku esä tegis puutüüd, sai `miagi vahel mõne puupulgakse või lauatükikse `mängmises, ehiti neist maja või aia. Mängu\_`asju meil es ole. Aga üitskõrd tõi onu August miul lepä`pulkest tett lehmä, mitu lammast ja obese. Lehmäpulgalt olli üits ots katelt puult `luipa lõigat ja sinna raks lõigat, et lehmäl oless kaits `sarve. `Lambal olli pulga ots üttestpuult `luipa ja sinna kah raks tett ku `lamba kõrva. Oben olli kõverest pulgast ja saba kah lõigat. Kõtu_`alutse ollive lõigat tasatsess ja luum seis siss `püstü. Ku mia suvel joba karjan käisi, `anti miul manu käänis `pääge väits lehmä jaoss `vitsa lõigate. Siss mia sai kah esi neid `luumi tetä. `Luumege `mängsi `kambren ja karja man. Üits ää naine olli tullu meil läbi mõtsa ja miu jaoss korjanu mõne kuuse- ja männäkäbi. Karjamaa pääl `mände ja `kuuski es ole. Käbidege olli vällän ää `mängi. Nii ollive suurempe ja es kao einä (rohu) `sisse ärä.

Kikk talve `kuulimine kuni olli `kambren. Es ole lume `sisse minekus `rõõvit. `Kuuligi lätsi esä kuvvege, alle jõuluss sai edimese palitu. Es ole vällän `arjunu, edimetsen lassin olli mitu `kõrda `aige. Et kammer kah jahe olli, `ahju es ole, olli mia `ültse pal'lu `aige.

`Kortle teisest `kambrest Seevit õpati joba lugeme, miut es õppa `kennigi. Ku kokku `saime, siss temä uhkušt, et tääp joba sedä või teist `tähte. Aga temä kõrvan sai mia temäst enne tähe ja lugemise `sel'gess, nel'lä_`aasteselt. Siss osteti miul kah aabits. Sij sai ruttu läbi loet mitu `kõrda. Ku `kennigi olli esäl parantemises midägi toonu ajalehe `papre sehen, sai mia kah neid `papretükke lugede. Üits suurep poiss tõi koolilugemise raamatu, midä tal `endel vaja es lää. Selle sehen olli egätsugutsit jutte ja õpetusi. Onu Elmar kaugelt emä kodust tõi kooliraamatu: J. Sitska "Ajaloo algõpetus", 92 pildige. Viimäne olli Edisoni pilt. Raamat akaás kivi_aast, siss Eesti akatusest, teistest `riikest, sõdadest, Napoleonist ja pal'lu muud, mikest es saa arugi. Emä akaás miul kah kirjutemist õppame.

Ku keväde ilma lätsive `lämmess, sai vällän `mängi. Seevige ehitime lepä`pulkest riiale ja `mängsime `puudi. Riialte päält müüsimie ütsteisel `väiksit kive, lille ja muud. Raha teime lepä`lehtist. Ammastege teime `lehtil

`numbre `pääle. Me küll `numbrit es tunne, aga sij raha olli `kallimp, kus `rohkep `amba `jälgi pääl.

Mäe otsan kasusive mitu suurt `kaske `ästi ripakil ja madalte `okstege. Nendege `kiiksime ninda kava, ku käe ärä `vässeve ja maha pudusit.

Tädi Marie olli käinu Riian ja `osten miul pupe! Sij olli iluss, kummist, tumesinine jutiline kõrt ja huuse (pluus) sel`län. Sellege `mängsime Seevige kateksi, temäl es ole pupet. `Üüsess `käändsi pupe räti `sisse ja `pandsi esä sõdurekasti pääle magame. Aga esä es ole tähel `panden ja `tõsten naglakasti pupel `pääle. Pupe pää läits katik. Nägu olli küll `tervess jäänu. Mia `pandsi `paklit `valge `rõõvatüki `sisse ja `topsi pupe pää täis. Levä `taignege `liimsi pähä miu `ende iluse pikä `juusse, mis emä olli alle `oiden.

`Varsti aga katte pupe periss ärä! Roti ollive pupe vedänu `nurka kapi ala. Pupe olli päädpidi roti `augu sehen, levä `taigen ja juusse ärä närit. `Topsi siss pää uvvesti täis ja kudagiviisi `õmbli tal pähä titamütsi. Olli nännu tita `mütsi Seevi `väikse sõsare pähän. Emä olligi miut joba õpanu nõglage sukke, `kindit ja katiksit `rõõvit kohenteme.

Aga `mängmise aig akass `otsa `saama. Talve luges, ku olli midagi lugede, aviti emäl koriste, joonisti, `õpsi kirjutemist, Seevi emä käest `laulmist. Miu emä es pia `viisi. Suvess olli ostet lehm, kes es taha ütsinti keti otsan süvvä, eit`s magame. Mia pidi tal man `vaht`me. Vanast maal tetti ommuku enne `kaessat üit`s söögivahe tüüd joba ärä. Kell `kaessa `võeti ruukosti. Ku emä ja esä `tallu tühü lätsive, `panti enne lehm `vällä. Miul `panti midagi `lämmpet `sel`gä, villatse suka ja `pastle `jalga. Pidi lehmä `süüjä `aama. Suka-`pastle saive `kastege likkess, jala `audusive ärä. `Lämme päevä kähen tulli `miulgi uni `pääle, olli joba vara kah üless aet. Magasime lehmäge kateksi. Peräst sai kakelte, et lehmäl kõtt tühi. Üit`skord olli aga esä manu `juhtunu, ku lehm miut `sarve otsan olli raputen. Sai `aiget ja `rõõva ollive katik. Sij lehm olli kuri, ka koeral virut`s sarvege. `Müüdi ärä ja osteti ää rahulik lehm, kes aäds kah `rohkep `piimä.

Suvel pidi mia aviteme emäl kah aian `piinrit `kitsu. Lehmä `einä `riismisess olli miu jaoss kah väike viie pulgake riha tett. Eina `kaar`e segämine olli kah miu tüü. Emä löüs, et suur laits, `mängmise aig om läbi, sügüse lääp `kyyli. Pupe `paetedi ärä! Ku me `kõrva tulli uus, suur ja ulga lastege pere, aäds emä kohe edimene päe pupe nendel lastel ärä! Sama päevä `õhtu löüsi mia lepikust joba pupe käe ja jala ja katik kist `rõõva! Es ole midägi tetä!

`Mõtle iki, et sij pupe oless võinu jäiä kah miu lastel `mängi. Ku nemä ollive `väikse, es ole kah pupesit `kuskilt `saada...

Helju Kuus, s 1926. Sudiste k

HALLISTE

ALMA UTT, 1942. ES KT 28: 72–73

Pargiajajad

Mede tare olli Roodsi sõa aast jäänü, üle katesaa `aasta vana. Om `pirlaki alle kõva. `Kamre olliv peräst `otsa ehited ja lõhuti toona maha. Sääl taren olli sõa_aig `pernän üte pargi\_aaja naise maha löönü. Pargi\_aaja tullu ja talurahvas pagenu ärä, koes `kennig saanu. `Pernän lännü ahju pääle. Vanast olliv pIRRulõmmu ahju\_bäl kujumen, säält `võeti, ku vaja olli.

Pargi_aaja lännü laiali oma `kormi `aama. `Vihtla taren ollu tuli paraviisi ahjun ja üits paks naine jäänü `sinna ahjusuu ette lämiteme. `Pernän `vaaten ahju_bält, ku ta visanu tõise nisä tõise õla_bäl ja `pašten (soojendanud) ennäst säl tule `pastel (-paistel). `Pernän võtten lõmmu ja `lasken naisel `müüdü lagipääd. Sij pudunu maha ku `t's ko't. `Pernän ruttu ahju päält `alla ja vedänu pargi_aaja ussiksest (uksekesest) läbi riha_ala. Laudile või kus ta siss esi lännü.

Ku siss tõise pargi_aaja tullu ja akanu vana `eite `ot'sma. Iki õiganu: pabu uhu_ii ja pabu uhu_ii. Aga_ij_ol pabut ämp `kuskilt `lööden, ei ole koheki ollu ja lännü viimäti ärä.

1943. ES KT 60: 58–59

Vanapagan

Üitskõrd lännü inimese Kerä `pulma mineme. Kurmi talu maa pääl om üits Kukeliste mägi. Ku pulmarahvas `sinna kottale saanu, ollu vanapagan säl kuuse otsan, ütelnu imeliku `jämme äälege: „Ku te `sinna Kerä `saaja saade, siss ütelve selle Üri Mürile, et Tibu `tiuker om Kukeliste mäe_bäl mõtsakutsikide kähen kimbun.”

Pidu tõise päeväl ütelti, ku ää päevä läbi ollive: eilä olli seidse `paari `ärgi, `täemp\_ei\_ol ärjä ännä `otsaki. - - -

Vanast püüünds vanapagan neid inimesid irmute. Vahel olli ta inimese, vahel looma või mõne muu asja `müüdu.

Üitskõrd Leena tullu `puulpe`õhtu `il`lä einämaalt. Saanu är Našte_oja_bäl, nännü ku üits, ku_nag suur einäsaag, vajunu `risti üle tji. Esi ollu `siantu `valge nagu udsu.

1944. ES KT 110: 9, 16, 57. Väist ei tohi kunag seliti panna, siss tuleb vanakuri `põrgust `vällä, viilib väidse_bäl oma keti katik. - - -

Vanapagan viilib `põrgun `ilmast `ilma oma ahelt. Vanal kuul jääb ahel ninda peenikes ku niit, noore `kuuge akkab `jälle kasume. - - -

Vanast pel`läti vanapaganid. Ku mia `õhtult `ussi `kinni pane ja, iki eida egässpul ristike ette. Ku kodust `vällä `minti obeseg, eidei obesel ja `endel ka ristike ette. Kõneliv vanast ik, et vanapagan oleved näl`län, egässpuul oleved risti pääl. Venemal oleved siasöömäl ka rist `pääle tett. - - -

Kapuste istutemise aig tuleb nõges kivi ala panna, siss om vanapagan vangin. - - -

1944. KS. Laudil ja tare_bäl `el`leve (elasid) vanapagane. `Mõisa rehen ja Koodi\_orun `el`leve vanapagane. Säält olli ik `õhtult `kaimus `müüdü minnä. Ütsinte tare_bäl minnä om `kaimus – vanapagan olli karjapoisi säl õlekubude sen sinises pitsiten. Pimmessen (pimedas) om ik sihante `kaimus olla.

Tulihänd

Mõni inimene käüs tuli_ännän. `Õhtult mõni `johtus nägeme, ku läits `taeva\_alust `müüdü ku tuline joga, sinine tuli, änd olli perän. Katte (kadus) kohekil aida_bäl või riha_ala ärä. Kañds `vil`lä tõise aidast oma `aita. Sij olli inimene, üits üt`el` sij, tõine üt`el` tõine.

Luupaine

Mõnikõrd matab magaden enge `kinni. Esi näed, et mõni inimene või kaśs ve, vajuteb sul rinna `pääle või makkab sul pääl. Liigute mitt_ei saa. Ku sa siss ütte `sõrme või varbast är saad liigute, siss kaob luupaine ärä, `ärkud üles.

Mõnikõrd om ommukult looma laudan likke ku viitüki. Siss om `üüse luupaine `luumel sel`län ollu. Lina\_ari tuleb loomal `üüses `sel`gä `kõüta, pulga ülespoole, siss läab luupaine `sinna `otsa. Kuri inimene, nõid, käüb luu`paines.

Katkuæg

`Vihtlal ollu seidse tüdärt. `Katku_aig kajunu nij omal esi avva `valmis, `säaden `vastse `rõõva är `sel`gä ja lännü esi avva veere_bäl `uutma. Ku är surnu, pudunu `auda `sisse. Puha koolu `katkus. Paar `versti `Ränglel, om jäl Kalmetumägi.

Rahvatarkust

Ei tohi `koldes egä `tulle sülläte – moka lääve `kärnä.
 Ei tohi üle leedi (pliidi) nägu egä `käksi mõsta paan – käe ja suu lääve `kärnä.
 Elle inimesel om arva `amba.
 Enne ei jäta `õhtud, enne ku esi (töö järk) `vürte saab.
 Esi laia, latse laisa, vao pik'ä, vaimu nõrga.
 Ij veeren istutse, vao veeren vaadetse.
 Ken vaest vaderes aab või `santi `saaja laseb.
 Koer käseb `ändä, änd ännä `otsa – karva, karrake.
 Koer läits ku `t's udsujut.
 Ku konnasil'mä käte `bäl om, võta `suula, vajute konna `sil'mi ütese `kõrda ja
 `viska suul `ahju, ku levätuli ahjun om. Esi tuleb ruttu `vällä joosta,
 ninda `t ragint ei kuule.
 Ku külän `leibä andas, piab ruttu salume, siss saab ruttu mehele.
 Ku sa tõisele `leibä annad, siss piab kolm `kõrda enne kül'lest är näpisteme,
 kas või nõglapää suurutse kübenikse, ninda `t tõine ei näe, siss ei tule
 omal leväst `puudus.
 Ku `siipi keedetse, siss pannas obeseraud seebi `sisse. Mõni sihante `ästi
 kulunu või poolik või vana obesenagel ve. Sihante, mis obesel all är ollu
 om, siss tuleb ää siip, `sel'gub ärä.
 Ku suu süüdäb, siss saab küläkakert. Ku külälaine midäg paremped tuub, `saia
 ve, siss om siij küläkaker.
 Ku süük `põhja om `kõrbunu, tuleb kolm `kõrda üle paasanga `tõsta ütele
 poole, paan esi iki, egä `liuda `i tõstete.
 Levä `mõhke egä karaskinõud ei tohi siijst kunag mõsta, pal't `ästi `puhtes
 `kaapi, siss ei tule leväst kunag `puudus.
 Mõni mõis või ahjutäüs `vorste.
 Ommen om odra `puul'pe, `täempe om täku `rjidi.
 Paremp söönü `süütä ku koolu kosute.
 Puine pištäb, luine litsub, `vinder- `vänder veereteb `ümmer (mõistatus). Siij om
 `süümine: lusik, `amba ja kijl.
 Puru `unikud ei või mitte sehen olla lasta, siss tuleb talul võlg `pääle.
 Siga tuleb tappa noorel küül ja kige paremp `lõunatuulege, siss liha `paisub.
 Võib tappa ka põhja- ja ommukutuulege (idatuulega). Ommukutuulege
 om liha kõva, tehe. Kige alampemp om `õhtutuul (läänetuul) – liha
 jooseb kokku.
 Sikke kannab `siidi, ellel ij `ol `el'miki kaalan.
 `Talve süä alle. Suvve silmä, `talve `amba.

*‘Tõmbab `niitmist, et sija ta võtt. Tõnis vihub, et sija ta võtt!
Varas jätab vadjä `seinä, tuli jätab tuha_ase.
Võõras võis seebi är ka kahete, ku ta `johtus `ütlemē, et ka (kas) `putru keedäd,
või midäg muud ninda. Siss tulliki sija ku puder.
Üle paa sanga_i tohi `süüki `tõsta, siss akkab kõtt valuteme.
Üü kooleb, kõtt ei koole.*

Anu Utt, s 1872. Saapaküla

VILJANDI

HELMUT KURT, 1943. ES KT 90: 48–51

Teede olukorrast

Ku sest `rohkem kõnelda, sis tiiid `ollid ikki alvad küll: suur tii `tul'li sellel aal talumeestel tehä ja jumal tääb, kudas tedä sis ärä es `tehtä. Mõnikord `veeti kübe `ruusa või tõmmati ägli ehk rattavitsaga üle ja sii `ol'ligi sii tegemine. Tii `raave sama `ästi ku es olegi. Ku `vihma `tul'li, `ol'li tii `laines, kevädid ja sügisid ärä kõnelagi. Tii `rüüpäd `ollid rattarummuni. Sügävämäs es saa rattad vaeuda, `vankre põhjalauvad akasid `kandma.

Või `linna `viimise `kohta arvati, et `miñnes tuleb koorelaäs `vankresse `panna. Ku `linna saab, on või `val'mis. Ükskord tegi üks leht sihakst `nal'la, nel'lä `kümne `aasta riñgis tagasi. Sääl `ol'li pil't siis, ku perenaene aas (kihutas) obesaga, koorelaäs `vankres, ja tegi sedäsi võid.

Eesti valitsus tegi tiiid ikki ääs küll, aga jät'tis nõnnasama kõveras, ku nad `enne `ollid. Mis siit `sinna Vil'ländi otsejoones sis `saabki. Paestu kiriku torn ja Vil'ländi järve tagat topukrahvitor'n paestavad lähedält ärä, aga akka `linna minemä, sis annab jala peris `vañtsi, `enne ku kolme või nel'lä tuñniga `sinna saad. Mis aeg sii tii `ase on kõverdud, kis sedä tääb. Märjämä mäge kaeudes `tul'lid tii põhjast aad (haod) `väl'lä, sääl `ol'li paar Katariinä `aegsed vaškraha, suur võt'i ja pooles raiutud punasest vasest mõogatupp.- - -

Püssid. Püssiloo saamine

Mede küläs `ollid sel aal `mitmel toamel püssid. Ku uräätnikul kümme rubla peosse pišteti, sis püssiluba ikki sai.

Konna Alleks kõnelas alles il'luti oma lugu, kudas temä püssiloo sai. Sis ta olnd alles nuur, kahessa `teisku `aastane. Poisikstel küigel ju püssi `imu, temäl mud'ugi kah. Alleks eläs sis üle jõe Veneküläs uräätnikuga kõruti, lähnud ja kõneland sest asjast, et kudas on, kas ei saa. Uräätnik `täadis mud'ugi, et Venekülä mehel raha ei ole, `ütlend sis et: „Tule raadsi mul söögivahe linu, küll ma sedä `asja toemetan.”

Uräätnik võt'tis Venekülästä kohaga naese ja pidäs `kohta kah. Alleks `ol'li küll kahessa `teisku `aastane, aga loa pil't olnd sihake ähmäne, justku

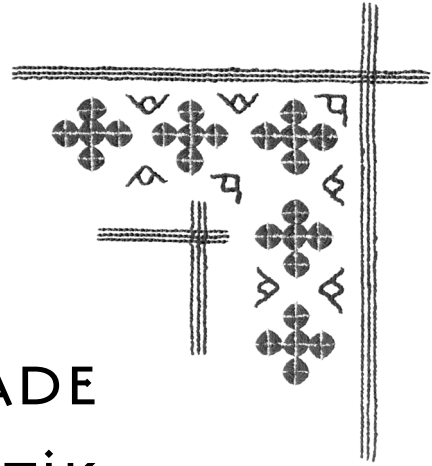

abetki `paistnud ja loa `pääle kirjutud vanadus – kakskümmend viis `aastad.
Mõni pidäs `püüsi ilma `loata ja mis sest maa, ilma `ol'ligi, ku kätte `saadi.

Uräätnik `käskis `õhta `endä poole `tulla ja `kümmelisegä sai asja `jälle
`korda. Aga ädä, kel raha es ole!

Õhel Venekülä mehel `ot'sis ta õhekorra kodust `püüsi kiik kohad läbi,
kus vähägi arvata võis, aga es leiä. Püüß põle olnudki imeliku koha pääl:
toasein olnd mud'u peris tühi, `pal'lalt sängi kohal `ripnend vanad püksinärud
ja püüß olnd säääl siis. Uräätnik `ol'li `sängi puestates neid mitu `korda
liigutand, aga põle `mõistnud `sinna vaadata.

Jaak Lapp, s 1878. Survaküla

MURDESÕNADE
SÕNASTIK

